

UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
CONSTANTINE THE PHILOSOPHER UNIVERSITY IN NITRA

FAKULTA PRÍRODNÝCH VIED
FACULTY OF NATURAL SCIENCES

GEOGRAFICKÉ INFORMÁCIE
GEOGRAPHICAL INFORMATION

Ročník / Volume 14

1/2010

NITRA 2010

GEOGRAFICKÉ INFORMÁCIE 14, 2010
GEOGRAPHICAL INFORMATION 14, 2010

Recenzenti: uvedení za jednotlivými příspěvky
Reviewers are listed below each submission.

Edícia / Edition: Prírodovedec č. 435

Schválené vedením FPV UKF v Nitre dňa 25.10.2010
Approved by: Management of Faculty of Natural Sciences,
Constantine the Philosopher University in Nitra

Vydané s finančnou podporou Akademického klubu Fakulty prírodných vied UKF v Nitre.
Published with financial support of the Academic Club of the Faculty of Natural Sciences in Nitra.

Vydavateľ / Editor: Fakulta prírodných vied UKF v Nitre

Za obsahovú a jazykovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.
The authors are responsible for the content and linguistic side of their submissions.

© UKF v Nitre 2010

ISSN: 1337-9453

OBSAH**Miloš Bačík**

Demografické disparity regiónov Slovenska na úrovni NUTS II The Demographic Disparities in the Slovak Regions at the NUTS II Level.....	7
---	---

Darina Foltýnová, Kateřina Mrázková, Aleš Ruda

Interaktivní tabule jako nástroj pro osvojení kartografických dovedností žáků Interactive Board as the Instrument for Map Skills Development of Pupils at Basic School.....	21
--	----

**Darina Foltýnová, Eduard Hofmann, Irena Plucková,
Hana Svatoňová**

Integrovaná přírodověda v české škole Integrated Science in Czech Schools.....	33
---	----

Mário Godor, Marcel Horňák

Možnosti využitia indikátorov vo výskume kvality života na Slovensku Possibilities of Using Indicators within Quality of Life Research in Slovakia.....	42
--	----

Dana Hübelová

Výsledky analýzy učebnic regionálního zeměpisu pro základní školy Analyses Textbooks Regional Geography for Primary School.....	55
---	----

**Alois Hynek, Břetislav Svozil, Jan Trávníček, Jakub Trojan,
Tomáš Vágai**

Neo – endogenní rozvoj na příkladu Deblínska interpretativní přístup Neo-endogenous Development Exemplified in the Deblín-town Area: an Interpretative Approach.....	64
--	----

Petr Chalupa, Dana Hübelová

Cyklický ekonomický vývoj a současná recese v České republice Cyclical Economic Development and the Trouble it Causes at the Same Time in the Czech Republic.....	74
---	----

Zita Izakovičová

Stratégia rozvoja Trnavského regiónu

Strategy of the Development of Trnava Region..... 86

Eva JanouškováTuristické regiony – možnosti využiti rozmanitých výukových metod
pri vysokoškolskej výuce tématu v predmëtu geografie cestovniho ruchuTourism Regions – Occasions to Use Various Educational Methods for
University Education of a Topic in the Geography of Tourism Course..... 93**Monika Kopecká**Zmeny vo využívaní ornej pôdy z aspektu biodiverzity
poľnohospodárskej krajinyChanges in Arable Land Use in Terms of Biodiversity of Agricultural
Landscape..... 100**Miroslava Kotrasová, Alena Rochovská**

Neoliberalizmus a pracujúci chudobní v kontexte Slovenska a EÚ

Neoliberalism and the Working Poor in Perspective of Slovakia and EU..... 110

Lucia Kunáková, Slavomír BucherVplyv fyzickogeografickej štruktúry krajiny na regionálny rozvoj
z aspektu jej primárneho potenciáluThe Impact of Physical Structure of Landscape on Regional
Development from the Aspect of its Primary Potential..... 120**Zdeněk Lipský, Martin Weber, Lenka Stroblová**

10 let evropské úmluvy o krajině v České republice

10 Years of the European Landscape Convention in the Czech republic..... 129

Milena Moyzeová

Nástroje na zvyšovanie environmentálneho vedomia stakeholdrov

Tools to Raise Environmental Awareness of Stakeholders..... 151

Barbora NémethyováInovačné prístupy v regionálnom rozvoji v konceptuálnom rámci
sieťovaniaInnovative Approaches in Regional Development in Conceptual
Framework of Networking..... 158

Svatopluk Novák

Lentikulární mapy jako prostředek utváření kartografické gramotnosti

Lenticular Maps as a Tool for Forming the Cartographic

Literacy..... 171

Katarína Petříková, Alica BožíkováStratégia marketingu vzťahov ako súčasť strategického marketingového
plánovania rozvoja územia

Relationship Marketing Strategy as a Part of Strategic Marketing

Planning of Territorial Development..... 178

Iveta RákytováSídlná štruktúra okresu Liptovský Mikuláš a jej vplyv na cestovný
ruch v jeho vidieckych obciach

Settlement Structure Liptovský Mikuláš District and its Impact

on Tourism in His Rural Settlements..... 188

Aleš Ruda, Eduard Hofmann

Environmentální geografie ve výuce geografie

Environmental Geography in Geography Education..... 200

Iva Schlixbierová

Absence mediální gramotnosti a její důsledky v praxi

Absence of Medial Literacy and it's Consequences in Real Life..... 209

Gabriela Spustová

Prieskum environmentálneho povedomia obyvateľov

Suchej nad Parnou

To Survey of Environmental Awareness of the People of the

Municipality Suchá nad Parnou..... 215

Martin StehlíkLentikulární mapa ve výuce a její praktické srovnání s plastickou
mapou a leteckým snímkem

Lenticular Map in Education and Thier Comparation with Relief-map

and Aerial Photo..... 224

Miloslav Šerý

Vývoj náboženskej diverzity obyvateľstva Zlínskeho kraja v průběhu

20. století

Development of the Religious Diversity of Population of Zlínský

Region During the Course of 20th Century 234**Ivana Tomčíková**

Riečna krajina – jej postavenie vo vyučovaní miestnej krajiny

v geografii

River Country – its Role in Teaching Local Landscape in Geography..... 245

Jaroslav Vencálek

Překonávání dichotomie nomos a logos jako impuls regionálního

rozvoje středoevropského prostoru

Overcomming of Nomos and Logos Dichotomy as a Stimulus of Regional

Development of Central Europe Territory..... 255

Miroslav Vrábel

Historická krajinná štruktúra mesta Gelnica

Historical Landscape Structure of Gelnica Town..... 262

DEMOGRAFICKÉ DISPARITY REGIÓNŮ SLOVENSKA NA ÚROVNI NUTS II

Miloš Bačík

Abstract

The article deals with the evaluation of demographic disparities in the Slovak regions at the NUTS II level. We have decided to compare demographic data in so called 'basic regions'. This regions categorisation is used by the European institutions in their analyses of various regional problems, structural funds drawing, as well as in their application of regional policies. In order to provide valid research outcomes, we used the database from recent census realized in 2001, which was the first one realised after the year 1993 when an independent Slovak Republic came to existence. The census provided us with data related to selected demographic, social and cultural characteristics of the population, housing and household equipment.

Keywords: demographic disparities, regions NUTS II, regional policy, potential, population, population density, age structure, economic activity, educational structure, marital status, census households

Úvod

V príspevku sa zaoberáme hodnotením demografických disparít regiónov Slovenska na úrovni NUTS II, ktorých vymedzenie sa opiera o územno-správne usporiadanie Slovenskej republiky z roku 1996. Na jeho základe došlo k administratívne príčleneniu susedných krajov (okrem Bratislavského), ktoré sú na úrovni NUTS III do štyroch oblastí: Bratislavský kraj, Západné, Stredné a Východné Slovensko.

Väčšina autorov priznáva vplyv potenciálu na vývoj regionálnych disparít. Paulov (1992) to hodnotí nasledovne: „hoci sa pojem potenciálu môže zdať niekomu trochu nejasný a mnohoznačný, je to práve on, ktorý môže vo veľmi koncentrovanej podobe vyjadriť niektoré základné skutočnosti podmieňujúce regionálny rozvoj“. K potenciálom územia patrí rozhodne demografický potenciál čo je dané najmä tým, že obyvateľstvo je považované za základný činiteľ jeho rozvoja. V článku sa snažíme jednak analyzovať populačné charakteristiky, procesy a trendy korešpondujúce medzi jednotlivými oblasťami a na druhej strane zdôrazniť to, v čom tkvie ich individualita.

Rozhodli sme sa porovnávať demografické údaje tzv. základných regiónov, ktoré používa EU pri analýze regionálnych problémov, aplikácii regionálnej politiky a čerpaní štrukturálnych fondov.

Pre zachovanie patričnej miery porovnateľnosti sme vychádzali z údajovej bázy posledného cenzu obyvateľov, domov a bytov (2001). V regionálnom priemete nám poskytol vybrané demografické, sociálne a kultúrne charakteristiky obyvateľstva a údaje o bytovom a domovom fonde.

Za účelom vystihnúť stavu v každej oblasti sme použili súbor rôznorodých demografických štrukturálnych ukazovateľov - okamihových a intervalových (v absolútnom resp. relatívnom vyjadrení). Časť z nich je k dispozícii priamo v príslušných štatistikách z cenzu, niektoré sme získali nepriamo vlastným výpočtom.

Demografické disparity regiónov NUTS II na základe vybraných údajov z cenzu 2001

Prakticky v každom príspevku, ktorý sa zaoberá regionálnou diferenciáciou Slovenska sa konštatuje, že jej základným geografickým znakom je pestrosť fyzicko-geografickej a socio-ekonomickej štruktúry (Bašovský et al., 1983; Lukniš, 1985; Korec, 2005 a iní). Táto rôznorodosť je objektívne daná topografickou polohou, ktorá je pre každý región nemenná a osobitá a prírodnými podmienkami. Ich rozmanitosť je zrejma najmä vzhľadom na geomorfologické pomery.

Subjektívnu diferencovanosť regiónov podmieňuje človek svojou hospodárskou činnosťou, ktorej intenzita sa v priestore mení v závislosti od celého radu faktorov. V tejto súvislosti je preto potrebné poznamenať, že rozdiely v hospodárskom rozvoji regiónov môžeme pripísať aj na „vrub“ ich demografických disparít.

Skúmané regióny majú populačný potenciál, ktorý je v koncentrovanej podobe vyjadrený počtom obyvateľov. Toto číslo však nemá takmer žiadnu výpovednú hodnotu, pretože ide o súhrnné charakterizovanie veľkého počtu osôb s konkrétnymi vlastnosťami, ktorí žijú na určitom území. Môžeme len konštatovať, že najviac obyvateľov žije na Západnom Slovensku a najmenej v susednom Bratislavskom kraji. Potrebné je však poznamenať, že tento kraj nedosahuje minimálnu hranicu deklarovanú v návrhu optimalizácie počtu obyvateľov v regiónoch NUTS II v krajinách EU, ktorá je na úrovni 800 tis. (Holešová, 2003).

Geografické rozmiestnenie obyvateľstva má dva aspekty - extenzívny a intenzívny. V prvom prípade ide o rozloženie sídiel (mestského a vidieckeho charakteru) s diferencovanou vzdialenosťou navzájom. V druhom prípade ide o rozdiely v populačnej veľkosti týchto sídiel, z ktorej vzniká rôzna hospodárska príťažlivosť, podmieňujúca ich rast, stagnáciu alebo úpadok (tab. 1). Zatiaľ čo topografické rozloženie sídiel je prakticky nemenné (centrálne priestory dedín a staré námestia miest zostávajú stále na rovnakom mieste), počet obyvateľov sídiel je premenlivý, čo len umocňuje geografickú rozmanitosť. Tá sa výraznejšia prejavuje u mestských sídiel (tab. 2). V závislosti od prírodných a mnohých

spoločenských faktorov sa stali miestami väčšej resp. menšej koncentrácie obyvateľstva, ktorá sa viaže na pracovné príležitosti (sústreďením výrobných a nevýrobných aktivít) a bytovú výstavbu.

Tab. 1: Počet obyvateľov najväčších miest v jednotlivých regiónoch

Table 1: The number of inhabitants in the largest towns in individual regions

NUTS II	Najväčšie	Druhé v poradí	Tretie v poradí
Bratislavský kraj	428 672	21 082 (214 336) ¹⁾	17 773 (142 891)
Západné Slovensko	87 285	70 286 (43 642)	57 854 (29 095)
Stredné Slovensko	85 400	83 056 (42 700)	60 133 (28 467)
Východné Slovensko	236 093	92 786 (118 046)	56 157 (78 698)
Slovenská republika	428 672	236 093 (214 336)	92 786 (142 891)

¹⁾ v zátvorkách sú uvedené teoretické počty obyvateľov podľa Zipfovho pravidla

Prameň údajov: Štatistický úrad SR. 2003. *Štatistický lexikón obcí Slovenskej republiky 2002*. Bratislava (Perfekt).

Demografický vzrast v socializme vyvolal plošný rast miest v každom so skúmaných regiónoch. Urbanizáciou sa v mnohých prípadoch posunuli teritoriálne hranice miest na územia prímestských sídiel. Dezintegračným procesom po roku 1989 sa tento vývoj zastavil. Z krajských miest sa dotkol najviac Žiliny. Odčlenilo sa od nej 6 obcí s približne 13 tis. obyvateľmi. Časť sídiel, na teritóriu ktorých sa pôvodne realizovala komplexná bytová výstavba sa však stala organickou súčasťou intravilánov miest so silnými pracovnými, sociálnymi, dopravnými a inými väzbami miestneho obyvateľstva na materské mesto a preto sa nemohli dezintegrovať (príklad Banskej Bystrice).

Významnou štruktúrnou charakteristikou obyvateľstva je vekové zloženie. Veková skladba každého zo skúmaných regiónov je špecifická. Skladá sa z rozdielnych vekov ľudských jedincov, ktorí sú vo vekových jednotkách rôzne početne zastúpení. Deti, pracujúci a dôchodcovia sa navzájom nachádzajú v relatívne stálych vzťahoch a väzbách, a tak vytvárajú určitý vnútorný poriadok. Ten odráža vývoj určujúcich demografických procesov (natality a mortality), typ migrácie, veľkosť obce ako aj funkciu obce v administratívnom a hospodárskom systéme.

Tab. 2: Počet obyvateľov mestských sídiel v jednotlivých regiónoch podľa veľkostných skupín

Table 2: The number of inhabitants in cities in individual regions according to size groups

NUTS II	do 5 tis.		5 - 20 tis.		20 - 50 tis.		50 - 100 tis.		100 tis. a viac	
BA kraj	4 614	5,6 ¹⁾	49 045	6,0	21 082	2,5	-	-	428 672	64,5
Západné Slovensko	17 144	21,0	280 642	34,4	404 708	47,6	268 522	1,6	-	-
Stredné Slovensko	17 780	21,7	291 277	35,7	210 207	24,7	228 589	35,4	-	-
Východné Slovensko	42 297	51,7	195 319	23,9	214 197	25,2	148 943	23,0	236 093	35,5
Slovenská republika	81 835	100	816 283	100	850 194	100	646 054	100	664 765	100

¹⁾ údaje v %

Prameň vstupných údajov: Štatistický úrad SR. 2003. *Štatistický lexikón obcí Slovenskej republiky 2002*. Bratislava (Perfekt).

V poslednom storočí sme zaznamenali na Slovensku takmer dvojnásobný absolútny prírastok obyvateľstva a skoro takým istým podielom pokleslo relatívne zastúpenie predreprodukčnej vekovej skupiny. Od začiatku 90. rokov je pre Slovensko charakteristické starnutie populácie v dôsledku posunu populačnej vlny zo začiatku 70. rokov do vyšších vekových skupín. Stúpa počet ľudí zo strednej generácie (vo veku 35 - 45 rokov) a staršej generácie (60 a viac ročných). Priemerný vek populácie preto rastie, pričom podiel detí sa nám znižuje. Z pohľadu formovania sa potenciálu pracovných síl to znamená, že relatívne zastúpenie obyvateľov v produktívnom veku sa dostalo na úroveň, ktorá sa začína pomaly znižovať. Na trh práce nám postupne vstupujú vekové skupiny mladých ľudí, ktoré sú menej početné. V podobných intenciách s menšou resp. väčšou diferenciou prebiehal vývoj aj v skúmaných regiónoch. Zo štatistických údajov v tab. 3 je zrejмый postupný nárast podielu detí od západu na východ (rozdiel medzi Bratislavským krajom a Východným Slovenskom bol 6,7 %). Pre ostatné charakteristiky v tabuľke je tomu práve naopak. Váha pracujúcich a dôchodcov „smerom“ k Bratislavskému kraju rástla, čo sa odrazilo aj v hodnotách priemerného veku. V uvedenom kraji sa priblížil k štyridsiatke (u žien bol prakticky už na tejto úrovni). Zároveň nám Bratislavský kraj predstavoval región, ktorý mal z hľadiska indexu starnutia najvýraznejšiu prevahu dôchodcov voči deťom.

Tab. 3: Veková štruktúra obyvateľstva

Table 3: Age structure of the population

NUTS II	do14 ¹⁾	15-59/54	60/55+	nezistený vek	priemerný vek	index starnutia ²⁾
Bratislavský kraj	14,9	63,0	18,9	3,2	38,1	127,0
Západné Slovensko	17,6	62,9	19,0	0,5	36,8	107,8
Stredné Slovensko	19,3	62,1	17,9	0,7	35,9	92,9
Východné Slovensko	21,6	61,3	16,4	0,7	34,5	77,1
Slovenská republika	18,9	62,3	18,0	0,8	36,2	95,2

¹⁾ v %²⁾ počet osôb v poproduktívnom veku k osobám v produktívnom veku (v %)

Prameň vstupných údajov: Štatistický úrad SR. 2001. *SODB 2001* (zdrojové tabuľky v elektronickej podobe). Krajská správa ŠÚ, Banská Bystrica.

Dôležitými údajmi (najmä pre hospodársku sféru), ktorými disponujeme na základe cenzov sú rôzne štatistiky socio-ekonomickej štruktúry obyvateľstva (napr. ekonomická aktivita, sociálne a odvetvové zloženie obyvateľstva, povolanie, zamestnanie a príslušnosť k odvetviam hospodárstva atď.). Najmä ekonomická aktivita, zaznamenala od päťdesiatych rokov minulého storočia na Slovensku podstatné zmeny. Počet ekonomicky aktívnych v povojnovom období permanentne rástol. V r. 1989, kedy dosiahol v socializme maximum, bolo registrovaných podľa údajov štatistického úradu 2,5 mil. pracujúcich v hospodárstve Slovenska bez osôb na materskej a ďalšej materskej dovolenke, vrátane zamestnancov vo vedľajšom pracovnom pomere (prírastok 61,4 % oproti r.1960). Vedľa samotného populačného rastu (prírastok 26,9 % oproti rovnakému obdobiu), ktorý sa prejavil vo vývoji vekovej štruktúry sa tak uplatnil aj vzostup ekonomickej aktivity žien (preferoval ju socialistický systém v rámci svojej zamestnaneckej politiky) a dôchodcov.

Výstižný obraz o skladbe ekonomickej činnosti obyvateľstva podáva jeho členenie podľa príslušnosti k základným hospodárskym sektorom a odvetviám. Takéto členenie, zdanlivo hrubé, slúži ako ukazovateľ celkovej úrovne socio-ekonomického rozvoja regiónov resp. ako približný indikátor funkčnej špecializácie jeho obyvateľstva. Pre tento účel bola zvolená nasledovná klasifikácia:

- › zamestnaní v poľnohospodárstve, lesníctve a rybárstve,
- › zamestnaní v priemysle (vrátane ťažby nerastných surovín) a stavebníctve,
- › zamestnaní v ostatných činnostiach

Zastúpenie hospodárskych odvetví sa menilo a ďalej sa mení spôsobom, ktorý je príznačný pre postindustriálne územia, v závislosti na štruktúrnej transformácii spoločnosti. Dlhodobý pokles významu primárneho sektora vyvažovala najskôr prudká dynamika priemyslu a stavebníctva (v období socialistickej industrializácie) a neskôr postupne sa rozširujúca ekonomická aktivita v ostatných činnostiach, najmä službách. Naznačené tendencie dokazujú štatistiky za jednotlivé regióny v tab. 4. Váha ekonomicky aktívnych z úhrnu obyvateľstva postupne klesá od západu na východ. Bratislavský kraj mal aj ďalšie špecifiká: najnižší podiel ekonomicky aktívnych v poľnohospodárstve, lesnom a vodnom hospodárstve, výrazne nižšie zastúpenie v priemysle a stavebníctve a zreteľne vyšší podiel ekonomicky aktívnych v ostatných činnostiach. Zastúpenie jednotlivých odvetví vo východnejších regiónoch je približne rovnaké, na Západnom Slovensku mierne prevažujú ekonomicky aktívni v priemysle a stavebníctve. Pri sledovanej štruktúre treba ale upozorniť na pomerne veľký podiel obyvateľov, ktorí v r. 2001 síce uviedli, že sú ekonomicky aktívni ale bez udania konkrétneho odvetvia.

Tab. 4: Ekonomicky aktívne obyvateľstvo podľa odvetví hospodárstva

Table 4: Economically active population by branch

Odvetvia hospodárstva	Bratislavský kraj		Západné Slovensko		Stredné Slovensko		Východné Slovensko	
	EA ¹⁾	%	EA	%	EA	%	EA	%
Poľn., lesné a vodné hospod. ²⁾	4 998	1,5	57726	6,0	39858	5,8	45273	5,8
Priemysel ³⁾ a stavebníctvo	51495	15,6	301444	31,5	203423	29,8	200433	25,8
Ostatné činnosti	190604	57,5	396607	41,4	293731	43,1	340091	43,8
EA bez udania odvetvi	84 257	25,4	201801	21,1	145081	21,3	191218	24,6
Spolu	331354	100	957578	100	682093	100	777025	100
Podiel EA na úhrne obyv.	55,3	-	51,2	-	50,4	-	49,9	-

¹⁾ počet ekonomicky aktívnych

²⁾ poľnohospodárstvo, poľovníctvo a súvisiace služby; lesníctvo, ťažba dreva a pridružené služby; rybolov a chov rýb

³⁾ vrátane výroby a rozvodu elektriny, plynu a vody

Prameň vstupných údajov: Štatistický úrad SR. 2001. *SODB 2001* (zdrojové tabuľky v elektronickej podobe). Krajská správa ŠÚ, Banská Bystrica.

Ekonomická aktivita obyvateľstva má výrazne priestorový dopad, čo je podmienené prírodným potenciálom, kultúrnymi a výrobnými tradíciami, koncentráciou a polohou sídiel. V neposlednom rade svoju úlohu zohráva aj dosiahnutý stupeň urbanizácie. Pomerne veľké diferencie medzi regiónmi NUTS II

súvisia s rozdielnou veľkosťou a centralitou miest. Územná diferenciácia bývajúceho ekonomicky aktívneho obyvateľstva podľa klasifikovaných hospodárskych činností je nižšia, než by odpovedalo rozloženiu pracovných príležitostí, čo spôsobuje veľmi rozsiahly pohyb za prácou. Pri cenze v r. 2001 uviedlo takmer 984 tis. ekonomicky aktívnych obyvateľov Slovenska (35,8 %), že odchádzajú za prácou mimo obec svojho trvalého bydliska (tab. 5). Prakticky v každom menšom meste a vidieckom sídle štruktúra ekonomicky aktívneho obyvateľstva nezodpovedá štruktúre miestnej hospodárskej základne, ponúkajúcej obmedzené resp. v prípade malých obcí takmer žiadne pracovné príležitosti. Relatívne vyrovnávanie v lokácií pracovných príležitostí a pracovných síl sa tak v súčasnosti uskutočňuje na ďaleko rozsiahlejšom území ako tomu bolo v minulosti. Prekračuje hranice nielen regiónov NUTS II, ale v mnohých hospodárskych činnostiach aj priestor Slovenskej republiky.

Tab. 5: Odchádzka do zamestnania mimo obec trvalého bydliska

Table 5: Commuting to work outside the community of permanent residence

NUTS II	EA ¹⁾	OzP ¹⁾	EA ³⁾	OzP ³⁾
Bratislavský kraj	331 354	53,2	238 199	55,5
Západné Slovensko	957 578	33,5	113 031	14,3
Stredné Slovensko	682 093	30,8	150 694	13,7
Východné Slovensko	777 025	35,6	171 608	42,5

¹⁾ ekonomicky aktívne trvale bývajúce obyvateľstvo

²⁾ podiel odchádzajúcich za prácou z trvale bývajúceho ekonomicky aktívneho obyvateľstva (v %)

³⁾ v hlavných sídelných formáciách regiónov

Prameň vstupných údajov: Štatistický úrad SR. 2001. *SODB 2001* (zdrojové tabuľky v elektronickej podobe). Krajská správa ŠÚ, Banská Bystrica.

Nepopierateľné miesto pri hodnotení demografických disparít jednotlivých regiónov prináleží vzdelanostnej štruktúre. V povojnovom vývoji bol školský systém na Slovensku ovplyvnený celým radom legislatívnych úprav, ktoré sa premietli aj do klasifikácie vzdelaní pri jednotlivých cenzo. Školským zákonom z r.1960 sa školský systém priblížil sústave, ktorá s ďalšími legislatívnymi zmenami existovala až do začiatku deväťdesiatych rokov. Od šesťdesiatych rokov bolo možné získať stredné vzdelanie a neskôr úplné stredné vzdelanie s maturitou aj na učňovských školách (patrili spolu so strednými odbornými školami a gymnáziami k sekundárnemu stupňu vzdelávania), čím sa absolventi týchto škôl mohli uchádzať o štúdium na vysokých školách. Dĺžka jednotlivých stupňov škôl v priebehu doby kolísala rovnako ako dĺžka povinnej školskej dochádzky, čo malo určitý vplyv na podiel osôb so základným vzdelaním (Bartoňová, 2007). Novelou

školského zákona z r.1990 vznikla opäť sieť viacročných gymnázií, na ktorých bolo možné absolvovať povinnú dochádzku a zároveň získať aj vyššie sekundárne vzdelanie. Vysokoškolské vzdelanie bolo od päťdesiatych rokov centrálne riadené a plánované pomocou smerných čísel a plánovanej odborovej štruktúry (niektorým školám bol dokonca zrušený štatút vysokej školy). Po r.1989 tieto vzdelávacie inštitúcie získali opäť autonómiu a akademické slobody. Navyše ich sieť sa neúmerne rozšírila vznikom regionálnych univerzít a súkromných vysokých škôl. Úroveň vzdelanosti, meraná podielom osôb, ktoré dosahovali vyšší stupeň vzdelania, než je základné, v druhej polovici minulého storočia permanentne rástla. Tento vzrast z pohľadu jednotlivých regiónov bol diferencovaný čo dokumentujú štatistiky v tab. 6. Najviac zastúpeným typom vzdelania v Bratislavskom kraji bolo stredoškolské, zahrňujúce úplné stredné odborné, úplné stredné všeobecné a vyššie vzdelanie, v ostatných regiónoch odborné bez maturity vrátane učňovských škôl (aj s maturitou). Na Západnom Slovensku si ho zapisalo takmer 38 % obyvateľov viac ako 16 ročných. Poklesol podiel osôb so základným vzdelaním, čo len dokrešľuje prírastky v zastúpení vyšších vzdelanostných stupňov. Zatiaľ čo v r. 1961 malo základné vzdelanie 85,4 % obyvateľstva Slovenska nad 15 rokov (Verešík, 1974), v r. 2001 si ho uviedlo ako najvyššie dokončené 26,4 % obyvateľov vo veku 16 a viac rokov. V celkovom trende vývoja úrovne vzdelanosti sa však skrývajú podstatné rozdiely aj vo vzdelaní medzi pohlaviami. Napriek rýchlejšiemu tempu rastu úrovne vzdelania žien (prejavuje sa približovaním podielu vyššieho vzdelania oboch pohlaví), pretrvávala aj pri ostatnom cenzu stále celkove nižšia úroveň ich vzdelania.

Hodnotili sme aj niektoré ukazovatele vzťahujúce sa k rodinnému stavu a domácnostiam. V prácach zameraných na rodinné správanie (Pastor, 2002; Mládek - Siročková, 2004; Mládek, 2009 a iní) sa uvádza, že rozhodujúca časť reprodukcie obyvateľstva prebieha na Slovensku v rodine, čo je dôsledok jej kresťansko - katolíckej hodnotovej orientácie. Napriek silnému vplyvu tradícií dochádza aj u nás k premenám v rodinnom správaní obyvateľstva. Tie sa prejavujú po vzore západných krajín v spôsoboch formovania sa rodín. Čoraz bežnejším sa stáva život bez manželského partnera (s dieťaťom, či bez neho), programovo bezdetné manželstvo, spolužitie muža a ženy bez manželstva (kohabitácie), či už de facto i homosexuálne spolužitie. Tieto trendy je možné identifikovať aj v prípade skúmaných regiónov a to podľa rodinného stavu. Najvýraznejšie sa prejavujú v Bratislavskom kraji, kde bol pomerne nízky podiel ženatých resp. vydatých a vyššie relatívne zastúpenie slobodných a rozvedených (tab. 7).

Tab. 6: Obyvateľstvo podľa dokončeného školského vzdelania ¹⁾

Table 6: Population according to completed education

Dokončené školské vzdelanie	Bratislavský kraj	Západné Slovensko	Stredné Slovensko	Východné Slovensko
Základné	151,7	223,1	215,7	213,8
Odborné ²⁾	230,9	306,3	289,5	265,3
Stredoškolské ³⁾	258,8	201,9	203,1	204,7
Vysokoškolské	170,4	65,0	69,6	67,8
Bez vzdelania ⁴⁾	27,3	16,7	16,9	19,7
Deti do 16 rokov	160,9	187,0	205,2	228,7

¹⁾ údaje v %²⁾ stredné odborné (bez maturity) vrátane učňovských škôl (bez maturity a s maturitou)³⁾ úplné stredné odborné, úplné stredné všeobecné a vyššie vzdelanie⁴⁾ bez školského vzdelania a bez údaje o vzdelaníPrameň vstupných údajov: Štatistický úrad SR. 2001. *SODB 2001* (zdrojové tabuľky v elektronickej podobe). Krajská správa ŠÚ, Banská Bystrica.Tab. 7: Obyvateľstvo nad 15 rokov podľa rodinného stavu ¹⁾

Table 7: Population aged over 15 by marital status

NUTS II	slobodní	ženatí ; vydaté	rozvedení	ovdovení	nezistení
Bratislavský kraj	28,5	52,9	7,9	8,2	2,5
Západné Slovensko	26,7	57,0	5,6	9,4	1,3
Stredné Slovensko	27,5	56,2	5,5	9,4	1,4
Východné Slovensko	27,7	57,6	4,1	8,8	1,8

¹⁾⁾ údaje v %Prameň vstupných údajov: Štatistický úrad SR. 2001. *SODB 2001* (zdrojové tabuľky v elektronickej podobe). Krajská správa ŠÚ, Banská Bystrica.

Porovnanie údajov o zložení a veľkosti neúplných rodín z cenзовých domácností rodinných dokumentuje pomerne veľké diferencie medzi Bratislavským krajom a ostatnými regiónmi (tab. 8). Tak napr. neúplné rodiny s jedným závislým dieťaťom tvoria v Bratislavskom kraji 17,1 % všetkých cenзовých domácností rodinných, kým na Východnom Slovensku 9,2 %. Obdobne aj ¼ podiel neúplných rodín na úhrne cenзовých domácností rodinných je najväčší práve v Bratislavskom kraji. Táto situácia len zvyrazňuje negatívny vplyv rozvodovosti, ktorá deštruuje klasickú rodinu, založenú na manželskom vzťahu muža a ženy, vychovávajúcich jedno resp. viac detí. Rozvod je navyše špúšťacím

mechanizmom niektorých socioekonomických javov a to predovšetkým chudoby aj detskej, ktorá je riziková pre psychický vývoj dieťaťa v neúplnej rodine. Dieťa je napr. permanentne konfrontované v rámci školy so svojimi rovesníkmi, z ktorých mnohí ostentatívne demonštrujú svoj hmotný dostatok (Bačík, 2009).

Tab. 8: Neúplné rodiny z cenзовých domácností rodinných podľa počtu závislých detí

Table 8: Single-parent families of family households according to the number of dependant children

Závislé deti	Bratislavský kraj		Západné Slovensko		Stredné Slovensko		Východné Slovensko	
	Nr ¹⁾	% ²⁾	Nr	%	Nr	%	Nr	%
1	14 397	17,1	31 128	11,5	21 891	11,0	21 137	9,2
2	5 674	6,8	13 163	4,9	9 842	5,0	10 217	4,5
3+	963	1,1	3 259	1,2	2 755	1,4	3 903	1,7
Σ	21 034	25,0	47 550	17,6	34 488	17,4	35 257	15,4

¹⁾ neúplné rodiny

²⁾ podiel z cenзовých domácností rodinných

Prameň vstupných údajov: Štatistický úrad SR, 2001. *SODB 2001* (zdrojové tabuľky v elektronickej podobe). Krajská správa ŠÚ, Banská Bystrica.

Typológia regiónov

Jednotlivé regióny sa vyznačujú podobnými vlastnosťami, ale aj mnohými odlišnosťami z pohľadu ich populácií. Pokúsili sme sa preto o istú typológiu, ktorá reflektuje určitú mieru ich podobnosti. Vychádzajúc z intenzity populačných charakteristík hodnotených rôznymi ukazovateľmi sme si vymedzili dva typy regiónov. Prvý nám predstavuje samotný Bratislavský kraj a druhý Západné, Stredné a Východné Slovensko.

Bratislavský kraj najmä zásluhou Bratislavy patrí k regiónom hospodársky rýchlo expandujúcim, transformujúcim pomerne výrazne svoju priestorovú štruktúru, funkcie a posilňujúcim svoje domáce postavenie prílevom zahraničného kapitálu. Regionálny HDP na obyvateľa ako podiel z priemeru Európskej únie (v parite kúpnej sily na 1 obyv.) v roku 2001 bol na úrovni takmer 102 % (ŠÚ SR, 2004). Región sa vyznačuje strategicky významnou prihraničnou polohou, disponuje vysokou obecnou a špecifickou hustotou zaľudnenia a najvyšším stupňom urbanizácie. Vzhľadom na svoju rozlohu (len 4,2 % z územia štátu) sa v regióne koncentruje až 11,1 % obyvateľstva Slovenska. Je regiónom hospodársky priťažlivým - vzhľadom na populačnú veľkosť najväčšieho mesta. Viac ako 400 tisícová Bratislava ovplyvnila aj sídelnú štruktúru regiónu, v ktorom absentujú mestá vo veľkostnej kategórii 50 - 100 tis. Populácia kraja má

stagnujúcu vekovú štruktúru. Svedčia o tom hodnoty priemerného veku (38,1 rokov), indexu starnutia (127,0) a relatívneho zastúpenia detí (14,9 %). U mestskej populácie sú tieto hodnoty s výnimkou priemerného veku ešte výraznejšie (napr. na 100 detí pripadalo takmer 150 dôchodcov). Z pohľadu ekonomického profilu populácie má región pomerne vysoké zastúpenie ekonomicky aktívnych na úhrne obyvateľstva (55,3 %), veľmi nízke zastúpenie pracujúcich v poľnohospodárstve., lesnom a vodnom hospodárstve (1,5 %), naopak pomerne vysoké v ostatných činnostiach (57,5). V hospodárskej štruktúre regiónu podľa ekonomickej aktivity obyvateľstva sú v popredí nasledovné odvetvia: veľkoobchod, priemysel, nehnuteľnosti a verejná správa. Región charakterizuje výrazná odchádzka obyvateľstva za prácou mimo obec svojho trvalého bydliska a to aj z Bratislavy. Čo sa týka vzdelanostnej štruktúry región profituje z pomerne vysokej koncentrácie osôb s vysokoškolským vzdelaním (170,4 ‰). Na druhej strane zastúpenie osôb so základným vzdelaním sa postupne znižuje (151,7 ‰). Bratislavský región a najmä Bratislava čelili trendu výrazne sa znižujúcej plodnosti a sobášnosti, ktorá sa premietla do štruktúry obyvateľstva podľa rodinného stavu. Zastúpenie ženatých/vydatých bolo najnižšie a rozvedených a slobodných najvyššie (tab. 7). Nie je preto prekvapujúce, že podiel neúplných rodín z cenзовých domácností rodinných podľa počtu závislých detí dosiahol práve v tomto regióne svoje maximum (tab. 8).

Druhý región reprezentuje pomerne rozsiahle územie, ktoré sa skladá z pohľadu regionálneho rozvoja zväčša zo zaostávajúcich a lokálne aj depresívnych oblastí (napr. Poipлие, Horehronie, Gemer, dolný Spiš, horný Šariš a iné). V jednotlivých zložkách ekonomickej úrovne vykazuje diametrálne odlišný stupeň rozvoja v porovnaní s prvým regiónom. Regionálny HDP na obyvateľa ako podiel z priemeru Európskej únie (v parite kúpnej sily na 1 obyv.) bol v roku 2001 na Západnom Slovensku na úrovni 41 %, na Strednom Slovensku 37 % a na Východnom Slovensku len 34 %. (ŠÚ SR, 2004). Región sa vyznačuje nižšou obecnou a špecifickou hustotou zaľudnenia a stupňom urbanizácie. V regióne sú hospodársky príťažlivé vzhľadom na svoju populačnú veľkosť najmä najväčšie mestá (Košice, Prešov, Nitra, Žilina, Banská Bystrica). Sídlna štruktúra regiónu je vyrovnaná bez absencie miest, v jednotlivých veľkostných kategóriách. Populácia má priaznivejšiu vekovú štruktúru. Na Východnom Slovensku môžeme dokonca hovoriť o vekovo najmladšej populácii v rámci celého Slovenska. Svedčia o tom hodnoty priemerného veku (34,5 rokov), indexu starnutia (77,1) a relatívneho zastúpenia detí (21,6 %). Z pohľadu ekonomického profilu populácie má región nižšie zastúpenie ekonomicky aktívnych na úhrne obyvateľstva (50 %), vyššie zastúpenie pracujúcich v poľnohospodárstve., lesnom a vodnom hospodárstve (6 %), pomerne vysoké v priemysle (vrátane ťažby nerastných surovín) a stavebníctve (na úrovni 29 %). V hospodárskej štruktúre regiónu podľa ekonomickej aktivity obyvateľstva sú v popredí nasledovné odvetvia: priemysel, veľkoobchod, verejná správa a školstvo. Región charakterizuje nižšia odchádzka

obyvateľstva za prácou mimo obec svojho trvalého bydliska s výnimkou východu, kde najmä v hlavných sídelných formáciách je pomerne vysoká. Najviac zastúpeným typom vzdelania v regióne bolo stredoškolské (zahrňujúce úplné stredné odborné, úplné stredné všeobecné a vyššie vzdelanie) a odborné bez maturity vrátane učňovských škôl (aj s maturitou). Aj keď plodnosť a sobášnosť sa znižovali, nepremietli sa do štruktúry obyvateľstva podľa rodinného stavu tak výrazne ako v prípade Bratislavského regiónu. Zastúpenie ženatých/vydatých bolo vyššie a rozvedených a slobodných podstatne nižšie (tab. 7). Podiel neúplných rodín z cenзовých domácností rodinných podľa počtu závislých detí dosahoval vo východnej časti regiónu svoje minimum (tab. 8).

Záver

Z predloženého príspevku je zrejmé, že porovnávanie obyvateľstva v regiónoch NUTS II prostredníctvom súboru rozmanitých, predovšetkým demografických ukazovateľov môže predstavovať dôležitý nástroj regionálneho výskumu.

Uskutočnená komparácia populácii jednotlivých regiónov identifikuje ich pozitíva resp. negatíva pomocou hodnotenia populačného potenciálu. Výsledkom môže byť aj vyššie prezentovaná typológia s evidentne odlišnými populačnými charakteristikami Bratislavského kraja. V tomto regióne (najmä zásluhou Bratislavy) sa najvýraznejšie prejavili populačné tendencie typické pre západné krajiny. K pozitívam populačného potenciálu kraja patrí vysoká ekonomická aktivita, nízka nezamestnanosť na úrovni 3,5 % (ÚPSVR, január 2010), kvalifikovaná a diverzifikovaná pracovná sila a pomerne veľký podiel osôb s vysokoškolským vzdelaním. K negatívam môžeme zaradiť stagnujúcu vekovú skladbu, zastúpenie ženatých/vydatých, rozvedených, slobodných a podiel neúplných rodín z cenзовých domácností rodinných podľa počtu závislých detí.

Na záver možno povedať, že populačné porovnania majú svoju hodnotu v rozhodovacích procesoch a plánovacej praxi a preto by sa im mala venovať náležitá pozornosť na Slovensku aj v súčasnosti v prevažne trhovo orientovanej ekonomike.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0236/08.

Literatúra

- Bačík, M.** 2009. Demogeografická analýza Horehronia. Monografia, FPV UMB, Banská Bystrica, 160 s. ISBN 978 - 80 - 8083 - 810 - 2.
- Bartoňová, D.** 2007. Vzestup úrovně vzdělání podle dat sčítání lidu 1961 - 2001 v České republice. Demografie, 49, s. 24 - 39. ISSN 0011 - 8265

- Bašovský, O. et al.** 1983. Zmeny v rozložení obyvateľstva za posledných 100 rokov v regionálnych geomorfologických jednotkách Slovenska. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, 22, s. 141 - 163.
- Holešová, H.** 2003. Regionálna politika a štrukturálne nástroje. Úrad vlády SR, Bratislava, 48 s. ISBN 80 - 969006 - 5 - X.
- Korec, P.** 2005. Regionálny rozvoj Slovenska v rokoch 1989 - 2004. *Geografika* Bratislava, 227 s. ISBN 80 - 969338 - 0 - 9.
- Lukniš, M.** 1985. Regionálne členenie Slovenskej socialistickej republiky z hľadiska jej racionálneho rozvoja. *Geografický časopis*, roč. 37, č. 2 - 3, s. 137 - 163
- Mládek, J.** 2009. Teória civilizačných vln, postavenie a budúcnosť rodiny na Slovensku. In Bleha B. (ed) *Populačný vývoj Slovenska na prelome tisícročí: Geografika* Bratislava, s. 62 - 87. ISBN 978 - 80 - 89317 - 11 - 0
- Mládek, J. - Siročková, J.** 2004. Kohabitácie ako jedna z foriem partnerského spoluzitia obyvateľstva Slovenska. *Sociológia*, 36, 5, s. 423 - 454.
- Pastor, K.** 2002. Rodina a rodinná politika v 2. demografickej revolúcii . In. *Rodina v ohrození - výzva pre sociálne vedy (Family and Family Policy)*. Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity. Trnava, s. 30 - 41.
- Paulov, J.** 1992. K novému rámcu regionálneho rozvoja Slovenska. *Geographia Slovaca* 1, ed. A. Bezák, GÚ SAV Bratislava, s. 23 - 28. ISSN 1210 - 3519.
- Štatistický úrad SR.** 2001. Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001, základné údaje - obyvateľstvo. Bratislava.
- Štatistický úrad SR.** 2002. Štatistická ročenka Slovenskej republiky. Bratislava (VEDA). ISBN 80 - 224 - 0742 - 9.
- Štatistický úrad SR.** 2004. Štatistická ročenka Slovenskej republiky. Bratislava (VEDA). CD - ROM.
- Štatistický úrad SR.** 1994. Štatistický lexikon obcí Slovenskej republiky 1992. Bratislava. (ŠEVT). ISBN 80 - 88707 - 01 - 3
- Štatistický úrad SR.** 2003. Štatistický lexikón obcí Slovenskej republiky 2002. Bratislava (Perfekt). ISBN 80 - 8046 - 228 - 3
- Štatistický úrad SR.** 2001. SODB 2001 (zdrojové tabuľky v elektronickej podobe). Krajská správa ŠÚ, Banská Bystrica.
- ÚPSVR a MPSVR SR.** Zamestnanosť a sociálna politika (03/2010). Bratislava.
- Verešík, J.** 1974. Vzdelanie obyvateľstva. In Plesník, P. a kol. *Slovensko ľud - 1. časť*. Obzor Bratislava, s. 427 - 439.

THE DEMOGRAPHIC DISPARITIES IN THE SLOVAK REGIONS AT THE NUTS II LEVEL

Summary

The article points out that the comparison of various demographic indicators related to population characteristics in the NUTS II regions can be beneficial for regional research. Realised comparison of particular regional populations identifies their positive or negative features, by means of evaluating a population potential. The result of such comparison can be the above stated typology with significantly different population characteristics of the Bratislava region. This region (particularly because of Bratislava city itself) reports population tendencies typical for the countries in the west of Europe. Positive features of this region include: high economic activity, low unemployment rate at the level of 3, 5%, qualified and diversified labour force, and a fairly high percentage of university graduates. Negative features of the region include: stagnating age structure, the structure of married vs. divorced vs. single people, the number of single-parent families according to the number of dependant children etc. To conclude, population comparisons provide valuable data for decision-making processes, as well as for planning processes. Therefore a greater attention should be paid to comparative studies of the population in Slovakia.

Mgr. Miloš Bačík, PhD.

Katedra geografie, geológie a krajinnej ekológie, Fakulta prírodných vied,
Univerzita M. Bela

Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica,

E-mail: bacik@fpv.umb.sk

Recenzoval: prof. PhDr. Petr Chalupa, CSc.

1. INTERAKTIVNÍ TABULE JAKO NÁSTROJ PRO OSVOJENÍ KARTOGRAFICKÝCH DOVEDNOSTÍ ŽÁKŮ

Darina Foltýnová, Kateřina Mrázková, Aleš Ruda

Abstract

The paper presents one way of map skills and knowledge acquirement (map reading, analysis interpretation, making and application of map) that should be achieved by pupils of basic school. Using Geographic Information Systems potential and an interactive board as a teaching equipment of current education is one way of teaching in geography. It enables an active work with cartographic material. Geography teacher has the possibility to keep the didactic principles along with using modern information technologies mentioned above and to train pupils for geographical knowledge and skills with emphasis on their understanding, analysis, evaluation and practical application.

Keywords: cartography education, geography learning, interactive board, map skills

1.

1. Úvod

Absolventi základních škol by měli disponovat kartografickými znalostmi a dovednostmi v souladu s cíli geografického vzdělávání pro daný stupeň školy. S využitím potenciálu geografických informačních systémů a interaktivní tabule, jako vyučovacích pomůcek dnešního moderního školství, lze žáky vést atraktivním způsobem k aktivní práci s kartografickým materiálem. Učitel zeměpisu se tak naskytá možnost dodržovat didaktické zásady a zároveň s využitím moderních informačních technologií předávat žákům základní geografické znalosti a dovednosti s důrazem na jejich pochopení, analýzu, aplikaci, vyhodnocení či využití v praxi.

1.

Kartografické dovednosti – jeden z cílů výuky zeměpisu na základní škole?

Cíle výuky zeměpisu na základní škole jsou v České republice zakotveny v Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání (dále jen RVP ZV) jako očekávané výstupy. K základním výstupům vztahujícím se ke kartografickému vzdělávání patří například tvorba mentálních map pro orientaci v konkrétních regionech, lokalizace světadílů, oceánů a makroregionů na mapách, srovnávání jejich postavení nebo posouzení prostorové organizace světové populace. Žáci by měli být schopni také lokalizovat na mapách vybrané regiony a

aktuální politické změny, zhodnotit a porovnat polohu, rozlohu přírodní, kulturní, společenské a politické poměry vybraných makroregionů aj.

Cíle výuky zeměpisu na základní škole stanovuje také Mezinárodní charta geografického vzdělávání. Její plné znění najdeme na webových stránkách Mezinárodní geografické unie (<http://igu-cge.tamu.edu/>) či v učebních textech H. Kühnlové (Kühnlová 1997). Mezinárodní charta deklaruje, že pro pochopení základních prostorových vztahů v krajině je nutné naučit žáka klást si geografické otázky (Kde to je? Jaké to je? Proč je to tam? apod). Odpovědi na tyto otázky popisují a vysvětlují polohu, situaci, vzájemné působení, územní rozmístění a diferenciaci jevů na Zemi. Základním cílem by pak měly být znalosti o poloze důležitých míst a rozmístění hlavních světových oblastí s maximálním využitím práce s atlasem. Žáci by si měli dále osvojit základní geografické pojmy a pochopit tyto geografické poznatky z okolí i ze světa a umět je vhodně aplikovat do praxe (Kühnlová 1997). Tyto i další cíle úzce souvisí s prací s mapou. Jejich zvládnutí vyžaduje, aby žáci měli především dostatečně osvojené kartografické dovednosti.

1.

Kartografické dovednosti, kompetence nebo kartografická gramotnost?

V české i zahraniční literatuře se objevuje nejednotnost v používání pojmů kartografická dovednost, kartografická gramotnost či kartografická kompetence. V anglicky psaných publikacích se nejčastěji vyskytuje termín „**map skills**“ – do češtiny překládaný jako „kartografické dovednosti“ (např. Schee 2006, s. 92, Dijk a Berg 1994, s. 193). Schee (2006, s. 92) rozděluje kartografické dovednosti na tři části: čtení, analýzu a interpretaci mapy. Vedle pojmu „map skills“ se objevuje také termín „**geographic literacy**“ – geografická gramotnost. S tímto pojmem se setkáme i v publikacích V. Voženilka (2004) nebo J. Pravdy (2001), kteří vedle geografické gramotnosti definují také kartografickou gramotnost, za kterou pokládají schopnost čtení map a dovednost tvorby map (Voženílek, 2004). V němčině se setkáme s termínem „**Kartenkompetenz**“ (Brucker 2006, s. 196, Hüttermann 2004, s. 201), který bychom do češtiny přeložili jako mapové nebo kartografické kompetence. Brucker (2006, s. 196) pod pojmem kartografické kompetence rozumí schopnosti k dekódování (čtení map, porozumění a interpretace), hodnocení a zhotovení vlastních jednoduchých map.

Z výše uvedené analýzy používaných slovních spojení (kartografická kompetence - dovednost - gramotnost) vyplývá terminologická nejednotnost. Pro potřeby našeho příspěvku se přikláníme k používání termínu kartografická dovednost, při jejímž definování je nezbytné vycházet z ustálených a obecně používaných pedagogických pojmů. Dovednost (angl. *skill*, něm. *gewandtheit*) můžeme charakterizovat jako „komplexnější způsobilost subjektu k řešení úkolových a problémových situací, která se projevuje pozorovatelnou činností.“ (Švec 1998, s. 12). Pedagogický slovník (Průcha, Walterová, Mareš 2008, s. 49) definuje dovednost jako „způsobilost člověka k provádění určité činnosti“. Slovník

pojmu z obecné didaktiky (Janiš, Ondřejová 2006, s. 13) uvádí definici dovednosti jako „specifické způsobilosti (schopnosti) připravenosti řešit úkoly, situace apod.“. Dovednost je do určité míry podmíněna vrozenými předpoklady, ale hlavně je osvojována učením a výcvikem. Dovednosti jsou vymezovány jako vzdělávací cíle v různých kurikulárních dokumentech a vzdělávacích programech. Osvojování dovedností je tedy základní součástí vzdělávání a to také vzdělávání kartografického.

1.

1. Kartografické dovednosti

Na základě výše uvedených definic jsme stanovili kartografické dovednosti, jejichž osvojení je nezbytné pro dosažení kurikulem deklarovaných vzdělávacích cílů. Níže uvedená tabulka uvádí základní členění kartografických dovedností s jejich podrobnější charakteristikou.

Tab. 1: Kartografické dovednosti

Table 1: Map skills

Kartografická dovednost	Charakteristika
Čtení mapy	- Rozpoznání a pojmenování prvků na mapě - Porozumění obsahu mapy - Porozumění měřítku mapy - Rozeznání různých druhů map
Analýza mapy	- Rozeznání prostorového rozmístění prvků - Rozeznání územních vztahů v mapě
Interpretace mapy	- Tvorba závěrů a předpovědí s využitím územních vztahů nalezených v mapě
Tvorba mapy	- Správně nakreslit (vytvořit) jednoduché tematické mapy
Použití mapy	- Práce s mapou a na mapě - Použití různých map v určitých situacích

1.

1. Interaktívni tabule jako prostředek didaktické techniky

Doby, kdy jsme si práci učitele nedokázali představit bez černé tabule a bílé křídy, jsou pomalu a nenávratně pryč. I když ne vždy a všude. Nastupující interaktivní doba si žádá i interaktivní řešení didaktických pomůcek usnadňujících práci učitele. Jednu z významných revolucí v práci učitele představuje právě interaktivní tabule (IT).

IT si můžeme představit jako velkou projekční interaktivní plochu, ke které je připojen pomocí USB rozhraní, sériového portu nebo Bluetooth počítač a dataprojektor. Jedná se v podstatě o druh dotykového displeje, na který je z datového projektoru promítán obraz z počítače a na který lze psát prstem, speciálními fixy nebo dobíječnými signálními pery. Interaktivita tedy spočívá v práci s jakýmkoli softwarem, který běží na počítači, internetovým prohlížečem či jinou aplikací bez nutnosti použít myš nebo klávesnici. Pro potvrzení interakce se mohou používat tablety či hlasovací zařízení, které ovšem nejsou běžnou součástí produktu a je nutné je zakoupit dodatečně. Obsluha je tedy více než interaktivní a žáky určitě vtáhne do děje. Tabule je většinou pevně připevněna na stěnu, nebo je umístěna na pohyblivém stojanu.

Obr. 1: Práce s interaktivní tabulí využívající aplikace Google Earth.

Figure 1: Work with the interactive whiteboard using Google Earth.

Interaktívni tabule pro kartografické vzdělávání

Software dodávaný s interaktivní tabulí poskytuje díky dynamickému rozhraní právě ty nástroje, které v danou chvíli potřebujeme. Program tak obecně umožňuje provádět následující operace, široce uplatnitelné i při kartografickém vzdělávání:

- vkládání z galerie předdefinovaných obrázků
- vkládání obrázků
- kreslení po projekční ploše
- přidávání popisků a jejich přemísťování
- vkládání a odebírání objektů s možností klonování
- zachytit a dále pracovat s objekty z jiné aplikace
- vytváření více snímkových prezentací
- zvyrazňování barevnými stopami
- nastavení stínu a průhlednosti
- ukládání a načítání prezentací
- export do různých grafických formátů.

Pro **vkládání objektů z galerie obrázků** je možné využít katalogu přednastavených map (obrysových, tematických nebo obecně geografických) či tematických obrázků (krajina, koloběh vody, aj.). Mimo jiné aplikace umožňuje **vkládání** jakýchkoli jiných **obrázků** a jako pozadí je tak možné vložit například letecký snímek. Dalšími nástroji můžeme do vložených objektů **kreslit** nebo **vkládat popisky**. Ty jsou vhodné pro doplňování místopisných pojmů, kreslení bodových (vrcholy, sídla), liniových (vodní toky, komunikace, směr mořských či vzdušných proudů) a plošných prvků (vodní plochy, les). Takto mohou žáci na podkladu leteckého snímku vytvářet pod přímým vedením učitele jednoduché obrazy reálného světa, což napomáhá k elementárnímu chápání kartografické tvorby. Mohou také vytvářet kostru mapy, která pomocí **vkládání, odebírání a přemísťování objektů** poslouží v dalších hodinách k tvorbě tematické mapy. Opomíjená by neměla být ani tvorba mentálních map, která velmi dobře napomáhá k rozvoji prostorové orientace žáka. Velkou výhodou interaktivních tabulí je možnost pracovat s jinými aplikacemi, **zachytit jejich výstupy a dále s nimi pracovat** v softwaru dodávaném s tabulí. Například při práci s GoogleEarth nebo Worldwind je možné využívat dynamiky otáčející se Země a v různých stádiích ji tak přenést do aplikace a vyznačit na ní např. zeměpisné souřadnice či vysvětlovat změnu data a času. Výše zmíněné funkce jsou aplikovatelné v mnohých obměnách a při výuce práce s mapou se nabízí jejich další využití při kartografické generalizaci (žáci mohou redukovat obsah a náplň mapy za účelem jejího zpřehlednění), tvorbě kartodiagramu a lokalizovaných diagramů (formou přiřazování předem vytvořených kruhových, sloupcových či liniových grafů) nebo při dokumentaci historického vývoje jazyka mapy (transformací mapových značek

historických map podle zásad současné kartografické tvorby). Program dále nabízí **vytváření více stránkových prezentací**, kdy se můžeme v rámci jednoho souboru pohybovat mezi více takto vytvořenými snímky. Obecně rozšířené nástroje – **zvýrazňování barevnými stopami a nastavení stínu a průhlednosti** – už jen doplňují funkce, využívané pro správnou analýzu či interpretaci mapového obsahu. Jako vhodný příklad může posloužit postupné odkrývání mapového pole za účelem správné identifikace původně skrytého místa. Během několika hodinové práce se tak nabízí **vytvoření souboru prezentací**, které vyučující může zálohovat, vystavovat na web nebo zasílat žákům. Nezbytnou funkcí dnešních programů je pak **export do různých grafických formátů** (např. jpg, bmp, png), jež mohou být následně vkládány jako přílohy do dokumentů textových editorů.

1.

1. Využití interaktivní tabule v jednotlivých fázích výuky

Kartografické vzdělávání není úzce vztaženo jen na část učiva věnující se tematickému okruhu Geografické informace, zdroje dat, kartografie a topografie, který je stanoven RVP ZV, ale prolíná se celým geografickým vzděláváním. Proto jsou mapa a její vyjadřovací prostředky důležitou součástí všech hodin zeměpisu. Využití interaktivní tabule pro kartografické vzdělávání si tak najde místo ve všech **fázích výuky**. V **motivační fázi** výuky poslouží IT postupným odkrýváním mapového pole a tedy i obsahu mapy např. k rozpoznání probíraného regionu. Pro **expoziční**, kdy se mají žákům zprostředkovat nové informace, se nabízí použití nástrojů IT pro identifikaci vhodných míst ke vzniku sídel a návrhu vhodného osídlení. Formou postupného řazení snímků je možné vybrat dílčí charakteristiky nezbytné pro osídlení a postupně je nakládat na sebe. Nakonec tak vznikne syntéza vhodných míst pro osídlení, kterou vyučující s použitím nástroje průhlednost dává do kontrastu s aktuálním osídlením. **Fixace** se nejčastěji realizuje formou opakování a cvičení. Vyučující může při výuce mořských proudů nastínit schéma jejich oběhu u jednoho oceánu a žáci se pomocí pohybových linií snaží aplikovat představený model na ostatní oceány i s úkolem vytvoření mapy oblastí srážkově bohatých a chudých v důsledku vlivu mořských proudů. Při **diagnostice** (různých forem zkoušení) jsou možnosti IT velmi bohaté, od využívání obrysových map, přes návrh znakového klíče u leteckých snímků až po vymezení regionů a přiřazování specifických obrázků (fotky, grafy, atd.). V **aplikační fázi** můžeme využít nabytých vědomostí a pracovat s územními plány (přetvářet je) nebo navrhovat nové.

1.

1. Rozvíjení kartografických dovedností prostřednictvím interaktivní tabule

Zaměříme se nyní na rozvíjení jednotlivých kartografických dovedností s využitím IT při řešení konkrétních příkladů. Zadání úloh se bude odvíjet od

vzdělávacího obsahu, který má být žákům zprostředkován. V České republice je v RVP ZV zmiňován tematický okruh: Geografické informace, zdroje dat, kartografie a topografie. Toto téma je probíráno v šesté třídě (primě) a věnuje se základním poznatkům o mapách. Důraz je kladen na osvojení základní kartografické dovednosti, kterou je **čtení map**. Tato dovednost vyžaduje žákovo nejnižší kognitivní zpracování. S využitím IT se nabízí možnost vytvořit takové úkoly, které povedou žáky **k rozpoznání a pojmenování základních prvků v mapě** (úkoly pro IT: přiřadit ke kartografickým symbolům jejich význam; vyznačit v mapě sever, západ, rovník, obratník kozoroha, nultý poledník; doplnit k zobrazené mapě všechny její základní kompoziční prvky; přiřadit symboly v mapě do skupiny kam náleží – k polohopisu, výškopisu nebo popisu mapy; u jednotlivých položek legendy určí, zda je daný jev znázorněn symbolem bodovým, liniovým, nebo plošným atd.). Úkoly vztahující se k čtení mapy by se měly také vztahovat k osvojení dovednosti **určení a porozumění velikosti měřítka**. K rozvíjení této dovednosti lze zadat žákům například následující úkol pro IT: zařadit zobrazené ukázky map do kategorie dle velikosti měřítka (mapa velkého, středního, malého měřítka) a další úkoly vztahující se k výpočtu skutečných vzdáleností (například: seřadit města podle skutečné vzdálenosti od Brna od nejbližšího po nejvzdálenější s využitím ukázek map různých měřítek). K základní dovednosti čtení mapy pak patří také **porovnání a rozeznání různých druhů map** (úkol pro IT: určí druh zobrazené mapy dle obsahu – s ukázkou map katastrální, topografické, obecně zeměpisné, tematické; přiřadí k jednotlivým ukázkám map činnost, ke které by ji danou mapu použil; určí, jakého tématu se zobrazené mapy týkají – žáci pracují s ukázkami geologické, klimatické, hospodářské, politické, dějepisné mapy aj.). Všechny výše uvedené dovednosti by měl učitel u žáků rozvíjet již od šesté třídy, kdy se žáci podrobněji seznamují s mapou jako se základním vyjadřovacím prostředkem geografických informací. Jejich zvládnutí je nutné k rozvíjení následných kartografických dovedností vyžadujících žákova hlubší kognitivní zpracování.

Druhou skupinu kartografických dovedností vztahujících se k **analýze mapy** je možné u žáků systematicky rozvíjet při práci s mapou, která by měla provázet osvojování zeměpisného učiva v průběhu celého vzdělávání. Žák by měl být schopen **rozeznat prostorovou diferenciaci jevů v mapě a jejich územních vztahů**. Učitel by k tomu měl vhodně využívat různé metody kartografické reprezentace geografických jevů (bodové, liniové – pohybové, areálové – kartogram a kartodiagram a další metody) tak, aby byl žák nucen rozeznat jejich prostorové rozmístění. Učivo, které se pro rozvoj této kartografické dovednosti nabízí, se vztahuje jednak k učivu regionů světa, ke společenskému a hospodářskému prostředí, a jednak k územní diferenciaci jevů v rámci České republiky. Žák by měl například umět lokalizovat na mapách makroregiony světa podle zvolených kritérií (úkol pro IT: vyznačit přírodní, podnebné, sídelní, jazykové, náboženské, kulturní a jiné oblasti; porovnej postavení, rozvojová jádra či periferní

zóny regionů; uspořádej státy podle počtu a hustoty obyvatel dle zobrazeného kartogramu a kartodiagramu; lokalizuj na mapách hlavní světové surovinové a energetické zdroje; lokalizuj na mapách hlavní jádrové a periferní oblasti České republiky z hlediska osídlení a hospodářských aktivit atd.).

Obr. 2: Ukázka úkolu v aplikaci pro interaktivní tabuli s cílem rozvíjení kartografické dovednosti porovnání a rozeznání různých druhů map.

Figure 2: Example of application task for the interactive whiteboard to develop cartographic skills recognition and comparison of different types of maps.

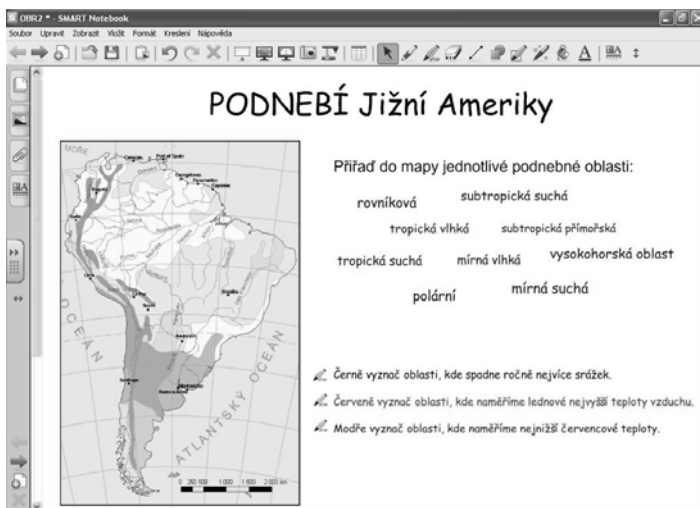

Další náročnější kartografickou dovednost představuje **interpretace mapy**. Žák by měl dokázat tvořit závěry a předpovědi na základě zobrazených jevů a územních vztahů v mapě. Nelehkou úlohou učitele je však vytvořit takové úkoly, které vhodně povedou žáka k rozvíjení této kartografické dovednosti. Jednou z možností jsou mapy zobrazující dynamickou reprezentaci obsahu, využívající pro znázornění jevů dynamické symboly, animace, pohybové linie atd. S využitím IT může být zajímavým úkolem vztahující se k výuce regionální geografie například následující zadání: vyber státy světa, kde došlo k největšímu nárůstu v počtu obyvatel (zobrazen je vhodný kartodiagram počtu obyvatel). V jiném komplexnějším úkolu lze využít mapy podnebných oblastí, případně dalších klimatických charakteristik (srážky, teploty) a mapy např. půdních typů, kdy bude úkolem žáků přiřadit na základě interpretace map jednotlivým regionům příslušný

vegetační pás a obrázek zvířete či rostliny, která se v daném vegetačním pásu nachází. Dále pak mohou žáci například interpretovat mapy vztahující se k životní úrovni vybraných států světa (mapa zobrazující věkovou strukturu, HDP, gramotnost atd.), kde bude jejich úkolem uspořádat státy dle dosažené životní úrovně. Různě obměněných příkladů rozvíjející výše uvedenou dovednost interpretace mapy by bylo možné opět vymyslet nespočetně mnoho, vždy je však třeba klást důraz také na vyhodnocení a zdůvodnění rozmístění prostorových jevů.

Obr. 3: Ukázka úkolu v aplikaci pro interaktivní tabuli s cílem rozvíjení kartografické dovednosti analýza mapy – rozeznání prostorové diferenciace jevů v mapě a jejich územních vztahů.

Figure 3: Sample task of application for the interactive whiteboard to develop cartographic skills and analysis maps - recognition of spatial differentiation phenomenon in the map and its territorial relations.

A jak může interaktivní tabule přispět k rozvíjení kartografické dovednosti **tvorby mapy**? Tato praktická dovednost žáka vytvořit jednoduchou mapu je spíše zaměřena na individuální práci žáka (možné je také využití párové výuky nebo skupinové práce). Žáci dostanou například za úkol vytvořit jednoduchou mapu dle zadaných kritérií (mají k dispozici obrysovou mapu, zadané téma mapy a obsah mapy, který mají znázornit). Žáci si navrhují vlastní kompozici mapy a vytváří vhodné symboly pro znázornění zadaných jevů. Výsledné mapy pak lze neskenuvat a zobrazit pomocí interaktivní tabule tak, aby si je mohli prohlédnout

všichni spolužáci společně. Pohled „z dálky“ umožní podívat se na mapu „jinýma“ očima a objevit základní nedostatky a chyby v mapě. Učitel pak s využitím funkce interaktivní tabule (kreslení po obrazovce - projekční ploše, přidávání popisků, zvýrazňování atd.) ukazuje nejčastější chyby, které se v mapě objevují a žáci navrhnou vhodnější řešení či jiné kartografické vyjádření, kompozici mapy, symbol atd.

Poslední dovedností dle zvolené klasifikace kartografických dovedností je **praktické použití mapy**. Tato dovednost je nejčastěji u žáků rozvíjena v určitých situacích s využitím různých pomůcek (různé druhy map, pravítko, křivkoměr atd.) případně přístrojů (kompas, buzola, GPS atd.). Důraz je kladen především na žákovu praktickou orientaci v terénu podle mapy. Žák by měl být schopen určit světové strany, zorientovat správně mapu a také se podle mapy a azimutu pohybovat v terénu. Z výše uvedených aktivit lze usuzovat, že využití interaktivní tabule bude při rozvíjení této kartografické dovednosti stát spíše v pozadí.

Závěr

Učit ve třídě pomocí interaktivní tabule umožňuje prezentovat učivo dynamickým a zábavným způsobem. Žáci jsou tak více vtaženi i do problematiky učiva, které pro ně může být méně záživné, a navíc je láká práce s novými technologiemi, zvláště pak počítačově založenými. Nicméně i tak se nevyhneme některým rozpakům, které tato práce přináší. Ačkoli se ceny interaktivních tabulí stále snižují, není mezi některými typy softwarů datová kompatibilita. Příprava na takto pojatou hodinu je neobyčejně časově náročná a mnohdy bohužel odradí od častějšího zařazování do výuky, nehledě na fakt, že je potřeba se s funkcemi programu blíže seznámit. I tak ale mají interaktivní tabule ve výuce nezastupitelnou výhodu. Při aktivní práci s mapou a moderními informačními technologiemi lze dosahovat u žáků žádoucích kompetencí, a to především geografických a kartografických znalostí a dovedností.

Literatura

Brucker, A. 2006. *Karten*. In Haubrich. *Geographie Unterrichten Lernen*. Die Neue Didaktik der Geographie Konkret. München. s. 196 – 199.

Dijk, H. van, Berg, G. van den. 1994. The Development of Map Skills. In Brinkman, F. G., Schee, J. van der, Schouten van Parreren, M.C. (eds.) : *Curriculum research : Different Disciplines and Common Goals*. Amsterdam : Vrije Universiteit, s. 193 -199.

Huttermann, A. 2004. Karte und Atlas. In Schallhorn, E.(Hrsg.). *Erdkunde-Didaktik. Praxishandbuch für die Sekundarstufe I und II*. Cornelsen, Berlin. s. 199 – 205.

- Janis, K., Ondrejova, E.** 2006. Slovník pojmů z obecné didaktiky. Opava : Slezská univerzita.
- Kuhnlova, H.** 1997. Vybrané kapitoly z didaktiky geografie. Praha: Karolinum.
- Mazinárodní charta geografického vzdělávání [online]. (2000). [cit. 2009-03-11]. Dostupný z WWW: <<http://igu-cge.tamu.edu/>>.
- Pravda, Ján.** 2001. Výskum niektorých stránok kartografickej gramotnosti. Sborník 14. kartografické konference : Úloha kartografie v geoinformační společnosti. [cit. 2009-03-10]. Dostupný z WWW: <http://gis.zcu.cz/kartografie/konference2001/sbornik/pravda/Pravda_referat.htm>.
- Průcha, J., Walterová, E., Mareš, J.** 2008. Pedagogický slovník. Praha : Portál. 322 s.
- Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání [online]. 2007. [cit. 2009-03-11]. Praha: VÚP. Dostupný z: <http://www.vuppraha.cz/soubory/RVPZV_2007-07.pdf>.
- Schee, J. van der, Dijk, H. van, Westerhenen, H. van.** 2006. Geographical Procedural Knowledge and Map Skills. In Schrettenbrunner, H., Westerhenen, J. van (eds.) : Empirical research in Geography Teaching, Amsterdam, VU University, 2006. S. 91 – 113.
- Švec, V.** 1998. Klíčové dovednosti ve vyučování a výcviku. Brno : Masarykova univerzita. 178 s.
- Voženílek, Vít.** 2004. Geoinformatická gramotnost. [cit. 2009-02-15]. Dostupný z www: <http://localhost:81/GIS_Ostrava/GIS_Ova_2004/Sbornik/Referaty/>.

INTERACTIVE BOARD AS THE INSTRUMENT FOR MAP SKILLS DEVELOPMENT OF PUPILS AT BASIC SCHOOL

Summary

This contribution presents one of the possible way for learning map skills that should be achieved by pupils during their school attendance. In the paper there are theoretically defined some aims of geography learning in the basic education curriculum. On the base of terms analysis dealing with map ability following map skills were determined: map reading, application of map, map analysis, map interpretation, map making.

Interactive board is introduced as a didactic instrument that enables cartography education especially wide range of tools supporting drawing, labeling, capturing and moving objects – drag and drop operation etc.

During learning map skills with the use of interactive board the point of cartography education is focused on the most important map skill – map reading. There are offered some exercises in the paper that will lead pupils to identification and description of basic map features, map scale application or different map types determination. The second skill - map analysis - is based on the pupil's ability to

distinguish and compare spatial features distribution and their spatial relations. Other more exacting map skill is represented by map interpretation. Pupils should make predictions and conclusions in the virtue of displayed map features. And at the end map making and application of map are of course the essential parts not only of map skills but also of general learning.

Mgr. Darina Foltýnová, PhD., Mgr. Kateřina Mrázková, RNDr. Aleš Ruda, PhD.

Katedra geografie, Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita,
Poříčí 7, 603 00 Brno,

E -mail: foltynova@ped.muni.cz, mrazkova@mail.muni.cz, ruda@ped.muni.cz

Recenzoval: doc. PhDr. RNDr. Martin Boltižiar, PhD.

INTEGROVANÁ PŘÍRODOVĚDA V ČESKÉ ŠKOLE

Darina Foltýnová, Eduard Hofmann, Irena Plucková, Hana Svatoňová

Abstract

The paper describes the integration of practical knowledge in teaching science subjects at basic school. The new curriculum reform which was introduced in the Czech Republic is based on the necessity of integration and synthesis of knowledge of all sciences. Integrated approach in teaching at basic schools is justified and irreplaceable, although many teachers do not use it or use it only as a supplement. We focus on some ways that lead to the implementation of an integrated approach in teaching science subjects. We present some supporting materials for in-service teachers. Within the integration of science knowledge, the role of the supporting material, which was elaborated by teachers of science departments at Faculty of Education of Masaryk University in Brno, is to offer to readers the opportunity to synthetic thinking during solving problems of everyday life.

Keywords: integrated teaching, science topic, curricular reform, synthesis of knowledge

Úvod

Integrovaná výuka, integrace ve vyučování, integrovaný pohled na výuku, tato a mnohá další vyjádření provázejí diskuse k současným cílům a formám vzdělávání, k jejich odrazu ve státních, školních či předmětových dokumentech, a to v řadě zemí světa. Někde jsou nosnými idejemi těchto tendencí snahy o jednotný pohled na přírodu (Science), použití poznatků v běžném životě, jinde jde o snahy spojené s ekonomickým základem, tj. vycházející z redukce vyučovacích hodin v rámci úsporných programů ministerstev školství.

České prostředí není výjimkou. Snaha o reformu vzdělávání a přizpůsobení se současným pohledům na vzdělaností přípravu člověka pro život vstoupila i do českého školství pod heslem nové kurikulární reformy a Rámcového vzdělávacího programu (více viz <http://www.vuppraha.cz/ramcove-vzdelavaci-programy>). Integrovanou přírodovědu lze považovat za cestu umožňující v 21. století najít kompromis mezi narůstajícím rozsahem poznání přírody a omezenými možnostmi školní výuky. Nejhlubším základem integrování poznatků je nutnost hledání odpovědí na problémy z každodenního života, jejich syntetická podstata potřebuje i syntetické myšlení a řešení.

Integrovaná výuka

Slovo integrace pochází z latinského „integer“, což je překládáno jako celý nebo též úplný. Integraci chápeme jako proces spojování, kumulování či scelování. Integraci používáme často ve slovních spojeních (např. regionální integrace, sociální integrace atd.). Také v pedagogice má pojem integrace více významů, nejčastěji je používán ve smyslu ucelení, scelení, úplnost. V souvislosti s vyučováním a učením vznikají různá slovní spojení. Integrované vyučování je chápáno ve smyslu spojení (syntézy) učiva jednotlivých učebních předmětů nebo kognitivně blízkých vzdělávacích oblastí v jeden celek s důrazem na komplexnost a globálnost poznávání, kde se uplatňuje řada mezipředmětových vztahů. Integrované vyučování tak není založeno na vybraných oblastech vzdělání či učebních předmětech, tj. na předmětovém kurikulu, ale vychází z tzv. integrovaného kurikula, tj. vzdělávacího programu založeného na integrovaném vyučování (Podroužek, 2002). Příspěvek se zabývá touto kurikulární obsahovou integrací učiva přírodovědných předmětů a možnostmi integrovaného vyučování. Integrované vyučování odlišujeme také od projektové metody. I když projekty mohou mít formu integrovaných témat, praktických problémů ze životní reality nebo praktické činnosti vedoucí k vytvoření nějakého výrobku, výtvarného či slovesného produktu (Průcha, Mareš, Walterová, 2000). Od integrovaného vyučování se však liší (více viz. Kratochvílová, 2006). Pojem Integrovaná výuka vysvětlují Průcha, Walterová, Mareš (2003) jako výuku realizující mezipředmětové vztahy a spojení teoretických činností s praktickými v následujících formách: 1. integrované předměty nebo kurzy, 2. moduly nebo témata zařazovaná jako součást více předmětů, 3. projekty spojující poznatky z více předmětů s praktickými zkušenostmi a produktivními činnostmi, 4. integrované dny, kdy celá škola realizuje jedno společné téma. Další definice je celá řada, ale drželi bychom se výše uvedených, ke kterým má naše činnost v oblasti integrované výuky nejbližší.

Integrovaná přírodověda v české škole

Nová kurikulární reforma se opírá o potřebu integrace a syntézy poznatků všech věd. Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (dále jen RVP ZV) podporuje komplexní přístup k realizaci vzdělávacího obsahu, včetně možnosti jeho vhodného propojování, a předpokládá volbu různých vzdělávacích postupů, odlišných metod, forem výuky a využití všech podpůrných opatření ve shodě s individuálními potřebami žáků (Kratochvílová, 2006)). RVP ZV vytváří učitelům základních škol podmínky pro integrování vzdělávacího obsahu formou vymezení vzdělávacích oblastí, které obsahují dílčí vzdělávací obory. Přírodovědná témata najdeme na prvním stupni ve vzdělávací oblasti Člověk a jeho svět (obory: prvouka, přírodověda, vlastivěda), na druhém stupni pak vzdělávací oblasti: Člověk a příroda (Fyzika, Chemie, Přírodopis, Zeměpis). Učitelé základních škol

pak mohou vytvářet nové integrované vyučovací předměty v rámci vzdělávací oblasti (více viz Šimíčková, 2003).

České školství se tradičně a úspěšně věnuje integrování přírodovědných poznatků (včetně humánní části zeměpisného učiva a dějepisu) na prvním stupni základní školy, a to v předmětech prvouky, přírodovědy a vlastivědy. Nutno poznamenat, že tyto předměty svým obsahem, a zřejmě i pojetím a metodami práce, patří k nejoblíbenějším předmětům u dětí. S koncem vzdělávání na prvním stupni je opouštěn i syntetický pohled na přírodu a společnost. Důraz je dále kladem spíše na hlubší analytické poznatky jednotlivým předmětů. Analytické systematizované znalosti a s nimi spojené dovednosti jsou nosným pilířem celého dalšího vzdělávání žáků, počínajíc druhým stupněm základní školy a postgraduálním studiem konče. České školství pláče nad mnohdy nízkou popularitou a kritikou malé upotřebitelnosti ve škole získaných znalostí či dovedností v každodenním životě. Rodiče často čelí přímé otázce svého potomka sedícího nad sešitem či učebnicí “řekni mi, k čemu mi to bude?” a při dobré vůli pátrají po pádné odpovědi. Praktický život totiž akcentuje spíše syntetické dovednosti a vědomosti úspěšné pro řešení úkolu, často v týmové spolupráci rodiny či pracovním kolektivu. Otázkou je, nakolik právě tyto potřeby naplňuje současná praktická podoba českého vzdělávání a co nabízejí či by mohly nabízet vysoké školy vzdělávající budoucí pedagogy.

Ano a ne pro integrovanou výuku

Většina učitelů v době svého vlastního studia a učitelské praxe neměla možnost zabývat se vyučovánými předměty integrovaně. Ochota a zájem přitom z jejich strany nechybí. V rámci příprav podkladů pro řešení projektu „Syntézou poznatků přírodních věd k rozvoji klíčových kompetencí učitelů s důrazem na realizaci kurikulární reformy“ bylo již na jaře roku 2007 a na jaře roku 2008 dotazováno celkem na 125 studentů kombinované formy Učitelství pro I. stupeň ohledně názorů na integrované tematické vyučování. Výsledky průzkumu (viz. tab.1) byly velmi zajímavé a podnětné, především z toho důvodu, že velká část studentů kombinovaného studia vyučuje na I. stupni různých základních škol.

Tab.1 Výsledky reflexe studentů kombinované formy studia z let 2007 a 2008 na dotazníkové šetření ohledně integrované výuky

Table 1: Results of combined study student's reflection of the years 2007 and 2008 survey on integrated education

S integrovaným pojetím výuky (jedno téma nahlížené z pohledu různých oborů) jsem se SETKAL(A)	Studenti jaro 2007 (65 studentů)	Studenti jaro 2008 (60 studentů)
poprvé	12,3 %	10 %
jen jsem o ní slyšel(a)	32,3 %	38 %
už jsem ji ve své praxi vyzkoušel(a)	53,8 %	42 %
zařazuji pravidelně do své výuky	0,65 %	10 %
Integrovanou výuku na dané téma považuji za		
Vhodnou	100 %	100 %
Nevhodnou	0 %	0 %
Vlastní PŘÍPRAVA integrované výuky na dané téma je podle mého názoru		
příliš náročná	1,5 %	8,3 %
náročná, ale zvládnutelná	95,5 %	86,7 %
zvládnutelná	3 %	5 %
snadná	0 %	0 %
Vlastní REALIZACE integrované výuky na dané téma je podle mého názoru		
příliš náročná	0 %	1,6 %
náročná, ale zvládnutelná	54 %	50 %
Zvládnutelná	43 %	40 %
Snadná	3 %	8,3 %
Do integrované výuky ve své vlastní pedagogické praxi bych se (zde mohli studenti uvádět více odpovědí)		
nikdy nepustil(a)	0 %	0 %
pustil(a) sám(a)	34 %	57 %
pustil(a) s pomocí kolegů učících stejný ročník	65 %	48 %
pustil(a) s pomocí kolegů učících na prvním stupni	62 %	43 %
pustil(a) s pomocí kolegů celé školy	63 %	27 %

Z tabulky vyplývá, že mnozí učitelé integrovanou výuku již někdy vyzkoušeli nebo o ní alespoň slyšeli. Všichni ji považují za vhodnou k zařazení do běžné výuky, avšak shledávají, že příprava takové výuky je náročná. Pokud se již podaří takovou výuku připravit, je její provedení a uskutečnění pro samotného učitele náročné, ale zvládnutelné. Z odpovědí na pátou otázku lze vyčíst, že pro jednoho učitele je integrovaný způsob výuky poměrně složitý, avšak pokud by se zapojilo učitelů více, je její realizace možná bez větších problémů.

V současnosti je u nás realizována integrovaná výuka přírodních věd spíše ojedinělou záležitostí. Cestu k perspektivnímu didaktickému systému integrované přírodovědy naznačuje výčet následujících podporujících či naopak omezujících faktorů a náznaky jejich možného řešení. Co tedy brání a co podporuje integrované učení?

Pro

- Syntetický pohled na svět je přirozený
- Syntéza dává odpovědi na praktické otázky a nabízí řešení, analýza je základem pro „vyšší“ syntézu
- Integrovaná výuka rozvíjí kompetence pro život
- Integrace podporuje spolupráci žáků, ale i učitelů mezi sebou
- Týmová spolupráce je základem fungování rodiny i pracovního kolektivu

Proti

- Nedostatek učebních materiálů pro učitele
- Nedostatek učebních materiálů pro žáky
- Nepřipravenost VŠ - studenti pedagogických oborů se připravují většinou pro dva obory
- Nepřipravenost učitelů v praxi
- Nedostatek zkušeností z českého prostředí
- Nezvyklost vzájemné spolupráce mezi učiteli více oborů
- Finanční neohodnocení učitelovy práce navíc

Možná podpora a řešení překážek

- Příprava materiálů pro učitele
- Příprava materiálů pro žáky
- Zařazení integrujících předmětů odborného, ale především didaktického charakteru
- Příprava kurzů, workshopů, programů v rámci celoživotního vzdělávání pro učitele

- Řada škol již tyto prvky pravidelně aplikuje, proto posilovat tuto pozitivní infekci sdělováním si zkušeností, semináři, články, návody
- Spolupráci mezi učiteli podporuje tvorba školních vzdělávacích programů, v nich je pak třeba vytvořit prostor pro integraci
- Finanční hodnocení je, bylo a bude problémem. Nutno říci, že kompetence ředitele školy jsou značné a člověka silně vnitřně angažovaného pro integraci toto neodradí.

Modelový příklad – příprava budoucích učitelů k integrované výuce na půdě Pedagogické fakulty MU

Studenti Učitelství pro 1. stupeň v prezenčním i kombinovaném studiu se s předměty integrujícími přírodovědné obory setkávají již od prvního ročníku svého studia na PdF. Nejprve dochází k úvodnímu seznámení se základy jednotlivých přírodovědných oborů v předmětech Základy geografického učiva, Základy fyzikálního a chemického učiva atd. V dalším semestru pak vždy navazuje praktikum k jednotlivým výše uvedeným předmětům. Souběžně, s těmito předměty, probíhá i výuka předmětů Integrovaný vědní základ I – IV, kde již dochází k prolínání přírodovědných oborů a témat. Ve 4. ročníku je započato s Didaktikou integrovaného vědního základu (IVZ) a s Praktikem didaktiky IVZ. To graduje v druhém semestru onoho 4. ročníku, kdy v rámci Praktika IVZ si studenti sami (kombinovaná forma studia) nebo ve skupinách (prezenční forma studia) připraví projekt na zadané téma a reálně jej odučí jako integrovanou tematickou výuku v některé reálné třídě I. stupně různých typů ZŠ. V tomto semestru rovněž probíhá i předmět Integrované terénní cvičení, které zastřešuje získané poznatky z výuky ve škole a dále je rozšiřuje o metodiku jak vést terénní výuku v místní krajině.

Studenti následného magisterského studia (NMS) pro 2. stupeň ZŠ a nižší ročníky gymnázií nemají v rámci integrace různých studovaných oborů takové možnosti jako studenti Učitelství pro 1. stupeň. Krok k syntéze poznatků opět učinily přírodovědné katedry. V druhém ročníku NMS se pod garancí doc. Hofmanna z katedry geografie začala uskutečňovat výuka předmětu Didaktika přírodovědných oborů. Zatím jsme v tomto předmětu začátečníky a sledujeme různé problémy, neboť je velmi obtížné sladit názory a nápady asi šesti učitelů z různých přírodovědných kateder tak, aby byl předmět přínosem pro studenty našich přírodovědných kateder i zájemců z jiných oborů. Ve studijním roce 2009/10 jsme zhodnotily zkušenosti z výuky učitelství pro 1. stupeň ZŠ a zavedli jej do Didaktiky přírodních věd ve výuce studentů pro 2. stupeň ZŠ. Výsledky potvrdily, že nastoupená cesta má smysl a kromě úspěšně odučeného integrovaného tématu došlo především ke komunikaci studentů z různých oborů.

Podpora přírodovědných kateder učitelů z praxe

V rámci spolupráce přírodovědných kateder Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity je řešen projekt „Syntézou poznatků přírodních věd k rozvoji klíčových kompetencí učitelů s důrazem na realizaci kurikulární reformy“. Jeho název napovídá, že je určen učitelům, kteří mají zájem o uplatnění syntézy přírodovědných vědomostí a dovedností jak pro sebe a rozvoj svých kompetencí, tak následně pro své žáky. Partnersky se v projektu angažují také školy (základní škola Újezd u Brna, gymnázium Boskovice a gymnázium Křížkovského v Brně). Spolupráce vysokoškolských učitelů katedry geografie, chemie, biologie a fyziky s kolegy na základních a středních školách tvoří nosnou metodu intenzivní práce projektového týmu.

Na základě analýzy potřeb učitelů z praxe byl sestaven modul šesti témat (Jezdíme autem, Domácnost – svět v malém, Město a venkov, Šaty dělají člověka, Robinsonem na pustém ostrově a Počasí a podnebí), které vycházejí z denní reality používání auta jako dopravního prostředku. Modul obsahuje integrovaně zpracovaný text pro učitele, který je doplněn řadou zajímavostí, obrázků, grafů, map či tabulek. Každá kapitola je ukončena dílčími úkoly pro učitele a otázkami k zamyšlení. V závěru textu je také uvedena tabulka naznačující možné využití kapitoly v rámci průřezového tématu RVP. Důležitou oporou a podporou je učitelův námětovník - soubor pracovních a metodických listů tematicky navazujících na zpracované kapitoly. Učitelé již nyní pracují s vytvořeným materiálem pro první téma – „Jezdíme autem“, které vychází z naší denní reality používání auta jako dopravního prostředku. Autoři se zamýšlejí nad širšími souvislostmi automobilové dopravy – její historií, principem fungování, výrobou aut a jejím rozmístěním ve světě, potřebou paliva, jeho těžbou, zpracováním a přepravou, souvisejícími ekologickými dopady dopravy na krajinu a ovzduší. Důležitou částí je aktivní a pasivní bezpečnost provozu. Téma pak uzavírá nástin vizí budoucí automobilové dopravy. Druhé téma „Domácnost - svět v malém se dívá na domácnost jako fungující environmentální jednotku. Pozornost tedy věnuje nejen lidem, kteří ji tvoří, ale i látkovým, energetickým a informačním tokům, které do tohoto systému vstupují a bez nichž by domácnost nemohla existovat. Další témata budou zpracována během následujících dvou let.

Závěr

V české škole se postupně vytvářejí podmínky pro uplatnění integrované výuky přírodních věd. Kurikulární reforma českého školství otevírá tuto možnost a podporuje ji. Praktické uvedení v život však provázají četná úskalí počínajíc vlastní přípravou vysokoškolských studentů učitelství pro druhý a třetí studeň a konče chronickým nedostatkem financí.

Přínos uplatňování syntézy poznatků pro běžný život je však výzvou pro všechny pedagogy. Na spolupráci učitelů řady škol, univerzit, využíváním prostředků např. z evropských strukturálních fondů pro podporu integrace ve škole nabytých vědomostí lze vidět snahu celé komunity o zlepšení.

Řešitelé projektu zúročují své zkušenosti z integrované výuky studentů učitelství prvního i druhého stupně, a připravují konkrétní materiály pro učitele z praxe včetně potřebných kurzů.

Zdravý základ syntézy poznatků položený na prvním stupni v české škole by tak mohl mít v nedaleké budoucnosti potřebnou návaznost. Úspěch snahy o syntézu poznatků bude úspěchem školní reformy. Jeho praktický dopad pocítí žáci a snad i rodiče, když jim dítě vysvětlí, proč to jejich auto vlastně jede.

Příspěvek vznikl za podpory projektu „Syntézou poznatků přírodních věd k rozvoji klíčových kompetencí učitelů s důrazem na realizaci kurikulární reformy“. Projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem ČR. Registrační číslo: CZ.1.07/1.3.10/01.0013

Literatura

- Kratochvílová, J.** 2006. Teorie a praxe projektové výuky. Brno: MU, 2006. 160 s. ISBN 89-210-4142-0.
- Podroužek, L.** 2002. Integrovaná výuka na ZŠ v teorii i praxi, Plzeň: Fraus 2002. 96 s. ISBN 80-7238-157-1
- Průcha, J., Mareš, J., Walterová, E.** 2003. Pedagogický slovník. 4. vyd. Praha: Portál, 2003. 322 s. ISBN 80-7178-772-8.
- Svatoňová, H. a kol.** 2010. Integrovaná přírodověda 1 - Jezdíme autem. 1. vyd. Brno : MUNI Press, 2010. 55 s. ISBN 978-80-210-5105-8.
- Svatoňová, H. a kol.** 2010. Jezdíme autem - učitelův námetovník. 1. vyd. Brno : MUNI Press, 2010. 90 s. ISBN 978-80-210-5109-6.
- Šimíčková, H.** 2003. Prvky integrovaného vyučování v primární škole, Ostrava, Pdf Ostravské univerzity: 2003. 22 s. ISBN 80-7042-296-3

INTEGRATED SCIENCE IN CZECH SCHOOLS

Summary

In Czech schools, there are gradually created conditions for the application of integrated science teaching. In practice, to put integrated science teaching into the life, teachers should get over many difficulties, which begin in the point of pre-service teachers' preparation at universities or Faculties of Education. The application of knowledge synthesis is beneficial for everyday life and it is also the challenge for all teachers. We can see the tendency of improving the situation

by the cooperation of some teachers at schools and universities. Investigators of the project use their experience from integrated education of students of teaching and prepare specific materials for in-service teachers, including the necessary courses.

Mgr. Darina Foltýnová, PhD., Doc. Eduard Hofmann, CSc., PhDr. Hana Svatoňová, PhD.

Katedra geografie PdF MU

Poříčí 7, 60300 Brno

E-mail: foltynova@ped.muni.cz, hofmann@ped.muni.cz, svatonova@ped.muni.cz

Mgr. Irena Plucková, PhD.

Katedra chemie PdF MU

Poříčí 7, 60300 Brno

E-mail: pluckova@ped.muni.cz

Recenzoval: doc. PhDr. RNDr. Martin Boltižiar, PhD.

MOŽNOSTI VYUŽITIA INDIKÁTOROV VO VÝSKUME KVALITY ŽIVOTA NA SLOVENSKU

Mário Godor, Marcel Horňák

Abstract

Quality of life research becomes more popular in recent 5 years as we can observe in many papers of slovak geographers. They are trying to understand and develop complexity of term quality of life. Despite the disunion of views into quality of life concept, there is a partial consensus with two dimensions – subjective and objective. The aim of this paper is to identify objective indicators of quality of life and aggregate them into domens. There are more than 100 indicators used in researches of slovak authors in order to evaluate quality of life on local or regional level.

Keywords: quality of life, indicators, domens, dimensions

Úvod

Záujem o komplexné štúdium kvality života a o štúdium čiastkových indikátorov hodnotiacich istú oblasť kvality života v ostatných 5 rokoch na Slovensku značne narástol. Evidujeme niekoľko štúdií zameraných na empirický výskum kvality života, a to buď na lokálnej úrovni (hlavne v urbánnych, či suburbánnych priestoroch miest) alebo na regionálnej úrovni (priestorovou jednotkou je región). Na druhej strane za pozitívny jav môžeme považovať aj snahu niektorých slovenských autorov o produkciu teoretickej bázy potrebnej k výskumu kvality života v humánnej geografii, v rámci ktorej sa vyjadrujú k zložitosti a multidimenzionalite pojmu „kvalita života“.

Metódy uplatňované pri výskume kvality života alebo istej oblasti kvality života využívajú okrem iného najmä množstvo vhodne zvolených indikátorov (ukazovateľov). V prácach slovenských autorov nachádzame niekoľko desiatok indikátorov explicitne použitých pre účely konkrétneho výskumu.

V tomto príspevku si za cieľ kladieme identifikáciu, čo najväčšieho množstva indikátorov, ktoré boli použité pre výskum kvality života alebo niektoré z oblastí kvality života vo vybraných prácach geografov na Slovensku. Následnou úlohou je snaha o agregáciu jednotlivých indikátorov, a to na určité oblasti (domény) kvality života. Využívame pri tom oblasti kvality života vyskytujúce sa v uvedených prácach slovenských autorov.

Indikátory vs. kvalita života

Ira a Andráško (2007) vidia problematiku skúmania koncepcie kvality života v 3 základných znakoch: nejednotnosť, multidisciplinárnosť a multidimenzionalita. Kvalita života je preto zložitý a veľmi široký pojem, ťažko uchopiteľný pre svoju multidimenzionálnosť a komplexnosť. Dotýka sa pochopenia ľudskej existencie, zmyslu života. Hľadá kľúčové faktory bytia a pochopenia samého seba. Skúma environmentálne, ekonomické, sociálne, kultúrne, psychologické, duchovné a ďalšie podmienky pre zdravý a šťastný život. Komplexný pohľad naň zohľadňuje nielen vonkajšie podmienky, ale aj vnútorné rozmery života človeka. Koncept kvality života je do značnej miery abstraktný a je ovplyvňovaný veľkým množstvom faktorov. Napriek značnej nejednotnosti (ovplyvnenej aj rôznym pohľadom jednotlivých vedných disciplín) kvalita života sa stáva celostným pojmom a narastá snaha o komplexné definovanie jej pojmu (Ira a Murgaš, 2008).

Koncept kvality života označuje kvalitatívne parametre ľudského života, spôsobu žitia, životného štýlu a životných podmienok spoločnosti. Okrem materiálnych podmienok životného prostredia, v ktorom ľudia žijú, kvalita života reprezentuje viac ako výhradne materiálne potreby, ktoré môžu byť uspokojované v podobe niektorých tovarov a služieb. Kvalita života tiež zahŕňa aj postmateriálne hodnoty (Ira, 2002). Horňák a Rochovská (2007) sa stotožňujú s tvrdením, že zachytiť pojem „kvalita života“ komplexným spôsobom je veľmi obtiažne, avšak v mnohých prácach nachádzajú určité indexy, indikátory, faktory, ktoré sa prostredníctvom týchto ukazovateľov snažia zachytiť kvantitu i kvalitu „kvality života“.

Napriek prevládajúcej nejednotnosti spojenej s definovaním viacerých pojmov súvisiacich s otázkami kvality života, Ira a Andráško (2007), Andráško (2005) zdôrazňujú parciálny konsenzus týkajúci sa pomerne široko akceptovaného predpokladu dvoch základných dimenzií kvality života – objektívnej a subjektívnej. Táto akceptácia je považovaná iba za parciálnu z dôvodu, že platí skôr pre obsahové hľadisko a nie pre terminologické.

Kvalitu života nie je možné hodnotiť priamo, ale iba prostredníctvom jej indikátorov. V priestorovej dimenzii sú indikátory spravidla agregované do indexu kvality života. V literatúre venovanej kvalite života možno nájsť aplikáciu stoviek indikátorov (Murgaš, 2007, 2009). Podobne aj Babinčák (2005) považuje termín indikátor za vhodný pre účely merania kvality života. Podľa neho indikátor nezodpovedá snahe stanovovať príčiny, skôr však tento fenomén zachytiť, vyvodiť, hodnoverne popísať, pričom môže, ale nemusí byť determinujúcim. Uvažuje o indikátore kvality života ako o lakmusovom papieriku, ktorý sám s kyslosťou prostredia priamo nesúvisí, dokáže ju však spoľahlivo určiť.

Ira a Murgaš (2008) navyše rozlišujú formálne a obsahové kritérium pri výbere indikátorov. Pri formálnom kritériu predpokladajú splnenie základných

podmienok, ktorými sú: kvantifikovateľnosť, štatistická sledovanosť v dlhších časových intervaloch, požadovaná výpovedná schopnosť z hľadiska diferenciacie a vylúčenie duplicity. Obsahové kritérium podmieňujú spôsobom chápania kvality života.

Indikátor, resp. ukazovateľ v zmysle Hanušina et. al. (2000) predstavuje údaj alebo hodnotu rôzneho charakteru, ktorá vyjadruje okamžitý stav alebo úroveň zmeny sledovaného javu.

Identifikácia indikátorov a domén vo výskume kvality života na Slovensku

Zložitosť ľudského života je formovaná množstvom jeho častí (domén), ktoré sa môžu prekrývať a existujú medzi nimi rozličné druhy prepojení (Ira et. al., 2009). Z pohľadu objektívnej dimenzie v prácach väčšiny slovenských autorov zaoberajúcich sa výskumom kvality života, či už pri komplexnom alebo parciálnom hodnotení, možno sledovať jednotnú snahu o agregáciu väčšieho množstva indikátorov do niekoľkých oblastí, resp. domén. Takmer všetci slovenskí autori agregujú indikátory do 5-7 oblastí (domén): Ira, Michálek, Podolák (2008) – 6 oblastí; Ira, Michálek, Podolák (2006) – 6 oblastí; Ira, Šuška (2006) – 5 oblastí; Ira (2005a) – 6 oblastí; Ira (2005b) – 5 oblastí, Spišiak, Danihelová (1998) – 5 oblastí. Za výnimku môžeme považovať prácu Murgaša (2009), kde figurujú len tri domény v odlišnom konceptuálnom ponímaní. Zatiaľ čo vo väčšine prác nachádzame tendenčne domény demografické, environmentálne, sociálne, materiálneho komfortu, vybavenosti bytov (bývania), ekonomické, bezpečnosti, zdravia ..., v práci Murgaša (2009) sa stretneme s doménami ako prosperita, deprivácia a humánny kapitál.

Celkovo sme v prácach uvedených slovenských autorov identifikovali 108 indikátorov, ktoré boli aplikované buď v komplexnom výskume kvality života alebo vo výskume jednej z oblastí kvality života na Slovensku. Ako sme už spomenuli vyššie, jednotliví odborníci agregujú tieto indikátory do niekoľkých domén. V tabuľke 1 sa snažíme definovať indikátory kvality života v zmysle definovania jednotlivými autormi, v prípade absencie definícií alebo ich nedostatočnej explanácie indikátora formulujeme vlastné definície. Za diskutabilné môžeme považovať zaradenie indikátora s názvom „generativita“ k ekonomickej doméne. Tento pojem uviedol vo svojej štúdii Murgaš (2009), pričom ho zaraďuje k doméne humánneho kapitálu. Keďže však ide o finančnú čiastku poskytnutú občianskemu združeniu Liga proti rakovine, svedčí to nielen o humanite, ale výška čiastky by mala závisieť aj od ekonomického statusu jednotlivca. K doméne komfortu a vybavenosti bytov je potrebné uviesť vysvetlenie zaradenia indikátorov „rovnováhy práce a bývaní a 2“. Ako vo svojej práci uvádza Michniak (2008), bývanie a práca patria k základným potrebám obyvateľov a môžeme povedať, že sú vzájomne prepojené. Pre obyvateľov to predstavuje istú dávku komfortu, keď disponujú zamestnaním v mieste svojho bydliska a nie je potrebné, aby museli

dlhšiu dobu stráviť cestovaním do práce. V rámci environmentálnej domény uvádzame aj úmrtia na nádorové ochorenia a na choroby obehovej sústavy v zmysle indikovania vplyvu životného prostredia (napr. kvality ovzdušia) na zdravie obyvateľstva a s tým spojené úmrtia na špecifické choroby.

Na druhej strane v práci nerozoberáme subjektívnu dimenziu kvality života. Táto je vhodnejšia pri výskume kvality života na lokálnej, resp. regionálnej úrovni. Túto dimenziu zohľadňujú vo svojich štúdiách Andráško (2005), Andráško (2006a), Ferťalová a Sedláková (2007), Horňák a Rochovská (2007), prípadne Ira, Huba a Podolák (2008).

Záver

Hoci štúdium kvality života sa vyznačuje značnou nejednotnosťou, multidimenzionalitou a multidisciplinárnym prístupom, v prácach slovenských autorov sledujeme snahu o rozvíjanie konceptu kvality života. Mnohí sa stotožňujú s existenciou dvoch základných dimenzií kvality života, a to predovšetkým z obsahového hľadiska.

Na základe prác uvedených autorov sme v rámci objektívnej dimenzie kvality života identifikovali 108 indikátorov. Tieto indikátory sme následne agregovali do 7 domén: ekonomická, bytového fondu, komfortu a vybavenosti bytov, environmentálna, dostupnosti a vybavenosti územia službami a tovarmi, demografická a bezpečnosti.

Vzhľadom na množstvo identifikovaných indikátorov využívaných na hodnotenie kvality života a ich značnú diverzifikáciu je nutné vyjadriť potrebu istej konsolidácie a čiastočnej redukcie indikátorov aplikovaných v konkrétnych „ad hoc“ výskumoch kvality života.

Tento príspevok bol podporovaný Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0579-07.

Literatúra

Andráško, I. (2005). Dve dimenzie kvality života v kontexte percepcií obyvateľov miest a vidieckych obcí. In: Vaishar, A., Ira V., eds. Geografická organizace Česka a Slovenska v súčasnom období. Brno (Ústav geoniky AV ČR), pp. 6-13. ISBN 80-86407-05-5

Andráško, I. (2006a). Percepčia kvality života v mestských štvrtiach Bratislavy. Geografická revue, 2, 227-240.

Andráško, I. (2008). Regionálne typy vnútornej štruktúry Bratislavy z hľadiska kvality životných podmienok. In: Ira, V. (ed.): Ľudia, geografické prostredie a kvalita života. Geographia Slovaca, 25, 159 – 173. ISSN 1210-3519

- Babinčák, P. (2005):** Indikátory kvality života. „Čo považujete za šťastný život?“. In: Ďzuka, J. (ed.): Psychologické dimenzie kvality života. Zborník príspevkov z konferencie „Psychologické dimenzie kvality života – teoretický konštrukt, kvalita života – empirické zistenia. FF PU Prešov. 161 – 167. ISBN 80-8068-282-8
- Fert’alová, J., Sedláková, A. (2007):** Kvalita bývania v urbánnom a suburbánnom priestore mesta Prešov. Geografické informácie, 11, 68-73.
- Hanušín, J., Huba, M., Ira, V., Klinec, I., Podoba, J., Szöllös, J., (2000):** Výkladový slovník termínov z trvalej udržateľnosti. Bratislava (STUŽ/SR).
- Hornák, M., Rochovská, A., (2007):** Vybrané aspekty kvality života vo vnútorných perifériách Slovenska. Geographia Cassoviensis, 1, 55-60.
- Ira, V., (2002):** Každodenné aktivity človeka z hľadiska kvality a udržateľnosti života, Geografické informácie, 7, 2002, 179 – 187.
- Ira, V., (2005a):** Infraštruktúrna situácia vo vybraných okresoch. In Ira, V., Pašiak, J., Falfán, L., Gajdoš, P., eds. Podoby regionálnych odlišností na Slovensku (príklady vybraných okresov). Sociologický ústav SAV, Bratislava, pp.179-189.
- Ira, V., (2005b):** Quality of Life and Urban Space (case studies from city of Bratislava, Slovakia). Europa XXI, 12 , 83-96.
- Ira, V., Andráško, I., (2007):** Kvalita života z pohľadu humánnej geografie. Geografický časopis, 59, 159-179.
- Ira, V., Andráško, I., (2008):** Quality of life in the urban environment of Bratislava: Two time-spatial perspectives. Geografický časopis, 60, 2008, 149-178.
- Ira, V., Andráško, I., Michálek, A., Podolák, P., (2009):** Quality of Life: Geographical Research in Slovakia. Geographia Slovaca, 26, 2009, 101-119.
- Ira, V., Huba, M., Podolák, P., (2008):** Kvalita života obyvateľov v chránenom území a jeho udržateľný rozvoj (na príklade vybraných aspektov v CHKO Poľana). In: Ira, V. (ed.): Ľudia, geografické prostredie a kvalita života. Geographia Slovaca, 25, 97 – 121. ISSN 1210-3519
- Ira, V., Michálek, A., Podolák, P., (2006):** Kvalita života a životné prostredie. In: Mládek, J., Kusendová, D., Marenčáková, J., Podolák, P., Vaňo, B., eds. Demografická analýza Slovenska. Bratislava (Univerzita Komenského), 146-149.
- Ira, V., Michálek, A., Podolák, P. (2008):** Evaluation of the Territorial Disparities in Selected Aspects of Quality of Life in Slovakia. In. Gajdoš, P. ed.: Regional disparities in Central Europe. SK pre UNESCO, NC-MOST, SÚ SAV, Bratislava , pp. 95-99
- Ira, V., Murgaš, F. (2008):** Geografický pohľad na kvalitu života a zmeny v spoločnosti na Slovensku. In: Ira, V. (ed.): Ľudia, geografické prostredie a kvalita života. Geographia Slovaca, 25, 7 – 24. ISSN 1210-3519
- Ira, V., Šuška, P., (2006):** Percepcia kvality života v mestskom prostredí (na príklade mesta Partizánske). Geografická revue, 2, 309-332.
- Michálek, A. (2008):** Regionálne mzdové nerovnosti v kontexte kvality života na Slovensku, In: Ira, V. (ed.): Ľudia, geografické prostredie a kvalita života. Geographia Slovaca, 25, 25 – 46. ISSN 1210-3519

Michniak, D. (2008): Rovnováha práce a bývania v jednotlivých okresoch na Slovensku v kontexte kvality života. In: Ira, V. (ed.): Ľudia, geografické prostredie a kvalita života. Geographia Slovaca, 25, 47 – 62. ISSN 1210-3519

Murgaš, F. (2007): Axiologické hľadanie zmyslu kvality života a návrh indikátorov ako jeho výsledok. Envigogika, 2006. (cit. 19.4.2010) - článok dostupný na stránke <http://envigogika.cuni.cz/inspirace/20072/108-axiologicke-hladanie-zmyslu-kvality-zivota-a-navrh-indikatorov-ako-jeho-vysledok>

Murgaš, F., (2009): Kvalita života a jej priestorová diferenciácia v okresoch Slovenska. Geografický časopis, 61, 121-138.

Spíšiak, P., Danihelová, D. (1998): Niektoré otázky kvality života v suburbánnom priestore Bratislavy. Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica, 41, 155-163.

Szekély, V., (2008): Priame dopravné prepojenia ako indikátor kvality života: príklad bývalých okresných miest Slovenska. In: Ira, V. (ed.): Ľudia, geografické prostredie a kvalita života. Geographia Slovaca, 25, 63 – 84. ISSN 1210-3519

Szőllős, J., (2008): Základná infraštruktúra bytov v okresoch SR v roku 2001 ako ukazovateľ kvality života. Geografický časopis, 60, 395-411.

POSSIBILITIES OF USING INDICATORS WITHIN QUALITY OF LIFE RESEARCH IN SLOVAKIA

Summary

Although the studium of quality of life is characterized by disunion, multidimensionality and multidisciplinary nature, we observe effort to develop quality of life concept in papers of slovak authors. Many of them identify with existence of two basic quality of life dimensions and mostly from contentual aspect.

We have identified 108 indicators within the objective quality of life dimension as a result of reading papers of authors listed above. These indicators have been aggregated into 7 domains: economic, housing stock, comfort and equipment of dwellings, environmental, accessibility and equipment of area by services and goods, demographic and security.

In respect of number of indicators identified in this paper used for quality of life evaluating, there is large diversification and we are above to emphasise some need for consolidation, partial reduction of indicators applied in specific „ad hoc“ quality of life researches.

Mgr. Mário Godor

Katedra humánnej geografie a demografie PF UK v Bratislave

Mlynská dolina, 842 15 Bratislava

E-mail: godor@fns.uniba.sk

Mgr. Marcel Horňák, PhD.

Katedra humánnej geografie a demografie PF UK v Bratislave

Mlynská dolina, 842 15 Bratislava

E-mail: hornak@fns.uniba.sk

Recenzoval: doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.

Tabuľka 1: Identifikácia indikátorov kvality života a ich priradenie k doménam

Table 1: Identification of quality of life indicators and their aggregation into domains

Domény	Indikátory	Definícia indikátora a merné jednotky
Ekonomická	Pridaná hodnota	Vyprodukovaná pridaná hodnota v priemyselných závodoch v mil.Sk/10 tis. obyvateľov
	Priame zahraničné investície	Ročná kapitálová časť podnikateľských subjektov v SR s objemom zahraničných aktív a pasív vyšším ako 0,5 mil. Sk v mil. Sk na 10 tis. obyvateľov
	Podnikatelia - fyzické osoby	Počet podnikateľov nezapísaných v obchodnom registri na 10 tis. obyvateľov
	Priemerná mesačná mzda	Hrubá mzda vyplácaná vlastným zamestnancom v Sk
	Nezamestnanosť	Podiel počtu nezamestnaných osôb z počtu ekonomicky aktívneho obyvateľstva v %
	Podiel EAO	% podiel EAO na celkovom počte obyv.
	Miera samozamestnanosti (selfemployment)	% podiel EAO evidovaných ako podnikatelia
	Ochádzajúci za prácou	% podiel EAO odchádzajúcich za prácou mimo mesto
	Dostupnosť pracovných možností	Počet obyvateľov na 1 pracovné miesto
	Dlhodobá nezamestnanosť	Podiel uchádzačov o zamestnanie evidovaných 12 a viac mesiacov v %
	Spoločne hospodáriace domácnosti	Podiel spoločne hospodáriacich domácností na celkovom počte trvale obývaných bytov v %
	Hmotná núdza	Podiel osôb v hmotnej núdzi z počtu obyvateľov v %
	Generativita	Suma poskytnutá obyvateľmi občianskemu združeniu Liga proti rakovine v rámci každoročných zbierok na Deň narcisov v Sk/10 tis. obyvateľov
Bytového fondu	Byty v rodinných domoch	Podiel bytov v rodinných domoch z celkového počtu trvalo obývaných bytov v %
	Plošný štandard bytov	Priemerná obytná plocha trvalo obývaných bytov pripadajúca na 1 osobu
	Obľobnosť bytov	Priemerný počet osôb pripadajúci na 1 obytnú miestnosť
	Veľkosť bytov	Priemerný počet obytných miestností pripadajúci na jeden trvale obývaný byt
	Výstavba bytov - dokončené byty	Počet bytov odovzdaných do užívania do 31.12. v danom roku na 10 tis. obyvateľov
	Obytná plocha na 1 obyvateľa	Priemerná obytná plocha z celkového počtu trvale obývaných bytov na 1 obyvateľa

Domény	Indikátory	Definícia indikátora a merné jednotky
Bytového fondu	Byty postavené v rokoch 1920 - 1945	Podiel bytov postavených v rokoch 1920 - 1945 z celkového počtu trvalo obývaných bytov v %
	Byty postavené v rokoch 1946 - 1960	Podiel bytov postavených v rokoch 1946 - 1960 z celkového počtu trvalo obývaných bytov v %
	Byty postavené v rokoch 1961 - 1980	Podiel bytov postavených v rokoch 1961 - 1980 z celkového počtu trvalo obývaných bytov v %
	Byty 1. a 2. kategórie	Podiel bytov 1. a 2. kategórie z celkového počtu trvale obývaných bytov v %
	Byty 4. kategórie	Podiel bytov 4. kategórie z celkového počtu trvale obývaných bytov v %
	Obytná plocha	Podiel obytnej plochy na celkovej ploche v %
	Rekreačné domy	Podiel domov určených na rekreáciu z celkového počtu neobývaných domov v %
Komfortu a vybavenosti bytov	Rovnováha práce a bývania 1	Podiel počtu pracovných miest a počtu bytov v okrese v %
	Rovnováha práce a bývania 2	Podiel počtu pracovných miest v okrese a počtu pracujúcich s bydliskom v tomto okrese v %
	Obyvatelia vlastníaci automobil	Podiel byt. domácností vlastniacich osobný automobil z celk. počtu bytových domácností v %
	Obyvatelia napojení na verejnú kanalizačnú sieť	Podiel bytových domácností napojených na kanalizačnú sieť z celkového počtu bytových domácností v %
	Obyvatelia vlastníaci osobný počítač	Podiel bytových domácností vlastniacich osobný počítač z počtu bytových domácností v %
	Vybavenosť domácností počítačom s internetom	Podiel domácností vybavených počítačom s internetom v %
	Vybavenosť bytov kúpeľňou alebo sprchovacím kútom	Podiel bytov vybavených kúpeľňou alebo sprchovacím kútom z celkového počtu trvalo obývaných bytov v %
	Vybavenosť bytov splachovacím záchodom	Podiel bytov vybavených splachovacím záchodom z celkového počtu trvalo obývaných bytov v %
	Vybavenosť bytov teplou vodou	Podiel bytov vybavených teplou vodou z celkového počtu trvalo obývaných bytov v %
	Vybavenosť ústredným kúrením	Podiel vybavenosti domácností ústredným kúrením v %
	Napojenosť na zemný plyn	Podiel bytov napojených na zemný plyn v %
	Domácnosti s automatickou práčkou	Podiel domácností s automatickou práčkou v %

	Byty napojené na vodovod	Podiel bytov napojených na vodovod z celkového počtu trvalo obývaných bytov
Domény	Indikátory	Definícia indikátora a merné jednotky
Environmentálna	Emisie CO	Produkcia oxidu uhoľnatého v tonách na km ² územia za rok
	Priemerná plocha verejnej zelene na obyvateľa	Úroveň pokrytia plochami verejnej zelene vyjadrená ako priemerná plocha verejnej zelene (parky a sadovnícky upravené plochy) v m ² na obyvateľa
	Priemerná plocha zelene na obyvateľa	Úroveň pokrytia plochami zelene vyjadrená ako priemerná plocha zelene (verejná zeleň, zeleň na sídliskách, zeleň IBV, v záhradách a chatových osadách, v okolí škôl, výchovných a rekreačných zariadení, cintoríny, ochranná zeleň...) v m ² na obyvateľa
	Spad prachu nad 150 ton na km ² za rok	Podiel plôch s dopadom prachu cez 150 ton na km ² za rok z celkovej plochy
	Spad prachu nad 350 ton na km ² za rok	Podiel plôch s dopadom prachu cez 350 ton na km ² za rok z celkovej plochy
	Koncentrácia SO ₂ nad 30 mg v m ³	Podiel plôch s priemernou ročnou koncentráciou SO ₂ nad 30 mg na m ³ z celkovej plochy
	Koncentrácia SO ₂ nad 60 mg v m ³	Podiel plôch s priemernou ročnou koncentráciou SO ₂ nad 60 mg na m ³ z celkovej plochy
	PM ₁₀	Priemer hodnôt kategórií znečistenia ovzdušia prachovými časticami pre dané územie
	Benzén	Priemer hodnôt kategórií znečistenia ovzdušia benzénom pre dané územie
	SO ₂	Priemer hodnôt kategórií znečistenia ovzdušia SO ₂ pre dané územie
	Mobilné zdroje znečistenia	Vozokilometre za deň na 1 ha rozlohy zastavaného územia ÚO
	Negatívne pôsobiace (stresové) areály	Podiel rozlohy, z hľadiska KŽ negatívnych stresových areálov k rozlohe zastavanej časti ÚO (prevádzky živočíšnej poľnohospodárskej výroby, priemyselnej výroby, divoké skládky, chátrajúce objekty...)
	Priemyselné, stavebné a skladové plochy	Podiel týchto plôch na celkovej ploche v %
	Dopravné plochy	Podiel týchto plôch na celkovej ploche v %
	Zalesnené územia	Podiel týchto plôch na celkovej ploche v %
	Poľnohospodárske územia	Podiel týchto plôch na celkovej ploche v %
	Vodné plochy	Podiel týchto plôch na celkovej ploche v %
	Rekreačné a športové plochy	Podiel týchto plôch na celkovej ploche v %

Domény	Indikátory	Definícia indikátora a merné jednotky
Environnementálna	Nevyužívané a zdevastované plochy	Podiel týchto plôch na celkovej ploche v %
	Zastavané plochy	Podiel týchto plôch na celkovej ploche v %
	Ekologická štruktúra	Koeficient ekologickej štruktúry
	Hlučnosť dopravy	Dĺžka komunikácií s presahovanou úrovňou akceptovaného hluku korešpondujúca s jedným km ² plochy
	Kongescie v cestnej doprave	Celkový počet dopravných jednotiek za 24 hodín x dĺžka komunikácií / plocha v km ²
	Úmrtia na choroby obehovej sústavy	Počet zomrelých na choroby obehovej sústavy/10 tis. obyvateľov
	Úmrtia na nádorové ochorenia	Počet zomrelých na nádorové ochorenia/10 tis. obyvateľov
Dostupnosť a vybavenosť územia službami a tovarmi	Plochy občianskej vybavenosti	Podiel plôch občianskej vybavenosti na celkovej ploche v %
	Úroveň pokrytia základnými školami	Počet miest pripadajúci na 1000 obyvateľov
	Úroveň pokrytia materskými školami	Počet miest pripadajúci na 1000 obyvateľov
	Úroveň pokrytia detskými jaslami	Počet miest pripadajúci na 1000 obyvateľov
	Komerčné prevádzky - potraviny	Priemerná plocha predajní potravín na 1000 obyvateľov
	Stravovacie zariadenia	Priemerná obslužná plocha pripadajúca na 1000 obyvateľov
	Holičstvá a kaderníctva	Počet prevádzok pripadajúci na 1000 obyvateľov
	Práčovne a sušiarne	Počet prevádzok pripadajúci na 1000 obyvateľov
	Praktický lekár pre dospelých	Počet lekárov pripadajúci na 1000 obyvateľov vo veku 18 rokov a viac
	Praktický lekár pre deti a dospelých	Počet lekárov pripadajúci na 1000 obyvateľov vo veku menej ako 18 rokov
	Gynekológ	Počet lekárov gynekológov pripadajúci na 1000 žien
	Stomatológ	Počet praktických zubných lekárov pripadajúci na 1000 obyvateľov
	Triedy v materských škôlkach	Počet tried pripadajúci na 1000 obyvateľov vo veku 3-5 rokov

	Triedy na základných školách	Počet tried pripadajúci na 1000 obyvateľov vo veku 6-15 rokov
Domény	Indikátory	Definícia indikátora a merné jednotky
Dostupnosť a vybavenosť územia službami a tovarmi	Lekárne	Počet lekární pripadajúci na 1000 obyvateľov
	Banky	Počet bánk a ich pobočiek pripadajúci na 1000 obyvateľov
	Potraviny	Počet takýchto prevádzok - pečivo, mäso a údeniny, ovocie, zelenina - pripadajúci na 1000 obyvateľov
	Predajne odevov	Počet predajní textilu a odevov pripadajúci na 1000 obyvateľov
	Zariadenia verejného stravovania	Počet reštaurácií, klubov, pubov, diskoték, a podobných zariadení pripadajúci na 1000 obyvateľov
	Vybavenosť kultúrnymi a športovými zariadeniami	Podiel vybavenosti kultúrnymi a športovými zariadeniami v %
	Športoviská	Priemerná plocha športovísk pripadajúca na 1 obyvateľa
	Predajná plocha	Podiel predajnej plochy na 1 obyvateľa v %
	Poloha voči rekreačnej oblasti	-
	Dostupnosť pošty	priemerná vážená priamková vzdialenosť z vybraných bodov daného UO k najbližšej pošte
	Dostupnosť zdravotných zariadení	priemerná vážená priamková vzdialenosť z vybraných bodov daného UO k najbližšej ambulancii všeobecného lekára
	Dostupnosť školských zariadení	priemerná vážená priamková vzdialenosť z vybraných bodov daného UO k najbližšej ZS
	Dostupnosť verejnej dopravy	Podiel plôch s dostupnosťou zastávky verejnej dopravy za menej ako 5 minút
	Dostupnosť hromadnej dopravy	Počet zastávok MHD/FMAD na 1 ha zastavaného územia
	Odchádzajúce spoje MHD	Podiel počtu spojov MHD odchádzajúcich v pracovné dni v %
	Dostupnosť centra mesta	Priemerný čas potrebný na dosiahnutie centra mesta verejnou dopravou
Demografická	Dojčenská úmrtnosť	Podiel detí zomretých vo veku do jedného roku prepočítaný na 1 000 živonarodených detí
	Celkový prírastok (úbytok) obyvateľstva	Súčet absolútneho prirodzeného prírastku a migračného salda
	Rozvodovosť	Počet právne zaniknutých manželstiev pripadajúcich na 100 sobášov
	Poproduktívna zložka populácie	% podiel populácie nad 65 r.

	Predproduktívna zložka populácie	% podiel populácie pod 15 r.
Domény	Indikátory	Definícia indikátora a merné jednotky
Demografická	Neúplné rodiny	% podiel neúplných rodín
	Vzdelanostná štruktúra	% podiel obyv. s vysokoškolským vzdelaním
	Stredná dĺžka života pri narodení - muži	Priemerný počet rokov, ktoré v priemere ešte prežije práve narodená osoba mužského pohlavia
	Stredná dĺžka života pri narodení - ženy	Priemerný počet rokov, ktoré v priemere ešte prežije práve narodená osoba ženského pohlavia
	Index starnutia	Počet osôb v poproduktívnom veku pripadajúci na 100 osôb v predproduktívnom veku
	Prírastok obyvateľov sťahovaním	Rozdiel počtu prisťahovaných a vystáňovaných osôb na 10 tis. obyvateľov
	Obyvatelia s vysokoškolským vzdelaním	Podiel obyvateľstva s najvyšším dokončeným vysokoškolským vzdelaním z celkového počtu obyvateľstva v %
	Hustota zaľudnenia	Počet trvale bývajúceho obyvateľstva na 0,01 km ² zastavanej plochy
Bezpečnosť	Úmrtia na samovraždy	Počet zomrelých na samovraždy/10 tis. obyvateľov
	Násilné trestné činy	Počet spoločensky nebezpečných činov (vraždy, lúpeže, úmyselné ublíženie na zdraví, vydieranie a pod.)/10 tis. obyvateľov
	Vandalizmus	Podiel počtu hlásených príp. vandalizmu, výtržníctva a rušenia nočného klľudu v mestskej štvrti z celkového počtu takýchto prípadov

Zdroje: Murgaš (2009); Hornák, Rochovská (2007); Ira, Šuška (2006); Ira, Andráško (2008); Michálek (2008); Michniak (2008); Spišiak, Danihelová (1998); Székely (2008); Szöllös (2008).

VÝSLEDKY ANALÝZY UČEBNIC REGIONÁLNÍHO ZEMĚPISU PRO ZÁKLADNÍ ŠKOLY

Dana Hübelová

Abstract

Text presents results analysis research textbooks regional geography for primary school. Summarises methodology, evaluation, rate syntactical difficulty and didactic efficiency of choice textbooks. In experimental set nine textbooks regional geography showed that the reach differences in values coefficient usage verbal components. Situation is well - balanced in the event of values coefficient usage visual components. Best didactic efficiency school book was textbook publisher „Nová škola“ (75 %), lowest didactic efficiency had textbook publisher „Česká geografická společnost“ (47,2 %). In experimental set nine textbooks regional geography for primary school it turned out, that the reach high differences in rate syntactical difficulty text, in some cases as far as unreasonably high rate. Average rate syntactical difficulty detected in set surveyed textbooks notching 15,78. Lowest coefficient was calculated near textbook publisher "Nová škola" (11,70), on the contrary highest coefficient had text textbook publisher "Albra" (20,82).

Keywords: primary school, textbook, didactic efficiency, visual components, verbal components, syntactical difficulty

2.

Úvod

Učebnicový trh v České republice nabízí mnoho učebnic od celé řady nakladatelství. Z tohoto důvodu je velmi důležité, aby tvorba učebnic a jejich vyhodnocování ze strany recenzentů a MŠMT bylo založeno na exaktních metodách a poznatcích. V současné době v České republice neexistuje, na rozdíl od ostatních vyspělých zemí, výzkumné odborné pracoviště, který by se zaměřovalo na výzkum učebnic. Učitelům v České republice chybí seriózní vodítko při výběru učebnic pro svůj předmět. Většina učitelů by uvítala pomoc při hodnocení a výběru učebnic, protože jednotlivá nakladatelství se snaží čelit konkurenci ostatních vydavatelů barevností učebnic, lákavými obálkami a nápaditým grafickým uspořádáním. Avšak, jak uvádí J. Průcha (1998), atraktivní design a vnější vizuální přitažlivost učebnice ještě nezaručují, že je kvalitní i jako edukační médium.

Kapitoly príspevku

Intenzívni výzkum učebnic probíhá v současnosti v evropských i v mimoevropských vyspělých zemích. Roli jednotlicích prvků v tomto měřítku hrají významné mezinárodní organizace, např. IARTEM (International Association for Research on Textbooks and Educational Media) nebo Georg-Eckert-Institut für internationale Schulbuchforschung. Pravděpodobně největším světovým pracovištěm pro výzkum učebnic je Japan Textbook Research Center v Tokiu. Japonci svému školství všeobecně věnují pečlivou pozornost a výzkum učebnic je silně podporován i jejich vydavateli. V USA provedla rozsáhlé hodnocení stavu učebnic organizace National Society for the Study of Education (výsledky publikovala výzkumu v roce 1990 v knize *Textbooks and Schooling in the United States*).

Výzkum učebnic má silnou pozici také v evropských zemích. V Německu působí Georg-Eckert-Institut, který vydává specializovaný mezinárodní časopis (podrobněji Průcha 1998). V Rakousku se výzkumy učebnic zabývá Institut für Schulbuchforschung und Lernförderung, ve Švédsku je to Institute for Educational Text Research a ve Francii působí speciální centrum Société pour l'Information sur les Manuels Scolaires.

Stranou vědeckého výzkumu učebnic nezůstává ani Slovensko. Působila a dodnes zde působí řada zkušených odborníků (J. Mistrík, P. Gavora, D. Kusá, M. Pavlovkin, Z. Macková). V posledních letech je na Slovensku věnována zvýšená pozornost otázce tvorby kvalitních učebnic, jejich posuzování a hodnocení. Kritéria hodnocení kvality učebnic zpracoval vědecký tým pod vedením M. Nogové. Od roku 2006 se nová kritéria používají v praxi.

Česká pedagogika se výzkumem učebnic zabývala již od 20. let minulého století. Nejstarší informace o výzkumu učebnic zeměpisu pochází od Chlupa z roku 1926. Na práce V. Příhody navázali v dalších letech např. Langr, Váňa a Monatová. Problematice teorie učebnic se věnovali Basková, Čepička, Janega, Kopecký, Novák, Průcha a další. Navíc každý učební předmět má specializované odborníky, kteří se teorii učebnic daného předmětu věnují. Zpráv o výzkumech učebnic zeměpisu (geografie) však není mnoho a najdeme je zejména jako příspěvky v časopisech a sbornících (podrobněji Hübelová 2009). V 80. letech 20. stol. byly nejvýznamnější práce Wahly a Pluskala, v 90. letech pak dominují práce Pluskala (1996). V souvislosti s rozvojem teorie výzkumu učebnic bylo v 80. letech minulého století zřízeno při Státním pedagogickém nakladatelství v Praze Středisko pro teorii učebnic. Vydávalo dvě řady prací (sborníky a monografie), v nichž byly publikovány významné práce např. Michovský (1981), Wahla (1983) a Průcha (1884, 1985, 1987, 1989a, 1989b).

Vzhledem k současné nejednotné situaci v pedagogickém výzkumu učebnic, se věnují analýzám učebnic spíše jednotliví badatelé např. Čapek (1995), Pluskal (1996), Průcha (1998, 2006), Hudecová (2001), Hrabí (2007), Sikorová

(2002, 2004, 2007). Výzkumem syntaktické obtížnosti textu učebnic zeměpisu pro střední školy se intenzívně zabývá Janoušková (2005, 2006a, 2006b, 2006c, 2007, 2008). Podobným analýzám učebnic zeměpisu pro základní školy se věnuje Weinhöfer (2007, 2008, 2009). K nejnovějším aktivitám patří vznik Skupiny pro výzkum učebnic v Centru pedagogického výzkumu Pedagogické fakulty MU Brno.

Výzkumný soubor zahrnoval učebnice zeměpisu se schvalovací doložkou Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy vybraných nakladatelství (tab. 1). Všechny učebnice byly tématicky věnovány regionálnímu zeměpisu.

Tab. 1: Výzkumný vzorek

Table 1: Experimental sample

Učebnice	Nakladatelství
DEMEK, J. Mimoevropské světadíly. Albra, 2005	Albra
KRAUSOVÁ, M.; KRAUS, P. a kol. Světadíly. Alter, 1999	Alter
HOLEČEK, M.; JÁNSKÝ, B. a kol. Zeměpis světa 2. Praha: Česká geografická společnost, 1996	Česká geografická společnost (ČGS)
HOLEČEK, M.; JÁNSKÝ, B. a kol. Zeměpis světa 2. Praha: Česká geografická společnost, 2008	Česká geografická společnost (ČGS)
BRINKE, J.; BAAR, V.; KAŠPAR, V.; POLLAKOVÁ, M. Zeměpis Ameriky, Asie a Evropy. Fortuna, 2005	Fortuna
SVATOŇOVÁ, H.; KOLEJKA, J.; CHALUPA, P.; HÚBELOVÁ, D. Zeměpis – putování po světadílech, 1. díl. Brno: Nová škola, 2008	Nová škola
BUJANOVÁ, H.; NOVOTNÝ, J.; SKOKAN, L. Afrika, Amerika, Austrálie, Světový oceán a polární oblasti. Prospektrum, 1998	Prospektrum
BRAUN R.; ČERVINKA, P. Amerika. Scientia, 1993	Scientia
CHALUPA, P.; HORNÍK, S.; DEMEK, J. Zeměpis 9. SPN, 2009	Státní pedagogické nakladatelství

3.

Metodologie

Při měření *didaktické vybavenosti* zjišťujeme, zda je učebnice účelně nasycena takovými vlastnostmi, jež by jí měly zajišťovat optimální využívání na straně žáků, tj. zda je učebnice adekvátně vybavena jako didaktický prostředek (Průcha 2002). Metoda měření didaktické vybavenosti byla aplikována od osmdesátých let minulého století u nás (Průcha, 1985, 1987, 1989a) i na Slovensku

(např. Šimeková, 1993) na desítky učebnic pro základní a střední školy. Celkem rozlišujeme ve struktuře učebnice 36 komponentů.

- E I - koeficient využití aparátu prezentace učiva (14 komponentů)
- E II - koeficient využití aparátu řídicího učení (18 komponentů)
- E III - koeficient využití aparátu orientačního (4 komponenty)
- Ev - koeficient využití verbálních komponentů (27 komponentů)
- Eo - koeficient využití obrazových komponentů (9 komponentů)
- E - celkový koeficient didaktické vybavenosti učebnic (36 komponentů)

Zejména v zahraničí je využíváno velkého počtu výzkumných metod a technik pro zjišťování *obtížnosti textu*. Při prezentovaném výzkumném šetření byla použita metoda (bližie Hübelová, 2009), kterou modifikoval v 80. letech 20. století podle německé výzkumné pracovnice K. Nestlerové právě J. Průcha a později upravil M. Pluskal (1996).

4.

Výsledky

Celkový koeficient didaktické vybavenosti učebnic (E)

Podle schopnosti učebnice realizovat svou hlavní funkci didaktického média, hovoříme o stupni (koeficientu) didaktické vybavenosti.

Tab. 2: Přehled všech zjištěných koeficientů didaktické vybavenosti zkoumaných učebnic (v %) /Zvýrazněny jsou maximální dosažené hodnoty jednotlivých koeficientů/

Table 2: Coefficient didactic efficiency visual surveyed textbooks (in %) /Bold are crest coefficient/

UČEBNICE	E I (%)	E II (%)	E III (%)	Ev (%)	Eo (%)	E (%)
Albra	78,6	33,3	50,0	44,4	77,8	52,8
Alter	71,4	38,9	50,0	37,0	100,0	52,8
ČGS (1996)	78,6	22,2	50,0	33,3	88,9	47,2
ČGS (2008)	71,4	27,8	50,0	20,1	88,9	47,2
Fortuna	85,7	38,9	50,0	35,1	88,9	58,3
Nová škola	92,9	55,6	100,0	70,4	88,9	75,0
Prospektrum	78,6	38,9	50,0	48,1	77,8	55,6
Scientia	71,4	33,3	50,0	40,7	77,8	52,8
SPN	92,9	44,4	100,0	39,9	88,9	72,2

Prezentované výsledky výzkumného šetření zahrnujícího učebnice regionálního zeměpisu pro základní školy ukazují, že celková didaktická vybavenost zkoumaných učebnic je až na výjimky vyrovnaná a velice solidní. Na

základě výsledků hodnot celkové didaktické vybavenosti E vykazuje nejvyšší míru vybavenosti učebnice nakladatelství Nová škola (75 %). V učebnici je zastoupeno celkem 27 komponentů z celkových 36 možných. Podobných výsledků dosahuje učebnice SPN (72,2 %), v níž je zastoupeno 26 komponentů. Hodnot nižších než 50 % dosahují pouze dvě učebnice nakladatelství ČGS vydané v roce 1996 a 2008 (shodně 47,2 %). Procentuální hodnota vyjádřená v počtu komponentů znamená výskyt 17 komponentů z celkového počtu 36. Příčinou nízké hodnoty celkové didaktické vybavenosti těchto učebnic je především citelný nedostatek prvků aparátu řídicího učení v obou učebnicích ČGS.

Tab. 3: Pořadí zkoumaných učebnic podle hodnot celkové didaktické vybavenosti E (v %)

Table 3: Sequence surveyed textbooks according to didactic efficiency E (in %)

UČEBNICE	E (%)
Nová škola	75,0
SPN	72,2
Fortuna	58,3
Prospektrum	55,6
Albra	52,8
Alter	52,8
Scientia	52,8
ČGS (1996)	47,2
ČGS (2008)	47,2

Hodnota *koeficientu syntaktické obtížnosti* vyjadřuje složitost větných struktur. Je-li příliš vysoká, vyvolává text nepochopení a tím i nezáměr žáků. Klesne-li však pod určitou úroveň, může vést ke snižování dovedností žáků číst texty a operovat s jejich informacemi (Průcha, 2002).

Jak je patrné z tabulky 4, zkoumané učebnice vykazují značné rozdíly ve stupni syntaktické obtížnosti textu. Průměrná hodnota syntaktické obtížnosti (Ts) zjištěná v souboru zkoumaných učebnic dosahuje hodnoty 15,78. Nejnížší koeficient byl vypočítán u učebnice nakladatelství Nová škola (11,70), naopak nejvyšší koeficient vykazuje text učebnice Albra (20,82). Tak vysoká hodnota syntaktické obtížnosti textu odpovídá spíše učebnicím resp. výukovým textům a skriptům určeným pro vysokoškolské studium. Práce s textem zmíněné učebnice bude s největší pravděpodobností žákům základní školy činit značné potíže.

K učebnicím s nižším koeficientem syntaktické obtížnosti textu než byla zjištěná jeho průměrná hodnota (15,78) patří učebnice nakladatelství Scientia (13,71), Alter (13,85) a SPN (15,00). Těsně nad celkovým průměrem se pohybují

zjištěné hodnoty u učebnic nakladatelství Prospektrum (15,83) a ČGS 2008 (15,98). Ostatní analyzované texty učebnic již dosahují relativně vyšších koeficientů syntaktické obtížnosti, než tomu bylo v celkovém průměru. Do této skupiny patří učebnice nakladatelství Fortuna (17,56), ČGS 1996 (17,60) a již zmiňovaná učebnice nakladatelství Albra (20,82). Z výzkumného vzorku lze vypočítat pozitivní posun z hlediska snížení obtížnosti textu učebnic ČGS pro shodný ročník základní školy vydaných v roce 1996 a 2008.

Tab. 4: Stupeň syntaktické obtížnosti textu učebnic

Table 4: Syntactical difficulty text textbook

Učebnice	Počet sloves ΣU	Počet slov ΣN	Počet vět ΣV	Průměrná délka věty $V = \frac{\Sigma N}{\Sigma V}$	Prům. délka větných úseků $U = \frac{\Sigma N}{\Sigma U}$	Syntaktická obtížnost textu $T_s = 0,1 \cdot V \cdot U$
Nová škola	105	1022	85	12,02	9,73	11,70
Scientia	108	1054	75	14,05	9,76	13,71
Alter	107	1004	68	14,76	9,38	13,85
SPN	95	1027	74	13,88	10,81	15,00
Prospektrum	92	1031	73	14,12	11,21	15,83
ČGS (2008)	85	1016	76	13,37	11,95	15,98
Fortuna	91	1050	69	15,22	11,57	17,56
ČGS (1996)	83	1018	71	14,34	12,27	17,60
Albra	81	1055	66	15,99	13,02	20,82
Průměrná hodnota T_s						15,78

Záver

Uvedené výsledky čiastočne korespondujú s dříve provedenými analýzami. J. Průcha (1987) se zabýval výzkumem obtížnosti výkladového textu učebnic, kdy stupeň syntaktické obtížnosti označuje jako do určité míry vzrůstající v závislosti na ročníku školy. Zajímavý je velký rozptyl hodnot syntaktické obtížnosti textu učebnic různých předmětů od hodnoty 11,5 u Přírodopisu 8 až po hodnotu 18,6 v případě knihy Český jazyk 8. L. Hrabí (2007) aplikovala metodu měření obtížnosti textu na 22 současných českých učebnic přírodopisu pro 6. až 9. ročník ZŠ. Nejvyšší hodnota syntaktické obtížnosti byla 12,38 (8. roč., nakl. Jinan) a nejnižší hodnota dokonce 5,19 (6. roč., nakl. SPN). Většina učebnic měřených v tomto výzkumu vykazuje syntaktickou obtížnost nižší než 10 bodů.

Podle výsledků výzkumů publikovaných M. Pluskalem (1996) byla syntaktická obtížnost zeměpisných textů pro 6. roč. ZŠ mezi 10 až 13. V učebnicích pro gymnázia byla zjištěna hodnota 16,96. U vysokoškolské

geografické textů lze předpokládat, že syntaktická obtížnost učebních textů bude překračovat úroveň 20. Dílčím výstupem analýz 14 učebnic zeměpisu pro střední školy (nakl. ČGS, SPN, Fortuna), kterými se zabývá E. Janoušková (2008), bylo zjištění průměrné hodnoty syntaktické obtížnosti textu 18,52.

Porovnáme-li výsledky prezentovaného měření uskutečněného pro učebnice regionálního zeměpisu 7., 8. a 9. roč. ZŠ s výše uvedenými výzkumy, je zřejmé, že stupeň syntaktické obtížnosti textu zkoumaných učebnic zeměpisu dosahuje místy až nepřiměřeně vysokých hodnot. Srozumitelnost ve smyslu syntaktické struktury výkladového textu u většiny zkoumaných českých učebnic regionálního zeměpisu pro ZŠ tak má až na výjimky své rezervy.

Literatúra

Čapek, V. 1995. Tvorba a výzkum učebnic dějepisu. In: Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice. Pardubice: ÚJHS, série C, 1995, s. 37 – 54.

Hrabí, L. 2007. Náročnost textu v učebnicích přírodopisu. In: Hodnocení učebnic. Brno: Paido, 2007, s. 98 – 108.

Hudecová, D. 2001. Jak učitelé využívají a hodnotí učebnice dějepisu. Pedagogika, roč. 51, 2001, č. 3, s. 327 – 336.

Hübelová, D., Novák, S., Weinhöfer, M. 2007. Přírodní obraz Země učebnice, 2. díl. Nakl. Nová škola, Brno, 2007.

Hübelová, D. 2009. Didaktická vybavenost učebnic regionálního zeměpisu. In: Kurikulum a učebnice z pohľadu pedagogického výskumu. 1. vyd. Bratislava, 2019, od s. 93 – 105, 13 s. Štátny pedagogický ústav. ISBN 978-80-8118-015-6

Janoušková, E. 2005. Didaktická vybavenost vybraných učebnic zeměpisu pro střední školy. In: GEOGRAFIE XVI. Geografické aspekty stredoevropského priestoru. Brno: Katedra geografie PdF MU, 2005.

Janoušková, E. 2006a. Syntaktická obtížnost výkladového textu učebnic zeměpisu – opomíjený problém? Biologie, chemie, zeměpis, roč.15, Praha: SPN, 2006a, č.5, s.253 – 258.

Janoušková, E. 2006b. Míra obtížnosti textu vybraných učebnic zeměpisu pro střední školy. In: Geografické informácie 9. XIV. medzinárodná konferencia Geografické aspekty stredoeurópskeho priestoru. Nitra: UKF, Fakulta prírodných vied, Katedra geografie a regionálneho rozvoja, 2006b.

Janoušková, E. 2006c. Syntaktická obtížnost výkladového textu vybraných českých učebnic zeměpisu pro střední školy. In: Učebnice pod lupou. Brno: Paido, 2006c, s.79 – 84.

Janoušková, E. 2007. Měření obtížnosti výkladového textu vybraných českých učebnic zeměpisu pro střední školy. In: Hodnocení učebnic. Brno: Paido, 2007, s.109 – 114.

- Janoušková, E.** 2008. Analýza učebnic zeměpisu. Disertační práce. Brno: PdF MU, 2008.
- Michovský, V.** 1091. Nový model učebnice dějepisu. Tvorba učebnic, 3, Praha: SPN, 1981.
- Pluska, M.** 1996. Zdokonalení metody pro měření obtížnosti didaktických textů. Pedagogika, roč. 46, 1996, č.1, s. 62 -76.
- Průcha, J.** 1984. Hodnocení obtížnosti učebnic. Struktury a parametry učiva. Praha: VÚOŠ, 1984.
- Průcha, J.** 1985. Komplexní výzkum učebnic dějepisu. Společenské vědy ve škole, roč. 42, 1985, č. 4, s. 105 – 107.
- Průcha, J.** 1987. Učení z textu a didaktická informace. Praha: Academia, 1987.
- Průcha, J.** 1989a. Teorie, tvorba a hodnocení učebnic. Studijní příručka. Praha: ÚÚVPP, 2. dopl. vyd., 1989a.
- Průcha, J.** 1989b. Zlepšují se učebnice dějepisu? Analýza tří učebnic dějepisu pro 5. ročník základní školy. Společenské vědy ve škole, roč. 46, 1989b, č. 3, s. 75 – 77.
- Průcha, J.** 1989. Učebnice: Teorie a analýzy edukačního média. Brno: Paido, 1998.
- Průcha, J.** 2002. Moderní pedagogika. 2. vyd. Praha: Portál, 2002.
- Průcha, J.** 2006. Učebnice: teorie, výzkum a potřeby praxe. In. Učebnice pod lupou. Brno: Paido, 2006, s. 9 – 21.
- Sikorová, Z.** 2002. Konference IARTEM o učení a edukačních médiích. Pedagogika, roč. 52, 2002, , č.3, s.366-369.
- Sikorová, Z.** 2004. Výběr učebnic na základních a středních školách. Ostrava: Pedagogická fakulta OU, 2004.
- Sikorová, Z.** 2007. Návrh seznamu hodnotících kritérií pro učebnice základních a středních škol. In: Hodnocení učebnic. Brno: Paido, 2007, s. 31 – 39.
- Šimeková, J.** 1993. Hodnotenie rukopisu Stanko a kol.: Vlastiveda pre 3. ročník ZŠ. Technológia vzdelávania, roč. 1., 1993, č. 2, s. 10 – 11.
- Wahla, A.** 1983. Strukturní složky učebnic geografie. Praha: SPN, 1983.
- Weinhöfer, M.** 2007. Obtížnost textu vybraných učebnic zeměpisu pro základní školy. In. MAŇÁK, J., KNECHT, P. (eds). Hodnocení učebnic. Brno: Paido, 2007, s. 115 – 120
- Weinhöfer, M.** 2008. Hodnocení obtížnosti textu a didaktické vybavenosti u vybraných učebnic zeměpisu. In Nitra: Fakulta přírodních vied UKF, 2008. od s. 528 – 537.
- Weinhöfer, M.** 2009. Srovnávací analýza obtížnosti textu slovenské učebnice zeměpisu a vybraných českých učebnic zeměpisu. In Nitra: Fakulta přírodních vied UKF, 2009, od s. 1175 – 1180.

ANALYSES TEXTBOOKS REGIONAL GEOGRAPHY FOR PRIMARY SCHOOL

Summary

Text presents results analysis research textbooks regional geography for primary school. Summarises methodology, evaluation and didactic efficiency of choice textbooks. Benefit offers answer to question: What is didactic efficiency and syntactical difficulty textbooks regional geography for primary school? In experimental set nine textbooks regional geography showed that the reach differences in values coefficient usage verbal components. Situation is well - balanced in the event of values coefficient usage visual components. The didactic potenciality surveyed textbooks is excepting reserve well - balanced and very fair. Best didactic efficiency school book was textbook publisher „Nová škola“ (75 %), lowest didactic efficiency had textbook publisher „Česká geografická společnost“ (47,2 %).

Value syntactical difficulty means complication sentence structures – if is too high, evokes text near pupils lack of understanding, if is difficulty too low level, is able to lead to dispraise skill pupils read texts. Average rate syntactical difficulty detected in set surveyed textbooks notching 15,78. Lowest coefficient was calculated near textbook publisher "Nová škola" (11,70), on the contrary highest coefficient had text textbook publisher "Albra" (20,82).

PhDr. Dana Hübelová, Ph.D.

Katedra geografie PdF MU

Poříčí 7, 603 00 Brno

E-mail: hubelova@ped.muni.cz

Recenzovala: doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.

NEO-ENDOGENNÍ ROZVOJ NA PŘÍKLADU DEBLÍNSKA: INTERPRETATIVNÍ PŘÍSTUP

Alois Hynek, Břetislav Svozil, Jan Trávníček, Jakub Trojan, Tomáš Vágai

Abstract

The concept of neo-endogenous development is applied at case of Deblín-locality (west-central Moravia, Czech Rep.). Neo-endogenous paradigm works with activation of endogenous potential of communities and their ability to learning and innovation. Those potentials also work as a glocalization strategy for locality to success within social construction of spatiality in global environment. Mixed research strategies with emphasis on field oriented intensive, qualitative methods are corner stone for understanding of community problems as processes. Substantial role lies in participant observation and participation in community live, thanks to which observer get embedded into community. It is necessary to keep in mind reflexive and situated nature of this way generated knowledge and its understanding. In combination of outsider-insider, professional- non-professional knowledge this knowledge is triangulated/multiplied. Very important player in research strategy is a school as a potential community centre. School both as actor, as well as actant, in production of community social construction, has great potential leading community for active participation in formation of its governance and with governmentality perspective.

Keywords: sustainability, countryside, social construction, power, community, ESPECT/TODS

Úvod

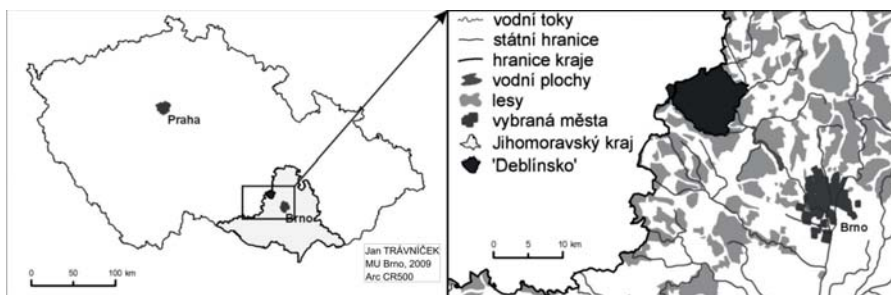
Neo-endogenní paradigma považuje prostorový vývoj za divergentní. V prvé řadě klade důraz na iniciaci jedinečného vnitřního potenciálu lokalit a až následně podporuje využití pomoci zvenku – zejména ze strany státu (dotace, podpůrné programy atd.). Klíčové pro rozvoj lokality je schopnost jeho aktérů učit se a přijímat nové technologie, postupy a získávat nové informace. Bez využití vnitřního (ať již rozvojového či stabilizačního) potenciálu – vlastních hospodářských, sociálních a přírodních zdrojů nemohou být trvale udržitelné iniciativy úspěšné.

Porozumění lokality bezprostředně souvisí s glocalizací a trvalou udržitelností naplňované např. Agendou 21. Jak uvádějí Berger a Luckmann (1999) – realita je vytvářena sociálně. Každý jedinec je nositelem individuálních konstruktů, které se v průběhu života vyvíjejí i mění. V tomto kontextu mluvíme o

prostorovosti, jak zmiňuje Hynek et al. (2007), jako o prostoru utvářeném sociálními procesy, sociálními vztahy a sociálními zkušenostmi. Stejně tak na sociální dimenzi prostoru upozorňuje i řada dalších autorů jako např. Berger a Luckmann (1999), Cloke (et al. 2005), Lefebvre (1991), Bourdieu (1998) atd

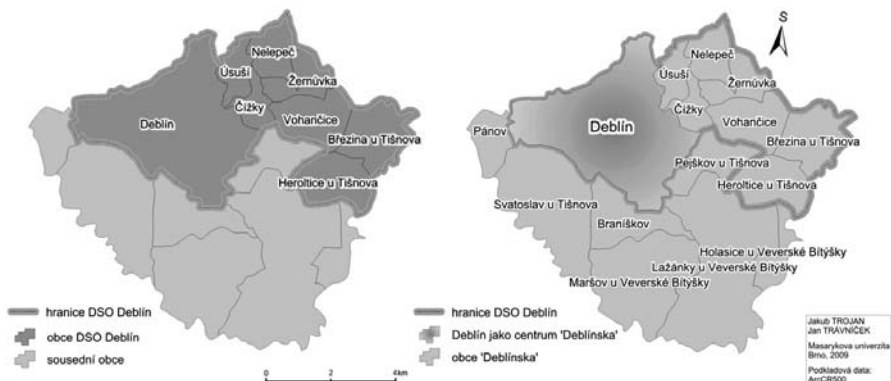
Obr. 1 Lokalizace Deblínska v rámci České Republiky

Figure 1: Location of the Deblín-town area in the Czech Republic

Obr. 2: Administrativní jednotky Deblínska

Figure 2: Administrative units of the Deblín-town area

Od roku 2008 probíhá projektová spolupráce základní školy Deblín s Geografickým ústavem Masarykovy univerzity v Brně, Úřadem městyse Deblín a Městským úřadem Tišnov při participaci veřejnosti v projektu Trvalá udržitelnost Deblínska (obr. 1). Tento projekt je zaměřen na detailní poznání lokálního prostředí, které předpokládá pochopení komunitních problémů z pohledu místních

obyvatel a významných aktérů, kteří mají na chod komunity/lokality vliv. Projekt rozvíjí integritu a zájem komunity o obec a její okolí a směřuje k aktivaci a participaci všech subjektů na Deblínsku. Během řešení dochází k prolnutí odbornosti a vnějšího „nezatíženého“ pohledu především studentů/pracovníků MU Brno s interními znalostmi místních obyvatel.

Metodologická východiska

Náš přístup, který vychází zejména z kvalitativního terénního výzkumu, akcentuje využití žáků základní školy jako prostředku ke vstupu do komunity a její aktivaci, ale i k jejímu hlubšímu poznání. Aktivita žáků pomáhá vzbudit zájem místních obyvatel o okolí jejich bydliště, rozvíjí jejich cit pro principy trvale udržitelného rozvoje.

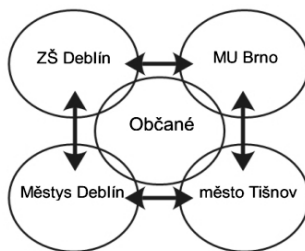
Autoři vychází při studiu lokalit především z kvalitativních výzkumných přístupů, ale neopomínají ani kvantitativní data, které svými možnostmi přispívají k prohloubení znalostí o sociálně konstruované realitě. Komplementarita obou přístupů přirozeně vede k jejich kombinacím a získané výsledky se vzájemně doplňují. Po roce 2000, kdy se světový kvalitativně orientovaný výzkum nachází v období metodologických konfliktů, stoupá na významu tzv. smíšený výzkum (např. Tashakkori, Teddlie 1998, 2003) nebo-li využití kvantitativních a kvalitativních metod, technik nebo paradigmat v rámci jedné studie. Předmět výzkumu není statický, existují stabilnější a méně stabilní sítě, které podléhají změnám. Výzkum směřuje k odhalení těchto sítí, identifikování příčin, které změny způsobují a interpretování, proč ke změnám dochází. Mills (2002, s. 164) k tomu dodává: „Protože víme, že předmět našeho zkoumání podléhá změnám, musíme si na nejjednodušší popisné úrovni položit otázku: Jaké jsou nejvýznamnější tendence těchto změn? K odpovědi na tuto otázku musíme přinejmenším definovat ‘od čeho’ a ‘k čemu’. U lidských společností pak podle Giddense (1999, s. 487-488) musíme o míře a charakteru systémové změny rozhodnout podle toho, zda a jak se v daném období modifikovaly jeho základní instituce. Mluví o třech hlavních kategoriích, které ke společenské změně přispívají: fyzické prostředí, politická organizace a kulturní faktory. Girtler (2001) uvádí, že úspěšný sociální nebo kulturní výzkum vyžaduje výzkum současné vrstvy (planum), tak i časové hloubky - historie (profil).

Pro projekt bylo mimo jiné inspirativní použití abdukce v geografickém výzkumu, kterou uvádí ve své práci Holt-Jensen (2001), Giddensovy teorie strukturace (1986) či postupů Maxe Webera, který předpokládá, že když porozumíme smyslu a významu jednání člověka, procesu sociální interakce, porozumíme sociální realitě, nebo Actor-Network Theory (ANT) jejímž autorem je Bruno Latour (2005). ANT se řadí mezi poststrukturalistické přístupy, který mimo jiné podněcuje nové environmentální diskurzy a jako takový se stále výrazněji uplatňuje i v humánní geografii (např. Thrift, S. Whatmore a J. Murdoch).

Ke sběru empirických dat byly použity zejména: pozorování a rozhovory tedy metody, které vedou k tzv. hlubinným datům (Cloke et al. 2004). Mezi primární techniky patřily: zúčastněné pozorování, nestrukturované nebo semistrukturované rozhovory, veřejné diskuse (během veřejných přednášek). Mezi sekundární techniky patřila obsahová analýza dostupných, nejen geografických pramenů (zprávy, dokumenty, muzejní materiály, kroniky, bibliografické a autobiografické materiály, literatura, časopisy, periodika, internet, fotografie, narativního vyprávění a mentální mapy). Výzkumná validita je ověřována za využití tzv. triangulace, jejímž průkopníkem je Norman K. Denzin (1994). Prioritně je tedy náš přístup postaven k odhalení vnitřních sítí, což následně po dlouhodobém působení může přispět relativně rychle k trvale udržitelnému vývoji lokality. Právě intenzivní práce s mladšími trvale bydlícími obyvateli, kteří svým životním stylem začínají nejvýznamněji ovlivňovat a měnit tvář konzervativní lokality zevnitř, můžeme vnímat jako určitý indikátor úspěchu či neúspěchu zvoleného postupu. Pokud se žáci stanou uvědomělými, odpovědnými občany, kteří rozumí potřebám svého okolí a mají snahu se se svými podnětnými návrhy podílet na budoucím rozvoji území, tak naše činnost měla smysl.

Obr. 3: Hlavní spolupracující subjekty

Figure 3: Principal co-operating subjects

Neo-endogenní rozvoj

Pokud chtějí geografové přispívat ke kvalitativním proměnám v území ať už se jedná o lokalitu či hierarchicky vyšší celek musí aktivně vystupovat – snažit si budovat mocenskou pozici. Proto od projektového počátku byl kladen velký důraz na identifikování mocenských polí ve studovaném území. Bez tohoto kroku by byl výzkum samotný velice omezený, nemohl by vést k porozumění mnoha komunitním procesům. Proniknutí do mocenských polí, odhalení mocenských mechanismů, znamenalo participovat na veřejných činnostech, které produkují role respektive pozice a prostřednictvím těchto pozic ovlivňovat komunitu – mít vliv na

chod obce. Moc je ale utvářena i mocenskými poli zvnějšku komunity. Čím více jsou tato pole dostupnější, tím hůře se prosazuje absolutní moc nad určitou lokalitou. V prvních fázích studia byly identifikováni významní aktéři/aktanty studovaného území (viz tab. 1). Tento seznam není neměnný. V průběhu stále hlubšího poznání lokality se zpřesňuje, doplňuje zejména o aktéry, kteří se veřejně neprojevují, ale přesto jsou pro území klíčoví.

Tab. 1: Významní aktéři/aktanty studovaného území

Table 1: Significant actors/actants in studied area

<i>Shareholders</i> podílňici	místní samospráva, MÚ Tišnov, SDH Deblín, Zemědělské družstvo Deblín, ZD Březina, TJ Sokol Deblín, kronikářka, ředitel ZŠ, soukromí podnikatelé, myslivci
<i>Stakeholders</i> dotčení	místní obyvatelé, hasiči, fotbalisti, žáci, škola, zemědělci, turisti, myslivci
<i>Decision-makers</i> rozhodovatelé	místní samospráva, DSO Deblín, MÚ Tišnov (zejména Odbor životního prostředí a Odbor územního plánování a stavebního řádu, Krajský úřad JMK, zástupci Jihomoravského kraje, ředitel Lesů Města Brna, ředitel ZŠ
<i>Experts outside</i> odborníci vně území	docent Lacina,
<i>Experts inside</i> odborníci uvnitř území	pamětníci/starousedlíci, p. Neshyba, p. Antlová, p. Štěrbá, p. Habart, p. Gruberová, P. Vitanovský
<i>Actants</i> objekty	sýpka JZD, zesilovač (vysílač), zastávky, Obecní dům, supermarket, budova školy, rybník, kostel, hřbitov, mateřská školka, cyklostezky
<i>Communities</i> společenství	SDH Deblín, TJ Sokol Deblín, Sokol Deblín – oddíl kopané, tenisté, zemědělci, křesťanská komunita, Myslivecké sdružení Deblín, rybářský spolek

Zdroj: Hynek a Svozil 2007 (pro potřeby předmětu Trvalá udržitelnost – Sustainability)

Poznámky: Shareholders (podílňici) jsou jednotlivci nebo skupiny, kteří mají významný vliv na utváření zkoumaného území. Stakeholders (dotčení) jsou jednotlivci nebo skupiny, na které jednotlivá rozhodnutí dopadají. Decision-makers (rozhodovatelé) jsou jednotlivci nebo skupiny, kteří mají v prostoru jasně danou vymezenou moc. Určují směr prostřednictvím cílů, strategií atd., jakým se bude území vyvíjet. Podílňik může být zároveň rozhodovatel. Experts outside (odborníci vně území) jsou jednotlivci nebo skupiny, kteří svým způsobem rozumí zkoumanému území, mohou se ho pokoušet kvalitativně měnit. Experts inside (odborníci uvnitř území) jsou jednotlivci nebo skupiny, kteří mají hlubinné znalosti (lokální know-how). Svým počínáním utváří názory ostatních, vyvolávají diskurz, mají vliv na změny, které probíhají ve zkoumaném území. Actants (objekty), které mají nezastupitelnou roli ve zkoumaném území. Communities (společenství) jsou skupiny lidí, které mají sociální kapitál – znalosti, dovednosti, hodnoty – a mohou tak ovlivňovat zkoumané území (např. pravidla využívání ekosystémů).

Aby studium Deblínska mělo žádaný efekt, muselo úspěšně dojít k postupné proměně role jednoho z autorů. Autor se stal z pozorovatele (cizince) členem komunity, který participuje na komunitních činnostech/procesech. Díky této proměně mohl hlouběji pronikat do lokálních specifíků, porozumět perspektívám

jednotlivých aktérů, spoluutvářet komunitní dění. Přišel z 'venku', není zatížen lokálními stereotypy, což umožňuje odkrývat a interpretovat jednotlivé hlubinné vrstvy reality, které jsou běžnému návštěvníkovi nepřístupné/neviditelné a nebo jsou viditelné jen z části. Po více než ročním aktivním působením v lokalitě došlo již k určitému zakořenění autora ve studovaném území. To je jedna z podmínek, po jejíž splnění, může následovat intenzivnější systematické přetváření komunitní pozice/role, jejímž průvodním jevem je vytváření mocenské pozice, což samozřejmě vede i ke komunitní polarizaci. Polarizace v tomto kontextu není vnímaná jako negativní procesní produkt, ale jako důležitý proces, který umožňuje hlubší rozkrytí komunitních vazeb – pročištění sítí. Je také důležité zmínit, že v našem pojetí moci se přikláníme k 'pozdnímu' Foucaultovi (Vůle k vědění 1999, Subjekt a moc 1996), který přestával vnímat moc jako nástroj určité třídy či skupiny, a přiklínal se k pojetí moci jako strategie. Stále častěji zmiňoval moc ve spojitosti s věděním – věděním produkuje moc.

Základní škola začíná měnit svůj zažitý chod (rutinizované činnosti) směrem ke škole otevřené, v jistém smyslu ke komunitnímu (společenskému a kulturnímu) centru. Škola tedy přestává plnit pouze tradiční vzdělávací a výchovnou funkci, ale má také úlohu tmelícího prvku, spojuje obec, nebo alespoň se snaží k tomu vybízet. Touto změnou, která je na počátku, se vytváří prostor pro nové aktéry – jejich jednání, což vyvolává nový diskurz, který vede ke kritice nebo-li nastartování nového diskurzu směřujícího k co nejbližšímu napojení na komunitní život lokality. V konečném důsledku by změny měly přispět ke zvýšení prestiže školy, její komunitní pozice, ale na druhou stranu s tím souvisí i užší provázanost s administrací obce. To při vhodném jasném nastavení a respektování pozic může být ku prospěchu věci (trvalé udržitelnosti). Tento přístup zvyšuje nároky na všechny zúčastněné.

Autoři se přiklání k chápání školy jako organizace, která má ale své specifika, např. v koncentraci pracovníků majících srovnatelné vzdělání. Z tohoto pohledu je škola často nejvzdělanějším prostorem v obci. Je otázkou, zda škola má být či vůbec může-li být silným mocenským subjektem. Autoři se domnívají, že přestože patří škola k organizacím takzvaného veřejného sektoru, musí reagovat na mnoho podnětů přicházejících zvenku, na jejichž správě se podílí širší veřejnost v podobě zástupců zřizovatele, školské rady, rad rodičů atd., může tvořit významné mocenské centrum. V tomto ohledu je důležité mít jasně definováno, co je produktem školy - žáci? Nebo jsou žáci zdrojem? Nebo jsou naopak klienty školy? (Bacík et al., 1998)

Autoři si jsou rovněž vědomi, že nastíněný vývoj má mnoho proměnných, na které mají větší či menší vliv. Na druhou stranu čím silnější mají v komunitě pozici, kterou neustále podrobují sebereflexi, tím do určité míry 'snadněji' jsou schopni rozpoznat možnou hrozbu/narušení svých pozic – odvodit možné jednání druhých. Nebo-li porozumět normativním očekáváním ve smyslu Webera (1998). Jednání na jedné straně sice vychází ze systému normativních očekávání na druhou

stranu tento systém neustále reprodukuje. Je to kruhový proces, ktorý je ovlivňovaný vzájemnou provázanosťou medzi jednaním a diskursem (systémom). Ve Vůli k vědě (Foucault, 1999) zdůrazňuje, že diskurs není moci podřízen. Diskurs je nástrojem moci – posiluje ji, ale i nástrojem odporu – podkopává ji.

„V nejobecnějším slova smyslu se mocí rozumí schopnost jednat, podnikat kroky v zájmu dosažení vlastních cílů a naplnění vlastních zájmů, tedy schopnost vstupovat do běhu událostí a ovlivňovat jejich výsledek. Při uplatňování moci používají jednotlivci zdroje, jež jsou jim dostupné“ (Thompson 2004, s. 16-17). Thompson (2004) rozeznává čtyři hlavní typy moci, které se vzájemně prolínají: ekonomickou, politickou, donucovací a symbolickou moc (tab. 2).

Tab. 2: Typy moci ve vztahu k prostředkům, na kterých obvykle každá z nich závisí, a paradigmatických institucí, v nichž se ta která moc typicky soustřeďuje

Table 2: Generic powers related to usually dependent means and paradigm institutions with their proper concentration

Typy moci	Prostředky	Paradigmatické Instituce
Ekonomická moc	Materiální a finanční zdroje	Ekonomické instituce (např. obchodní firmy)
Politická moc	Autorita	Politické instituce (např. státy)
Donucovací moc (zvláště vojenská moc)	Fyzické a ozbrojené síly	Donucovací instituce (zvláště vojsko, ale také policie, justice a vězeňství apod.)
Symbolická moc	Informační a komunikační prostředky	Kulturní instituce (např. církev, školy a univerzity, mediální průmysl atd.)

Zdroj: Thompson 2004

Habermas, který vychází a zároveň se vymezuje vůči Weberovi (1981 in Nohejl, 2007), zavádí koncept komunikativního jednání jako platformu, která má sloužit jako normativní základ kritické teorie (Foucault chápe normativitu primárně mocensky). Habermasův koncept komunikativního jednání vychází z interakcí sociálních aktérů, kteří sice sledují své individuální cíle, ale zároveň při cestě k jejich dosažení se snaží vzájemně kooperovat. To znamená, že jednání je primárně orientováno na porozumění, nikoliv na dosažení individuálního úspěchu. Berger a Luckmann (1999) konstatovali, že komunita je výtvorem jednotlivce stejně jako jednotlivec je výtvorem komunity. Komunitu tedy nelze oddělit od svých členů stejně jako členy od komunity. Jednotliví členové jsou v rámci komunity na sebe do určité míry závislí, proto mezi sebou spolupracují.

Závěr

Příspěvek prezentuje neo-endogenní paradigma na příkladu Deblínska. Předkládá nezbytné propojení globalizace a trvalou udržitelností a také neopomíjí zdůraznit mocenské aspekty lokality.

Literatura

- Berger, P. Luckmann, T.** Sociální konstrukce reality – pojednání o sociologii vědění. CDK, Brno, 1999. 214 s.
- Bourdieu, P.** Teorie jednání. Praha: Karolinum, 1998. 179 s.
- Cloke, P. et al.** Practising Human Geography. Sage Publications, London. 2004. 416 p.
- Cloke, P. et al.** Introducing Human Geographies, 2nd ed. Hodder Arnold, London, 2005. 653 p.
- Denzin, N. K., Lincoln, Y. S.** *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks: SAGE Publications, 1994. 643 p.
- Foucault, M.** Dějiny sexuality. 1, Vůle k vědění. Praha: Herrmann & synové, 1999, 189 s.
- Foucault, M.** Myšlení vnějšku. Praha: Herrmann & synové, 1996, 303 s.
- Giddens, A.** The constitution of society: outline of the theory of structuration. Polity Press, Cambridge, 1986. 402 p.
- Giddens, A.** Sociologie. 1. vydání, Argo, Praha, 1999. 595 s.
- Girtler, R.** Okrajové sociální kultury. Masarykova univerzita, Brno, 2001. 218 s. Global Ecological Fund, Caspian Ecological Program, Baku, 1998. 74 p.
- Holt-Jensen, A.** Geography – History and Concepts. A Student's Guide. 3rd ed. Sage Publications. London, 2001. 228 p.
- Hynek, A., Hynek, N.** Bridging the gap between the theory and practice of regional sustainability: a political-conceptual analysis. Geografický časopis, 2007, 59, pp. 49-64.
- Hynek, A., Hynek, N., Herber, V., Schrefel, Ch.** Environmental Security in Borderland Areas: Exploring the Znojmo/Retz Transborder Region. 17&4 Organisations-beratung, Vinna. 2007. 81 p.
- Hynek, A., Hynek, N., Svozil, B.** Geo- and Bio-Political Administration of Human Life in Borderline Landscapes: Insights from the Klentnice/Drasenhofen Transborder Region. In: Svatoňová, H. (ed.): Geography in Czechia and Slovakia: Theory and Practice at the Onset of 21st Century. Masaryk University, Brno. 2008, pp. 308-316.
- Latour B.** Reassembling the social an introduction to actor-network-theory. Oxford, Clarendon. 2005. 328 p.
- Lefebvre, H.** Critique of everyday life. Volume 1., Verso, London, 1991. 283 s.

Mills, Ch. W. Sociologická imaginace. Sociologické nakladatelství, Praha, 2002. 305 s.

Nohejl, M. Jednání, diskurs, kritika: myslet společnost. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007, 242 s.

Tashakkori, A., Teddlie, Ch. Handbook of mixed methods in social & behavioral research. SAGE Publications, Thousand Oaks. 2003. 768 p.

Tashakkori, A., Teddlie, Ch. Mixed methodology: combining qualitative and quantitative approaches. SAGE Publications, Thousand Oaks. 1998. 185 p.

Thompson, J. B. Média a modernita. Praha: Karolinum, 2004. 219 s.

Weber, M. Metodologie, sociologie a politika/Max Weber. Praha: Oikoymenh, 1998. 354 s.

NEO-ENDOGENOUS DEVELOPMENT EXEMPLIFIED IN THE DEBLÍN-TOWN AREA: AN INTERPRETATIVE APPROACH

Summary

Level of total quality of life depends on objective conditions and subjective opinions, feelings of population. Very interesting results showed discord between the objective and subjective dimension. There are villages, which indicate high level of strong community cohesion. Presented project was based on cooperation of the university, Deblín basic school and Deblín-town community which included, among others, two public evening sessions. The municipal authorities of Tišnov-town, their Department of environment and the public administration of Deblín-microregion also assisted in the project. The main stakeholders/actors for the Millenium Ecosystem Assessment were included for their important role in cultural landscape ecosystems sustainability. A strong social accent on children, youth, experts, public administration and adult public participation carried out community requirements. Studying environmental perception and participation, GIS technology application in the framework of multiple method in geographical research based on field survey and remote sensing data offered new knowledge. Data was applied e.g. for revision of landscape protection with the aim of improving the hydro-cycle for public benefit.

doc. RNDr. Alois Hynek, CSc.

Geografický ústav Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta Kotlářská 2,
611 37 Brno

E-mail: hynek@sci.muni.cz

RNDr. Břetislav Svozil, Ph.D.

Katedra geografie, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci
třída 17. listopadu 12, 771 46 Olomouc

E-mail: svozil@seznam.cz

Mgr. Jan Trávníček

Geografický ústav Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta Kotlářská 2,
611 37 Brno

E-mail: jan.travnicek@mail.muni.cz

Mgr. Bc. Jakub Trojan

Geografický ústav Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta Kotlářská 2,
611 37 Brno

E-mail: trojan@sci.muni.cz

RNDr. Tomáš Vágai

Technická univerzita v Liberci, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická,
Katedra geografie, Voroněžská 1329/13, 460 01 Liberec 1

E-mail: tomas.vagai@tul.cz

Recenzovala: doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.

CYKlický EKONOMICKÝ VÝVOJ A SOUČASNÁ RECESE V ČESKÉ REPUBLICE

Petr Chalupa, Dana Hübelová

Abstract

The Czech republic will not escape the World economic crisis. It is possible that the structure of the national economy and the distribution of exports could alter affect its course, manifestation and consequences in this country. Population react to the national economy development. The total number of population, the structure and dynamics are changing. The present state of the Czech population is a starting point of supposed changes.

Keywords: word economic cisis, czech national ekonomy, czech population

Úvod

Globalizovaný kapitál dosahuje monopolu nízkých výrobních nákladů a monopolního zisku především díky volnému pohybu po světě. Vlastnickou a podnikatelskou strategií současných globálních monopolů charakterizují následující momenty:

- výroba zboží obsahujícího nadhodnotu se přesouvá do zemí s nejnižšími výrobními náklady, tedy především s co nejlevnější pracovní silou;
- realizace vyrobené nadhodnoty probíhá naopak ve státech s vyšší masovou koupěschopnou poptávkou a kupní silou obyvatelstva;
- firemní sídlo si globální koncerny zakládají v zemích s nejnižším daňovým zatížením.

Neoliberalismus

V důsledku toho nadnárodní průmyslové, finanční a obchodní řetězce se na jedné straně snaží přenést odpovědnost za řešení sociálních a ekologických dopadů svých kapitálových investic na národní státy. Na druhé straně se globální monopoly zcela vymaňují z dosahu daňové politiky i těch ekonomicky, politicky a vojensky nejsilnějších národních států. Tento proces je označován jako neoliberalismus. Díky němu se podařilo sice zvrátit trend stoupajícího podílu mezd a platů na hrubém národním důchodu. (Koncem 70. let se tento ukazatel, podle statistik OECD, pohyboval kolem 75 %, a do roku 2005 klesl na 66 %.) Na druhé straně však současná neoliberální politika nedokázala zvýšit tempo růstu světové ekonomiky. (Např. ve srovnání s obdobím 1973 až 1979.) Paradoxem dnešního

světa díky neoliberalizmu je, že reálné globální bohatství roste velmi pomalu ve srovnání s rychle se prohlubující diferenciací světa na chudý Jih a bohatý Sever. Problémem neoliberalního světa se tak stává rostoucí globální chudoba a nebezpečí konfliktů při rozdělování nedostatkových zdrojů a zejména strategických surovin, nejen v rámci národního státu, ale i globálně.

Fázový společenský vývoj

Je obecně známe, že společenský a ekonomický vývoj neprobíhá lineárně. Výraznější cyklické změny se však projevují až s nástupem industriálního období. Počínaje rokem 1825 lze zaznamenat periodicky se opakující ekonomické poklesy vyvolané rychlejším růstem produkce ve srovnání s koupěschopnou poptávkou. Tento cyklický vývoj tak v industriální epoše urychloval koncentraci výroby a kapitálu, při níž zanikaly nebo byly konkurencí pohlcovány výrobní podniky, které se nepřizpůsobily podmínkám technických inovací, dokonalejší organizaci práce a úsporám režijních nákladů.

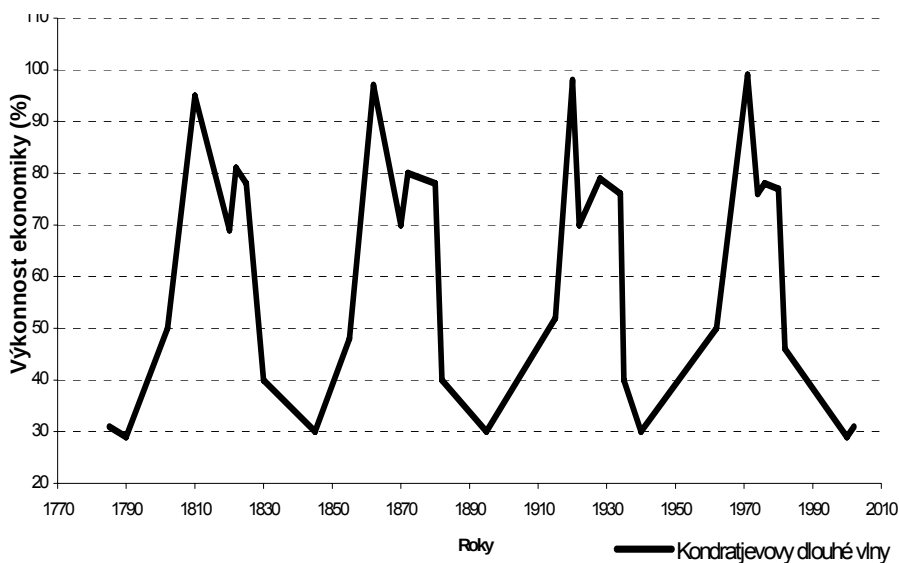
Na roli bazických informací, které přinášejí zásadní kvalitativní ekonomické a společenské změny, po nichž následuje poměrně dlouhé zdokonalovací období, poukázal již ve 20. letech minulého století Nikolaj Dmitrijevič Kondratjev. Podle jeho teorie dlouhý cyklus v sobě zaznamenává několik středních a malých oscilací v závislosti na vstupujících inovacích odvislých jak na vstupních činitelích ekonomických, tak vědeckotechnických.

Na Konratjeva navázal a dále jeho teorii rozvinul zejména Alvin Toffler, jeden z nejvýznamnějších světových futurologů. V průběhu vývojového cyklu probíhá kvalitativní přeměna generací techniky a technologií, které přinášejí zcela novou kvalitu vyvolávající následně zásadní změny kulturně-společenské. Kondratjevovy dlouhé vlny, (K-cykly), dosud oscilovaly svými vrcholy zhruba v letech 1810, 1860, 1925 a v počátku 70. let minulého století. Nejhlubší poklesy byly kolem roku 1790, 1847, 1890, 1937 a v závěru prvního desetiletí třetího tisíciletí. Kondratjevovy dlouhé vlny v sobě zaznamenávají vždy několik středních a malých oscilací v závislosti na vstupujících inovacích odvislých jak na vstupních činitelích ekonomických, tak vědecko-technických. Jejich vliv přispívá k periodizaci krizí, které podporuje masová obnova a permanentní modernizace fixního kapitálu, které následně snižují výrobní náklady a tím umožňují zvyšovat produkci. V době od vrcholící průmyslové revoluce do dnešních dnů se menší ekonomické krize projevovaly zhruba v desetiletých periodách. (Zhruba v letech 1825, 1836, 1847, 1857, 1866, 1873, 1882, 1890, 1900, 1907, 1913, 1920, 1929, 1937.) V této souvislosti připomínáme, že v souladu s průběhem Kondratjevova dlouhého cyklu je možno od počátku druhé poloviny 19. století vysledovat tyto rozsáhlejší ekonomické recese:

- ve 40. letech 19. století první velká krize zasáhla všechny tehdejší rozvinuté ekonomiky
- na přelomu tisíciletí ekonomický pokles zasáhl navíc i koloniální území, která tehdy vlastnily země s nejrozvinutější ekonomikou
- v roce 1929, po říjnovém krachu na newyorské burze, je možno již následnou třetí velkou krizi označit za celosvětovou.

Graf 1: Kondratjevove dlouhé vlny

Graph 1: Kondratyev's long waves

(podle Ivaničky, K.: 1996 /1/)

V současném období fázového společenského přechodu - působení III. civilizační vlny - najdeme mnohé shodné rysy s obdobím nástupu II. civilizační vlny, která vznikla v předminulém století. V industriálním období došlo nejen k nebyvalému technickému rozvoji, ale také ke vzniku kvalitativně jiné ekonomické, politické a sociální situace na naší planetě. 19. století zahájilo epochu nástupu demokracie na naší planetě. Koncem předminulého a počátkem minulého století využíváním elektřiny a výbušných motorů přešel svět do etapy druhé průmyslové revoluce. Racionalizovaná výroba, nově se tvořící odbytový systém a zvýšení rolí bank vedlo k neobvyklému hospodářskému růstu. Za prvních 13 roků 20. století

vzrostla svetová priemyslová výroba o téměř 70 %. Skončila éra klasického liberalismu a nastoupilo období, kdy stát začal stále více zasahovat do činnosti veřejných služeb, pracovně-právních vztahů, vzdělávání a sociální politiky. 20. století přineslo roztržku mezi politickou a ekonomickou mocí. Od přelomu 50. a 60. let se začala prosazovat třetí průmyslová revoluce s výraznou “scienfikací hospodářských odvětví”. Výrobní síly a jejich rozvoj překračují nadnárodní integraci stávající státní rámec, což s sebou přináší vznik dalších problémů, které označujeme jako globální. Tak, jako v 19. století ustupovalo zemědělství průmyslu, tak začal průmysl ustupovat expanzi terciární sféry. Tento trend nenarušily ani dva velké ropné šoky v roce 1973 a 1979. Dnešní globální ekonomické, politické a sociální turbulence je možné spojovat s tzv. formační krizí vázanou na dobíhání deprese v rámci dlouhodobého Kondratěvova cyklu. Předchází tzv. formační krize (1848, 1896, 1939-45) měly své předešly. Předešlou minulé krize, spojené se světovou válkou, mohla být krize 1929-33. Délka krize, včetně předešly, činila tehdy 16 let. Počátky aktuální formační krize je možné spojovat s událostmi let 1989, 1991, 1998 či až vývojem od roku 2008. Při mechanické interpretaci dlouhých K-vln lze nástup další vlny, zřejmě již v globálním měřítku, očekávat zhruba v období 2015-25. Kolem let 2040-50 tak hypoteticky nastává vrchol cyklu, spojený s tzv. otevřací krizí (minulé 1871, 1917 či 1968). Tato přinese k řešení nové, (klíčové) problémy, které dosud nedovedeme ani přesně definovat (rozmazané struktury). (Podrobně Chalupa, P., Hübelová, D., 2007) Krizi nejprve pocítili v USA. Proto již závěrem roku 2007 prezident G. Bush předložil plán, jak ochránit statisíce občanů USA před ztrátou domu, protože nemohli splácet dražší hypotéky. Objevilo se něco, co Američané označili výrazem „*central banker cycle*“. Vzniklá finanční krize se stala předzvěstí velké ekonomické recese. V září 2008 tehdejší prezidentský kandidát Barack Obama prohlásil: *vypukla krize století*“...

Národní ekonomika od roku 1945 - konce formační krize - do současnosti

Česká národní ekonomika prodělala od konce formační krize v roce 1945 specifický vývoj. Tento byl samozřejmě již ve svém počátku ovlivněn daným politickým vývojem. Po roce 1948 byl do našeho prostředí s jiným demokratickým vývojem a demokratickými tradicemi implantován sovětský politický systém. V roce 1948 mělo Československo souhrnný národní majetek ve výši odpovídající zhruba 400 mld. Kč. (Bez hodnoty pozemků, kulturního a historického dědictví a armádní výzbroje.) Do konce roku 1989 tento majetek vzrostl na zhruba tři biliony Kč, tedy více než 7,5krát. Z toho v České republice 5,8krát, a na Slovensku 11,4krát. Navíc k tomu došlo při zhruba pětinasobném zvýšení úrovně osobní spotřeby obyvatelstva. Přídělový poválečný systém byl v Československu zrušen dříve než ve Velké Británii. Na veřejnoprávní (státní a komunální) vlastnictví v r. 1947 připadalo zhruba 55 až 58 %, v r. 1989 pak asi 65

až 70 %. Zbytek byl družstevním a hlavně osobním majetkem. (K tomu je možno ještě připočítat dalších asi za 200 mld. moderní armádní výzbroje.) V této souvislosti připomínáme, že vše je uváděno ve srovnatelných cenách z r. 1989 a po odpočtu opotřeбенí výrobních fondů. Koncem roku 1989 neexistoval žádný veřejnoprávní dluh a do transformace byla převzata finanční aktiva ve výši asi 85 mld. Kč. Pokud šlo o tzv. hrubý zahraniční dluh, ten nepřesáhl výši 500 US dolarů na obyvatele, přičemž ale i tak byla celková devizová pozice státu aktivní asi 23 mld. Kč. Národní hospodářství v r. 1989 vykázalo asi 150 mld. Kč zisku, rentabilitu v průměrné výši 9,6 % (v ČR 10,7 %, v SR 7,1 %) z hodnoty základního kapitálu. V rámci toho banky a pojišťovny dosáhly 24,3 mld. Kčs zisku. Na Českou republiku v r. 1989 připadalo z čs. národního jmění asi 2,1 bilion Kč, tedy v dnešních cenách nejméně okolo 10,5 bil. Kč (přepočteno 5krát). Národní majetek je nyní většinou v zahraničních rukou, včetně bankovního a pojišťovacího sektoru. (Zhruba 66 % obchodních činností a asi ze 45 až 60 % výrobní sektor.) Zahraniční vlastníci rozhodují asi o 50 % zaměstnanců, 75 % vývozu a až 90 % dovozů, jakož i o vlastních úsporách občanů ČR. Celkový dluh je ve výši 3,7 bil. Kč, což je zhruba 18.200 USD na obyvatele). V průběhu období od roku 1989 došlo ke ztrátě efektivnosti národního hospodářství, protože podle podmínek roku 1989 by dnes měla česká ekonomika ročně vykazovat nejméně 700 až 800 mld. Kč zisku. Místo toho se od r. 1994 propadla do celkové ztráty a až do r. 2000 se situace nezlepšila. Přijmeme-li fakt, že jsme na počátku světové recese, jejíž konec je zatím v nedohlednu, pak musíme vzít na vědomí, že při globální krizi může být naše národní hospodářství značně zasaženo. Důvodem je skutečnost, že patříme k zemím do značné míry hospodářsky závislých na exportu. Přes polovinu českého exportu představuje vývoz strojů, včetně automobilů. Asi pětinu tvoří export polotovarů, zejména hutních výrobků a desetinu představuje spotřební zboží. Zhruba 85 % vývozu jde do zemí Evropské unie, přičemž více než 30 % jen do Německa. Po 10 % směřuje do Polska, Rakouska a na Slovensko. Když tyto údaje shrneme, tak zjistíme, že více než polovina našeho exportu je určena sousedním zemím a jen s obtížemi můžeme pronikat na trhy vzdálenějších zemí. Vlivem našich politických zahraničních aktivit na obrovský čínský trh dodáváme pouze 0,5 % exportu a na ruský asi 2,5 %. Pro doplnění uvádíme, že do USA směřuje jen 2 % exportu, do Francie 5 % a do zemí rozvojových ekonomik pouze 3 %. Zpracovatelský průmysl tvoří v České republice více než 80 % exportu a zaměstnává přes milion pracovníků, navíc i zahraničních. Kvalifikovaná levná pracovní síla a daňové úlevy sice nalákaly po roce 1989 do České republiky mnohé zahraniční výrobce, kteří však sem většinou lokalizovali pouze svoje jednoduché, převážně montážní výroby. Recese ekonomiky o dvě procenta znamená, že schodek HDP bude vyšší než tři procenta, což je ukazatel, který znamená, že Česká republika nebude schopná plnit kritéria pro vstup do eurozóny.

Důsledky krize na obyvatelstvo České republiky

Cyklický ekonomický pokles nevede jen ke snížení průmyslové výroby, spotřeby obyvatelstva a k poklesu jeho životní úrovně. Důsledek se musí projevit nejen na důchodech, nemocenských, rodinných dávkách a podporách v nezaměstnanosti, ale i v nutném poklesu výdajů státu na školství, zdravotnictví, kulturu a sport. Krize přináší nežádoucí doprovodné sociální jevy a ohrožuje stávající zdravotní stav populace. Nedostatek finančních prostředků u většiny obyvatelstva totiž snižuje výrazně možnost nákupu poměrně drahých volně prodejných léků, vitaminů a zdravotně podpůrných prostředků. Finanční situace a nárůst životních nákladů mnohdy drasticky snižuje životní úroveň některých obyvatel a zmenšuje podíl finančních prostředků vynakládaných na kvalitní regeneraci, odpočinek a cílené trávení volného času. V souvislosti s tím je méně finančních prostředků oběťmi vynakládáno na nákup zdravotně vhodných potravin, což negativně mění skladbu jídelníčku a omezuje preferenci biopotravin. Méně finančních prostředků je také vynakládáno na zdravotní prevenci, což může vyvolat vznik následného zdravotně nežádoucího kaskádového efektu. Již nyní meziročně přibývá úmrtí na infekční a parazitární nemoci, např. v období 2006 až 2007 došlo k nárůstu o 51, 2 %. Krizi doprovází nárůst nezaměstnaných osob v produktivním věku. V životě neúspěšných žadatelů o práci se na jedné straně zvětšuje fond volného času a na druhé straně se snižuje významová hodnota času. Výsledkem je ztráta životní motivace jedince, což doprovází následný pokles jeho rodinné prestiže, čímž dochází k ohrožení stability rodiny. Narůstá rozvodovost s negativními dopady na nezletilé jedince. Ztráta zaměstnání a nedostatek finančních prostředků určených k uvědomělému trávení volného času vede paradoxně u některých osob k nárůstu alkoholizmu a toxikománie, včetně kouření, což navíc dále výrazně snižuje životní úroveň rodiny se všemi doprovodnými jevy. V České republice nyní umírá každoročně zhruba 20 % zemědělců na nemoci způsobené kouřením. Lze říci, že 75 % lidí s chronickým onemocněním průdušek by nemuselo onemocnět, kdyby nekouřilo. Z výše zmíněných zhruba 23 tis. úmrtí ročně způsobených tabákem připadají dvě třetiny (15 tis.) na osoby ve středním věku (35 až 69 let). Každý druhý muž, kterému je v ČR letos 35 let, se nedožije své sedmdesátky. Přitom každý pátý z těchto mužů zemře právě vinou kouření. V období ekonomické recese můžeme předpokládat zvyšování počtu úmrtí, která způsobil alkohol. S ohledem na to, že první kontakt s alkoholem, kouřením a lehkými drogami lze v průběhu posledního decennia zaznamenat v nižších věkových kategoriích, je možno počítat s tím, že se v průběhu krize úmrtnost v důsledku návykové závislosti následně přesune do nižších věkových skupin. Již nyní je mezi mládeží prevalence zkušeností s drogami vyšší, protože ji přiznalo přibližně 35 % žáků posledních ročníků základních škol a 45 % studentů prvních ročníků středních škol. Odhadovaný počet problémových uživatelů v r. 2007 mírně stoupl na cca 30,9 tisíce, na kterých se podílí cca 20,9 tisíce uživatelů pervitinu a

cca 10 tisíc uživatelů opiátů. Je potvrzeno, že v rámci Evropské unie tvoří většinu obětí předávkování právě nezaměstnané osoby. Ekonomická recese v souhrnu nejen transformuje prostorové rozmístění světových ekonomických aktivit, mění výrazně sociální a zdravotní klima společnosti, ale může mít také vliv na formování negativních politických postojů obyvatelstva a způsobit nárůst extremistických radikálních názorů a různých hnutí. Krizí ovlivněná hodnota státního rozpočtu neumožní výrazné zvyšování podílu státních prostředků vynakládaných na školství a vědu. Státní příspěvek na vysoké školy v současnosti v % HDP je u nás nižší, než je tomu v zemích OECD. V 15 původních zemí EU je zhruba dvojnásobný. Česká republika má např. ve srovnání s EU na jedné straně nižší podíl pracovníků se základním vzděláním (10 % oproti 42 %), ale na straně druhé také nižší podíl pracovníků s vysokoškolským vzděláním 9 % oproti 19 %). Ve srovnání se zeměmi G7 doktorské studium v České republice absolvuje jen sedm procent absolventů vysokých škol. I v období recese a nárůstu počtu žadatelů o práci se stále projevuje nedostatek některých dělnických profesí a specializovaných středoškolských pracovníků, jejichž deficit je řešen zahraničními pracovníky. Problémem bude, jak reagovat na požadavky, které jsou kladeny na kvalitu lidských zdrojů nastupujícího industriálního období 21. století v období recese, což si vynucuje kvalitativní transformaci školství, což se zase neobejde bez navýšení potřebných finančních nákladů. S výše uvedenými ekonomickými a sociálně-společenskými změnami se postupně mění populační chování. Toto může výrazně transformovat stávající demografické ukazatele. Daná ekonomická situace je určující pro rozhodnutí mít další dítě. Volbu ovlivňuje v období recese výrazněji také kariérní růst žen a obava ze ztráty výhodného zaměstnání, včetně problémů se zajištěním péče o malé dítě po opětovném nástupu po mateřské dovolené do zaměstnání. Situaci také komplikuje současný vývoj rozvodovosti. Rozvádí se téměř každé druhé manželství, např. v roce 2008 to bylo 31, 3 tis. manželství, čímž přibývá žen samoživitelek dětí v neúplných rodinách. Pokles počtu dětských jeslí a mateřských škol se prohloubil, protože jen od roku 1989 za následujících 16 let došlo ke snížení počtu jeslí zhruba o 30 % a mateřských škol asi o 25 %. Pedagogové oprávněně mají výhrady k zavedení tzv. soukromého hlídání v tzv. rodinných miniškolách a připomínají, že nedostatek míst v předškolních zařízeních se zákonitě přenesou do škol s povinnou školní docházkou. Česká republika se stále více pro zahraniční imigranty mění ze země tranzitní v zemi cílovou, což přináší problémy se začleněním těchto minorit do většinové společnosti. Od začátku devadesátých let klesalo každoročně množství nově narozených dětí. Ze 150 tisíc dětí ročně, které se rodily ještě v průběhu osmdesátých let, se více než jedno desetiletí rodilo v průměru méně než 100 tisíc. Jedna žena tak měla za celý život pouze 1, 19 dítěte, což nás zařadilo na předposlední místo na světě. Z uvedeného je zřejmé, že v ČR nefunguje účinná pronatalitní politika ani podpora rodiny, což nebude možno pravděpodobně změnit v průběhu ekonomické recese. Růst životních nákladů rodiny snižuje v období

ekonomické recese podíl prostředků vydávaných na další vzdělávání, uvědomělé trávení volného času a zdravotní prevenci, včetně snížení možnosti nákupu zdravotně nezávadných biopotravin. Podle statistických údajů za minulý rok (většina roku byla ještě bez vlivu světové krize) už loni začala stagnace reálných příjmů většiny občanů ČR. U nepodnikatelské sféry byl za rok 2008 zaznamenán pokles reálných příjmů v průměru o 1,8 %. To je však průměr. Současně se zrychlila mzdová diferenciacie. U malé skupiny odvětví průměrné mzdy vzrostly o více než třináct tisíc měsíčně. Zdůrazňujeme v této souvislosti, že je to více než celý průměrný plat u nízkopříjmových odvětví, kde za rok vzrostly průměrné mzdy pouze o 800 korun. Většina občanů, zaměstnanců i důchodců má průměrný měsíční čistý příjem 12 až 14 tisíc a velká skupina daleko nižší, i méně než 8 000 korun. Nejvíce v průběhu posledních dvanácti měsíců vzrostly ceny za bydlení, které tvoří nejvyšší podíl ve výdajích obyvatelstva. Ty byly i v únoru 2009 až desetkrát vyšší než byl průměrný růst cen. Například regulované nájemné vzrostlo o 26 % a zemní plyn o 24 %.

Závěr

Domníváme se, že se krize bude vyvíjet v České republice v návaznosti na německou ekonomiku. Podle údajů Spolkového statistického úřadu se německá ekonomika v roce 2009 propadla meziročně o pět procent, což pětinasobně překonalo nejhlubší propad v roce 1975, který vznikl v důsledku tehdejší ropné krize. Objem exportu v Německu poklesl v roce 2009 o 14, 7 %, zatímco ještě v roce 2008 zaznamenal růst o 2, 9 %. V důsledku tohoto vývoje lze předpokládat, že vlna propouštění ještě v Německu nenastala, což by i v České republice znamenalo obdobný, poněkud opožděný, vývoj na trhu práce. V USA, ve vyspělých zemích světa a také v České republice zejména po roce 1989 dochází k útlumu prvních dvou ekonomických sektorů a k přesunu pracovníků do třetí sféry. Obecně je tento trend ukazatelem vyspělosti země. Připomínáme v této souvislosti, že je dosti opomíjen fakt, že s odsunem materiální výroby z určitého území odchází z tohoto území i práce. Odchodem výrobních odvětví dochází také k poklesu regionální konkurenceschopnosti a ke vzniku finančních státních problémů. Také v České republice byla pracovní místa ve druhém sektoru nahrazena uměle vytvořenými pracovními místy ve sféře služeb a ta byla zaplňována nezaměstnanými z výroby, kterých přibývalo. Příkladem takové tendence např. může být nárůst pracovníků ve správě, finanční sféře, pojišťovnictví a některých dalších službách. (Tím, že si všichni budou navzájem radit jak podnikat, zařizovat rekreace, půjčovat videokazety, podávat na sebe žaloby, tím se stát neuživí.) Roční nárůst HDP a současná prosperita Číny - i době světové recese - je právě projevem důsledku přesunu průmyslových výrobníků právě tam, což se dá poznat na původu obrovské škály denně užívaných různých výrobků a jejich komponent. Je-li ekonomika hlavně o tom, že se věci a peníze otáčejí, tak se asi

nejlépe rozvíjí tam, kde lidé pracují, vydělávají za svou práci peníze a ty peníze utrácejí za dané výrobky (a pochopitelně i za služby, včetně cestovního ruchu).

Príspevok vznikl v rámci VZ MŠMT (MŠM0021622421) "Škola a zdraví pro 21. století"

Všeobecné poznámky k příspěvku:

/I/ Z geografů se jako první záležitostmi fázových společenských posunů zabýval ve svých pracích z konce 80. let a z 90. let slovenský geograf profesor **Koloman Ivanička**. Vycházel z prací amerického futurologa a sociologa Alvina Tofflera, představitele koncepcí transformace kapitalismu, autora teorii postindustriální společnosti. V pracích Ivaničky i manželů Tofflerových lze nalézt při hodnocení prvních tří vln určité prvky marxistického materialismu, které se objeví v případě, že budeme chápat antagonismus vln jako antagonismus tříd. Odlišnost mezi nimi je v pojetí čtvrté vlny, zejména v přístupech k centrálnímu plánování, k významu vzdělání a k soukromému vlastnictví. Zajímavé prognostické studie u nás vznikly již v 80. letech v rámci Sekce synergetiky při Slovenské ekonomické společnosti a návazně v 90. letech ve sdružení NEZES, které jich vydalo několik desítek. Ve všech studiích je zvýrazněn význam inovací pro ekonomický a sociální rozvoj společnosti.

Literatura

- Furubotn, A. G., Pejovich, S.** 1972. *Property rights and economic theory: a survey of recent literature*, Journal of Economic Literature, December 1972.
- Chalupa, P., Hübelová, D.** 2007. *Fázový společenský posun a Česká republika*. Spisy PdF MU, sv. 108, Brno 2007, s. 236, ISBN 978-80-210-4464-7
- Ivanička, K.** 1996. *Slovakia-Genius loci*. Bratislava, Koreň Press, s. 146
- Mathieu, M.** 2007. *Annual Economic Survey of Employee Ownership in European Countries 2007*, Brussels 2008, www.efesonline.org.
- Statistické přehledy ČSÚ*, Český statistický úřad, Praha 1989-2008

CYCLICAL ECONOMIC DEVELOPMENT AND THE TROUBLE IT CAUSES AT THE SAME TIME IN THE CZECH REPUBLIC

Summary

A cyclic economic drop does not mean a mere lowering of industrial production, population consumption and a decrease of its standard of living. It also brings accompanying unwanted social phenomena and threatens the present state of health of the population. A shortage of financial means significantly decreases the possibility of buying rather expensive saleable medicaments, vitamins and health supporting means. The financial situation in many places drastically lowers the standard of life of some people and diminishes the share of financial means spent on high-quality regeneration, rest and a targeted spending of free time. Less financial means are given for purchasing health-appt foodstuffs,

which changes the meal composition and limits the preference of bio-foodstuffs. Less financial means are spent on health prevention, which may cause a following undesirable cascade effect. In the life of unsuccessful work applicants, the amount of free time grows and the significant value of time is getting lost. The impact is not only the loss of life motivation of the individual but also a decline of his family prestige, which endangers the stability of the family. The rate of divorce grows and has a negative impact on under-age individuals. A loss of occupation and a shortage of financial means for reasonable spending free time lead paradoxically in some individuals to a growth of alcoholism and toximania, including smoking, which moreover decreases the life standard of the family with the accompanying phenomena. The economic recession in the whole not only transforms the space dislocation of global economic activities, notably changes social and health climate of the society, but also can influence the formation of political attitudes of population and a growth of extremist radical views and various radical movements. In the whole it creates a situation, with which the citizen of the Czech Republic have no experience and which will be very difficult for them to cope with. In fact there are, unfortunately, no institutions and educated workers that would be able to eliminate the unwanted impacts of the recession just at the beginning. The last recession attacking the Czech Republic was in the first half of the 1930s. In these days the proportion of people struck by the recession is negligible. The population in the years 1938 – 1945 lived in the conditions of the WW II and Protectorate and until the end of 1989 in the conditions of centrally directed economics, including the impacts of them on the health and social state of the population. The course of the current recession is in many aspects similar to the situation in early 1930s. The global crises of that time was something different, as far as quality, in comparison with preceding cyclical economic depressions that marked industrial production lowering round 7%. That global crisis substantially hit the Czechoslovak Republic that during the nine years following 1929 did not reach its previous economic level. During four years the Czechoslovak export dropped by more than 60%. In 1933 the industrial production was 43% lower than at the end of the 1920s. In 1933 the unemployment stroke 738 000 persons. The most severely regions hit by the crisis were the border districts with prevailing industry depending of export. There a numerous German minority used to live and from the time of the crisis, negative German attitudes towards the Czech Republic were growing up. The impacts of the economic crisis in the states of East Europe manifest more sharply than elsewhere. This shows not only in drops of national economies but it shakes the ideological conceptions, on the bases of which the transformation of the economy has been performed. The reason why the crisis showed itself firstly in the automotive industry is - besides others – also in the fact that there are about 100 car factories round the world and in Europe about one fifth of them. In 2008 in the world 68 million new cars were sold and in 2009 it is expected 55 million to be sold. If every average factory produces about 300 000 cars a year, then the year production

would be 95 million cars a year roughly. That may have a negative impact on the Slovak and the Czech Republics mainly, because they are among the countries with the highest number of produced cars related to the population. Some Czech glass factories, textile production and woodworking fell into export problems and serious difficulties before the end of 2008 when hundreds of workers lost their jobs. The average number of employed people in industry in December 2008 was lower by 56 000 when compared with the previous year. Due to the global course of events and the present situation, the ministry of finance lowered the growth estimation for 2009 from previous 3.7% to 1.4% at the end of January of this year. The drop of the economy is caused by a stagnation of all components of the gross national product (GNP). The economic growth in this year will be influenced by the evident drop of export and the same development can be expected in investments. If we accept the drop or the stopping of the economic growth as a fact, then we must also accept the fact that a drop will also appear on the income side of the state budget. That will mean, together with the traditionally unsatisfactory tax revenue, that it is not possible to put so much money to the social sphere as previously. The consequence of it must show not only in rents, sick benefits, family allowances and unemployment compensations but also in an inevitable drop of the state expenses on schools, health care, culture and sport. The shortage of finances will restrict building industries, which is substantially influenced by debt financing. The unemployed and socially worse situated groups of population will have to draw from their savings. Their situation will be worsened by this-year price increase of natural gas by 24.3%, electricity by 11.6%, heat and warm water by 9.2%, water tariffs by 13.4%, sewerage by 14.2%. Net rents increased by 18.9%, in the flats with regulated rents by 26.2%. The growth of prices has slowed down mainly in those items that had a substantial price rise in the last year. This relates to health care, where one year ago regulative payments were introduced, public catering and accommodation, partially foodstuffs and other products and services, where the increase of VAT showed itself. A drop of orders, which in december 2008 decreased by 25% and from abroad even by 30%, pointed to a long-term character of the production drop at the beginning of 2009. The biggest drop of orders was noticed in the car production – 50%. In these days about 70% of Czech economy is controlled by firms with a prevailing share of foreign capital. If their seat is in CR, then they are taken as Czech firms, but the decisions depend on the headquarters abroad. About 100 milliards of profit are transferred abroad every year. Manufacturing industry creates more then 80% of export and employs more than million workers. In main export branches work more then 600 000 employees. More than a half of Czech export is formed by engineering goods, including cars. About one fifth is formed by export of semi-products, metallurgical product mainly, and one tenth is consumer goods. About 85% of export is for EU countries, more 30% for Germany, and 10% for Poland, Austria and Slovakia, each. After summarizing it we found out that more that one half of

our export is for our neighboring states. In the time of the crisis the situation on the global market will be more complicated because to penetrate to the markets of other, more distant countries will be very difficult. Due to the Czech foreign policy the share to the huge Chinese market is 0.5% only and to the Russian market about 2.5% of our export. To complete the information, 2% of our export is for the USA, 5% for France and 3% for the countries with underdeveloped economy. Traditional production and the export of capital equipment, to underdeveloped countries mainly, have stopped completely during last two decades. Now we are not able, unfortunately, to provide servicing refineries, sugar mills, breweries, chemical plants, steam and hydro power stations, cutting machines and rail vehicles still working in various countries in Africa, Latin America, Vietnam, India and other Asian countries. Recession of economy of 2% means that the VAT fall will be more than 3%, which means that we are not able to fulfill the criteria for admission to the Euro zone.

Prof. PhDr. Petr Chalupa, CSc.

Katedra geografie a regionálneho rozvoja, FPV UKF Nitra,

Tr. A. Hlinku 1, 949 74, Nitra, SR

E – mail: chalupapet@seznam.cz

PhDr. Dana Hübelová, PhD.

Katedra geografie PdF MU, Poříčí 7, 602 00, Brno, ČR

hubelova @ped.muni.cz

Recenzovala: doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.

STRATÉGIA ROZVOJA TRNAVSKÉHO REGIÓNU

Zita Izakovičová

Abstract

The aim of the paper is to present of the strategy of Trnava region. The strategy of the sustainable development of region must be based on the integrated approach. The integrated management represents a basic tool for implementation of the regional sustainable development in the real practice. The paper presents the theoretical and methodical principles of the integrated landscape management, methodology and its application in the study area – district Trnava.

Keywords: sustainable development, Trnava district, integrated management

Úvod

Z hľadiska dlhodobého rozvoja jednotlivých regiónov je nevyhnutné v ich rozvojových modeloch aplikovať princípy a kritéria trvalo udržateľného rozvoja. Problematika trvalej udržateľnosti je novodobá, ale veľmi aktuálna, pretože je nevyhnutnou podmienkou ďalšej existencie ľudstva. Jej riešenie vychádza z pragmatických potrieb. Je nevyhnutné z hľadiska zachovania života na Zemi.

Prístupy k pojmu "trvalo udržateľného rozvoja" v celosvetovom meradle sú v súčasnosti veľmi bohaté a rôznorodé. Ako vidno z definícií *trvalo udržateľný rozvoj* sa používa na označenie takého spoločenského rozvoja, ktorý zohľadňuje a rešpektuje prírodné a kultúrno-historické podmienky. Teda hlavným cieľom trvalej udržateľnosti je zosúladenie hospodárskeho rozvoja s ochranou prírody, prírodných a kultúrnych zdrojov a životného prostredia.

Teoreticko-metodické východiská

Tvorba stratégie trvalo udržateľného rozvoja musí byť založená na integrovanom výskume krajiny v jej troch základných dimenziách environmentálnej, sociálnej a ekonomickej a skúmaní súvislostí a vzťahov medzi jednotlivými dimenziami s cieľom definovania takého manažmentu krajiny, ktorý zosúladiť spoločenský rozvoj územia s jeho prírodným, socioekonomickým a kultúrno-historickým potenciálom. Musí byť založená na zladení ponuky, ktorú predstavujú jednotlivé zdroje daného regiónu a na dopyte, ktorý reprezentujú požiadavky daného spoločenstva na rozvoj. Nesúlad medzi ponukou a dopytom (nerespektovanie zdrojov územia) je determinujúcim faktorom vzniku nielen environmentálnych, ale aj socioekonomických problémov. Stratégia je zameraná na elimináciu súčasných a prevenciu vzniku nových environmentálnych a

socioekonomických problémov a z dlhodobého hľadiska zabezpečí trvalo udržateľný rozvoj daného územia. Za hlavný nástroj na implementáciu trvalo udržateľného rozvoja možno považovať integrovaný manažment krajiny.

Integrovaný manažment krajiny je rozpracovaný vo viacerých zahraničných i domácich prácach (Sclocombe, D. S., 1998, Szaro, C., R., Sexton, W. T., Malone, Ch., R., 1998, Siebert, R., et. all., 2004, Bezák, P., 2006, Lehotský, M., 2006, Miklós, Izakovičová, 1997). Jeho základom je dôsledná analýza zdrojov, ktoré charakterizujú základné podmienky a možnosti rozvoja územia, ako i analýza využitia a ochrany zdrojov. Na základe konfrontácie zdrojov a potenciálov územia, ako i súčasného stavu ich využitia sa špecifikujú konflikty vyplývajúce zo stretov záujmov a z nich vyplývajúce základné skupiny problémov. Výstupom stratégie je zadefinovanie strategických cieľov a návrhu opatrení, ktoré by eliminovali problémy vyplývajúce zo stretov záujmov v krajine, a zabezpečili by tiež prevenciu vzniku nových konfliktov a z nich vyplývajúcich problémov.

Metodika vychádza z práce Izakovičová a kol. (2006) a pozostáva z nasledovných krokov:

Jednotlivé kroky	Charakteristika
<i>Analýzy zdrojov</i>	<i>zhodnotenie kvalitatívnych a kvantitatívnych vlastností jednotlivých zdrojov územia a ich priestorovej diferenciácie</i>
<i>Analýzy súčasného stavu využitia a ochrany zdrojov</i>	<i>zhodnotenie vplyvu, či už pozitívneho alebo negatívneho, antropických aktivít na jednotlivé zdroje</i>
<i>Evaluácie</i>	<i>Špecifikácia problémov vyplývajúcich z nevhodného využívania zdrojov a potenciálov územia</i>
<i>Interpretácie – SWOT analýza</i>	<i>Špecifikácia silných a slabých stránok rozvoja regiónu</i>
<i>Propozície</i>	<i>Návrh manažmentu rozvoja územia v súlade s princípmi a kritériami trvalo udržateľného rozvoja</i>

Záujmové územie

Okres Trnava je typický priemyselno-poľnohospodársky región. Administratívne pozostáva zo 45 vidieckych sídiel a 1 mestského sídla Trnava. Celková rozloha územia je 741 km² a žije tu 128 171 obyvateľov.

Z hľadiska geomorfologického je územie tvorené dvomi základnými geomorfologickými celkami – Podunajskou nížinou (časť Trnavská pahorkatina a Podunajská rovina) a Malými Karpátmi. Jadro územia, t. j. centrálnu a južnú časť

tvorí Podunajská nížina. Malé Karpaty vytvárajú severozápadný lem územia. Geomorfologické podmienky podmieňujú aj vlastnosti ostatných krajinotvorných zložiek a výskyt prírodných zdrojov a potenciálov územia, ktoré podmieňujú jeho funkčné využitie. Z prírodných zdrojov v území dominujú kvalitné pôdy (černozeme a čierne na sprašiach), ktoré s priaznivými klimatickými podmienkami vytvárajú vysoký potenciál pre rozvoj poľnohospodárstva. Poľnohospodárska pôda záujmového územia patrí z celoslovenského pohľadu k najkvalitnejším a najúrodnejším pôdam.

V severnej časti záujmového územia je vysoký lesohospodársky potenciál. Časť lesov je lesohospodársky využívaných, časť predstavujú lesy ochranné. Lesy ochranné sa na území vyskytujú v oblastiach hrebeňových častí Malých Karpát, kde zabezpečujú ochranu pôdy. Lesy osobitného určenia sa viažu na plochy chránených území a na PHO vodných zdrojov. Lesné ekosystémy záujmového územia sa vyznačujú aj vysokou genofondovou a prírodoochrannou hodnotou. Väčšina lesných celkov tvorí súčasť chránenej krajinej oblasti (CHKO) Malé Karpaty. V záujmovom území sa nachádzajú aj početné maloplošné chránené územia (16 lokalít) a 4 lokality sústavy Natura 2000.

Základ hospodárskej základne predstavuje priemysel a poľnohospodárstvo. Priemysel je koncentrovaný v meste Trnava. Najvýraznejší je strojársky, elektrotechnický a sklársky priemysel, ktoré majú v meste dlhodobú tradíciu. Poľnohospodárska výroba je tu tiež významná, nakoľko územie sa nachádza v oblasti najkvalitnejších pôd v rámci SR. Hlavnými subjektmi obhospodarujúcimi PPF sú poľnohospodárske družstvá v kombinácii so súkromnými spoločnosťami. Časť PPF obhospodarujú súkromne hospodáriaci roľníci. V okrese pôsobí 192 súkromne hospodáriacich roľníkov. Súkromné hospodárenie neustále zaznamenáva klesajúcu tendenciu. Dominantné postavenie má rastlinná výroba, ktorá je zameraná predovšetkým na produkciu hustosiatych obilnín – pšenica, jačmeň. V minulosti bolo populárne aj pestovanie viniča, nakoľko sú tu veľmi priaznivé geografické podmienky pre túto plodinu. V poslednom období vďaka nepriaznivým socioekonomickým podmienkam pestovanie tejto plodiny zaznamenáva určitý útlm. Vinohrady dosahujú len 1,1% z výmery okresu.

Lesníctvo v území nie je významné, nakoľko lesnatosť je veľmi nízka, dosahuje 17,7% z výmery okresu. Väčšina lesov leží v chránenej krajinej oblasti (CHKO) Malé Karpaty, čo obmedzuje ich hospodárske využitie. Lesníctvo je zamerané na ťažbu a čiastočne na spracovanie dreva.

Prírodný potenciál pre rozvoj turistiky v území predstavuje horský ekosystém Malé Karpaty. Stredná a južná časť regiónu, ktoré sú výrazne odlesnené a prevažuje tu poľnohospodárska výroba, sú vhodné najmä na rozvoj agroturistiky a vidieckeho turizmu. Región vyniká množstvom kultúrno-historických pamiatok, čo podmieňuje aj rozvoj poznávacieho a náučného turizmu.

Výsledky

Základom hodnotenia popri špecifikácii problémov územia je aj poznanie silných a slabých stránok rozvoja, ktoré predstavujú determinujúce faktory rozvoja regiónu. Z pohľadu celookresného za hlavné determinanty rozvoja možno považovať nasledovné faktory (silné stránky):

- výhodnú geografickú, geopolitickú a dopravnú polohu,
- priaznivé geografické podmienky (nížinné, dobre vetrané územie) pre rozvoj väčšiny socioekonomických aktivít,
- v porovnaní s ostatnými okresmi pomerne priaznivú vzdelanostnú štruktúru obyvateľov,
- bohatosť a rôznorodosť kultúrnych pamiatok, v niektorých obciach udržiavanie a intenzívny rozvoj ľudových tradícií,
- vysoký poľnohospodársky potenciál založený na existencii najkvalitnejších pôd v rámci SR a priaznivých klimatických podmienok,
- tradičné, historicky podmienené vinohradníctvo – poloha na Malokarpatskej vínnej ceste,
- v severnej časti okresu bohatý prírodoochranský a genofondový potenciál – CHKO Malé Karpaty, viaceré maloplošné chránené územia,
- priaznivé podmienky pre rozvoj rekreačno-turistických aktivít – CHKO Malé Karpaty, vodné nádrže, chatové osady, kultúrno-historické pamiatky,
- pomerne priaznivú technickú infraštruktúru - až na malé výnimky, väčšina obcí má vybudovaný vodovod, plynovod, niektoré aj kanalizáciu, v súčasnosti sa začalo s budovaním kanalizácie aj v ostatných sídlach v rámci programu ISPA,
- vhodné zásoby vodných a energetických zdrojov, napojenie mnohých obcí na jadrovú elektrárňu Jaslovské Bohunice,
- v porovnaní s ostatnými regiónmi relatívne priaznivé životné prostredie,
- diverzifikáciu priemyselnej výroby, prílev zahraničného kapitálu, prítomnosť viacerých medzinárodných spoločností, čo podmieňuje tvorbu pracovných príležitostí, najmä v meste Trnava,
- aplikáciu nových progresívnych metód v manažmente obcí, zapájanie sa obyvateľov do rozvoja a riadenia obcí.

K faktorom, ktoré môžu negatívne ovplyvniť vývoj z hľadiska celookresného a môžu pôsobiť ako určité bariéry rozvoja regiónu (slabé stránky), možno zaradiť:

- výraznú disparitu v rozvoji jednotlivých sídiel, značnú marginalizáciu menších a okrajových sídiel,
- nepriaznivý demografický vývoj, postupné starnutie menších sídiel,

- vo väčšine vidieckych sídiel slabú hospodársku základňu,
- zvýšenie miery nezamestnanosti, nedostatok pracovných príležitostí v mieste bydliska u vidieckych sídiel,
- problémy uplatnenia sa rizikových skupín na trhu práce,
- nízku zamestnanosť absolventov,
- slabú technickú úroveň objektov služieb – školských, zdravotných, sociálnych zariadení a pod.,
- komunikačné bariéry - nedostatočnú komunikáciu medzi hlavnými rozvojovými skupinami,
- zvyšovanie sa psychosociálnych javov, negatívne trendy v zmene životného štýlu a pod.,
- informačnú zaostalosť v mnohých sídlach.

Záver

Na základe poznania silných a slabých stránok boli sformulované strategické ciele rozvoja regiónu. *Za hlavný strategický cieľ rozvoja regiónu možno považovať vytvorenie takého prírodno-spoločenského teritoriálneho systému, ktorý zosúladuje spoločenský rozvoj územia zameraného na zabezpečenie určitej kvality života s jeho prírodným, socioekonomickým a kultúrno-historickým potenciálom.* Musí byť postavený na využití a rozvinutí silných stránok na jednej strane a potlačení, prípadne eliminácii slabých stránok. Strategický cieľ rozvoja regiónu bol bližšie špecifikovaný a rozpracovaný podľa jednotlivých rezortov a aktivít, ktoré sú relevantné pre daný región:

- **Priemysel:** Vytvorenie konkurencie schopnej priemyselnej výroby na báze trhových princípov s využitím potenciálu územia, založenej na výsledkoch vedy a techniky, realizovanej synergickým pôsobením všetkých hlavných aktérov, rešpektujúcej princípy a kritéria TUR

- **Poľnohospodárstvo:** Vytvorenie siete konkurencie schopných poľnohospodárskych subjektov s cieľom zabezpečenia dostatočnej produkcie zdravotne nezávadných potravín s efektívnym využitím najkvalitnejších pôd a ponúkanej pracovnej sily s rešpektovaním ochrany prírody, stability a biodiverzity, ochrany prírodných zdrojov a zdravého životného prostredia.

- **Doprava:** Vytvoriť integrovaný systém dopravy zabezpečujúci kvalitnú, bezpečnú a časovo optimálnu dostupnosť jednotlivých sídiel.

- **Lesné hospodárstvo:** Vzhľadom na charakter regiónu vyznačujúci sa nízkou lesnatosťou a lokalizáciou lesných ekosystémov v CHKO Malé Karpaty je potrebné v rámci lesného hospodárstva zabezpečiť lesohospodársku činnosť podporujúcu prioritné plnenie mimoprodučných funkcií lesa.

- Cestovný ruch: Na báze prírodných a kultúrno-historických daností regiónu vytvoriť konkurencie schopný trvalo udržateľný cestovný ruch. Orientovať sa predovšetkým na poznávací, kongresový turizmus, agroturizmus s využitím polohy na Malokarpatskej vínnej ceste

- Ochrana prírody a prírodných zdrojov: Zabezpečenie čo najúčinnnejšej ochrany rôznorodosti podmienok a foriem života a zabezpečenie efektívneho a racionálneho využívania prírodných zdrojov regiónu

- Medzinárodná spolupráca: Aktívne sa zapájať do medzinárodných štruktúr, hlavne do tvorby euroregiónov založených na báze kultúrno-historických a geografických daností, s cieľom ich posilnenia sa a presadenia sa nielen v európskom konkurenčnom trhu, ale aj na medzinárodnom.

Následne boli tieto strategické ciele rozpracované do konkrétnych opatrení, ktoré eliminujú súčasne problémy záujmového územia. Treba podotknúť, že realizácia viacerých cieľov a opatrení na regionálnej úrovni je však v priamej väzbe na vytvorení celospoločenských podmienok. Ide predovšetkým o opatrenia v rámci nadstavbovej sféry – ekologizácia ekonomických a legislatívnych nástrojov (zákony, dane, pokuty a pod.), ekologizácia spoločenského vedomia – zabezpečenie systému vzdelávania, výchovy a pod.

Príspevok je výsledkom riešenia GP 2/0152/08 Revitalizácia krajiny v nových socioekonomických podmienkach

Literatúra

Bezák, P., 2006: Integrovaný prístup hodnotenia krajiny na príklade výskumu v NP Poloniny. In: Izakovičová, Z., (eds.): Integrovaný manažment krajiny. ÚKE SAV, MŽP SR, SVS Bratislava, 125 – 130 p.

Izakovičová, Z. a kol. 2006: Integrovaný manažment krajiny II. ÚKE SAV Bratislava, Ševt Bratislava. p.

Lehotský, M., 2006: Riečna krajina a jej udržateľný rozvoj – nová oblasť aplikácie integrovaného prístupu. In: Izakovičová, Z., (eds.): Integrovaný manažment krajiny. ÚKE SAV, MŽP SR, SVS Bratislava, 155 – 159 p.

Miklós, L., Izakovičová, Z., 1997: Krajina ako geosystém. Veda Bratislava, 152 pp.

Sclocombe, D.S., 1998: Lessons from experience with ecosystem-based management. Landscape and Urban Planning 40, p. 31-39.

Siebert, R., AT. ALL. Z., 2004: Mobilizing the European social research potential in support of biodiversity and ecosystem management. International Report –Sobio, 90 pp.

Szaro, C. R., Sexton, W. T., Malone, Ch. R., 1998: The emergence of ecosystem management as a tool for meeting people's needs and sustaining ecosystems. *Landscape and Urban Planning*, 40, p. 1-7.

STRATEGY OF THE DEVELOPMENT OF TRNAVA REGION

Summary

The aim of the paper is to present of the integrated management as basic tool for implementation of the regional sustainable development in the real practice. It presents the theoretical and methodical principles of the integrated landscape management and methodology. The basic aim of the methodology was, based on analysis and evaluation of natural and socio-economic conditions of the region and current state of their utilisation, to elaborate basic strategic objectives of development of the territory. They should ensure the basic positive changes of the region in the line of principles and criteria of sustainable development harmonising development of socio-economic activities with the potential of the region. The methodology was tested on the Trnava region – district Trnava.

Administratively it consists of 45 rural settlements and one town settlement Trnava fulfilling also the function of the county town. With its area of 741 km² it belongs to the medium sized district of Slovakia. At the present time live there 128 171 inhabitants.

The integrated landscape management was based on the specification of the landscape problems of the area – to recognize the weak and strong sides of the regional development and to define the strategic aims. The main goal of the district development can be the creation of such a natural-social territorial system which harmonizes the social development of the area aimed at the life quality in the area with its natural, socio-economical and cultural-historical potential. It has to be based on the use and development of the strong sides and suppression or elimination of the weak ones. The goal of the district development was specified and elaborated according to single spheres and activities relevant for the given region. Single strategic aims have to be elaborated into concrete measures. The realization of more aims and measures on regional level is in direct connection with the creation of social conditions. They are the measures within the sphere of the superstructure – ecologization of economical and legislative instruments (acts, tax, penalty etc.), ecologization of the social awareness – ensurement of the education and teaching system etc.

RNDr. Zita Izakovičová, PhD.

Ústav krajinej ekológie SAV, Štefánikova 3, 814 99 Bratislava

E-mail: Zita.Izakovicova@savba.sk

Recenzoval: doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.

TURISTICKÉ REGIONY – MOŽNOSTI VYUŽITÍ ROZMANITÝCH VÝUKOVÝCH METOD PŘI VYSOKOŠKOLSKÉ VÝUCE TÉMATU V PŘEDMĚTU GEOGRAFIE CESTOVNÍHO RUCHU

Eva Janoušková

Abstract

Contribution shows possibilities of application of selected educational methods in course Geography of Tourism in teaching of tourism regions. Main aim is to show how to activate university students using suitable methods and to get their effective integration into process of lectures and exercises.

Keywords: teaching method, geography of tourism, tourism region

Úvod

Podnětem k napsání příspěvku se stala dlouholetá zkušenost autorky s výukou předmětu geografie cestovního ruchu na různých stupních škol od střední, přes vyšší odbornou až po bakalářský studijní obor. Při vysokoškolské výuce je stále obecně věnována větší pozornost obsahu učiva jednotlivých předmětů před způsobem, jakým je tento obsah prezentován studentům. Vysokoškolští studenti jsou dospělí lidé a mohlo by se zdát, že není potřeba je - zvláště při přednáškách - nějak intenzivněji aktivizovat. To je ovšem velký omyl. Zkušenosti učitelé dobře vědí, že pro výuku je potřeba připravit nejen určitý souhrn informací, ale i metodu, jak budou předány. Výukovou metodu lze tedy chápat jako „cestu k cíli“ (Kalhous, 2002).

Výukové metody

Jedním z nejuznávanějších odborníků v oblasti pedagogiky v České republice je profesor Josef Maňák. Výukovou metodu označuje za určitý dynamický prvek výuky, který se ve srovnání s obsahem a organizačními formami relativně rychleji mění a přizpůsobuje novým cílům a okolnostem. Nelze ji ovšem vnímat samostatně. Výukové metody jsou vázány na celkovou koncepci výuky a jen v jejím rámci jsou plně funkční a efektivní (Maňák, Švec, 2003).

Třídění výukových metod lze provádět z různých hledisek a vytvořit ideální klasifikaci není vůbec snadné. V našem příspěvku je využita klasifikace metod tak, jak ji vytvořil právě profesor Maňák. V monografii Výukové metody z roku 2003 předkládá kombinovaný pohled, při kterém rozlišuje tři skupiny metod: Metody klasické, metody aktivizující a metody komplexní. Pro informaci uvádíme podrobnější klasifikaci v tabulce 1.

Tab. 1: Klasifikace výukových metod podle J. Maňáka (2003)

Table 1: Classification of educational methods according to J. Maňák (2003)

1. Klasické výukové metody	
Metody slovní	Vyprávění, vysvětlování, přednáška, práce s textem, rozhovor
Metody názorně-demonstrační	Předvádění a pozorování, práce s obrazem, instruktáž
Metody dovednostně-praktické	Napodobování, manipulování, laborování a experimentování, vytváření dovedností, produkční metody
2. Aktivizující metody	
Metody diskusní, heuristické, řešení problémů, situační, inscenační, didaktické hry	
3. Komplexní výukové metody	
Frontální výuka, skupinová a kooperativní výuka, partnerská výuka, individuální a individualizovaná výuka, samostatná práce žáků, kritické myšlení, brainstorming, projektová výuka, výuka dramatem, otevřené učení, učení v životních situacích, televizní výuka, výuka podporovaná počítačem, sugestopedie a superlearning, hypnopedie	

Přestože při tvorbě výše uvedené klasifikace byl brán zřetel na primární a sekundární stupeň vzdělávání, lze většinu metod s úspěchem aplikovat i v prostředí terciárního vzdělávání.

Geografie cestovního ruchu a regiony cestovního ruchu

V. Hrala (2002) charakterizuje geografii cestovního ruchu jako vědu, která se zabývá studiem zákonitostí a činitelů a faktickým rozmístěním cestovního ruchu v oblastech rozličné hierarchie. Je vědou „hraniční“ a syntetickou, navazuje na poznatky jiných přírodních a společenských věd a využívá je. Sama pak je vědou společenskou neboť realizace a rozmístění cestovního ruchu jsou v rozhodující míře společensko-ekonomickými skutečnostmi; kulturně historické atraktivita a přírodní podmínky vytvářejí pouze možnosti pro jeho realizaci a tedy i faktické umístění. Podobně vidí zařazení geografie cestovního ruchu i další autoři. Například J. Štyrský (2008, s. 9) ji zařazuje v rámci geografie služeb do geografie socioekonomické. Ta je součástí tzv. geografie člověka (Human Geography), zkoumající geografické chování lidstva.

Regiony z pozice cestovního ruchu - turistické regiony - lze definovat jako homogenní nebo heterogenní území disponující atraktivitou (atraktivitami) cestovního ruchu, infrastrukturou cestovního ruchu i odpovídajícími službami (Wahla, 2010). Jde o základní teritoriální jednotky různé hierarchie, kterými mohou být skupiny států (např. evropské Středomoří), jednotlivé státy i menší územní jednotky v rámci států.

Geografie cestovního ruchu je jedním z povinných předmětů, které tvoří základ studijního plánu oboru Cestovní ruch v rámci studijního programu Ekonomika a management na Vysoké škole polytechnické v Jihlavě. Je vyučována po dobu dvou semestrů vždy v rozsahu dvou hodin přednášek a jedné hodiny cvičení týdně. Poměrně velký časový prostor je věnován právě problematice turistických regionů v ČR, Evropě i na dalších kontinentech.

Jak vyplývá z výše uvedené charakteristiky předmětu, právě v geografii cestovního ruchu má vyučující opravdu nepřehlednou řadu příležitostí pro využití rozmanitých výukových metod. Je nutné na tomto místě připomenout, že vysokoškolský učitel by se měl snažit aktivizovat studenty nejen proto, že jde o současný trend ve výuce obecně, ale i pro svoji vlastní motivaci, pro pocit, že se mu práce daří a dovede studenty zaujmout.

Možnosti aplikace vybraných metod, konkrétní příklady

Klasickou slovní výukovou metodou běžně využívanou na vysokých školách je **přednáška**. Vyznačuje se delším uceleným projevem, zprostředkovávajícím závažné téma skupině zainteresovaných posluchačů (Maňák, Švec, 2003). Musí být po všech stránkách (obsahové, formální i řečnické) promyšleně komponovaným útvarem. Přednášející využívá síly mluveného slova, aby své posluchače nejen informoval, ale také získal a přesvědčil. Aby přednáška zaujala, je třeba pokud možno hovořit „spatrá“, přiměřeně se pohybovat, měnit tempo a melodii řeči a také se vyvarovat tzv. „vycpávkových“ slov. To jsou jen některé základní požadavky nutné pro kvalitní průběh přednášky a z praxe víme, že ne vždy se je podaří splnit.

Přednášky nejen v předmětu geografie cestovního ruchu si dnes nelze představit bez moderní projekční techniky. **Vizualizace učiva** je velmi vhodná pro udržení pozornosti studentů. Kromě textu je možno prezentovat fotografie a videa, animace, různé mapy, tabulky a grafy. Vyučující má ideální příležitost využít nejen vlastních zkušeností a zážitků, ale také dát krátce slovo studentům (využít přenosný mikrofon). Řada z nich má bohaté zkušenosti z cest a zahraničních pobytů.

J. Štyrský (2007) používá v této souvislosti pojem „zážitková turistika“. Doporučuje v geografii cestovního ruchu **kombinovat** tradiční přednášku, která bude mít především metodologický, modelový charakter a kontrolovatelné **samostatné práce** studentů. Kultivačním cílem je povzbuzení chuti hledat a

objevovat krásy specifického geografického myšlení. Ve svém příspěvku uvádí příklady úkolů, které se opírají o pozorování kartografického a fotografického materiálu a jsou zpracovávány v multimediálním prostředí. Podle J. Maňáka (2003) je samostatná práce takovou učební aktivitou, při níž jsou poznatky získávány vlastním úsilím studentů, relativně nezávisle na cizí pomoci a vnějším vedení, a to zejména řešením problémů. Právě zpracování jednotlivých turistických regionů například v ČR je velmi dobrým námětem pro samostatnou práci studentů. Konkrétní region student nejenom prozkoumá, snaží se získat co nejvíce informací, ale na základě těchto informací zkouší také navrhnout různá specifická řešení pro rozvoj cestovního ruchu v regionu (například způsob propagace, tvorba „pobytových balíčků“ pro cílové skupiny návštěvníků, apod.). Taková řešení ovšem těžko vznikají bez složitějších a hlubších způsobů uvažování studentů. Pokud se záměr zdaří, jsou výsledky těchto dílčích samostatných prací solidním základem například pro tvorbu bakalářské práce.

Učící se subjekt se tedy snaží uchopit myšlenku, pochopit její obsah a prozkoumat ji. Zde již můžeme hovořit i o aplikaci další komplexní výukové metody, kterou je **kritické myšlení**. Tento nástroj pomáhá přejít od povrchního k hloubkovému učení, k odhalování souvislostí a k vlastním závěrům. Zkoumaná myšlenka je podrobena zdravému skeptickému posouzení, porovnává s jinými názory a s tím, co je již studentu o dané problematice známo, aby na závěr mohl zaujmout vlastní stanovisko. S koncepcí kritického myšlení se spojují tyto schopnosti: Dokázat definovat problém, vybrat informaci pro řešení problému, poznat domněnky, formulovat a vybrat správnou hypotézu a stanovit pravdivé závěry a jejich pravdivost posoudit (Holečková, 2009).

Zkušenosti učitelů však ukazují, že aplikace metody kritického myšlení je často velmi složitá. U studentů stále převažuje tendence přebírat předkládané myšlenky bez hlubšího kritického posouzení. Tyto zkušenosti dokumentuje i výzkum, který byl proveden u skupiny třiceti studentů 7. semestru Vysoké školy polytechnické Jihlava. Pro měření této schopnosti byl využit tzv. Watson - Glaserův test hodnocení kritického myšlení. Studenti, kteří se zúčastnili experimentu, dosáhli podprůměrných výsledků (Holečková, 2009). Jednou z příčin neúspěchu může být i to, že dostávají málo příležitostí analytické a logické myšlení „trénovat“.

Je smutnou skutečností, že v seminářích, které jsou vázány na přednášky, stále (alespoň podle informací studentů k různým předmětům) nejčastěji převažuje **frontální výuka**. Přitom tato metoda svou podstatou vede k pasivitě posluchačů. Profilujícím rysem je cílově orientované řízení všech probíhajících procesů učitelem.

Ve cvičeních a seminářích by měli studenti dostat dostatečný prostor k vlastní tvořivé práci. Při troše úsilí, lze výuku koncipovat tak, aby se nestala pouhým pokračováním přednášky. Tradičně bývá dán prostor studentským **referátům a prezentacím**. Po prezentaci daného tématu studentem pak zpravidla

následuje **diskuse**. Tuto metodu označuje J. Maňák (2003) jako formu komunikace, při níž si účastníci navzájem vyměňují názory na dané téma, na základě svých znalostí pro svá tvrzení uvádějí argumenty, a tím společně nacházejí řešení daného problému. Metoda diskuse se osvědčuje při zpracovávání aktuálních a často v médiích zmiňovaných témat jako jsou například globální klimatické změny, trvale udržitelný rozvoj v cestovním ruchu, aktuální ekonomická situace apod. Vyučující by zde měl vystupovat v roli „moderátora“, který diskusi řídí a zajišťuje, aby se ubírala žádoucím směrem.

Vysokoškolští studenti jsou dospělí lidé a výukové metody je možné kombinovat i odvážněji. Velmi zajímavá je například aplikace **skupinové a kooperativní výuky**, metod, založených na kooperaci studentů mezi sebou při řešení různě náročných úloh a problémů, ale i na spolupráci skupiny s vyučujícím. Jde o metody, které kladou velké nároky na učitele už ve fázi přípravy. Je třeba dobře promyslet formu, která odpovídá danému počtu studentů ve skupině a také časové dispozici. Pokud se přípravná fáze nepodcení a studentům jsou podány srozumitelné instrukce, probíhá samotná výuka hladce a učitel řídí kooperaci jakoby „z povzdálí“. Jako příklad aplikace uveďme téma Ekoturistika. Dvaceti studentům je prezentována ukázka (text, video), která se týká např. putování turistů s průvodcem oblastí Amazonie. Pak jsou položeny čtyři otázky, na které studenti odpovídají na zvláštní očíslované lístky. Otázky mohou být formulovány například takto: 1. Co pozitivního přinášejí turisté místním obyvatelům? 2. Existuje nějaké riziko, že takovýto způsob turistiky místní obyvatelstvo ohrozí? 3. Myslíte si, že uvedená ukázka prezentuje akci v rámci ekoturistiky? 4. Pokuste se definovat pojem Ekoturistika. Odpovědi jsou roztříděny podle přidělených čísel a studenti vytvoří čtyři skupiny po pěti členech. Každá skupina vyhodnocuje odpovědi na jednu otázku a snaží se formulovat odpověď ideální. Ve skupinkách se může rozpoutat zajímavá diskuse. Na závěr mluví každé ze čtyř skupin vysloví závěr, ke kterému s kolegy dospěli a v této chvíli se mohou vyjádřit i členové skupin ostatních. Časově je tato metoda poněkud náročnější, ale přináší překvapivé výsledky.

V geografii cestovního ruchu byly autorkou zaznamenány zajímavé výsledky při tvorbě tzv. **mentálních map**, které předcházela metoda **brainstormingu**. Podle V. Švece (Maňák, Švec, 2003) je hlavním smyslem brainstormingu vyprodukovat co nejvíce nápadů a potom posoudit jejich užitečnost. Není to tedy metoda zajišťující úplné dořešení problému. Při mentálním (kognitivním) mapování dochází ke zpracování informací o vnější realitě a o vnímání její hodnoty. Kognitivní mapa je obrazem vnější reality, který si člověk vytváří na základě zkušeností a převzatých znalostí. Mentální mapa je obecnější pojem a označuje obraz reálného i virtuálního světa v lidském mozku, kognitivní mapa je mentální mapou reálného světa (J. Šíp, 2007). Obě metody na sebe bezprostředně navazují. Studenti například nejdříve po dobu asi půl minuty zapisují své bezprostřední reakce na dané slovo (využití brainstormingu). Tím

slovem může být jakýkoliv pojem, třeba „Švýcarsko“. Pak jsou vyzváni, aby nakreslili mapu Švýcarska. Vyučující je nesmí více ovlivnit, i když studenti mají mnohé dotazy. Taková mapa (a vůbec to nemusí být přibližný obrys Švýcarska) pak vypovídá o tom, jak student vnímá realitu, co se k danému tématu naučil, ale také co jej nejvíce zaujalo a co bylo naopak při výuce méně zdůrazněno nebo opomenuto. Proto je vhodné metodu využívat až po ukončení výuky daného tématu a je také vynikající zpětnou vazbou pro učitele. Pokud to čas a prostorové dispozice dovolí, velmi se osvědčilo shromáždit všechny mapy například na podlaže učebny a společně nad nimi se studenty diskutovat.

Závěr

Úvahy uvedené v příspěvku vycházejí z osobních zkušeností autorky. Nejsou ani zdaleka shrnutím všech možností využití rozmanitých výukových metod. Vždy záleží na schopnosti učitele vybrat a správně použít tu nejvhodnější. Vyučující musí také dostatečně přemýšlet o svých studentech. Každá skupina může být jiná, může odlišně reagovat na stejný podnět. Obecně je důležité, aby student dostal příležitost vyjádřit své názory. Jako velký problém se jeví slabá informovanost vysokoškolských učitelů o možnostech aplikace rozmanitých metod výuky. Argument, že na vysoké škole je podobná snaha zbytečná, neboť studenti jsou dospělí lidé, nemůže obstát. Studenti bývají označováni výrazem „posluchači“. I toto označení jakoby vylučovalo aktivní účast při výuce. V úvodu našeho příspěvku bylo řečeno, že výukovou metodu lze chápat jako cestu k cíli. Vysokoškolská pedagogové, kteří dovedou využít možností výukových metod, dobře vědí, že stojí za to vyvinout trochu více úsilí při přípravě a tuto společnou cestu zatraktivnit a zpříjemnit sobě i studentům.

Literatura

- Holečková, L.** 2009. Hodnocení kritického myšlení studentů z hlediska jeho úlohy v managementu. Bakalářská práce. Vysoká škola polytechnická Jihlava, 2009, s. 31 – 39.
- Hrala, V.** 2002. Geografie cestovního ruchu. Praha: Idea servis, 2002, ISBN 80-85970-36-7
- Kalhous, Z., Obst, O. a kol.** 2002. Školní didaktika. Praha: Portál, 2002, ISBN 80-7178-253-X
- Maňák, J., Švec, V.** 2003. Výukové metody. Brno: Paido, 2003, ISBN 80-7315-039-5
- Štyrský, J., Šípek, J.** 2008. Geografie cestovního ruchu Evropy a světa. Univerzita Hradec Králové: Gaudeamus, 2008, s. 9. ISBN 978-80-7041-442-2
- Šíp, J.** 2007. Výzkum mentálních map destinací cestovního ruchu a trvale udržitelný rozvoj. In: Sborník z 1. a 2. mezinárodní konference Aktuální problémy

cestovného ruchu. Vysoká škola polytechnická Jihlava, 2007, ISBN 978-80-87035-01-6

Štyrský, J. 2007. Povaha vzdělávání v cestovním ruchu – shrnutí diskuse na stránkách C.O.T. Bussiness 2005. In: Sborník z 1. a 2. mezinárodní konference Aktuální problémy cestovního ruchu. Vysoká škola polytechnická Jihlava, 2007, ISBN 978-80-87035-01-6

Wahla, A. 2010. Obecná geografie cestovního ruchu. Mendelova univerzita v Brně, Provozně ekonomická fakulta, 2010, s. 45, ISBN 978-80-7375-381-8

TOURISM REGIONS – OCCASIONS TO USE VARIOUS EDUCATIONAL METHODS FOR UNIVERSITY EDUCATION OF A TOPIC IN THE GEOGRAPHY OF TOURISM COURSE

Summary

Educational method can be understood as the way to the goal. Geography of Tourism offers many opportunities to use various educational methods. The aim of this application is to get the best results. In the contribution there are presented possibilities of using these methods in the issues of tourism regions education.

RNDr. Eva Janoušková, Ph.D.

Katedra cestovního ruchu

Vysoká škola polytechnická Jihlava

Tolstého 16, 586 01 Jihlava, ČR

E-mail: janouskova@vspj.cz

Recenzoval: doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.

ZMENY VO VYUŽÍVANÍ ORNEJ PÔDY Z ASPEKTU BIODIVERZITY POĽNOHOSPODÁRSKEJ KRAJINY

Monika Kopecká

Abstract

The search for self-sustaining, low-input, diversified and energy-efficient agricultural system is one of the major concern of landscape researchers and policymakers in many countries. We investigated changes in agricultural landscape utilization using the example of a study area situated in Trnavská tabuľa, Slovakia. Attention was paid particularly to the comparison of the crop structure during the period of socialist collectivism and after the agricultural transformation. Landscape simplification became one of the main threats of local species biodiversity.

Keywords: arable land changes, crop rotation, agrodiversity

Úvod

Hodnoteniu zmien štruktúry poľnohospodárskej krajiny sa v posledných rokoch venuje značná pozornosť, a to najmä v súvislosti s výrazným poklesom biodiverzity agroekosystémov (Altieri, 1999, Smale, 2005, Brookfield 2001, Collins a Qualset 1998, Stoate et al. 2001). Z tohto hľadiska k najdramatickejším zásahom do historickej štruktúry krajiny na našom území patrila kolektivizácia v rámci socialistického poľnohospodárstva v päťdesiatych rokoch minulého storočia, ktorá zmenila celkový charakter vidieckej krajiny (Bičík a Jeleček 2005, Lipský 1995). Po roku 1989 nastala zmena spoločensko - ekonomických podmienok, s ktorou súvisela postupná transformácia socialistického spôsobu obhospodarovania krajiny. Aj v dôsledku tejto zmeny sa však objavujú problémy, ktoré negatívne ovplyvňujú biodiverzitu poľnohospodárskej krajiny. Jedným z nich je opúšťanie poľnohospodárskej pôdy a následný zánik mozaikovitej štruktúry poľnohospodárskej krajiny (Zaušková 2009, Dobrovodská et al. 2008, Sviček, Gasiorková 2009). Druhým závažným problémom transformačného obdobia je simplifikácia rastlinnej výroby.

Agrodiverzita ako jedna z dôležitých súčastí celkovej biodiverzity krajiny zahŕňa všetky formy živých organizmov v poľnohospodárskej krajine. Patria sem najmä:

- poľnohospodárske plodiny pestované na potravinárske, krmovinárske a technické účely, ako aj všetky druhy chovaných zvierat
- nepoľnohospodárske druhy rastlín a živočíchov vyskytujúce sa poľnohospodárskych pozemkoch (buriny, pôdne mikroorganizmy, hmyz...)

- nepoľnohospodárske druhy rastlín a živočíchov v okolí poľnohospodárskych pozemkov, ktoré sú svojim spôsobom života naviazané na agroekosystémy.

Z hľadiska funkcie v poľnohospodárskom produkčnom systéme je možné rozlišovať nasledovné komponenty agrobiodiverzity (Swift a Anderson 1993):

- produkčná biota - pestované plodiny a chované zvieratá
- podporná biota – organizmy podporujúce poľnohospodársku produkciu opelením, biologickou kontrolou, dekompozíciou a pod.
- deštruktívna biota – buriny, škodcovia, mikrobiologické patogény a pod.

Napriek tomu, že intenzívne využívaná poľnohospodárska krajina je vo všeobecnosti považovaná za druhovo chudobnú, existuje množstvo živočíšnych druhov, ktoré sú naviazané na konkrétne poľnohospodárske plodiny. Z tohto dôvodu zastúpenie, priestorová štruktúra a striedanie plodín, ako aj agrotechnické spôsoby obhospodarovania pôdy, zohrávajú z hľadiska agrodiverzity kľúčovú úlohu. Cieľom tohto príspevku je na príklade zvoleného modelového územia poukázať na zmeny vo využívaní a diverzite ornej pôdy za posledných päťdesiat rokov, a to s osobitným zreteľom na štruktúru a striedanie poľnohospodárskych plodín. Zaznamenané zmeny zároveň hodnotíme v kontexte spoločensko-ekonomických podmienok, ktoré vnímame ako hlavné hybné sily týchto zmien.

Metodika

Pri získavaní informácií o priestorovej štruktúre poľnohospodárskej pôdy boli využité letecké snímky z troch časových horizontov. Snímka z r. 1949 dokumentuje štruktúru krajiny krátko pred kolektivizáciou, snímka z roku 1991 zachytáva stav na začiatku transformácie poľnohospodárstva v dôsledku prechodu na trhovú ekonomiku a ortofotomapa z roku 2003 približuje súčasnú krajinnú štruktúru. Zastúpenie jednotlivých poľnohospodárskych plodín na ornej pôde a trvalých kultúr sme zisťovali za obdobie 1964 – 2010. Ako zdroje informácií boli použité dostupné archívne záznamy z kníh honov bývalých užívateľov poľnohospodárskej pôdy (knihy honov z JRD Hrnčiarovce v rokoch 1964 - 1976, knihy honov JRD Mier Cífer z rokov 1977 - 1991 a osevné plány z rokov 1996 - 2010 Podielníckeho družstva v Hrnčiarovciach). Údaje za roky 1984 -1985 a 1992 – 1995 dostupné neboli. Na transekte, ktorý viedol naprieč zvoleným katastrálnym územím (obr. 1c), sme zisťovali prítomnosť pestovaných plodín a ich výmeru. Nakoľko veľkosť, tvar a spôsob označovania jednotlivých honov sa počas sledovaného obdobia viackrát menili, zvýšenú pozornosť bolo potrebné venovať korektnej identifikácii priestorových dát. Záznamy v tabuľkách č. 1 a 2 dokumentujú výskyt konkrétnych plodín pestovaných na dotknutých honoch v sledovanom roku. Riadok tabuľky vyjadruje sledovaný transekt proporčne rozdelený jednotlivými parcelami v danom roku. Graf č. 1 uvádza zmeny v počte pestovaných plodín na sledovanom transekte za daný rok. Spektrum plodín na

ploche tzv. záhumienok v rokoch 1964 – 1977 a na maloblokovej ornej pôde po r. 1989 nie je známe. Pri tejto analýze sme za plochu záhumienok zvýšili počet plodín na transekte o 4 druhy, pri maloblokovej ornej pôde o 1 plodinu. Výsledky tohto hodnotenia dokumentuje graf č. 1.

Zájumové územie

Zájumové územie sa nachádza v mierne zvlnenej časti Trnavskej tabule, juhozápadne od mesta Trnava, v katastrálnom území obce Hrnčiarovce nad Parnou. Vo zvyškoch sprašovej tabule sa vyskytujú úvaliny, úvalinovité zníženiny či uzatvorené depresie. Územie leží v teplej, mierne suchej klimatickej oblasti. Priemerná ročná teplota sa pohybuje v rozpätí 9-10 °C a priemerný ročný úhrn zrážok je 550 mm. Prevažná časť katastrálneho územia patrí do povodia Parnej. Dominantným pôdnym typom je černozem modálna (lokálne v erodovanej forme). Vďaka priaznivým prírodným podmienkam ide o región s vysokým potenciálom z hľadiska poľnohospodárskej výroby. Poľnohospodárska pôda v katastrálnom území zaberá viac ako 88%. Z tohto dôvodu v reálnej vegetácii dominujú agrobiocenózy s pestovanými monokultúrami plodín a segetálnymi spoločenstvami bylín. Porasty s relatívne prirodzeným druhovým zložením sú na území vzácné, vyskytujú sa len v oblasti Trnavských rybníkov a vo zvyšku tvrdého lužného lesa na brehu potoka Parná.

Výsledky

Obrázok krajiny sledovaného územia z roku 1949 (obr. 1A) sa zásadným spôsobom zmenil po r. 1953, kedy po založení jednotného roľníckeho družstva prebehla likvidácia a malobloková orná pôda bola scelená. S týmto procesom súvisela likvidácia poľných ciest a medzí, na ktoré boli troficky naviazané viaceré druhy vtákov (Matoušek 1958). Na snímke z roku 1991 (obr. 1B) dominujú znaky kolektívneho spôsobu hospodárenia. Zároveň zostali zachované viaceré prvky nelesnej drevinovej vegetácie (prevažne ovocné sady a agátové remízky).

Napriek veľkoplošnému obhospodarovaniu pôdy v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch minulého storočia pretrvávalo zastúpenie tradične pestovaných plodín, kde sa okrem obilnín vyskytovali v značnej miere krmoviny, strukoviny a zelenina (tab. 1).

Z aspektu biodiverzity pozitívnu úlohu zohrávala aj existencia tzv. záhumienok členov roľníckeho družstva, ktoré umožňovali lokálne maloplošné obhospodarovanie pôdy so širokým spektrom pestovaných plodín. V roku 1977 boli záhumienky pod vplyvom nariadených pozemkových úprav zrušené. Na sledovanom území boli súčasťou záhumienkového obhospodarovania aj vinohrady situované na miernych svahoch.

V období po roku 1990 dochádza k čiastočnej diverzifikácii poľnohospodárskej výroby v dôsledku premeny vybraných veľkoblokových honov na mozaiky maloblokovej ornej pôdy. Tieto mozaiky boli situované v blízkosti intravilánu obce a obhospodarované ich samostatne hospodáriacimi roľníkmi. Pestovanie prevažnej väčšiny vyššie zmienených tradičných plodín sa už neobnovilo, samostatne hospodáriaci roľníci sa zameriavajú prevažne na obilniny.

Obr. 1: Kompozícia poľnohospodárskej krajiny záujmového územia

A/ pred socialistickou kolektivizáciou – rok 1949,

B/ na začiatku procesu transformácie – rok 1991,

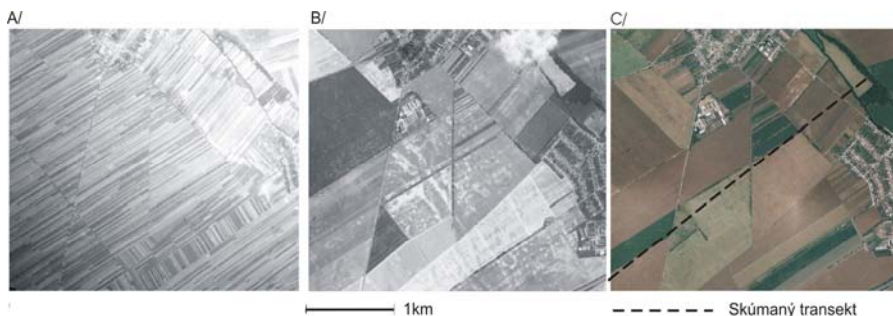
C/ v súčasnosti – rok 2003

Figure 1: Agricultural landscape composition in the study area

A/ before socialistic collectivization,

B/ at the beginning of the transformation process,

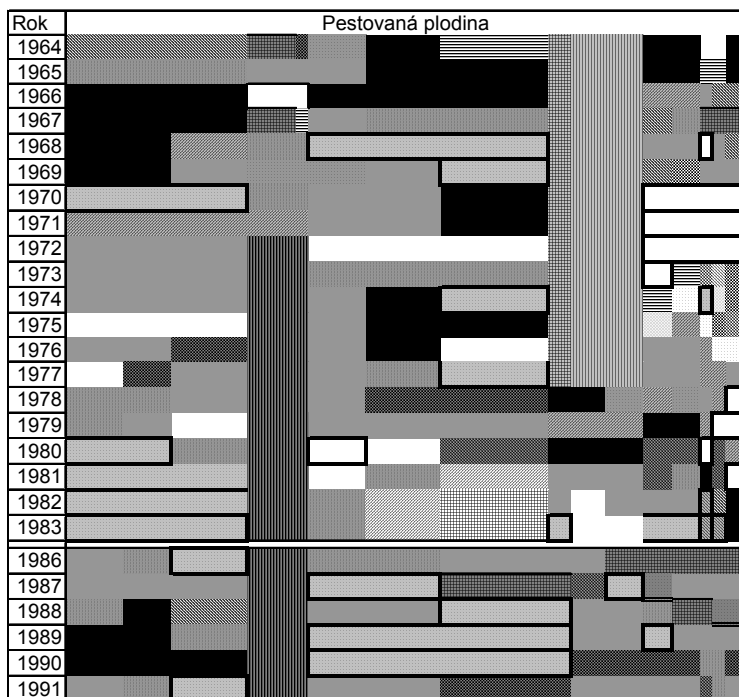
C/ at the present time – year 2003

Jedným zo závažných problémov súvisiacich s aktuálnym agroekosystémovým manažmentom je všeobecný trend genetickej a ekologickej uniformity súvisiacej so zmenenými ekonomickými podmienkami (zvýšený dopyt po niektorých technických plodinách, zánik cukrovarov a pod.). Tento trend zahŕňa špecializáciu na úzky okruh pestovaných odrôd, najmä na olejninu (slnečnica a repka), ktoré sa v predchádzajúcich desaťročiach v tejto lokalite nepestovali (tab.2). Zároveň zaniklo pestovanie cukrovej repy, zeleniny a strukovín, ktoré boli prirodzenými biotopmi viacerých druhov hmyzu. Postupné znižovanie počtu pestovaných plodín na skúmanom transekte dokumentuje graf 1.

Tab. 1: Zastúpenie poľnohospodárskych plodín na sledovanom transekte v rokoch 1964 – 1991

Table 1: Crop pattern in the studied transect in 1964 – 1991

Legenda:

	vinohrady		pšenica		nešpecif. zelenina
	ovocný sad		jačmeň ozimný		cibuľa
	záhumienky		jačmeň jarný		uhorky
	lucerna		kukurica na zrno		kapusta
	krmná miešanka		kukurica na siláž		rajčiaky
	cukrová repa		ovos		kel
	konopa		zemiaky		mrkva
	bôb		cirok		hrach

Tab. 2 : Zastúpenie poľnohospodárskych plodín na sledovanom transekte v rokoch 1996 – 2010

Table 2: Crop pattern in the studied transect in 1996 – 2010

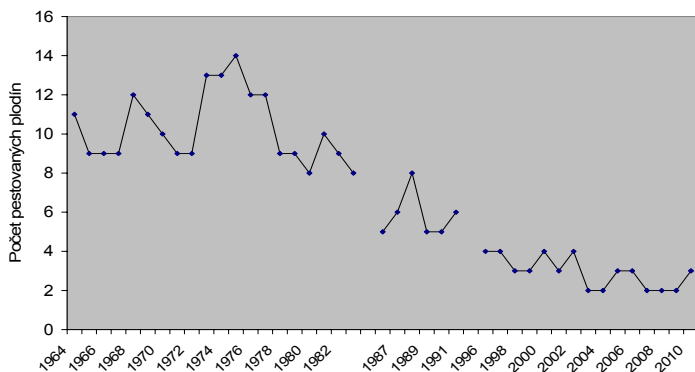
Rok	Pestovaná plodina				
1996					
1997					
1998					
1999					
2000					
2001					
2002					
2003					
2004					
2005					
2006					
2007					
2008					
2009					
2010					

Legenda:

	slnečnica		pšenica		kukurica na zrna
	repka olejná		jačmeň jarý		malobloková OP

Graf 1: Zmeny v počte pestovaných poľnohospodárskych plodín na záujmovom území v rokoch 1964 – 2010

Graph 1: Changes in the number of crops planted in the study area in the years 1964 – 2010

Obdobie transformácie poľnohospodárstva bolo na Slovensku sprevádzané dramatickým poklesom stavov hospodárskych zvierat, čo následne vyvolalo zmeny v štruktúre rastlinnej výroby. Podľa dostupných štatistických údajov po roku 1989 stavy hovädzieho dobytku a ošipáných poklesli o viac ako 70% (www.statistics.sk). Ako uvádza Holúbek (2008) tieto zmeny priniesli redukcii potravy a úkrytov pre poľovnú zver, nakoľko sa celoplošne sa znížili plochy viacročných krmovín. Pestovanie lucerny, ktorá bola štandardne zastúpená na záujmovom území v rokoch 1960 – 1991, malo okrem produkcie krmovín pre hospodárske zvieratá aj viacero mimoprodukčných funkcií, dôležitých z hľadiska ochrany pôdy, genofondu, biotopov, ale najmä trofických reťazcov voľne žijúcich druhov. Vzhľadom na skutočnosť, že v hodnotenom katastrálnom území ani v jeho okolí sa nevyskytujú žiadne trvalé trávne porasty, absenciu tejto plodiny v osevnom postupe je možné považovať za jeden z najzávažnejších problémov ohrozujúcich tradičnú agrodiverzitu tohto územia.

Druhovo najpočetnejšou skupinou v agroekosystémoch sú bezstavovce. Ako uvádza Boháč (1999), v našich podmienkach sa v poľných kultúrach vyskytuje 400 druhov drobníkovitých a 100 druhov bystruškovitých. Okrem nich sa v agroekosystémoch vyskytujú aj mnohé ďalšie významné druhy bezstavovcov, pričom k hlavným faktorom ovplyvňujúcim formovania ich spoločenstiev je opad, vysušovanie a zhutňovanie pôdy, izolácia zvyškov pôvodných okolitých biotopov a fragmentácia krajiny (Zánová a Boháč 2008). Z tohto hľadiska mimoriadne dôležitú úlohu zohráva nelesná drevinová vegetácia, ktorá je na záujmovom území zastúpená len v minimálnej miere. Táto skutočnosť negatívne vplyva na miestnu biodiverzitu a zároveň predstavuje zvýšené riziko veternej erózie. Mnohé plošné a líniové porasty na území boli v minulosti premenené inváziou nepôvodného severoamerického druhu agát biely. Tento druh má v študovanej lokalite optimálne podmienky, preniká do pôvodných porastov, z ktorých vytláča domáce druhy drevín a obsadzuje aj voľné miesta, na ktorých bola vegetácia poškodená alebo odstránená ľudskou činnosťou. Floristické zloženie agátových porastov je pritom druhovo veľmi chudobné. V období transformácie nebola na predmetnom území zaznamenaná žiadna výsadba drevinovej vegetácie, naopak – staré ovocný sady, vysadené prevažne ešte v období pre kolektívizáciou, postupne odumierajú. Zánová a Boháč (2008) považujú za jednu z možností zvyšovania agrobiodiverzity pestovanie rýchle rastúcich drevín na energetické účely. Na základe niektorých výsledkov sledovania vybraných skupín bezstavovcov bolo preukázané, že v treťom roku existencie porastov sú vytvorené vhodné podmienky pre druhy osídľujúce viac-menej prirodzené resp. prirodzenému stavu blízke biotopy.

Záver

Prezentované výsledky dokumentujú výrazný pokles od diverzity pestovaných plodín smerom k monokultúrnemu spôsobu obhospodarovania pôdy.

Dôsledkom poklesu agroekosystémovej diverzity je postupné znižovanie na úrovni druhovej aj genetickej diverzity. Výsledky zároveň poukazujú na potrebu kombinovania informácií o krajinnej štruktúre získanej na základe podkladov z diaľkového prieskumu zeme s ďalšími doplnkovými údajmi (napr. štatistickými informáciami o meniacej sa štruktúre a rozlohe osevných plôch). Poznávanie zmien krajiny vrátane príčinných súvislostí umožňuje ich aktívnu reguláciu zo strany spoločnosti (napr. stimuláciu vybraných aktivít formou finančných dotácií, podporných programov, obmedzenia určitých zásahov formou sprísnených opatrení a pod.).

Príspevok je jedným z výstupov dosiahnutých riešením vedeckého projektu č. 2/0018/10 „Časovo-priestorová analýza využívania krajiny: hodnotenie dynamiky zmien, fragmentácie a stability aplikáciou dátových vrstiev CORINE land cover“ na Geografickom ústave SAV za podpory grantovej agentúry VEGA.

Literatúra

- Altieri, M. A.** 1999: The ecological role of biodiversity in agroecosystems. Agriculture, Ecosystems and Environment, 74, p. 19 – 31
- Boháč, J.** 1999: Staphylinid beetles as bioindicators. Agriculture, Ecology and Environment, Vol. 74, p. 357 - 372
- Bičík, I., Jeleček L.** 2005: Political events factoring into land-use changes in Czechia in the 20th century. In: Milanova, E., Himiyama, Y., Bičík, I. (eds.): Understanding land-use and land cover change in global and regional context. Enfield, USA and Plymouth, UK: Science Publishers, 2005, p.165-186 ISBN 978-1-57808-365-7
- Brookfield, H.** 2001. Exploring Agrodiversity. New York: Columbia University Press, 2001, pp. 608 ISBN 0- 231- 10232 – 1
- Collins, W. W. , Qualset, C. O.,** 1998: Biodiversity in Agroecosystems. CRC Press, pp.317 ISBN 1566702909
- Dobrovodská, M., Špulerová, J., Štefunková, D.** 2008: Mozaiky poľnohospodárskej krajiny – ohrozenia a trendy vývoja. In: Izakovičová, Z. (ed.): Smolenická výzva IV. – Kultúrna krajina ako objekt výskumu v oblasti trvalo udržateľného rozvoja. Bratislava: Ústav krajinnej ekológie, 2008, p.68 – 73 ISBN 978-80-89325-04-7
- Holúbek, I.** 2008: Antropogénne možnosti ovplyvnenia úživnosti prostredia biotopov poľovnej zveri. In: Špulerová, J., Hrnčiarová, T. 2008 (eds): Ochrana a manažment poľnohospodárskej krajiny. Bratislava: Ústav krajinnej ekológie SAV, p.184 - 187. ISBN 9788089325054
- Lipský, Z.** 1995: The changing face of the Czech rural landscape. Landscape and Urban Planning , Vol. 31, pp. 39–45 ISSN 0169-2046

- Matoušek, B.** 1958: Vtáctvo Trnavskej nížiny. Biologické práce IV (10), Slovenská akadémia vied, Bratislava, p. 1 - 80
- Stoate C., Boatman N., Carvalho C., de Snoo G., Eden P.,**2001: Ecological impacts of arable intensification in Europe. *Journal of Environmental Management*, Vol. 63, n°4, p. 337-365 ISSN 0301-4797
- Smale, M.** ed. 2005: *Valuing Crop Biodiversity: On-farm Genetic Resources and Economic Change*. Rome, Italy: International Food Policy Research Institute, Washington DC, USA and International Plant Genetic Resources Institute, p.336 ISBN 9780851990835
- Sviček, M., Gasiorková, K.** 2009: Definovanie vybraných krajinných prvkov na poľnohospodárskej pôde a vytvorenie relevantnej GIS vrstvy, identifikácia pustnúcich pôd. In: Klikušovská, Z., Sviček, M.(eds.) *Environmentálne indexy a indikátory analýzy a hodnotenia krajiny 2009*. Bratislava: Výskumný ústav pôdoznavectva a ochrany pôd, p. 82 – 91 ISBN: 978-80-89128-61-7
- Swift, M.J., Anderson, J.M.,** 1993. Biodiversity and ecosystem function in agroecosystems. In: Schultze, E., Mooney, H.A. (Eds.), *Biodiversity and Ecosystem Function*. New York: Springer, p. 57–83. ISBN: 3 – 540 - 58103
- Zánová, I., Boháč, J.** 2008: Zvyšovanie biodiverzity zemедělské krajiny pomocí plantáží rychle rostoucích dřevin. In: Špulerová, J., Hrnčiarová, T. 2008 (eds): *Ochrana a manažment poľnohospodárskej krajiny*. Bratislava: Ústav krajinnéj ekológie SAV, p.171 - 174. ISBN 9788089325054
- Zaušková, E.** 2009: Vybrané štruktúry pustnúcej krajiny Slovenska. In: Klikušovská, Z., Sviček, M.(eds.) *Environmentálne indexy a indikátory analýzy a hodnotenia krajiny 2009*. Bratislava: Výskumný ústav pôdoznavectva a ochrany pôd, p.96 – 104 ISBN: 978-80-89128-61-7

CHANGES IN ARABLE LAND USE IN TERMS OF BIODIVERSITY OF AGRICULTURAL LANDSCAPE

Summary

Agricultural biodiversity is a sub-set of general biodiversity. It includes all forms of life directly relevant to agriculture: crops and livestock, but also many other organisms such as soil fauna, weeds, pests and predators. During the last decades, high rates of agricultural landscape changes, have attracted the attention of policy and planning and raised the need to understand the causes of dramatic biodiversity decrease (Brookfield 2001, Coolins and Qualset 1998, Altieri 1999). Both arable land collectivization in the middle of 20th century and the transformation process in post-communist countries after the year 1989 has significantly affected utilization of landscape. Simplification of agridiversity accompanied by the increase of monocultures is one of the negative phenomena, which results in disappearance of the traditional landscape mosaics and reduction

of biodiversity. In general terms, conventional, intensively-farmed arable land is a poor habitat for species. However for many species arable land provides extensive, undisturbed foraging areas. The pattern of cultivation crop rotation and in particular the timing of the various management activities is an important factor governing the ability of these animals to use arable land.

Based on aerial photographs from the years 1949, 1991 and 2003, analysis of archival crop-field books and current crop rotation we described changes in arable landscape structure in a study area situated in an intensively used agricultural landscape in Trnavska Pahorkatina hilly land. One of the principal distinguishing characteristics of socialistic agricultural landscape was implementation of crop monocultures. Intensification of arable land resulted in loss of non-crop habitats and simplification of plant and animal communities within crops, with consequent disruption of food chains and declines in many farmland species. However, traditional crops, including different sorts of vegetables, leguminous plants, sugar-beet and fodder plants were planted in 1964 - 1989 (Tab. 1). Extensively used biotopes of orchards and small vineyards also survived.

After 1989, the general tendency to genetic and ecological uniformity in agro-ecosystem management is observable (Tab2.) It includes specialization on few crops, especially cereals and oil plants which did not occur in the former crop rotation. On the other hand, fields with sugar beet, vegetable and legume disappeared. Dramatic decrease of livestock production caused extinction of Lucerne fields that played an important role in wildlife biodiversity support.

Some proposals for optimalization of landscape structure are discussed in the final part of the article.

The analysis of the local landscape development shows that aerial photographs can only provide general information about the agricultural landscape structure. They cannot supply a perfect idea of the changes in spatial composition of important biodiversity resources. This is the reason of increasing importance of monitoring of agricultural practices on the local level, especially in environmentally sensitive areas.

RNDr. Monika Kopecká, PhD.

Geografický ústav SAV

Štefánikova 49, 81473 Bratislava

E-mail: Monika.Kopecka@savba.sk

Recenzoval: doc. PhDr. RNDr. Martin Boltižiar, PhD.

NEOLIBERALIZMUS A PRACUJÚCI CHUDOBNÍ V KONTEXTE SLOVENSKA A EÚ

Miroslava Kotrasová, Alena Rochovská

Abstract

Poverty is one of the most serious global problems, which in some measure concerns every country in the world. This problem is usually mostly associated with the people excluded from the society (homeless) or with the unemployed. But in the period of growing polarisation in the labour market between low skilled and low paid work on one side and high skilled, high specialized and therefore well paid work on the other side, phenomenon of „working poor“ is coming to the fore. This group is facing poverty despite the fact, that labour is perceived as an effective way of poverty prevention. In Slovakia, but also in the other states of the middle and east Europe, this problem has been visible since 1989, in the period of post socialist transformation and neo - liberalism.

Keywords: working poor, neo – liberalism, Slovakia

Úvod

Chudoba je jedným z najvážnejších globálnych problémov, ktorý sa vo väčšej alebo menšej miere týka každej krajiny sveta. Tento problém je väčšinou spájaný s ľuďmi vyradenými zo spoločnosti (bezdomovci) alebo s nezamestnanými. Už menej sa hovorí o skutočnosti, že v dobe čoraz väčšej polarizácie pracovného trhu na málo kvalifikované a slabo platené zamestnania na jednej strane a vysoko špecializované, vysoko kvalifikované a tým aj dobre platené zamestnania na strane druhej, sa čoraz viac dostáva do popredia fenomén „pracujúcich chudobných“. Táto skupina čelí chudobe aj napriek zaužíwanej predstave o práci ako o prostriedku, ktorý má prepadu do chudoby zabrániť. Na Slovensku, ale aj v iných štátoch strednej a východnej Európy začína byť tento problém viditeľný najmä po roku 1989, v období post – socialistickej transformácie a zavádzania neoliberalných praktík v rámci politických opatrení najmä v súvislosti s trhom práce (Barancová 2006; Fisher, Gould a Haugton 2007; Smith a Rochovská 2007).

To, že riziko chudoby pracujúcich je vážny problém dokazuje aj fakt, že sa chudoba pracujúcich pravidelne monitoruje a meria na európskej úrovni, v rámci indikátorov EU SILC, ktoré využijeme aj v tomto príspevku.

Definovanie pracujúcich chudobných

Podľa metodiky Európskej komisie sú za pracujúcich chudobných považovaní tí ľudia, ktorí sú zamestnaní pol roka a viac a napriek tomu majú čistý príjem nižší ako je 60% ekvivalizovaného mediánového príjmu, t. j. sú ohrození chudobou. Príjem je meraný v rámci domácnosti, v ktorej osoba žije, pričom je zohľadnený príjem všetkých členov domácnosti. Príjem je vypočítaný s prihliadnutím na veľkosť a zloženie domácnosti.¹

Jednou z mála krajín, ktorá kategóriu pracujúcich chudobných oficiálne definuje a skúma už od 60.-tych rokov 20. storočia sú USA. Pracujúcich chudobných definujú ako osoby, ktoré sú oddané prinajmenšom pol roka úsiliu na trhu práce, stali sa zamestnanými alebo si hľadali prácu počas tohto obdobia, ale stále žijú v chudobných rodinách (Klein, 1989).

Neoliberalizmus a pracujúci chudobní

Definovať koncept neoliberalizmu nie je jednoduché. Základnou myšlienkou neoliberálnej filozofie je presvedčenie, že trh je najefektívnejší prostriedok na riadenie sociálneho a hospodárskeho života spoločnosti. Na celom svete má v súčasnosti enormný politický význam, najmä pri presadzovaní štrukturálnych rozvojových programov v rozvojových krajinách podporovaných Svetovou bankou a Medzinárodným menovým fondom. V rozvinutých kapitalistických krajinách sa neoliberálna politika presadzovala hlavne v 80. rokoch (politika Margaret Thatcherovej vo Veľkej Británii, alebo Ronalda Reagana v USA).

Myšlienky neoliberalizmu mali veľký vplyv na formovanie sa politiky v súčasnom transformačnom období v strednej a východnej Európe a krajinách bývalého Sovietskeho zväzu. Pri hľadaní spôsobov prechodu z centrálneho plánovania na trhovú ekonomiku boli mnohé vlády, inštitúcie a politici „v zajatí“ jedinej možnej alternatívnej cesty tzv. predstavy trhovej utópie (Pickles a Smith, 1998).

Samozrejme, existujú mnohé úrovne, ktorými boli idey neoliberalizmu osvojované v rozličných národných kontextoch, ale všeobecne možno povedať, že prechod ku kapitalizmu je veľmi nerovný proces, ktorý vytvára a prehĺbuje sociálno-priestorové nerovnosti. Vďaka privatizácii vznikli mnohé nové pracovné príležitosti, z ktorých profitujú najmä podnikatelia. Mnohí iní však nemohli mať (vzhľadom na mnohé, často komplikované dôvody) úžitok z ekonomického rastu.

¹ Osoby žijúce v domácnosti sa vážia nasledovne: prvému dospelému (osoba stará 18 r. a viac) je priznaná hodnota 1, druhému a nasledujúcemu dospelému je priznaná hodnota 0,5 a deťom do 14 rokov hodnota 0,3. Príjem domácnosti je potom rozdelený váženým počtom osôb ľudí žijúcich v domácnosti a výsledný ekvivalizovaný príjem je prisudzovaný každému členovi sledovanej domácnosti rovnako.

Týmto domácnostiam alebo jednotlivcom sa ich životná úroveň spolu s príjmom zhoršila, buď preto, že sa ocitli na trhu v slabo platených a nestabilných zamestnaniach, alebo boli nezamestnaní, podobne, ako ukazujú skúsenosti z globálnych miest západného kapitalistického sveta (Smith, Rochovská 2007).

V kontexte nárastu sociálnych nerovností a chudoby, rozmach často nelegálneho hospodárstva na jednej strane a na strane druhej život z ruky do úst sa stal dennou spoločenskou skúsenosťou. V mnohých prípadoch sa chudoba najviac prejavila v izolovaných vidieckych regiónoch, kde sú možnosti zamestnania sa veľmi obmedzené a tam, kde je výrazná koncentrácia rómskej populácie (Korec 2005, Michálek 2004). Taktiež mestá zaznamenali narastajúcu relatívnu chudobu a príjmové nerovnosti. Tie sa dotkli najmä robotníckej triedy a nezamestnaných. Ak u tých, ktorí majú prístup k pracovným príležitostiam možno pozorovať relatívny nárast príjmu, značná časť populácie je odkázaná na štátnu podporu, okrem nezamestnaných aj pracujúci v nízkopríjmových odvetviach, ktorých príjmy nedosahujú úroveň životného minima v relatívne drahých mestách.

Tu sa dostávame k problematike pracujúcich chudobných, ktorú sa okrem iného snažíme skúmať v projekte o životných stratégiách. Výskum prebieha na úrovni domácností a to najmä z toho dôvodu, že domácnosti hrajú v spoločnosti rolu priesečníka ekonomických a sociálnych procesov a tiež predstavujú určitú mikroekonomickú paralelu prebiehajúcich ekonomických zmien. (Azudová 2001)

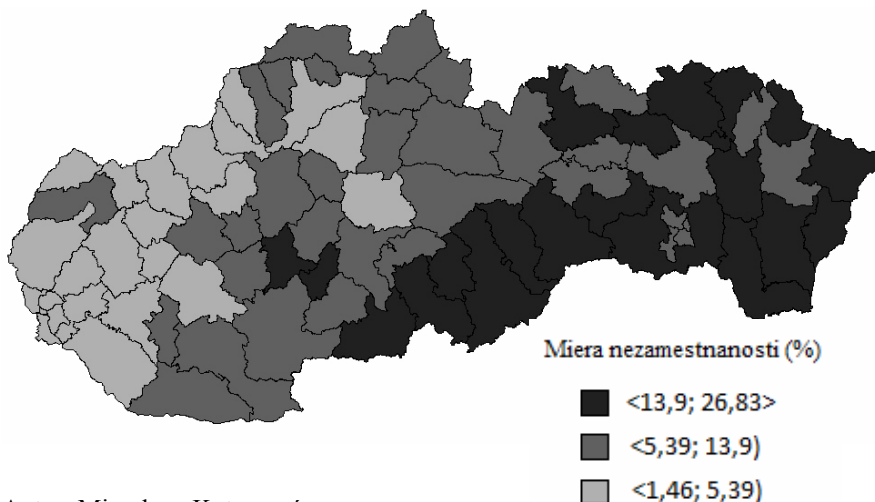
Ďalším dôvodom, prečo je základnou jednotkou výskumu domácnosť je aj fakt, že napriek tomu, že záujmy a stratégie jednotlivých členov domácnosti môžu byť individuálne, každá prijatá stratégia jednotlivca zahŕňa aj ostatných členov domácnosti a preto je stratégia domácnosti výsledkom spoločnej zhody. (Wallace 2002)

Slovensko a pracujúci chudobní

V jednotlivých regiónoch Slovenska sa domácnosti nachádzajú v rozličných situáciách, vezmúc do úvahy mieru nezamestnanosti v jednotlivých regiónoch, ponuku práce, či rozdielne životné náklady. To, že na Slovensku stále pretrváva fenomén bohatého, resp. bohatšieho (severo) západu a chudobného (juho) východu demonštrujú aj mapy č. 1 a 2, kde je znázornená miera nezamestnanosti v jednotlivých okresoch Slovenska a úroveň priemernej mzdy v jednotlivých okresoch Slovenska. Pri pohľade na mapy je zrejmé, že v okresoch s vyššou nezamestnanosťou je priemerná mzda nižšia. Vypočítaný korelačný koeficient ($r=0,58$) potvrdzuje pomerne vysokú závislosť medzi mierou nezamestnanosti a výškou priemernej mzdy. Dôvodom môže byť fakt, že vzhľadom na vysokú mieru nezamestnanosti sú obyvatelia týchto regiónov ochotní pracovať aj za nižšiu mzdu.

Mapa 1: Miera nezamestnanosti v jednotlivých okresoch Slovenska v r. 2008

Map 1: Unemployment rate in the districts of Slovakia in 2008

Autor: Miroslava Kotrasová

Zdroj: Eurostat 2008

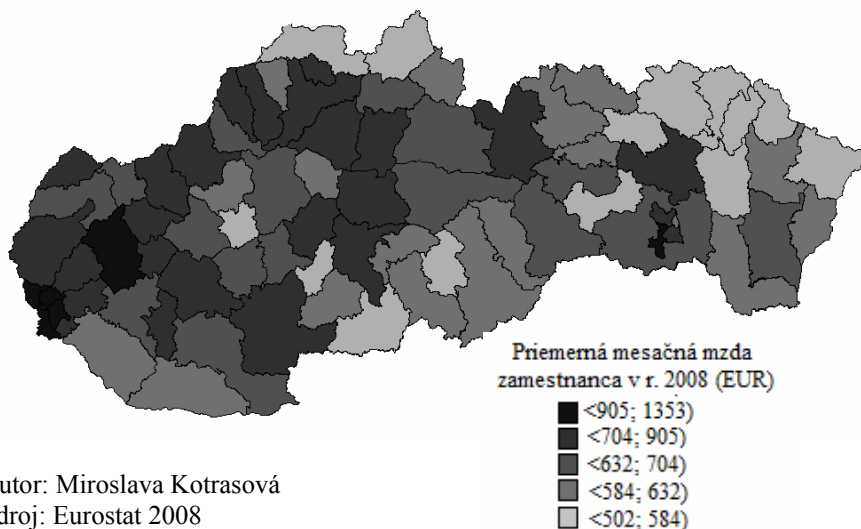
Pri problematike pracujúcich chudobných je to však len špička ľadovca a ponúka len letný náhľad na problematiku. Uvádzať iba výšku priemernej mzdy je v prípade Slovenska (ale aj iných štátov EÚ) mierne zavádzajúce. Je to najmä z toho dôvodu, že pri silnej polarizácii Slovenska výška priemernej mzdy nereflektuje skutočnú situáciu, vzhľadom na zahrnutie výrazne prosperujúcich okresov do štatistiky (prípady Bratislavy, Košíc). Nehovoriac o tom, že výška priemernej mzdy predstavuje hrubú mzdu na jednotlivca, ktorá sa nevypočítava podľa veľkosti a zloženia domácnosti.² Výpovednejším ukazovateľom je, najmä pre potreby porovnania Slovenska s ostatnými krajinami, uvádzať ekvivalizovaný čistý mediánový príjem podľa domácnosti, t.j. príjem, ktorý delí rad príjmov všetkých sledovaných obyvateľov na polovicu (50% obyvateľov má príjem nižší ako mediánový príjem a 50% má tento príjem vyšší) a je vážený veľkosťou

² Priemerná mesačná mzda zamestnanca sa vypočítava ako podiel celkového objemu miezd a náhrad miezd vyplatených v sledovanom období k priemernému evidenčnému počtu zamestnancov. Mzdové ukazovatele zásadne obsahujú čiastky hrubej mzdy, platu a pod. pred znížením o poistné na poistenie v nezamestnanosti, nemocenské poistenie, zdravotné poistenie a dôchodkové poistenie, preddavky na daň z príjmov fyzických osôb, obstarávky, výživné, pokuty, splátky na pôžičky a pod. <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=5606>

a zložením domácnosti. (viď pozn. 1). Bohužiaľ, na Slovensku medián ekvivalizovaného príjmu nezohľadňuje regionálne rozdiely, pretože sa uvádza len celoslovenský priemer.

Mapa 2: Priemerná mesačná mzda zamestnanca v jednotlivých okresoch Slovenska v roku 2008

Map 2: Average monthly wage of an employee in the districts of Slovakia in 2008

Autor: Miroslava Kotrasová

Zdroj: Eurostat 2008

V rámci EÚ sa sleduje mediánový ekvivalizovaný čistý príjem a priemerný ekvivalizovaný čistý príjem. Sledovanie mediánového príjmu je pritom výpovednejšie ako sledovanie priemerného príjmu, pretože mediánová hodnota nie je skreslená extrémnymi hodnotami, ktoré na Slovensku predstavujú najmä údaje za okresy Bratislava a Košice. O tom, že priemerný príjem je skreslený extrémnymi hodnotami v každej krajine EÚ svedčí aj tabuľka č. 1 jednotlivých krajín a ich priemerných a mediánových príjmov. V každej krajine je ekvivalizovaný mediánový príjem nižší ako ekvivalizovaný priemerný príjem. Z uvedeného môžeme usudzovať, že v každej krajine sú regióny, ktorých extrémne hodnoty ovplyvňujú priemerný výsledok, a preto by bolo veľmi prínosné sledovať ekvivalizovaný mediánový príjem a ekvivalizovaný priemerný príjem na regionálnej (okresnej) úrovni. Rozdiel medzi priemerným a mediánovým príjmom

za región (okres) by tak mohol odhaliť, ako veľmi nerovnomerné je rozdelenie príjmov medzi obyvateľmi v regióne (okrese).

Tab. 1: Ekvivalizovaný ročný čistý mediánový príjem a ekvivalizovaný ročný čistý priemerný príjem v jednotlivých krajinách EÚ v roku 2008 v EUR

Table 1: Equivalised annual net median income and equivalised annual net average income in EU countries in 2008 (EUR)

Krajina	Ekv. mediánový príjem	Ekv. priemerný príjem	60% mediánu
EU 27	14625	16894	8775
Rumunsko	1954	2325	1172
Bulharsko	2171	2662	1303
Poľsko	4155	4938	2493
Litva	4169	4944	2501
Maďarsko	4399	4830	2639
Slovenská republika	4792	5178	2875
Lotyšsko	4832	5942	2899
Estónsko	5547	6333	3328
Česká republika	6064	6803	3638
Portugalsko	8130	10274	4878
Malta	9547	10565	5728
Grécko	10800	12764	6480
Slovinsko	10892	11706	6535
Španielsko	12922	14535	7753
Taliansko	15637	17724	9382
Cyprus	16703	18845	10022
Francúzsko	17564	19995	10538
Belgicko	17979	19979	10787
Nemecko	18254	21027	10952
Rakúsko	19011	21340	11407
Holandsko	19490	22233	11694
Fínsko	19666	21815	11800
Švédsko	20296	21478	12178
Veľká Británia	21865	26276	13119
Írsko	22933	26664	13760
Dánsko	24161	26030	14497
Luxembursko	30917	35362	18550

Zdroj: EU SILC 2008

Hranica rizika chudoby je daná hodnotou 60% mediánu pre každú krajinu. Pri každej krajine je táto hodnota iná, niekedy až diametrálne odlišná (pri porovnaní napr. Luxemburska – 18550 EUR a Rumunska – 1172EUR). Výskumy sa tak musia zameriavať na skúmanie relatívneho a nie absolútneho rizika chudoby, toto riziko je potom definované v súvislosti so všeobecnou úrovňou prosperity v každej krajine.

V tabuľke č. 2 vidíme podiely pracujúcich chudobných vo všetkých krajinách EU, pričom aj tieto rozdiely sú značné. Neplatí pritom skutočnosť, že v prípade nízkeho (vysokého) mediánového príjmu v danej krajine je podiel pracujúcich chudobných vyšší (nižší).

Treba povedať, že skupina pracujúcich chudobných je náročná na identifikáciu a charakterizáciu pre nedostatok špecifických dát a tiež preto, že koncept výskumu kombinuje dva levely analýzy: pracovný status jednotlivca (individuálny level) a výšku príjmu domácnosti ohrozenej chudobou, v ktorej jednotlivci žijú (kolektívny level) (Working poor in Europe, 2010).

Tab. 2: Podiel pracujúcich ohrozených chudobou v krajinách EÚ v roku 2008 (%)

Table 2: Share of the employed people endangered by poverty in EU countries in 2008 (%)

Krajina	Podiel pracujúcich ohrozených chudobou	Krajina	Podiel pracujúcich ohrozených chudobou
EU 27	8	Nemecko	7
Rumunsko	18	Švédsko	7
Grécko	14	Írsko	6
Poľsko	12	Rakúsko	6
Portugalsko	12	Slovenská republika	6
Lotyšsko	11	Belgicko	5
Španielsko	11	Česká republika	5
Litva	9	Dánsko	5
Luxembursko	9	Fínsko	5
Taliansko	9	Holandsko	5
Veľká Británia	9	Maďarsko	5
Bulharsko	7	Malta	5
Estónsko	7	Slovinsko	5
Francúzsko	7	Cyprus	4

Zdroj : EU SILC 2008

Vybrané fakty o pracujúcich chudobných na Slovensku:

- pracujúci muži čelia 1,2 krát väčšiemu riziku, že upadnú do chudoby ako ženy,
- viac pracujúcich, ktorí sú ohrození chudobou žije v domácnostiach so závislým dieťaťom (8%), v single domácnostiach (s jedným rodičom) a závislým dieťaťom je toto číslo dokonca viac ako dvakrát vyššie (17%), najmenší podiel pracujúcich ohrozených chudobou je v domácnostiach bez závislého dieťaťa (3%),
- 14 % pracujúcich so základným stupňom vzdelania je definovaných ako pracujúci chudobní, v porovnaní s pracujúcimi so stredoškolským vzdelaním (6%) a pracujúcimi s vysokoškolským vzdelaním (3%),
- len 5% pracujúcich na trvalý pomer môže byť definovaných ako pracujúci chudobní, kým pri pracujúcich na dočasný pracovný pomer je tento podiel až 11%
- riziko upadnutia do chudoby je až 2,8 krát väčšie pre pracujúcich ktorý pracujú menej ako celý rok v porovnaní s pracujúcimi, ktorí pracujú celý rok,
- medzi pracujúcimi na plný pracovný úväzok je podiel pracujúcich chudobných 5%, kým pri pracujúcich na čiastočný úväzok je tento pomer až 11% (EU SILC, 2008).

Ako je zrejme s uvedených faktov, riziko ohrozenia pracujúcich chudobných môže závisieť od viacerých faktorov, ktoré spolu navzájom súvisia: pohlavia, veľkosti domácnosti, vzdelania, typu pracovného pomeru a iných. Preto je k skúmaniu jednotlivých domácností (základných jednotiek výskumu) nutné pristupovať komplexne a dôkladne, s dôrazom na poznanie čo najväčšieho množstva faktorov, ktoré danú domácnosť ovplyvňujú.

Záver

Vo väčšine krajín EÚ, Slovensko nevynímajúc, sa problematike pracujúcich chudobných nevenuje dostatočná pozornosť. Viac pozornosti je zameranej na problematiku chudoby vo všeobecnosti. Aj keď je získanie zamestnania prvou podmienkou, ktorú treba splniť pri snahe vymaniť sa z chudoby, ani existencia zamestnania často nezaistí kvalitnú životnú úroveň. Vo veľkých mestách je napríklad pomerne dostatočné množstvo pracovných príležitostí, ktoré sú však vzhľadom na vysoké životné náklady slabo platené a je tak veľké riziko, že aj pracujúci človek sa prepadne pod hranicu chudoby (Smith et al. 2007).

Práca v nízkopríjmových zamestnaniach je tiež často spojená s neformálnymi praktikami niektorých zamestnávateľov, ktorí vyplácajú minimálnu mzdu a zvyšok doplácajú v hotovosti. To následne spôsobuje ťažkosti najmä pri prístupe k hypotékam a pôžičkám na trhu s nehnuteľnosťami. Ďalšie otázky tohto fenoménu, ktoré je nutné skúmať súvisia s vysokou mierou migrácie

za prácou z okresov s nedostatočnými pracovnými príležitosťami, kde najmä muži často odchádzajú za prácou na týždenné a často i dlhšie obdobie. Zabezpečia síce príjem do domácnosti, ale často za cenu oslabenia tradičných rodinných väzieb a narušenia vzťahov. Navyiac, pracujúci chudobní, najmä tí s nižším vzdelaním, pracujúci príležitostne alebo na dočasný pracovný pomer, sú skupinou, ktorá je najviac ohrozená súčasnou finančnou krízou. Aj keď v súčasnosti ešte nemôžeme pracovať s presnými dátami, je viac ako pravdepodobné, že pracujúci chudobní sú finančnou krízou obzvlášť zasiahnutí.

Tento príspevok predstavuje len akýsi úvodný vstup do pomerne rozsiahlej problematiky pracujúcich chudobných. Vyvoláva množstvo otázok, niektoré z nich snád' bude možné zodpovedať na základe pokračujúceho detailného výskumu v regiónoch Slovenska.

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0579-07.

Literatúra

- Azudová, E.** 2005: Vývoj sociálnej štruktúry a postavenie domácností v transformačnom procese. Ekonomický časopis, 53, č.1, s. 79-91.
- Klein, B. W., Rones, P. L.,** 1989: A profile of the working poor, Monthly Labour Review, 1989, p. 58
- Korec, P.** 2005: Regionálny rozvoj Slovenska v rokoch 1989-2004. Geografika. Bratislava.
- Michálek, A.** 2004: Meranie chudoby v regiónoch (okresoch SR), Sociológia, 36 (1): 7-30.
- Pickles, J., Smith, A.,** (Eds.) 1998: Theorising Transition: the Political Economy of Post-Communist Transformation. London: Routledge. ISBN: 0-415-16266
- Smith, A. and Rochovská, A.** 2007. Domesticating neo-liberalism: Everyday lives and the geographies of post-socialist transformations. Geoforum, Vol. 38, Issue 6, pp. 1163-1178.
- Smith, A., Stenning, A., Rochovska, A. and Swiatek, D.** 2007. The emergence of a working poor: Labour markets, neoliberalisation and diverse economies in post-socialist cities. Antipode, Vol. 40, Issue 2, pp. 283-311.
- Smith, A. and Rochovská, A.** 2007. Neo-liberalism and post-socialist urban transformation: poverty, inequality and the city. ACTA GEOGRAPHICA UNIVERSITATIS COMENIANAE No. 48, 2006, pp. 43-54
- Wallace, C.** 2002. Household strategies: Their Conceptual Relevance and Analytical Scope on Social Research. [cit. 2010-04-16]. Dostupné na internete: <http://www.hwf.at/downloads/open_area/publications/forum_publications_03.pdf>
- Eurostat statistics database.** [cit. 2010-04-15]. Dostupné na internete: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database>

Working poor in Europe 2010. Výročná správa agentúry Eurofound. [cit. 2010-04-12]. Dostupné na internete:

<<http://www.eurofound.europa.eu/docs/ewco/tn0910026s/tn0910026s.pdf>>

NEOLIBERALISM AND THE WORKING POOR IN PERSPECTIVE OF SLOVAKIA AND EU

Summary

Inadequate attention is paid to the issue of working poor in the majority of EU countries, Slovakia included. More attention is focused on the issue of poverty in general. Even if being employed is the first condition to be accomplished while trying to escape from poverty, not even having a job can always secure quality standard of living. For example, in the big cities, there is relatively sufficient amount of working opportunities, however, lot of those jobs are low paid, taking into account high costs of living and there is a considerable risk for employee of falling into the poverty.

Having a low paid job is often connected with informal practices of employers, who are paying off minimum wage and the rest of the wage is paid in cash. Consequently, such practices can cause problems with mortgages and loans at the real estate market. Other issues of this phenomenon, which have to be examined, are connected with the high migration rate from the regions with insufficient amount of working opportunities in order to find new job. Especially men are leaving home for a week or longer because of work. They provide household income, but often at the cost of weakened traditional family bounds and intruded relationship.

Moreover, working poor, especially those with lower education level and who are working occasionally or temporarily belong to the group, which is threatened with current financial crisis the most. Even if we are no able to work with accurate data nowadays, it is more than probable that working poor are especially affected with the financial crisis.

This paper is only the introductory document into the wide problems of working poor phenomenon. It brings a lot of questions, some of them will be hopefully answered on the basis of continuing detailed research in the Slovak regions.

Mgr. Alena Rochovská, PhD., Mgr. Miroslava Kotrasová

Katedra humánnej geografie a demogeografie

Mlynská dolina, 842 15 Bratislava 4

E-mail: rochovska@fns.uniba.sk, kotrasova@fns.uniba.sk

Recenzovala: doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.

VPLYV FYZICKOGEOGRAFICKEJ ŠTRUKTÚRY KRAJINY NA REGIONÁLNY ROZVOJ Z ASPEKTU JEJ PRIMÁRNEHO POTENCIÁLU

Lucia Kunáková, Slavomír Bucher

Abstract

The paper deals with the options for the regional development from the aspect of a primary potential of the landscape. In the individual chapters we characterize the influence and the possibilities of the utilization of the natural elements and components of the landscape from the viewpoint of human activities (location potential, geological potential, georelief potential, climate potential, water management potential, soil potential and land cover potential)

Keywords: primary potential, regional development, location potential, geological potential

Úvod

Každý región je možné charakterizovať odlišnými prírodno-geografickými podmienkami, ktoré majú vplyv na rozvoj regiónu, patrí tu poloha územia, geologické pomery, georeliéf, klimatické pomery, charakter povrchových a podzemných vôd, či vegetačný kryt. Fyzickogeografická štruktúra krajiny výrazne ovplyvňuje viacero aspektov regionálneho rozvoja a v mnohých prípadoch je často prvým impulzom k rozvoju ľudskej aktivity v regióne.

Charakter prírodného prostredia (hlavne georeliéfu a klimatických podmienok) je výrazným faktorom lokalizácie ľudského osídlenia (koncentrácia hustého osídlenia do oblastí kotlín a nížin), stavieb dopravnej infraštruktúry (zvýšené náklady na stavbu v horských oblastiach), či priestorového rozšírenia poľnohospod. aktivít (koncentrácia plôch poľnohospod. kultúr do nižinných, kotlinových oblastí s priaznivými klimatickými pomermi).

Potenciál krajiny podľa Oľahel'a a Poláčika (1987) chápeme a hodnotíme v zmysle komplexných vlastností skúmaného objektu (krajiny) ako ponuku, schopnosť, resp. vhodnosť krajiny poskytovať a plniť rôzne funkcie, s cieľom uspokojovať potreby spoločnosti v súlade s harmonickým fungovaním funkčných väzieb krajinného systému. Z uvedeného vyplýva, že výskum potenciálu zahŕňa tak hľadanie jeho kvalitatívnych hodnôt, výber potenciálnych funkcií, ako aj ich kvantifikovanie, hľadanie pozitívnych hodnôt, poznanie limitov.

Potenciál krajiny poznávame počas hodnotiaceho procesu, keď sa vlastnostiam krajiny priraduje určitá hodnota potenciálu. Jednotkami hodnotenia sú hodnotové stupne potenciálu, z ktorých každý značí určité pozitívum, množstvo,

resp. zásobu vlastností alebo zdroja, ale rovnako aj obmedzujúce vlastnosti a možnosti jeho využívania (Lehotský, 1991).

Cieľom práce je opísať vplyv jednotlivých fyzickogeograf. zložiek krajiny na rozvoj regiónu, z aspektu primárneho potenciálu.

Potenciál polohy

Významným faktorom externého charakteru je geografická poloha regiónu. Potenciál polohy sa výrazne uplatňuje vo viacerých oblastiach. Výrazným faktorom je poloha územia, napr. k morskému pobrežiu. Prímorské štáty môžu výrazne profitovať zo svojej polohy z hľadiska rozvoja obchodu, námornej dopravy, rybolovu, rekreácie a pod.. Nepriaznivú polohu vnútrozemských štátov môžu zmierňovať riečne cesty, ktoré sú spojené s morom (kanál Dunaj – Mohan – Rýn). Významným faktorom je aj poloha územia na starých suchozemských dopravných cestách a koridoroch (Via Magna, hodvábna, jantárová cesta). Popri týchto cestách sa rozvíjal obchod a osídlenie.

Výhodná poloha regiónu sa väčšinou meria dobou prepravy, resp. vzdialenosťou vychodzieh a cieľových regiónov. Polohový potenciál regiónu možno podľa Víturku (2003, in: Dokupil, Matušková 2005, str. 15) hodnotiť prostredníctvom:

1. dynamického ukazovateľa potenciálu dostupnosti, ktorý môžeme analyzovať na základe dopravnej vzdialenosti od hlavných zahraničných koncentrácií ekonomických aktivít a jeho výpočet vychádza zo všeobecného gravitačného modelu: tento môžeme počítať pre cestnú dopravu, ktorá má v súčasnosti pre obchod medzi stanovenými východzimi a cieľovými regiónmi najvýznamnejší podiel. Do modelu musíme zahrnúť kritérium efektívnosti vzdialenosti, v rámci ktorého základný trend nárastu nákladov má lineárny charakter.

2. statického ukazovateľa potenciálu dostupnosti, ktorý môžeme analyzovať na základe objemu ekonomickej aktivity regiónu, určeného ukazovateľom regionálneho hrubého domáceho produktu, ktorý vzhľadom na odlišnú cenovú úroveň v jednotlivých krajinách je potrebné prepočítať využitím koeficientu parity kúpnej sily.

Geologický potenciál

Geologické pomery sa reflektujú vo využívaní človekom najmä z hľadiska výskytu nerastných surovín. Najväčší význam z ložísk nerastných surovín má rozloženie metalogenetických ložísk. Metodicky ich môžeme v danom priestore rozložiť ako systém bodov v skúmanom priestore (lokalít). Body obsahujú informáciu o veku lokality, genéze, tvare a veľkosti ložiska. Práve veľkosť ložiska

obsahuje informáciu, ktorá vyjadruje potenciálne ekonomické využitie ložiska. Ložiská je potrebné vyhodnotiť z aspektu hospodárskeho významu.

Lokality nerastných surovín vytvárajú v krajine miesta, na ktoré sa sústreďuje ťažba – ťažobné objekty a následne spracovateľský priemysel. V súčasnosti sa v súvislosti s rozvojom dopravnej infraštruktúry význam nerastných surovín ako lokalizačného faktora priemyslu znížil.

Hospodárska aktivita je sústredená na lokality ťažby a nevytvára súvislý povrch. Ak je však lokalít s možnou ťažbou viac, dochádza ku koncentrácii priemyselnej výroby, ktorá vyvoláva kooperáciu a vedie ku vzniku priemyselných oblastí – plošný efekt. Tento fakt súvisí s veľkosťou daného ložiska. Bodové lokality ložísk vyvolávajú priestorový efekt, lebo ekonomické aktivity nie sú viazané iba na bodové lokácie ložísk. Tento efekt je typický pre blízke okolie lokalít jednotlivých ložísk, lebo so stúpajúcou vzdialenosťou narastajú dopravné náklady, ale uvedené lokality nemusia byť závislé na vzdialenejších lokáciách (Dokupil, Matušková 2005).

Substrátové podmienky typov prírodnej krajiny majú z hľadiska regionálneho rozvoja vplyv aj na urbanizáciu, či výstavbu komunikácií.

Potenciál georeliéfu

Georeliéf ovplyvňuje celý rad ľudských aktivít. Okrem spomínanej lokalizácie obytných, priemyselných, poľnohospodárskych centier je významný aj v oblasti rozvoja CR (budovanie lyžiarskych a iných športových stredísk a pod.). Práve rôzne formy georeliéfu sú dominantnou zložkou ochrany vo viacerých chránených územiach. Pri ich určovaní vychádzame z relevantných vlastností krajiny, ktoré môžeme vyjadriť pojmami jedinečnosť, pôvodnosť, ladnosť a pod.

Na využitie krajiny majú najväčší vplyv morfometrické vlastnosti georeliéfu každého územia (najmä sklon svahov, orientácia voči svetovým stranám a iné), ktoré je potrebné vykonať pre všetky odvetvia činnosti (doprava, poľnohosp., lesné hospodárstvo, stavby sídel a priemyselných simplexov). Touto problematikou sa zaoberá Kirchner 1993, Lacika 2001, 2002, Demek a kol. 1972. Pri doprave je obmedzenie značné, napr. Demek (1972) cestnú dopravu obmedzuje sklonom $5 - 7^\circ$, iní autori to limitujú 10° (Karásek 2001). Výstavba v železničnej doprave je limitovaná sklonom $0 - 3^\circ$. Hranicu 15° vymedzuje Demek (1972) ako limit pre schodnosť terénu pre nákladné a osobné auta. Pre výstavbu sídel sa za ideálne považujú sklony podľa Demeka (1972) $0 - 2 - 5^\circ$, pre výstavbu priemyselných simplexov uvádza rozmedzie $12 - 15^\circ$. Najväčšia pozornosť sa venuje morfometrickým charakteristikám georeliéfu v poľnohospodárstve. Sklony georeliéfu sú tu zahrnuté do bonitovaných pôdnoekologických jednotiek. Sklonitosť je rozdelená na 7 skupín a posudzuje sa tu aj orientácia svahov. V poľnohospodárstve sú sklony v georeliéfe limitujúcim faktorom pre použitie mechanizácie. Demek (1972) považuje sklon 7° ako faktor limitujúci nasadenie

kombajnov a Karásek (2001) hodnotu 15° ako limit pre obrábanie pozemkov ťažkou mechanizáciou. Samozrejme v poľnohospodárstve dôležitú úlohu zohráva vertikálna diferenciácia územia, teda nadmorská výška, ktorá úzko súvisí s georeliéfom. So vzrastajúcou nadmorskou výškou sa zhoršujú klimatické podmienky, ktoré najviac ovplyvňujú poľnohospodársku výrobu. Lesné hospodárstvo, lesnícka činnosť je najmenej obmedzená sklonmi svahov. Za nevhodné možno považovať iba tie oblasti, ktoré majú extrémne vysoké hodnoty sklonu svahov, napr. hlboko zarezané doliny a oblasti modelované glaciálnou činnosťou. Tu je lesnícka činnosť komplikovaná a finančne náročná. Priemysel do istej miery nie je závislý na týchto podmienkach (ak berieme do úvahy, napr. mierne klimatické pásmo), hoci napr. výstavba priemyselných závodov vo väčších nadmorských výškach je ovplyvnená, napr. snehovými zrážkami, veternosťou a podobne.

Georeliéf nášho územia je polygenetický a obsahuje mnoho fosílnych foriem, preto je analýza tvarov, sklonov a orientácie, teda potenciál georeliéfu pre hospodársku činnosť z aspektu rizika prírodných hazardov (geomorfologické procesy - fluválna erózia, erózia pôdy, zosuvy a ich aktivácia napr. v súvislosti s prívalovými zrážkami; tektonika – zlomy a podobne) je veľmi dôležitý. Úzko súvisí s regionálnym rozvojom územia. Na južne orientovaných svahoch sú napr. geomorfologické procesy intenzívnejšie a je tu väčšia náklonnosť k zosuvným procesom (Dokoupil, Matušková 2005).

Klimatický potenciál

Klíma ovplyvňuje celý rad ľudských aktivít, počnúc spomínanou lokalizáciou osídlenia, cez poľnohospodársku výrobu (ktorá je závislá hlavne na type a množstve zrážok, teplote, slnečnom svite, či vplyve vetra), rozvoj rekreácie, lokalizácia siete liečebných zariadení v územiach s priaznivou mikroklimou (sanatória a liečebne v horskom a vysokohorskom prostredí), stavba veterných, solárnych elektrární.

Potenciál klímy v našich podmienkach vyjadruje klimatická regionalizácia Slovenskej republiky. Pri hodnotení klimatického potenciálu krajiny sa vychádza z hodnotenia klimatických prvkov akými sú: teplota, zrážky (negatívne vplyvajú na mnohé ekonomické aktivity), výška snehovej pokrývky (predpoklad na rozvoj zimného cestovného ruchu – lyžiarske vleky, bežkárske trate), slnečnosť, hmľistosť, či veternosť.

Hydrologický potenciál krajiny

Vodná zložka krajiny je jedným z rozhodujúcich faktorov prírodného potenciálu územia, vplýva na možnosti využitia územia pre poľnohospodársku výrobu, pre zásobovanie obyvateľstva a priemyslu vodnými zdrojmi (dôležitá je

výdatnosť vodných zdrojov), pre dopravu. Pobrežné, morské, jazerné a iné vodné plochy predstavujú zóny rekreácie a oddychu. Na báze zdrojov minerálnych vôd vzniklo viacero svetoznámych kúpeľov. Nezanedbateľné je využitie vodných tokov na výrobu elektrickej energie, geotermálna energia podzemných vôd predstavuje veľmi významný potenciál krajiny. V pobrežných oblastiach sa zase využíva prílivová energia na stavbu prílivových hydroelektrární.

Stanovenie hydrologického potenciálu územia je dôležité pre regionálny rozvoj daného územia. Podľa Dokoupila a Matuškovcej 2005 je ovplyvňované predovšetkým z aspektu množstva vody v krajine (čiže z posúdenia kvantity) a kvality vodných zdrojov územia. So stanovením týchto faktorov je úzko spojený aj hydrologický režim, ktorého hodnotenie je významné, lebo množstvo vody sa mení v jednotlivých územiach v čase. Voda zabezpečuje ekologickú stabilitu krajiny a fungovanie geosystémov.

Z aspektu vodstva je využitie krajiny limitované možnými prírodnými rizikami. Rizikom z aspektu výskytu vody v krajine môžu byť, napr. prívalové zrážky, povodne, s ktorými sú spojené intenzívne erózne procesy, ale aj extrémne snehové zrážky.

Pre potreby regionálneho rozvoja hodnotenie vodných zdrojov vychádza z rámcovej smernice Európskeho parlamentu a Rady z roku 2000/60 ES, ktorá ustanovuje rámec pre činnosť Spoločenstva v oblasti vodnej politiky. Táto smernica je platná i pre Slovenskú republiku. Z aspektu regionálneho rozvoja je potrebné hodnotiť predovšetkým stav vôd s dôrazom na ekologický a chemický stav vody, ale aj kvantitatívne charakteristiky. Hodnotenie by malo vychádzať z plánov jednotlivých povodí, v ktorých je potrebné brať do úvahy aj prehľad významných antropogénnych vplyvov, najmä zdrojov znečistenia vôd (Dokoupil, Matušková 2005).

Bázou pre hodnotenie povrchových vôd tečúcich i stojatých okrem ich množstva je určenie ich ekologického stavu. Problémy v tejto oblasti spôsobuje nedostatočný monitoring, absencia kompatibility s doterajším hodnotením vôd a určitá neistota v poznaní referenčných podmienok (Zákon o vodách č. 364/2004 Zbierky zákonov v znení neskorších predpisov – vodný zákon).

Potenciál pôdneho fondu

Pôda výrazne vplýva na produkciu poľnohospodárskych plodín (najkvalitnejšie vysoko produkčné poľnohospodárske pôdy – černoze) a tvorí tak základný výrobný prostriedok poľnohospodárskych regiónov. Pre účely usporiadania ochrany a racionálneho využívania poľnohospodárskeho pôdneho fondu boli pre územie Slovenskej republiky vypracované mapy bonitovaných pôdnoekologických jednotiek. Tieto jednotky sú na území Slovenska začlenené do 4 kategórií:

1. orné pôdy
2. podmienené orné pôdy a trávne porasty
3. trvalé trávne porasty
4. pre poľnohospodársku výrobu nevhodné územia.

Produkčný potenciál poľnohospodárskych pôd je vyjadrený v BPEJ. Každá BPEJ je určená a jej pôdno-klimatické vlastnosti sú vyjadrené kombináciou kódov jednotlivých vlastností na stabilných pozíciách 7 miestneho kódu.

Z hľadiska lesných pôd sú vysoko produkčné kambizeme a čiernice. Najmenej produkčné sú podzoly a litozeme. Pôdne pomery sú dôležité aj z hľadiska umiestnenia stavieb v krajine.

Potenciál pôdneho fondu sa hodnotí aj z hľadiska pôdných zosuvov a erózie pôdy, ku ktorej dochádza v dôsledku odstraňovania vegetačnej pokrývky, rozorávaním strání, či deštrukcia pôdneho krytu činnosťou zrážkových vôd (Lehotský, 1991).

Potenciál rastlinnej pokrývky

Potenciál rastlinnej pokrývky sa viaže najmä na lesohospodársky potenciál, na primárnu funkciu lesného hospodárstva, t. j. produkciu drevnej hmoty, pre drevospracujúci priemysel. Základom merania je klasifikácia lesných porastov, z hľadiska vhodnosti na produkciu a získavanie drevnej suroviny, ale taktiež ochranné a environmentálne kritérium. Dôležitá je aj produkcia biomasy v poľnohospodárstve. Vegetácia plní významnú funkciu aj v liečebných areáloch a rôznych oddychových a rekreačných zónach (parky, lesoparky).

Pri štúdiu súčasnej krajiny akéhokoľvek územia nie je možné opomenúť krajinnú pokrývku a využitie krajiny, ktoré je výsledkom postupných zmien pôvodnej prírodnej krajiny pod vplyvom človeka (Feranec, Oľahel' 2001). Krajinná pokrývka je dobrým indikátorom súčasného stavu využitia krajiny. Mapová evidencia základných objektov krajiny ako sú zastavané plochy, orná pôda, pasienky, lúky, lesné spoločenstvá a vodné plochy prináša priestorovú informáciu o charaktere krajiny.

Významnou súčasťou regionálneho rozvoja územia je ochrana prírody a zachovanie kvality životného prostredia. V ekonomickej literatúre sa regionálny rozvoj chápe ako hospodársky rast, teda rast ekonomických ukazovateľov v regiónoch. V niektorých prípadoch však môže byť táto kategória postavená aj na iných hodnotách územia, napr. na kvalitnom životnom prostredí. Ekologické ciele sú v regionálnom rozvoji veľmi dôležité, lebo predstavujú rámcové podmienky pre regionálny rozvoj (Dokoupil, Matušková 2005).

Oľahel' a Poláčik (1987) potenciál na ochranu prírody chápu ako predpoklady, resp. potrebu ochrany najmä prírodovende významných častí krajiny.

Okrem poznávacieho, vedecko-výskumného významu, ju stimulujú aj kultúrne či estetické hodnoty krajiny a v konečnom dôsledku, v širšom kontexte aj celospoločenské potreby z hľadiska zachovania zdravého životného prostredia pri zosúladiení ostatných produkčných funkcií v krajine. V tomto zmysle aj krajinu hodnotia.

Z aspektu ochrany prírody sú dôležité kategórie chránených území, stupeň ich ochrany a zachovanie kvality životného prostredia. Tieto požiadavky sú realizované systémom chránených území, ktoré vymedzuje zákon č. 543/2002 Z.z. o ochrane prírody a krajiny v znení neskorších predpisov.

Záver

Všetky zložky fyzickogeografickej sféry majú značný vplyv na regionálny rozvoj regiónov, či už pozitívny alebo negatívny. Dôležité je skĺbiť všetky potenciály a dbať pri tom na zachovanie jedinečnosti a originality jednotlivých území. Jedným z najnaliehavejších problémov je prehodnotenie funkcií potenciálu krajiny na cestovný ruch a zladenie tejto funkcie s vhodnou delimitáciou poľnohospodárskeho a lesného fondu, ako aj funkciou sídiel. Značnú pozornosť si vyžaduje aj ochrana prírody.

Meranie potenciálov krajiny znamená posun do sféry krajinného plánovania. Hodnotenie krajiny v zmysle vhodnosti a rezervy budúceho racionálneho využívania krajiny tak predstavuje jednu z úvodných etáp geografickej prognózy.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA, č. 1/0451/10. Geoekologické dimenzie vybraných environmentálnych záťaží v Slovenskej republike. Vedúca projektu: prof. RNDr. Eva Michaeli, PhD.

Literatúra

- Dokoupil, J., Matušková, A.** 2005. Rozvojový potenciál Plzeňského kraje. Pedagogická fakulta Západočeskej univerzity, Plzeň, 2005, 198 s.
- Feranec, J., Otáhel, J.** 2001. Krajinná pokrývka Slovenska. VEDA, Bratislava, 2001, 124 s., ISBN 80-224-0663-5
- Karásek, J.** 2001. Základy obecné geomorfológie, Masarykova univerzita, Brno, 196 s.
- Demek, J. a kol.** 1972. Manual of detailed geomorphological mapping. Akademia Praha, 344 s.
- Kirchner, K.** 1993. Příspěvek k hodnocení georeliéfu okresů České republiky. Sborník ČGS, ročník 1993, 1. svazek 98, str. 13-24

Lacika, J. 2001. Metodika veľkomierkovej funkčnej delimitácie reliéfu pre hospodárske využitie (modelové územie Filáková a okolie). Sborník: Současný stav geomorfologických výskumov, Ostravská univerzita Ostrava, str. 65-69

Lacika, J. 2002. Funkčná delimitácia reliéfu pre výstavbu a prevádzkovanie dopravných komunikácií. Folia geographica 6, FHPV PU, Prešov, str. 272-281

Lehotský, M. 1991. Funkčné štruktúry krajiny (Štiavnické vrchy). Slovenská akadémia vied, Bratislava, 150 s., ISBN 80-224-0114-5

Ivanička, K. 1987. Základy teórie a metodológie socioeconomickej geografie, SPN Bratislava, 448 s.

Kostrowicki, J. 1965. Land utilization in East-Central Europe. Case studies. Geographia Polonica, 5. Warszawa (Wydawnictwa Geologiczne).

Oľahel', J., Poláček, Š. 1987. Krajinná syntéza Liptovskej kotliny. Slovenská akadémia vied, Bratislava, 118 s.

THE IMPACT OF PHYSICAL STRUCTURE OF LANDSCAPE ON REGIONAL DEVELOPMENT FROM THE ASPECT OF ITS PRIMARY POTENTIAL

Summary

Physical-geographical structure of the landscape remarkably influences several aspects of regional development and in many cases it is often the first impulse for the development of human activities in a region.

Geographical location of the region has an immense impact on its development. Advantageous location is usually measured by the transportation time, or by the distance of the regions. Geological conditions are reflected in man's use of the landscape from the perspective of mineral resources deposits and with them connected growth of mining activities and supply centers. The greatest influence on the use of the landscape has the morphometric characteristics of the georelief (slopes declination, their orientation towards cardinal points etc.). Climatic potential affects agricultural production, localization of the network of curative institutions as well as the development of wind and solar power works. Hydrological potential it is mainly about the examination of the amounts of water in the country and a quality of the water resources of an area. Soil potential has the most significant influence on the production of agricultural commodities in the region. From the point of view of the biota, production of wood and biomass is important. Vegetation fulfills significant function also within the curative institutions and various leisure and recreation areas (parks, forest parks).

Mgr. Lucia Kunáková, Mgr. Slavomír Bucher

Katedra geografie a regionálneho rozvoja FHPV PU

Ul. 17. Novembra 1, 064 01 Prešov

E-mail: lkunakova@gmail.com, slavobucher@yahoo.com

Recenzoval: doc. PhDr. RNDr. Martin Boltižiar, PhD.

10 LET EVROPSKÉ ÚMLUVY O KRAJINĚ V ČESKÉ REPUBLICE

Zdeněk Lipský, Martin Weber, Lenka Stroblová

Abstract

A brief overview of projects initiated by the European Landscape Convention in the Czech Republic during the period 2001-2010 is presented in the first part of the article. The main part is dealing with the only project of the implementation of the measures of the European Landscape Convention on the local level in the country. The research is realized as a pilot study in the area of Nové Dvory – Žehušice in the Central Bohemia. The model area represents an intensively used agricultural landscape with significant signs of historical landscape design activities that trace back to the baroque and Augustan age. A detailed investigation of historical development as well as present state of the cultural landscape, identification of its potential and development possibilities as well as risks and possible threats of future developments are among main goals of the research. According to the demands of the European Landscape Convention, the emphasis is laid on the participative approach, i.e. to involve both general public and professional community, state and municipal authorities and further „players“ in the process of landscape planning and management. To investigate cultural landscape, as it is perceived and understood in the Convention, a complex approach bridging over traditional division of the scientific disciplines is necessary.

Keywords: cultural landscape, European Landscape Convention, landscape planning, participative approach, SWOT analysis

Úvod

V letošním roce uplyne 10 let od vydání Evropské úmluvy o krajině (Council of Europe, 2000), připravené z iniciativy orgánů Rady Evropy ve Štrasburku a předložené 20. října 2000 ve Florencii. Její vypracování bylo reakcí na zásadní změny, k nimž dochází v posledních desetiletích v evropské kulturní krajině. Evropská úmluva o krajině (EÚK) představuje koncepční dokument a nástroj zakotvující potřebu nového náhledu na krajinu s plným doceněním jejích přírodních a kulturních hodnot. Je také výrazem zvýšeného zájmu vědců, politiků i veřejnosti o problematiku krajiny. Během 10 let své existence iniciovala Evropská úmluva o krajině řadu výzkumných projektů na panevropské úrovni i na národní úrovni jednotlivých zemí.

Evropská úmluva o krajině a současné požadavky na kulturní krajinu

Kulturní krajina je svou povahou přirozeně polyfunkční a své nároky v ní uplatňuje celá řada odvětví a oborů lidské činnosti. K tradičním činnostem člověka v krajině jako je zemědělství, lesnictví, vodní hospodářství, těžba nerostných surovin či doprava a výstavba komunikací se přidávají požadavky na masové rekreační a sportovní využívání, rozvoj sídel a budování obslužných středisek s velkými prostorovými nároky na zábor dosud volné krajiny, ale i požadavky na stále nákladnější a prostorově náročnější ukládání a likvidaci odpadů z lidských činností. Všechny tyto procesy jako součást globalizace urychlují transformaci evropské kulturní krajiny, vedou k její unifikaci a zániku tradičních hodnot krajiny evropského venkova. Meeus, Wijermans a Vroom (1990) již před 20 lety upozornili na transformační procesy, které ohrožují identitu a kontinuitu evropských krajin.

Krajina a její změny se tak stále více stávají předmětem politického a veřejného zájmu. Kulturní krajina je chápána jako přírodní a současně kulturní dědictví, vytvořené ve vzájemné interakci přírodních a antropogenních procesů. Její tradice a regionální odlišnosti přispívají k utváření lokální a regionální kultury a identity.

V důvodové zprávě k Evropské úmluvě o krajině se zdůrazňuje, že *“krajina je společným zájmem všech a musí se s ní zacházet prostřednictvím demokratických principů, především na lokální a regionální úrovni”* (Council of Europe, 2000). EÚK definuje v článku 1 pojmy *krajina, krajinná politika, cílová charakteristika krajiny, ochrana krajiny, správa krajiny a krajinné plánování*. Definice krajiny a cílové charakteristiky krajiny uvedené v Úmluvě vycházejí z participativního přístupu a jsou výrazně antropocentrické – zdůrazňují rozhodující úlohu vnímání a utváření krajiny místním obyvatelstvem:

“krajina” znamená část území, tak jak je vnímána obyvatelstvem, jejíž charakter je výsledkem činnosti a vzájemného působení přírodních a/nebo lidských faktorů;

“cílová charakteristika krajiny” znamená přání a požadavky obyvatel týkající se charakteristických rysů krajiny, v níž žijí, formulované pro danou krajinu kompetentními veřejnými orgány.

Je důležité, že svou působností se Úmluva vztahuje na celá státní území smluvních stran a na všechny typy krajin - přírodní i kulturní, venkovské a městské, chráněné, jedinečné i zcela běžné a dokonce degradované typy krajin. Cílem je ochrana, péče a plánování evropské kulturní krajiny prostřednictvím opatření na národní i na evropské úrovni. Z článků 5 a 6 Úmluvy potom vyplývají konkrétnější zadání pro výzkumnou i plánovací činnost. Jedním z významných úkolů je identifikace typů krajin na území každého státu (čili vypracování typologie současné krajiny) a monitorování změn, k nimž v krajinách dochází.

Mimořádný důraz je kladen na tzv. participativní přístup, který spočívá v maximálním zapojení veřejnosti, orgánů místní samosprávy a státní správy do procesů plánování, managementu a ochrany krajiny. V článku 9, odst. c) Úmluvy se doslova píše: „za aktivní účasti veřejnosti, místních a regionálních orgánů a jiných stran, které jsou zainteresovány na definování a provádění krajinných politik, a na základě mezinárodních zkušeností a spolupráce v metodologické oblasti vymezit své vlastní typy krajiny na celém svém území; analyzovat jejich charakteristiky, síly a tlaky, které je mění; zaznamenávat jejich změny; vyhodnotit takto vymezené krajiny s ohledem na zvláštní hodnoty, které jsou jim připisovány zainteresovanými stranami a dotčeným obyvatelstvem“.

Další opatření Úmluvy obsahují mimo jiné požadavek uvědomování, informovanosti a vzdělávání veřejnosti, školení a vzdělávání odborníků v oblasti ochrany krajiny, krajinného plánování a managementu krajiny. Pro univerzitní pracoviště včetně geografických tak vyplývají z Úmluvy velké možnosti konkrétních aktivit ve výzkumu i vzdělávání.

Implementace opatření Evropské úmluvy o krajině v České republice a v Evropě

Úmluvu dosud podepsalo 36 a ratifikovalo 30 evropských zemí, včetně České republiky a Slovenské republiky. Pro Českou republiku se Evropská úmluva o krajině stala právně závaznou na základě uzavření ratifikačního procesu 1. října 2004. Usnesení vlády ČR č. 1049 ze dne 30. 10. 2002 uložilo ministrům životního prostředí, zemědělství, pro místní rozvoj, kultury a školství, mládeže a tělovýchovy realizovat implementaci EÚK v České republice.

Již v roce 2001, krátce po zveřejnění Úmluvy, zadalo Ministerstvo životního prostředí České republiky vypracování jejího právního rozboru jako podkladu pro přípravu ratifikace (Mlčoch, 2001). Tato právní analýza konstatovala celkově dobrou připravenost České republiky na přijetí Evropské úmluvy o krajině. Zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, tvoří relativně progresivní komplexní normu na ochranu a péči o krajinu, obsahující řadu prvků a právních nástrojů, které požaduje Úmluva v Článku 6. Mezi tyto nástroje patří zejména:

- ochrana významných krajinných prvků
- tvorba územních systémů ekologické stability
- ochrana a hodnocení krajinného rázu
- ochrana zvláště chráněných území přírody a péče o ně

Další právní nástroj, vyhlášení a ochrana krajinných památkových zón, je zmíněn v zákoně o státní památkové péči. Specifické nástroje pak představuje např. právní úprava posuzování vlivů na životní prostředí podle zákona č. 100/2001 Sb.

Za slabé místo lze naopak označit nedostatečnou provázanost jednotlivých právních úprav mezi sebou a celkově nízkou míru koordinace mezi jednotlivými

resorty (životní prostředí, zemědělství, místní rozvoj), které svou činností zasahují do plánování a využívání volné krajiny (Lipský, Nováková a Zdražil, 1998).

Požadavky Evropské úmluvy o krajině podnítily několik projektů řešených v gesci Ministerstva životního prostředí ČR. Implementací EÚK na celostátní a regionální úrovni se zabýval v roce 2004 dokončený výzkumný projekt VaV 640/6/02 „*Zajištění realizace Evropské úmluvy o krajině v další činnosti MŽP*“ (Weber a kol., 2004), který stanovil další směry postupu implementace Úmluvy v České republice. Jedním z jeho výstupů bylo vypracování návrhu Strategie odpovědnosti za českou krajinu minulosti, dneška a budoucnosti (Weber a Novotná, 2005).

Požadavek identifikace typů krajín a jejich hodnocení se stal impulsem k zadání projektu VaV 640/01/03 „*Typologie české krajiny*“ (Löw a kol., 2005). Na zpracování tohoto tradičně geografického tématu se podíleli také čeští geografové. Nová typologie je určena především k hodnocení a ochraně krajinného rázu, k vymezení běžných a vzácných typů krajín na národní úrovni. Významným dílem se stane Atlas krajiny České republiky, připravovaný od roku 2003 a vedle svého slovenského vzoru podnícený také Evropskou úmluvou o krajině. Budou v něm představeny další klasifikační typologické systémy a regionalizace české krajiny, řešené na geografických pracovištích České republiky.

Na podporu implementace Evropské úmluvy o krajině vznikla počátkem roku 2009 petice *Dvanáctero kulturní krajiny České republiky* (www.prokrajinu.cz). V roce 2009 byla založena nevládní společnost CENELC.CZ, jejíž hlavní činnost je zaměřená na podporu a realizaci implementace Evropské úmluvy o krajině. Mezi jejími aktivitami je projekt *Terra didactica* s cílem je vybudovat v areálu zámku Veltrusy národní výukové centrum pro implementaci EÚK. Ve dnech 16.-17.9.2010 v Praze a 18.9.2010 ve Veltrusech se uskutečnil Národní seminář o implementaci Evropské úmluvy o krajině v České republice (www.cenelc.cz).

Požadavky Evropské úmluvy o krajině vedly také k formulování a řešení výzkumných projektů na evropské úrovni. Patří mezi ně projekt ELCAI (*European Landscape Character Assessment Initiative*), řešený v letech 2003-2005 v 5. rámcovém programu Evropské Unie. Jeho cílem bylo analyzovat metody hodnocení krajinného rázu a s ním spojené typologie krajiny používané v jednotlivých evropských zemích, analyzovat legislativní a politické rámce pro hodnocení krajinného rázu, uvést praktické příklady aplikace těchto metod v uživatelské sféře a identifikovat klíčové místní, regionální, národní a evropské uživatele hodnocení krajinného rázu (Lipský, 2005; Wascher, ed., 2005). V projektu ELCAI byla prezentována a využita nová panevropská typologie současných evropských krajín (Mücher a kol., 2003), jejíž vypracování bylo rovněž iniciováno požadavky Evropské úmluvy o krajině. Na článek 9 Úmluvy - Přeshraniční krajiny - reagoval projekt „*European Transfrontier Landscapes*“, který formou případových studií s využitím SWOT analýzy představil 14

konkrétných přeshraničních krajín v Evropě (Lipský, 2006; Wascher a Pérez-Soba, 2004). Všechny přeshraniční krajiny byly v projektu zasazeny do kontextu jednotné panevropské typologie (Mücher a kol., 2003).

Na podporu Evropské úmluvy o krajině vznikla celoevropská meziuniverzitní síť UNISCAPE. Jejím hlavním cílem je podpora a posilování vědecké mezioborové činnosti a spolupráce mezi evropskými univerzitami týkající se krajinářských otázek, zvláště pak v oblasti výzkumu a vzdělávání (www.uniscape.eu). Podobně existuje síť CIVILSCAPE, tvořená nevládními organizacemi z celé Evropy, které usilují o implementaci zásad EÚK na lokální, národní či mezinárodní úrovni (www.civilscape.eu). RECEP-ENELC je celoevropská síť místních a regionálních úřadů pro implementaci EÚK (www.recep-enelc.net). V říjnu 2010, při příležitosti 10. výročí zveřejnění Evropské úmluvy o krajině, se koná ve Florencii významná vědecká konference *Living Landscape. The European Landscape Convention in research perspective*, která má bilancovat vědecký pokrok ve výzkumu kulturní krajiny učiněný za 10 let trvání Úmluvy.

Projekt Nové Dvory – Kačina: aplikace Evropské úmluvy o krajině na lokální úrovni

Všechny výše uvedené projekty mají evropský nebo národní rozsah, to znamená, že svým řešením pokrývají evropské nebo celé národní území. Prvním příkladem implementace opatření Evropské úmluvy o krajině na lokální úrovni v ČR je projekt Národního programu výzkumu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR č. 2B06013 „*Implementace opatření Evropské úmluvy o krajině v intenzivně zemědělsky využívaných oblastech nesoucích stopy historických krajiných úprav, pilotní studie Nové Dvory - Kačina*“.

Cíle a přínosy projektu

Hlavním cílem je, v souladu s požadavky EÚK, definovat cílové charakteristiky krajiny vycházející z preferencí laické a odborné veřejnosti. Předmětem řešení je vypracování strategie a efektivních postupů k zabezpečení trvale udržitelného rozvoje krajiny, respektujícího jak její hospodářský potenciál, tak i ochranu a rozvoj přírodních a kulturně-historických hodnot krajiny. Péče o přírodní a kulturní dědictví krajiny je podle EÚK chápána participativně jako sdílená odpovědnost státních a samosprávných orgánů, vlastníků a uživatelů krajiny a široké veřejnosti. Aktivní, nikoliv konzervativní ochrana krajiny musí vycházet z kontinuity činností a významů spjatých s konkrétní krajinou a jejím potenciálem. Důležitým okruhem problémů je nalezení rovnováhy mezi ochranou přírodních a kulturních hodnot, krajinného rázu a biodiverzity na jedné straně a udržitelným rozvojem, ekonomickým přínosem a uspokojením potřeb místních obyvatel na straně druhé. Výsledky projektu budou využity jak v oblasti obecné

metodologie prístupů k řešení trvale udržitelného rozvoje krajiny na lokální úrovni, tak jako koncepční strategický podklad pro územní plánování, pozemkové úpravy, ochranu přírody a památkovou péči v řešené lokalitě (Weber, 2007).

Metodickým přínosem projektu má být vytvoření nových nástrojů k diferencovanému a polyfunkčnímu využívání krajiny, které budou harmonizovat využívání jejího hospodářského potenciálu s požadavky na ochranu a rozvoj přírodních a kulturně historických hodnot území. Tyto nástroje budou obohacením metodologie strategického plánování ve venkovské krajině. Projekt by měl také přispět k inovaci ve formulování dotačních titulů vypisovaných v rámci krajinotvorných programů na ochranu krajinného rázu a podporu mimoprodukčních funkcí venkovské krajiny.

V rámci projektu je stanoveno pět dílčích cílů:

Etapa I (1.7.2006-31.12.2007): Analýza a syntéza přírodního a historického vývoje krajiny řešeného území včetně podchycení širších územních vazeb, vymezení vývojových etap a uzlových bodů vývoje krajiny

Etapa II (1.1.2007-31.12.2008): Dokumentace a zhodnocení vývoje krajiny v kontextu s vývojem hospodářského a společenského prostředí

Etapa III (1.7.2007-30.6.2009): Analýza a syntéza současného stavu kulturní krajiny, identifikace hodnot, sil a tlaků formujících současnou krajinnou strukturu

Etapa IV (1.7.2009-30.6.2010): SWOT analýza řešeného území - definování silných a slabých stránek současné krajiny, jejího přírodního, kulturního a ekonomického potenciálu, limitů, možných rizik a ohrožení dalšího vývoje

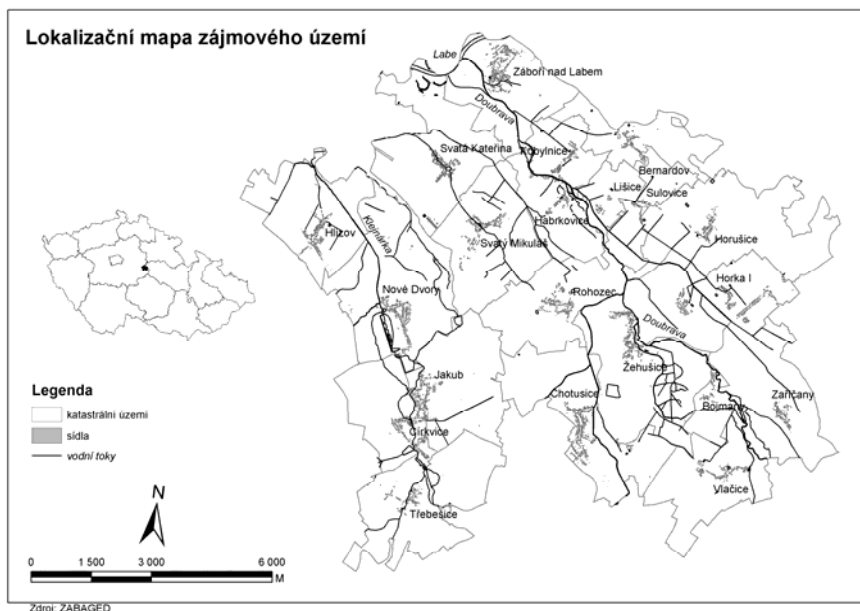
Etapa V (1.1.2010-30.6.2011): Modelování vývoje, návrh alternativních scénářů budoucího vývoje krajiny, zpracování návrhu cílové charakteristiky krajiny jako podkladu pro přípravu územních plánů a dalších rozvojových dokumentů a koncepcí pro dané území.

Metody řešení

Řešení projektu je realizované formou pilotní studie v konkrétní kulturní krajině, která je běžně hospodářsky využívána a nemá statut zvláštní ochrany. Modelové území je vymezené jako individuální krajinná jednotka v severovýchodní nížinaté části okresu Kutná Hora, v prostoru Nové Dvory – zámek Kačina - Žehušice. Vyznačuje se specificky utvářenou strukturou staré, intenzivně využívané zemědělské krajiny s převahou orné půdy (tab. 1), ale současně také s významnými krajinářskými úpravami z minulosti. Zahrnuje 21 katastrálních území (14 administrativních obcí) o celkové výměře 113 km² (mapa 1). Přibližně uprostřed území se na plochem rozvodním hřbetu nachází dominantní prvek a symbol zdejší krajiny - empirový zámek Kačina obklopený anglickým parkem (obr. 1; podrobnější charakteristika území je uvedena na webových stránkách projektu: www.projektkacina.estranky.cz).

Mapa 1: Modelové území řešené v projektu „Kačina“

Map 1: Model area of the „Kačina“ project

Tab. 1: Současné využití krajiny zájmového území, stav v r. 2000

Table 1: Land use of the area under investigation, state in the year 2000

Kategorie využití	výměra	
	absolutní v ha	relativní v %
orná půda	7647,5	67,64
trvalé kultury	636,6	5,63
trvalé travní porosty	342,6	3,03
zemědělská půda celkem	8626,7	76,30
lesní půda	1475,3	13,05
jiné plochy	1204,3	10,65
území celkem	11306,3	100,00

Projekt se řeší na dvou pracovištích, která se svou profesní skladbou a odborným zaměřením vhodně doplňují: Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví se sídlem v Průhoncích (VÚKOZ) a Geografická

sekke Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze (PřF UK). Povaha projektu a participativní přístupy k jeho řešení vyžadují spolupráci s řadou dalších subjektů, které v území působí, zejména se zástupci státní správy a samosprávy. Jako spolupracující instituce se tak v projektu objevuje všech 14 obecních úřadů, pověřený Městský úřad Kutná Hora, Zemědělská a vodohospodářská správa Kutná Hora, Pozemkový úřad Kutná Hora, Muzeum Čáslav a v neposlední řadě Národní zemědělské muzeum - Muzeum českého venkova se sídlem na zámku Kačina (obr. 1), které leží v jádru řešeného území a je s ním bezprostředně spjaté.

Přístup k řešení výzkumného projektu vychází z principů obsažených v Evropské úmluvě o krajině, především formulovaných v článcích 1, 5 a 6. Konkrétní metody řešení se odvíjejí od výše uvedených dílčích cílů, které se dále člení na jednotlivé věcné a časové etapy. Metody tak zahrnují jednak rutinní způsoby sběru dat a informací včetně terénního mapování a terénního průzkumu, dotazníkových šetření, historického archivního průzkumu, interpretace leteckých a družicových snímků a vyhodnocení starých katastrálních a vojenských map, jednak i přípravu nových postupů, např. v oblasti hodnotících kritérií krajiny nebo při uplatnění participativního způsobu plánování rozvoje území.

Obr. 1: Bělostný zámek Kačina je svou délkou 227 m největší stavbou českého empiru a přirozenou dominantou krajiny

Figure 1: The white Kačina Chateau is the most important construction built in empire style in the Czech Republic and a dominant point of the landscape

V tomto příspěvku není možné podat podrobnější charakteristiku jednotlivých metodických postupů, které jsou v rámci řešení projektu používány.

V následujícím přehledu se pokusíme o sumarizaci použitých metod do několika obecnějších skupin podle tematického zaměření a způsobu řešení.

Historická analýza a syntéza vývoje krajiny

Zahrnuje sledování a hodnocení vzniku a vývoje kulturní krajiny řešeného území s využitím všech dostupných archeologických a historických dat, statistických souborů dat o využití ploch (land use) a zemských historických katastrů (berní rula, tereziánský katastr, stabilní katastr), databáze historického land use přírodovědecké fakulty UK Praha (Bičík, 2002), využití map 1., 2. a 3. vojenského mapování, archivních leteckých a družicových snímků. Kromě těchto obecně dostupných statistických, mapových a snímkových podkladů s celostátním pokrytím byly uplatněny metody historické analýzy spojené se studiem archivních pramenných materiálů v zámecké knihovně na Kačíně, v okresním archivu Kutná Hora, v rodových archivech bývalých majitelů novodvorského a žehušického panství (Chotkovský archiv, archiv Thun-Hohensteinů) a dalších archivech včetně zahraničních (Wien). Při průzkumu archivů byly objeveny některé dosud neznámé nebo nevyužívané staré mapy, plány a zákresy (Vávrová a Šantrůčková, 2008). Poprvé tak byla detailně vyhodnocena velkoformátová podrobná mapa Novodvorského panství z roku 1734, kterou vypracoval zeměměřič Jan Glockesperger. Vůbec poprvé byl také z německého originálu přeložen doprovodný text (popis) k Prvnímu (tzv. Josefskému) vojenskému mapování (Vávrová a Šantrůčková, 2009).

V rámci sledování historického vývoje krajiny byla zpracována detailní mapová a statistická analýza vývoje využití ploch (land use) a krajinného pokryvu (land cover) za období 1780-2007 (Lipský a kol., 2008). Dále byl sledován vývoj počtu a struktury obyvatel a vývoj administrativního členění zájmového území. Vzhledem k zaměření práce a specifikům řešeného území je zvýšená pozornost věnována změnám vegetačních struktur krajiny, především podílu a uspořádání rozptýlené zeleně, historickým krajinářským úpravám a změnám v rozšíření vodních prvků v krajině. Vegetační a zejména vodní prvky zde historicky hrály mimořádně významnou roli v utváření kulturní krajiny a dnešní krajina je o ně výrazně ochuzená. Proto byla s využitím starých map a archivních historických záznamů provedena historická retrospektiva bilance vodních ploch (rybníků) v daném území, která zahrnuje datování jejich vzniku a zániku a mapovou rekonstrukci vodních ploch v jednotlivých časových obdobích (Lipský a Kukla, 2009).

Analýza, syntéza a hodnocení současného stavu krajiny

Současný stav krajiny řešeného území je analyzován za pomoci množství standardních metod používaných ve fyzické a socioekonomické geografii. Byly

využity:

1. obecně existující zejména mapové podklady využívané ve fyzické geografii (geomorfologické členění, digitální model reliéfu, podrobné geologické a pedologické mapy, klimatická data, hydrologická data, geobotanická mapa, mapování NATURA 2000)

2. výsledky sčítání obyvatel a další statistická data využívaná v humánní geografii

3. regionální literatura (např. Lipský, 2001, Novák, 2001)

4. nepublikovaná data a informace úřadů místní správy a samosprávy (obecní úřady, Městský úřad Kutná Hora jako pověřený obecní úřad)

5. data a informace získaná od subjektů hospodařících v krajině nebo pověřených správou určitých částí a složek krajiny (např. Povodí Labe, s. p., Zemědělská vodohospodářská správa, Pozemkový úřad, Zemědělská agentura Kutná Hora, zemědělská a obchodní družstva, Lesy České republiky, Národní zemědělské muzeum Kačina, Český rybářský svaz, Okresní myslivecký spolek, Krajská hygienická stanice a další)

6. nepublikovaná data místních odborníků z oboru ornitologie a entomologie (výskyt chráněných a ohrožených druhů ptáků, hmyzu a význačné lokality jejich výskytu (Kavka, 2009)

Vlastní terénní průzkum se zaměřil mimo jiné na mapování a zhodnocení:

- antropogenní transformace reliéfu

- vyhodnocení specifík mezoklimatu (topoklimatické zvláštnosti území)

- ekohydrologické hodnocení vodních toků metodou EcoRivHab (Lipský a Bicanová, 2009)

- hodnocení skutečné průtočnosti vodních toků (celoroční, sezónní)

- aplikace upravené metodiky EcoRivHab na ekohydrologické hodnocení vodních ploch

- botanický průzkum území, revize a hodnocení stavu lokalit a biotopů NATURA 2000 (Dostálěk a Skaloš, 2008)

- mapování významných krajinných prvků (Lipský, 2008; Michalová, 2009)

- mapování negativních jevů a faktorů ovlivňujících kvalitu životního prostředí

- typologie krajiny a preventivní hodnocení krajinného rázu

Aplikované metodické přístupy socioekonomické geografie obsahují, kromě rutinní analýzy statistických dat o obyvatelstvu a jeho ekonomických a dalších aktivitách, také provedení a vyhodnocení několika dotazníkových šetření, která zahrnuje obyvatele všech obcí řešeného území. Dosud proběhlo dotazníkové šetření zaměřené na kvalitu života a vnímání krajiny místními lidmi, dále byli pomoci dotazníků osloveni všichni starostové a proběhly i přímé rozhovory s vybranými uživateli půdy.

Krajinářské postupy zahrnují analýzu krajinné kompozice, vyhodnocení vizuálních aspektů krajinného obrazu (uzavřenosti a otevřenosti krajinné scenérie)

a estetické hodnotení krajiny, vyhodnocení stavu sídel, jejích urbanistické struktury a infrastruktury.

Pro identifikaci existujících záměrů využívání krajiny řešeného území byla provedena analýza a srovnání všech rozvojových dokumentů, plánů a koncepcí, které se tohoto území dotýkají: ÚPD - územně plánovací dokumentace (územní plán VÚC Polabí, územní plány jednotlivých obcí), KPÚ - existující projekty komplexních pozemkových úprav, generel lokálního ÚSES, Plán oblasti Povodí Středního Labe, OPRL - oblastní plány rozvoje lesů, LHP – lesní hospodářské plány, krajské a resortní generely, koncepce a generely rozvoje (Strobllová a kol., 2009)

S využitím všech získaných podkladových dat a informací byla provedena komplexní analýza a syntéza současného stavu krajiny, struktury jejího využívání, identifikace sil a tlaků, které ji formují včetně existujících záměrů budoucího využívání.

Potenciál a kapacita krajiny

Na základě detailního a komplexního poznání vývoje a současného stavu krajiny, jejích přírodních, kulturně historických, hospodářských a estetických charakteristik je vyhodnocen potenciál krajiny, tj. jeho vhodnost k různým způsobům využívání krajiny člověkem. Při tom se zohledňují jednak limity využívání (např. aktivní záplavové území, erozní smyv, půdní úrodnost, ochranná pásma a chráněná území různých kategorií), jednak nosná kapacita krajiny (tj. jakou antropogenní zátěž krajina snese, aniž by došlo k jejímu nevratnému poškození). Samostatně je vyhodnocen:

- přírodní potenciál (včetně potenciálu ochrany přírody)
- kulturně historický potenciál
- sociální potenciál
- hospodářský potenciál (zemědělský, lesnický, vodohospodářský, turistický a rekreační)
- stav a rozvoj sídel.

V některých případech je metodicky složité odlišit jednotlivé potenciály, protože např. hospodářský potenciál vychází jak z přírodního, tak kulturně historického potenciálu. Rozhodující je způsob interpretace a hodnocení jednotlivých krajinných charakteristik.

SWOT analýza

Definování silných a slabých stránek krajiny řešeného území, příležitostí a možností jeho dalšího rozvoje, možných rizik a ohrožení jeho stávajících hodnot vychází z výsledků předchozích etap. Samostatné SWOT analýze byly nejprve podrobeny:

- přírodní podmínky (přírodní potenciál krajiny)
- současný způsob využívání krajiny včetně krajinného rázu
- kulturně historický potenciál krajiny
- sociální potenciál a trh práce
- hospodářský potenciál krajiny (zejména zemědělský a lesnický)
- rozvojové záměry, projekty a plány

V této etapě se již výrazně a důsledně uplatňuje participativní přístup: prvotní verze SWOT analýzy zpracovaná v řešitelském kolektivu projektu je na pracovních dílnách prezentována zainteresované veřejnosti, přizvaným zástupcům státní správy a samosprávy a dalším významným subjektům rozhodujícím o využívání krajiny. Odborná i laická veřejnost se k jednotlivým bodům SWOT analýzy vyjadřuje poprvé přímo na pracovních krajinářských dílnách. Druhá verze SWOT analýzy (upravená na základě připomínek veřejnosti) je následně písemně rozeslána všem zainteresovaným subjektům k doplnění, připomínkování a bodovému ohodnocení významu jednotlivých jejích bodů. SWOT analýza umožnila identifikovat významné rozpory a konflikty v krajině (více v části 4.4. a v práci Lipský, 2010).

Prognóza krajiny a modelování scénářů jejího budoucího vývoje

V této závěrečné etapě budou navrženy alternativní scénáře budoucího vývoje krajiny řešeného území s využitím 3D modelování. Do scénářů se promítnou výsledky předchozích etap řešení včetně vyhodnocení krajinného potenciálu a SWOT analýzy. Jednotlivé scénáře se budou lišit důrazem na ochranu přírody, krajiny a životního prostředí, na ochranu kulturně historických a estetických hodnot krajiny, na její ekonomický rozvoj, výrobní a sídelní funkce. Přesný počet variant dosud není stanoven. Jednotlivé scénáře budou názornou formou (3D vizualizace) opět prezentovány na pracovních krajinářských dílnách jako podklad pro aktivní diskusi, z níž vyplyne zpracování návrhu optimálních cílových charakteristik krajiny v intencích požadavků Evropské úmluvy o krajině (článek 1 Úmluvy)

Participativní přístup

Vychází opět z požadavků Evropské úmluvy o krajině (článek 5 a 6 Úmluvy) a prolíná celým řešením projektu. Jeho význam se zvyšuje od úvodních etap k závěrečným. Efektivní rozvoj krajiny, péče o její přírodní a kulturní hodnoty mohou být realizovány nejen na základě důkladného poznání jejího historického vývoje, současného stavu a rozvojového potenciálu, ale také aktérů a jejich zájmů, sil a tlaků, které v krajině působí a ovlivňují její vývoj. Participativní přístup k řešení projektu tak vyžaduje maximální zapojení veřejnosti, státních a samosprávných orgánů v daném území. Vyjádřením participativního přístupu je

metoda pracovních dílen, které organizuje řešitelský kolektiv projektu za metodické pomoci společnosti Partnerství, o.p.s. Pracovní dílny mají podnítit větší zájem místních lidí o lokální dění a možnosti ovlivňovat jej (Stroblová, 2009). Zatím bylo uspořádáno 5 takových pracovních dílen, z toho 2 na zámku Kačina a 3 v nejdůležitějších obcích řešeného území ve spolupráci s obecními úřady a základními školami. Další pracovní dílny budou následovat s cílem prezentace možných scénářů vývoje krajiny a společné formulace cílových charakteristik krajiny (viz předchozí bod V. a články 1, 5 a 6 Úmluvy).

Zpracování dat v prostředí geografických informačních systémů

Důležitá role připadá zpracování velkého objemu dat (historické a kartografické podklady, letecké a družicové snímky, statistická data, výsledky terénních průzkumů a mapování, výsledky dotazníkových šetření, databáze získané od jiných institucí) v prostředí GIS. Za tím účelem je od počátku projektu budován datový sklad a vytvářeny databáze (SurveyPro, Turboveg) pro závěrečné zpracování dat.

Pro lepší informovanost v rámci řešitelského týmu a také s cílem umožnit informace o projektu širší veřejnosti slouží webové stránky projektu (www.projektkacina.estranky.cz), na nichž jsou průběžně zveřejňovány informace o průběhu řešení projektu a jeho výsledky. Tyto webové stránky byly vybrány Národní knihovnou ČR jako kvalitní zdroj, který by měl být uchován do budoucna a stát se součástí českého kulturního dědictví. Stránky jsou archivovány několikrát ročně a jejich záznam je součástí České národní bibliografie a katalogu Národní knihovny ČR.

V rámci řešení projektu bylo již obhájeno několik bakalářských a diplomových prací na Přírodovědecké fakultě a Fakultě humanitních studií UK Praha a na Fakultě životního prostředí ČZU Praha (Horák, 2010, Jakešová, 2009, Janoutová, 2009, Michalová, 2009, Novotný, 2008, Šmíd, 2009), další diplomové a disertační práce jsou zadáné a probíhá jejich zpracování.

Výsledky řešení projektu

Dílečkové výsledky řešení projektu jsou od roku 2007 průběžně prezentovány na domácích a zahraničních konferencích a kongresech. V rámci projektu bylo dosud zpracováno 30 dílečkových závěrečných zpráv za jednotlivé věcné a časové etapy a publikováno 39 článků v odborných časopisech a sbornících z konferencí. Seznam publikací a výtahy ze závěrečných zpráv jsou průběžně zveřejňovány na webových stránkách projektu (www.projektkacina.estranky.cz). Publikacním završením úkolu je příprava a vydání 3 monografií, jejichž obsahem bude:

1. Historický vývoj krajiny zájmového území (rukopis je připraven a předložen k recenzi)
2. Současný stav krajiny zájmového území

3. Budoucnosť krajiny zájmového územia (scénáre budúceho vývoje a cılové charakteristiky krajiny zájmového územia).

V následujúcej časti 4.4. stručne uvádzame jeden syntetický výsledok vyplývajúci ze SWOT analýzy.

Identifikace konfliktů v krajině pomocí SWOT analýzy

Jednotliví aktéři, subjekty hospodáříci v krajině, pověřené správou jejich složek (např. vodních toků) nebo plánující rozvoj území mají často rozdílné názory na to, jaké by mělo být nevhodnější využívání krajiny a způsob její údržby (resp. péče o krajinu slovy Evropské úmluvy o krajině). Podobně se také liší jejich pohledy na silné a slabé stránky současné krajiny i na to, co představuje potenciální ohrožení krajinných hodnot a co je naopak dobrou příležitostí k jejímu rozvoji. Tentýž jev nebo charakteristika krajiny mohou být současně vnímány jako její silná i slabá stránka, záleží na úhlu pohledu. Střetávají se tu komplexní a složkové nebo resortní přístup, ekologická, ekonomická a správní paradigmat. V následujícím přehledu jsou uvedeny příklady konfliktních jevů a rozdílných názorů na jejich řešení zjištěné v zájmovém území:

I. Stav a údržba vodních toků

Vodní toky v intenzivně využívané nížině jsou tvrdě technicky upravené. Platí to jak pro Doubravu a Brslenu ve správě Povodí Labe, s. p., tak pro malé vodní toky ve správě Zemědělské vodohospodářské správy (ZVHS). Tento stav vyhovuje správcům toků (s vodními toky nemají větší problémy), zemědělcům (umožňuje intenzivní obdělávání pozemků v údolní nivě až po horní břehovou hranu toku) i většině obyvatel okolních obcí (eliminace záplav). V ekohydrologickém hodnocení jsou však tyto toky hodnoceny často nejhorším stupněm, zejména v zóně doprovodných vegetačních pásů, které většinou úplně chybějí (Lipský a Bicanová, 2009). Konfliktní situace vznikla po opakovaných záplavách na Doubravě, které se vyskytly v letech 1997, 1998, 2002 a 2006. Tvrdě technicky upravený tok Doubravy je úředně vedený jako vodní dílo a podnik Povodí Labe jako správce toku provedl podle vodního zákona ekologicky necitlivou opravu tohoto vodního díla v místech, kde povodní došlo jen k náznakům přirozené revitalizace vodního toku (břehové nátrže jako zárodek meandrů, ukládání sedimentů a zpestření morfologie koryta vodního toku). Kanalizované koryto lichoběžníkového profilu se pravidelně bagruje a odstraňuje se z něj sedimenty, aby se udržela jeho vysoká průtočnost. Správce vodního toku ve své praxi nezohledňuje vymezení Doubravy jako regionálního biokoridoru ÚSES. Tento stav opakovaně kritizovala Agentura ochrany životního prostředí a Česká inspekce životního prostředí. Odbor životního prostředí Městského úřadu Kutná Hora naopak s činností podniku Povodí Labe souhlasí a argumentuje slovy vodního zákona, že se nejedná o přírodní tok, ale vodní dílo. Rozpor a konflikt

mezi ochranou přírody a správci vodních toků, zde existuje dokonce v rámci jednoho resortu – ministerstva životního prostředí.

II. Stav a obhospodařování rybníků

V dolním Podoubraví se v minulosti nacházela významná rybníční soustava. V zájmovém území bylo až 1000 ha rybníků, které pokrývaly cca 10% jeho celkové výměry (Lipský a Kukla, 2009). Chov ryb tvořil mimořádně významnou část feudální ekonomiky. Dnešní rybníky jsou jen malým zlomkem tehdejší rybníční soustavy. 5 menších rybochovných rybníků o celkové výměře do 30 ha (tj. méně než 3% někdejší plochy rybníků !) je ve správě místní organizace Českého rybářského svazu Kutná Hora. Všechny tyto rybníky jsou intenzivně rybářsky obhospodařovány a ve SWOT analýze jsou hodnoceny jako silná stránka hospodářského i přírodního potenciálu. Rybníky Vrabcov, Ovčárecký a Nový tvoří nejvýznamnější ornitologické lokality zájmového území jako hnízdiště vodních a mokřadních ptáků. Díky rozsáhlým porostům rákosí jsou pro ptactvo velmi atraktivní a na celém území okresu Kutná Hora nemají obdoby. Pro mnoho druhů je důležité zachování litorálního pásma, které funguje nejen jako hnízdiště, ale i jako nocoviště některých druhů. Na Novém rybníku nocuje každoročně až 20 000 špačků a na rybníku Vrabcov stovky až několik tisíc vlaštovek (Kavka, 2009). Všechny uvedené rybníky jsou součástí regionálního nebo lokálního biocentra ÚSES.

Při SWOT analýze byl zjištěn rozpor mezi jejich intenzivním rybářským obhospodařováním, eutrofizací vod a požadavky na likvidaci rákosových porostů ze strany rybářů (též požadavek Armády ČR, letiště Chotusice kvůli hejnům špačků) a zájmem ochrany přírody na zachování bohatých rákosin a břehových porostů jako biotopů vodních a mokřadních ptáků a obojživelníků. Na celkové početnosti ptactva (kromě druhů rybožravých) se negativně projevuje vliv vysokých rybích obsádek – zakalená voda a malá potravní nabídka, dále manipulace s vodní hladinou v hnízdním období, která nedovoluje zahnízdit některým druhům (Kavka, 2009). Intenzivní rybářské hospodaření také znemožňuje využití rybníků ke koupání, které zde bylo ještě před 40 lety běžné.

III. Plánovaný rozvoj sídel a jeho vliv na krajinný ráz

Všechny obce v zájmovém území usilují o územní rozvoj, zvýšení počtu domů a obyvatel. Kdyby se měly uskutečnit navržené záměry územních plánů (připravovaných v úzké součinnosti s obcemi), ve většině sídel by se zvýšil počet domů až na dvojnásobek současného stavu. Územní plány jsou v tomto směru nerealisticky nadsazené a vycházejí jednostranně vstříc nekritickým požadavkům obecních zastupitelstev. Jejich realizací by došlo k narušení krajinného rázu, prvků ÚSES a historické kompozice krajiny krajinné památkové zóny Žehušicko.

V některých lokalitách (Svatý Mikuláš, Žehušice) již začala „satelitní výstavba“, spojená s extenzivním rozrůstáním sídla a vnášením cizorodých prvků do krajiny, narušením charakteristické urbanistické struktury obcí a regionu. Návrhy velkých záborů zemědělského půdního fondu, zejména pro výstavbu rodinných domů, které vyplývají z územně plánovací dokumentace obcí, jsou lokalizovány z 85% mimo současné zastavěné území obce a z 34% na bonitně nej kvalitnějších půdách (1. třída ochrany půdy). Jako důsledek nevyřešených majetkoprávních vztahů na plochách s uvažovaným rozvojem výstavby obce iniciují změny územních plánů a pro zástavbu navrhuji lokality, které mohou rychle připravit, ale které jsou s ohledem na urbanistickou strukturu obce méně vhodné. Ze zastavování krajiny je vidět, že ochrana půdy (podle zákona č. 334/1992 Sb., o ochraně zemědělského půdního fondu) je stejně jako ochrana krajinného rázu málo účinná.

IV. Velkoplošný rozvoj nových objektů a technologií na zemědělské půdě

Nový fenomén současnosti představuje masivní zájem o výstavbu nových fotovoltaických elektráren, spojený s požadavky na zábor kvalitní zemědělské půdy. Fotovoltaické elektrárny tak mohou být jak příležitostí (při vhodné lokalizaci – na stávajících zastavěných plochách - je využití obnovitelné a nevyčerpatelné sluneční energie z hlediska trvalé udržitelnosti jednoznačně pozitivní), tak i hrozbou pro krajinu (zábor kvalitní půdy a negativní vliv na krajinný ráz).

V. Konfliktní rozvoj dopravy

V územním plánu velkého územního celku je navržena nová trasa (přeložka) silnice I/2 v úseku Kutná Hora – hranice okresu, jejíž realizace by znamenala velký zásah do krajinného rázu, narušení regionálního biokoridoru a fragmentaci krajiny v severní části zájmového území. Na druhou stranu by odlehčila stávající komunikaci, která prochází jádrovou zónou řešeného území a městskou památkovou zónou Nové Dvory.

Druhou konfliktní dopravní stavbou je obchvat Církvice (silnice I/38). Z pohledu obyvatel obce přetížené dálkovou dopravou s vysokým podílem kamionů i z hlediska bezpečnosti a plynulosti dopravy je obchvat jednoznačnou příležitostí a silnou stránkou. Některé jeho varianty však současně představují hrozbu vážného narušení regionálního biocentra Vrabcov. Schválená varianta trasovaná severně od rybníka Vrabcov je nakonec z pohledu ochrany přírody přijatelným kompromisem.

V územních plánech obcí je chráněna územní rezerva pro vysokorychlostní železniční trať Praha – Brno, která by narušila krajinnou památkovou zónou Žehušicko (negativní ovlivnění krajinného rázu, fragmentace krajiny, bariéra, hlukové působení). Z pohledu strategického plánování na národní nebo nadnárodní

úrovni je uvedená trasa optimální, místním obyvatelům však nic nepřináší a pro zájmové území znamená vážné ohrožení.

VI. Konflikty památkové péče a ochrany přírody při ochraně historické kulturní krajiny

Bývalá Kačinská obora přiléhající k zámku Kačina, v minulosti významná součást cílevědomých krajinářských úprav, uznaná bažantnice a dnes lesní porost ve správě Lesů České republiky, slouží jako příklad rozdílných názorů na stav a management kulturní krajiny mezi ochranou přírody a ochranou památek. V Kačinské oboře se překrývá několik kategorií územní ochrany přírody a krajiny:

- evropsky významná lokalita (EVL Kačina CZ0213792) o celkové výměře 196,77 ha (předmětem ochrany a důvodem vyhlášení lokality jako EVL je výskyt brouka páchníka hnědého (*Osmoderma eremita*), který patří mezi kriticky ohrožené druhy)

- genová základna Kačina vyhlášená na ploše 85,20 ha porostní půdy (slouží k zachování původních populací následujících druhů lesních dřevin: lípa, jasan, olše)

- lokální biocentrum a lokální biokoridor

- krajinná památková zóna Žehušicko

- ochranné pásmo národní kulturní památky zámku Kačina

Kačinská obora je z hlediska entomologie a ornitologie nejlépe prozkoumanou lokalitou v zájmovém území, na níž byl prokázán výskyt mnoha vzácných a chráněných druhů. Úpadek a zanedbání péče o krajinářské úpravy v oboře ve 20. století je do jisté míry příčinou dnešních mimořádných přírodních hodnot. Současný stav obory a parku je ale neuspokojivý z hlediska památkové péče. Hlavní rozpor se týká existence starých přestálých stromů a spontánního zarůstání. Přírodní vývoj je v souladu s funkcí biocentra a lokality NATURA 2000, ale z pohledu ochrany kulturní památky je tento stav nepřijatelný. Proto byl zpracován záměr celkové regenerace zámeckého parku Kačina, zejména obnovy původní kompozice parku včetně rekonstrukce a doplnění komunikací. V řešeném území je navrženo ke kácení 1145 stromů. S ohledem na existenci EVL Kačina byl hodnocen vliv tohoto záměru na výskyt páchníka hnědého a byly stanoveny podmínky kácení. Všechny tzv. páchníkové stromy (tj. stromy s prokázaným nebo potenciálním výskytem páchníka) by měly zůstat zachovány. Pokud by byl zjištěn výskyt páchníka v již skácených stromech, budou ponechány jednu sezónu poblíž místa výskytu. Z celkového hodnocení záměru vyplývá, že při dodržení těchto podmínek by rekonstrukce zámeckého parku neměla populaci páchníka negativně ovlivnit (Bauer a Bauer, 2008).

5. Závěr

SWOT analýza s využitím participativního přístupu se ukázala jako cenný nástroj k identifikaci rozporů a konfliktů v krajině. Umožňuje lépe poznat názory veřejnosti a tím přispět k návrhu takových řešení, s nimiž se obyvatelé území ztotožní. Podobu konkrétní krajiny zásadním způsobem ovlivňují aktivity lidí, kteří v ní žijí. V souladu s požadavky Evropské úmluvy o krajině se snažíme podnítit trvalý zájem místních obyvatel, místní samosprávy a uživatelů krajiny o problematiku aktivní ochrany a tvorby krajiny, v níž žijí a kterou využívají. Péče o kulturní krajinu by měla vycházet z kontinuity lidské činnosti, na níž je kulturní krajina závislá.

Výzkum kulturní krajiny vyžaduje komplexní zapojení řady disciplín základního i aplikovaného výzkumu. V době extrémní specializace až odcizení některých dílčích geografických disciplín a jejich odklonu od společného geografického základu poskytuje výzkum kulturní krajiny jedinečnou možnost přirozené a nezbytné integrace různých geografických přístupů. Pilotní studie prováděná v prostoru Nové Dvory- Kačina - Žehušice je toho dobrým důkazem.

Poděkování

Príspevek byl zpracován v rámci řešení projektu výzkumu a vývoje 2B06013 „Implementace opatření Evropské úmluvy o krajině v intenzivně zemědělsky využívaných oblastech nesoucích stopy historických krajinářských úprav - pilotní studie Nové Dvory - Kačina“, a s podporou výzkumného záměru MSM 0021620831 “Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálních změn a evropské integrace“.

Literatura

Bauer, P., Bauer, P. 2008: Regenerace zámeckého parku Kačina. Oznámení záměru podle zákona č. 100/2001 Sb. (příloha č. 3) Hodnocení dopadů na evropsky významné lokality a ptačí oblasti podle § 45i zákona č. 114(1992 Sb. Praha: EKOB AU, 40 s., příl.

Bičík, I., 2002: Dynamic land use in the Czech Republic: data sources, research methods and compatibility. In: Land use changes in comparative perspective. New Delhi: Oxford Publishing, s. 21-30

Council of Europe, 2000: Evropská úmluva o krajině a důvodová zpráva. Strasbourg, 22 s.

Dostálek, J., Skaloš, J., 2008: Přírodní stanoviště v intenzivně zemědělsky obhospodařované krajině. Případová studie v území Nové Dvory- Kačina. Acta Pruhoniciana, 90, s. 71-78

Horák, J., 2010: Metody datování antropogenních krajinných struktur v zájmovém území Kačina. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta

Jakešová, L., 2009: Krajina jako zrcadlo společenských procesů, analýza vývoje struktury krajiny v čase. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií

Janoutová, S., 2009: Sledování změn v krajině na základě interpretace map 1., 2., a 3. vojenského mapování - pilotní studie Kačina - Nové Dvory. Diplomová práce. Praha: ČZU, Fakulta životního prostředí

Kavka, M., 2009: Výsledky ornitologického a entomologického průzkumu v zájmovém území Kačina. Zpráva pro aktivitu 903A01 přírodní potenciál, projekt 2B06013 (www.projektkacina.estranky.cz)

Lipský, Z., 2001: Geomorfologické členění Kutnohorská. Praha: ČZU, 80 s.

Lipský, Z., 2005: Chápání a hodnocení krajinného rázu v projektu ELCAI. In: Krajinný ráz - jeho vnímání a hodnocení v evropském kontextu. Ekologie krajiny 1. Brno: PAIDO, s. 113-120

Lipský, Z., 2008: Mapování a dokumentace významných prvků v projektu Kačina. Geografické informácie 12. Stredoeurópsky priestor. Krajina v kontexte nového regionálneho rozvoja. Nitra: UKF, s. 24-33

Lipský, Z., 2010: SWOT analýza jako nástroj identifikace konfliktů v krajině. In: Venkovská krajina 2010. Brno: CZ-IALE a Veronica (v tisku)

Lipský Z., Bicanová, M., 2009: Mapování a ekologické hodnocení vodních toků jako významných krajinných prvků. In: Problémy ochrany a využívání krajiny – teorie, metody, aplikácie. Zborník vedeckých prác. Nitra: Združenie BIOSFÉRA, s. 397-404

Lipský, Z., Kukla, P., 2009: Historické změny vodní složky krajiny v dolním Podoubraví. In: Venkovská krajina 2009. Brno: CZ-IALE a Veronica, s. 147-153

Lipský, Z., Nováková, E., Zdražil, V., 1998: Vztah a vzájemné vazby územního plánování a oborových dokumentací a programů usměrňujících využití neurbanizovaného území. Expertní studie pro MMR ČR. Kostelec nad Černými lesy: ČZU, Lesnická fakulta, 48 s.

Lipský, Z., Skaloš, J., Šantrůčková, M., Weber, M., 2008: Proměny krajiny Novodvorská a Žehušicka. In: Venkovská krajina 2008. Brno: CZ-IALE a Veronica, s. 77-84

Löw, J. a kol., 2005: Typologie české krajiny. Závěrečná zpráva projektu VaV MŽP ČR č. 640/1/03. Brno: Löw a spol., s.r.o.

Meeus, J., 1995: Chapter 8: Landscapes. In: Bourdeau, P., Stanners, D. (eds.): Europe's Environment. The Dobříš Assessment. Copenhagen: European Environment Agency, s. 172-189

Meeus, J.H.A., Wijermans, M.P., Vroom, M.J., 1990: Agricultural Landscapes in Europe and Their Transformation. Landscape and Urban Planning, 18, s. 289-352

- Michalová, E.**, 2009: Mapování a dokumentace významných krajinných prvků na Novodvorskú. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta
- Mlčoch, S.**, 2001: Právní analýza Evropské úmluvy o krajíně. Legislativní a právní předpoklady pro ratifikaci úmluvy. České Budějovice, 32 s.
- Mücher, C.A. a kol.**, 2003: Identification and Characterisation of Environments and Landscapes in Europe. Alterra Report 832. Wageningen: Alterra, 120 s.
- Novák, P.**, 2001: Paměť krajiny. Novodvorskú – Žehušickú. Kutná Hora: Kuttna, 120 s.
- Novotný, M.**, 2008: Analýza vývoje krajiny k.ú. Hlízov jako podklad pro ochranu významných prvků historické kulturní krajiny. Bakalářská práce. Praha: ČZU, Fakulta životního prostředí
- Stroblová, L.**, 2009: Spolupráce s veřejností při plánování rozvoje území je správná, ale nelehká cesta aneb hledejme společně budoucí podobu naší krajiny. In: Venkovská krajina 2009. Brno: CZ-IALE a Veronica, s. 384-390
- Stroblová, L. a kol.**, 2009: AKTIVITA 903A05 Stav a předpokládaný rozvoj sídel a územní infrastruktury. Dílčí zpráva projektu 2B06013 (www.projektkacina.estranky.cz)
- Šmíd, M.**, 2009: Ekomorfologické hodnocení kvality habitatu vodních toků metodou EcoRiv Hab na příkladu modelového území Nové Dvory – Kačina. Bakalářská práce. Praha: ČZU, Fakulta životního prostředí
- Vávrová, V., Šantrůčková, M.**, 2008: Využití archivních pramenů při studiu krajiny na příkladu Novodvorskú a Žehušickú. In: Regiony – časoprostorové průsečíky ? Práce Historického ústavu AV ČR, sv. 21/C, s. 63-76
- Vávrová, V., Šantrůčková, M.**, 2009: Krajina Novodvorskú v popisu k 1. vojenskému mapování. Historická geografie, 35, 1, s. 213-228
- Wascher, D.M.** (ed.), 2005: European Landscape Character Areas. Typologies, Cartography and Indicators for the Assessment of Sustainable Landscapes. Alterra Report 1254. Wageningen: Alterra, 150 s.
- Wascher, D.M., Pérez-Soba, M.** (eds.), 2004: Learning from European Transfrontier Landscapes. Wageningen: Alterra, 48 s.
- Weber, M.**, 2007: Evropská úmluva o krajíně a možnosti její implementace v oblasti koncepčních a plánovacích nástrojů pro realizaci krajinných politik. Urbanismus a územní rozvoj, 10, 1, s. 42-46
- Weber, M. a kol.**, 2004: Zajištění realizace Evropské úmluvy o krajíně v další činnosti Ministerstva životního prostředí. Závěrečná zpráva projektu VaV MŽP ČR č. 640/6/02. VÚKOZ Průhonice, ČZU Praha, Löw a spol. s.r.o., Brno, 176 s.
- Weber, M., Novotná, G.**, 2005: Strategie odpovědnosti za českou krajinu minulosti, dneška a budoucnosti - východiska implementace Evropské úmluvy o krajíně. In: Tvář naší země. Krajina domova 2: Trendy urbanizace evropského prostoru. Sborník 3. ročníku konference. Praha – Průhonice, 8.-10.3.2005, s. 12-16
- Webové stránky projektu Kačina (www.projektkacina.estranky.cz)

10 YEARS OF THE EUROPEAN LANDSCAPE CONVENTION IN THE CZECH REPUBLIC

Summary

During 10 years of its existence, the European Landscape Convention (Council of Europe 2000) stimulated different research projects dealing with landscape typology, landscape character assessment and landscape planning both on European and national level. The paper gives an overview of landscape projects connected with the Convention especially in the Czech Republic. The special attention is paid to the participative approach in the project of the implementation of the measures of the European Landscape Convention on the local level, especially as concerns application of participative SWOT analysis to elaborate scenario of further landscape development.

In the Czech Republic, the Convention was signed in November 2002, ratified by the President of the Czech Republic in June 2004 and it came into force on October 1, 2004. Before the European Landscape Convention was signed, its legal analysis was elaborated in the country (Mlčoch 2001). Formulation of the state landscape policy and elaboration of the new landscape typology for the whole country are among the top-priority tasks resulting from the analysis.

Further steps in the implementation of the ELC in the Czech Republic have been defined in the research project VaV 640/6/02 *“Implementation of the European Landscape Convention in the activities of the Czech Ministry of Environment”* (Weber et al 2004). The research project VaV 640/01/03 *“Typology of the Czech landscape”* (Löw et al 2005) was initiated by the requirement to identify and evaluate landscape types throughout the country territory. The new typology of the Czech cultural landscape is aimed especially at the landscape character assessment and protection. The new Landscape Atlas of the Czech Republic finished in 2010 represents an extremely important cartographic work stimulated by the European Landscape Convention as well.

The project of the National Programme of the Research 2B06013 *„The implementation of the European Landscape Convention in an intensively agriculturally used landscape with signs of historical landscape design, the pilot study in the Nové Dvory-Kačina region“*, serves as the first example of the implementation of the ELC on local level in the Czech Republic. The basic aim of the project is to work out effective measures to guarantee landscape sustainability, respecting both natural and economic potential of the present cultural landscape as well as the protection and development of its natural, historical and cultural values. According to the requirements of the Convention, the emphasis is laid on the participative approach, i.e. to involve both general public and professional community, state and municipal authorities and further “players” and stakeholders interested in the landscape of the model area. Modified ECOVAST method was

used to manage workshops with local people. Following participative SWOT analysis made possible to identify existing and potential conflicts concerning the present state and future development of the landscape under investigation.

Doc. RNDr. Zdeněk Lipský, CSc.

Katedra fyzické geografie a geoekologie, Přírodovědecká fakulta UK Praha
Albertov 6, 1128 43 Praha 2
E-mail: lipsky@natur.cuni.cz

Ing. Martin Weber, Ing. Lenka Stroblová

Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví
Květnové náměstí 391, 252 43 Průhonice
E-mail: weber@vukoz.cz, stroblova@vukoz.cz

Recenzoval: doc. PhDr. RNDr. Martin Boltížiar, PhD.

NÁSTROJE NA ZVYŠOVANIE ENVIRONMENTÁLNEHO VEDOMIA STAKEHOLDROV

Milena Moyzeová

Abstract

The issue of environmental education is now part of the key issues in the strategy of care for the environment. It is a long process whose success is linked to the degree of development of society and particularly education. The article is an example of how to enrich the educational process of new tools for formal and informal environmental education. Using these tools will contribute to raising environmental awareness not only of students but also other interested subjects.

Keywords: knowledge, landscape, sustainable development, education

Úvod

Racionálne využívanie prírodných zdrojov, ochrana prírody, starostlivosť o životné prostredie úzko súvisia s environmentálnym vedomím obyvateľov. Pri zvyšovaní environmentálneho vedomia má nezastupiteľné miesto proces výchovy a vzdelávania. Cez školský vzdelávací systém sa žiaci učia chápať krajinu ako životný priestor a získavať základné vedomosti o možnostiach jej využitia a ochrany. Vzhľadom k tomu, že na základných školách nie je samostatný predmet „environmentálna výchova“, jednotlivé environmentálne témy sú obsiahnuté v ostatných, predovšetkým prírodovedne orientovaných predmetoch. Ako vyplynulo z výsledkov sociologického prieskumu, realizovaného vo vybratých bratislavských základných školách, stále pretrváva problém s nedostatkom učebných pomôcok na environmentálnu výchovu. Učitelia si pomôcky často zabezpečujú sami, či už si ich zakúpia alebo využijú vlastnú tvorivosť. Mnohí využívajú internetové zdroje alebo čerpajú informácie z literatúry. Učitelia by preto uvítali, pri environmentálnej výchove, predovšetkým obrazový materiál, ktorý by žiakom vizuálnou formou priblížil javy a procesy prebiehajúce v krajine.

Príspevok je ukážkou transferu vedeckých poznatkov do výchovno-vzdelávacieho procesu - pri tvorbe moderných učebných pomôcok. V príspevku okrem spracovania a využitia filmu spomenieme aj ďalšie učebné pomôcky a moderné spôsoby výučby, ktoré môžu obohatiť a skvalitniť formálnu a neformálnu environmentálnu výchovu a prispieť tak k zvýšeniu environmentálneho vedomia nielen žiakov ale aj ďalších zainteresovaných subjektov.

Napriek tomu, že téma krajiny, je súčasťou viacerých predmetov, neexistuje celostný pohľad na krajinu a na problematiku udržateľného rozvoja. Toto poznanie

sa stalo pre nás výzvou na spracovanie filmu na tému „Krajina a jej trvalo udržateľný rozvoj“ (obr. 1).

Obr. 1: DVD film

Figure 1: DVD movie

Skôr ako sme mohli pristúpiť k vypracovaniu odborného scenára filmu, bolo potrebné vypracovať metodické usmernenia v oblasti udržateľného rozvoja krajiny. Pri ich spracovaní sme vychádzali z analýzy súčasných učebných osnov predmetov prírodopis, biológia, ekológia, geografia, dejepis, chémia, zemepis, fyzika, občianska výchova, etická výchova a náboženská výchova na základných a stredných školách, z pohľadu obsahu témy s environmentálnym aspektom. Pomocou SWOT analýzy sme vyšpecifikovali slabé a silné stránky výučby danej problematiky a podľa získaných výsledkov, podporených názormi pedagogických pracovníkov a pracovníkov z Centra voľného času, sme navrhli úpravu súčasných učebných osnov o najnovšie poznatky získané z výskumu krajiny tak, aby bolo zabezpečené vzdelávanie žiakov z aspektu princípov a kritérií trvalo udržateľného rozvoja. Z analýzy vyplynulo, že niektoré témy sú po obsahovej stránke zadefinované veľmi všeobecne, niektoré témy sú nezrozumiteľné, iné už neaktuálne. Naopak niektoré témy sa opakujú vo viacerých predmetoch alebo

naopak úplne chýbajú. V témach sa dôraz kládol skôr na globálne problémy ako na regionálne alebo miestne problémy. Menej boli zastúpené sociálne témy ako sú hodnotové orientácie, environmentálne vedomie a pod. Chýbalo jednotné používanie environmentálnych pojmov. Obsahovú stránku tém bolo preto potrebné zamerať tak, aby žiaci vedeli aplikovať vedomosti získané na hodinách v reálnom živote, aby dokázali identifikovať skutočné problémy životného prostredia, s dôrazom na regionálnu a lokálnu úroveň. Aby sa naučili krajinu chápať ako geoeкосystem, teda systém vzájomne pôsobiacich prvkov a zložiek, ktoré cez svoje úžitkové vlastnosti sú schopné uspokojovať ľudské potreby. Aby získané vedomosti z vyučovacej hodiny vedeli využiť v reálnom živote pri aktívnej ochrane a tvorbe životného prostredia. Učebné osnovy sme navrhli doplniť o päť základných tém (Izakovičová a kol., 2008):

 Vysvetlenie pojmu krajina, čo je krajina, na čo nám slúži ako ju vnímame. Krajina ako zdroj. Typy a regióny krajiny na Slovensku.

 Krajina ako geosystém. Štruktúra krajiny. Vzťahy a procesy, ktoré v nej prebiehajú.

 Človek užívateľ, tvorca a ničiteľ krajiny. Zmeny krajinnej štruktúry. Kultúrna krajina. Krajina ako kultúrne dedičstvo. Negatívne dôsledky činnosti človeka na krajinu a jej zdroje. Negatívne javy a procesy. Globálne zmeny. Pozitívne činnosti človeka. Ochrana prírody. Ochrana prírodných zdrojov. Regióny kvality životného prostredia.

 Trvalo udržateľný rozvoj krajiny. Základné definície a dokumenty TUR. Nástroje implementácie TUR. Ekologizácia technológií, politických, ekonomických a legislatívnych nástrojov. Ekologizácia priestorovej organizácie krajiny. Ekologické vedomie.

 Sociálne a hodnotové faktory a krajina. Interakcie človeka a krajiny. Vplyv kultúr. Hodnotové orientácie. Životný štýl.

Navrhované okruhy tém doplnili a skĺbili chýbajúce predovšetkým sociálne a hodnotové orientácie v rámci učebných osnov do jedného kompaktného celku.

Navrhované témy v rámci metodických usmernení sa stali základom pre vypracovanie scenára filmu. Obsahovo je film rozdelený do 15 častí: Krajina a jej štruktúra, Vnímanie krajiny, Interakcia človeka a krajiny, Ľudské kultúry a krajina, Vzťahy a procesy v krajine, Krajina ako zdroj, Typy krajiny v Slovenskej republike, Človek tvorca krajiny, Kultúrna krajina, Negatívne vplyvy človeka v krajine, Pozitívne vplyvy človeka v krajine, Ochrana prírody, Ochrana prírodných zdrojov, Trvalo udržateľný rozvoj, Hodnotové orientácie.

Jednotlivé časti filmu tvoria samostatné tematické celky, ktorých krátka minútáž (3 minúty až 10 minút) umožňuje učiteľovi väčšiu variabilitu ich použitia na vyučovaní. Učiteľ si tak môže zostaviť hodinu nielen z rôznej kombinácie tém, ale aj času koľko chce danej téme z vyučovacej hodiny venovať. Použitie filmu na

hodine umožňuje žiakom spoznávať javy a procesy prebiehajúce v krajine prostredníctvom kombinácie obrazu, hovoreného textu, obrázkov, grafov, fotografií, zvukov a animácií. Priamo zo školských lavíc sa žiaci presúvajú do vzdialených kútov nielen Slovenska ale aj celého sveta. Oboznamujú sa s dejmi, ktoré sú často z časového alebo iného hľadiska nedostupné. Spoznávajú živočíchy a rastliny, ktorých existenciu si v bežnom každodennom živote často ani neuvedomujú. Na názorných ukážkach spoznávajú nielen pozitívne ale aj negatívne prejavy činnosti človeka a ich dopady na krajinu

Pre ďalšiu prácu v tejto oblasti je pre nás dôležité poznať aj spätnú väzbu. Teda akú reakciu vyvolal film na samotných pedagogických pracovníkov. Dovoľme si uverejniť zopár reakcií: ...veľmi sa mi páčil...pozitívny, výborne spracovaný po odbornej, metodickej aj obsahovej stránke...dobré spracovanie...je skvelé, že takýto film vznikol...filmov v tejto oblasti nikdy nie je dosť...film pôsobí veľmi kladne, zrozumiteľne a profesionálne, zároveň má veľký záber...film vytvára významný medzník v tvorbe prístupu ku kontinuálnemu systému vzdelávania k ochrane krajiny a k porozumeniu jej problémom...je prospešný hlavne pre pedagógov a aplikáciu v environmentálnej výchove na školách...je to výborná pomôcka ako priblížiť realitu krajiny v ktorej žijeme...dobrý základ pre ďalšie precizovanie...

Uvedomujeme si, potrebu predovšetkým vizuálnou formou zatraktívniť vyučovací proces, aby sa tým zvýšil záujem žiakov o praktickú starostlivosť o životné prostredie. K tomuto procesu určite prispeje aj využitie ďalších pomôcok ako sú nástenné plagáty, informačné letáky a pracovné listy, ktoré majú ešte jednoduchšie použitie vo vyučovacom procese.

Radi by sme spomenuli aj ďalšie príklady tvorby a využitia netradičných spôsobov environmentálnej výchovy. Jedným z nich je Prírodné environmentálne laboratórium vybudované v obci Suchá nad Parnou (Cibira, Izakovičová, a kol., 2005). Služi na výučbu predovšetkým prírodovedne orientovaných predmetov. Na jeho vybudovanie bola využitá školská záhrada v ktorej je zriadené ekolaboratórium. Ekolaboratórium je zamerané na skúmanie jednotlivých krajinnotvorných zložiek, javov a procesov prebiehajúcich v krajine. Pozostáva z dvoch základných častí. Biotickú časť tvorí „botanická záhrada“. Pri stromoch, ktoré sú vysadené v školskej záhrade, sú nainštalované informačné tabuľky. Na nich sú textové a obrazové informácie či ide o drevinu pôvodnú alebo nepôvodnú, aké má listy, plody, jej názov a základná charakteristika. Jednotlivé informačné tabuľky sú doplnené o hlavné druhy vtákov, viazané na tieto biotopy. Abiotická časť je zameraná na hodnotenie a monitoring neživých zložiek životného prostredia. Na sledovanie základným klimatických ukazovateľov ako je smer a rýchlosť vetra, množstvo spadnutých zrážok, teplota a pod. slúži meteorologická stanica umiestnená v zadnej časti areálu školy. Na hodnotenie a sledovanie erózných procesov slúži erózný model na ktorom žiaci sledujú a merajú odnos pôdy vplyvom dažďových zrážok. Na kompostovisku sledujú rozklad biomasy,

ktorú následne využívajú pri starostlivosti o dreviny. V interiéry školy majú žiaci k dispozícii dve kufříkové sady. Aquamerck – laboratórium na meranie a hodnotenie zmien kvality vody a Agroquant – pôdne laboratórium na hodnotenie kontaminácie pôdy.

Vhodným nástrojom na doplnkovú formu environmentálnej výchovy sú aj pracovné listy. Sú koncipované tak, aby žiaci na ich vypracovanie využili predovšetkým informácie získané z ekolaboratória. Z hľadiska odbornosti sú zamerané na pochopenie základných environmentálnych pojmov, ako aj na poznávanie problémov bezprostredného životného prostredia. V zadaniach úloh sú použité rôzne techniky, napríklad hádanky, osemsmerovky, dopĺňovačky, tajničky, roháčik, číselné hlavolamy, kreslenie a pod., ktoré pôsobia veľmi motivačne a vzbudzujú väčší záujem o poznávanie týchto skutočností (obr. 2).

To je iba ukážka, spracovania a využitia spomenutých nástrojov vo vyučovacom procese. Veríme, že ich používanie prispeje k emocionálnemu rozvoju školskej populácie, k zvýšeniu efektívnosti výučby a k zredukovaniu encyklopedického získavania poznatkov. U žiakov podporí kreativitu a schopnosť učiť sa, spolupracovať a otvorene komunikovať o problémoch.

Záver

Film, pracovné listy, nástenné plagáty, informačné letáky a ďalšie pomôcky využijú nielen učitelia základných a stredných škôl ale aj pracovníci metodických centier, pracovníci NGO, záujmové organizácie, pracovníci Centier voľného času a všetci, ktorí sa zaujímajú o krajinu, jej ochranu a využitie. Ich používanie prispeje k transferu nových, vedeckých poznatkov do výchovno-vzdelávacieho procesu a do osvetovej činnosti. Veríme, že tieto variabilné vzdelávacie programy prinesú viac motivácie a zážitkov do vyučovacieho procesu. Prispejú k zvýšeniu environmentálneho vedomia a pozitívne ovplyvnia morálku spoločnosti k väčšej zodpovednosti za stav svojho životného prostredia.

Príspevok vznikol ako výsledok projektu APVV LPP-0346-06 Festival krajiny a projektu SAV-FM-EHP-2008-03-09 Scenáre vývoja reprezentatívnych ekosystémov krajiny Slovenska v kontexte globálnych zmien

Literatúra

Cibira, P., Izakovičová, Z. a kol. (2005): Učíme sa navzájom. ÚKE SAV, Bratislava, ISBN: 80-969272-1-3, 136 s.

Izakovičová, Z., a kol. (2008): Metodické usmernenia pre environmentálnu výchovu. Téma: Trvalo udržateľný rozvoj, Ústav krajiny ekológie SAV, 87 s.

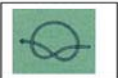
Obr. 2: Ukážka pracovného listu

Figure 2: View of worksheet

Územný systém ekologickej stability

Priestorová štruktúra vzájomne prepojených ekosystémov, tzv. zelených plôch (biocentier) a línii (biokoridorov) v krajine, ktorá zabezpečuje zachovanie rozmanitosti podmienok a foriem života, ktorá teda vytvára podmienky na rozmnožovanie, úkryt, výživu, migráciu a výmenu genetických informácií živých organizmov a ich spoločenstiev, sa nazýva ...*(tajnička)*... Základnými prvkami tohto systému sú biocentrá a biokoridory a interakčné prvky, ktoré zohrávajú významnú úlohu nielen z hľadiska živočíchov, ale aj z hľadiska kvality životného prostredia človeka. Priaznivo ovplyvňujú klimatické podmienky, pôsobia na ochranu pôdných a vodných zdrojov a nemalou mierou prispievajú k zlepšeniu estetickému kvality životného prostredia obce.

Úloha: Pomenuj všetky obrázky (počet bodiek = počet písmen). Prvé a posledné písmeno zapíš pod príslušným číslom do tabuľky, dopíš dĺžne a dozvieš sa znenie tajničky.

			
14 ... 10	1 29	2 ... 12	19 6
			
5 3	7 4	9 16	18 8
			
15 ... 17	21 26	25 11	24 20
			
27 31	23 32	30 13	28 22

Tajnička:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

TOOLS TO RAISE ENVIRONMENTAL AWARENESS OF STAKEHOLDERS

Summary

The contribution is focused on the creation and use of modern tools to increase environmental awareness of population with an emphasis on school children. It refers to the variable use of film, wall posters, information leaflets, worksheets for both formal and informal environmental education. It presents the example of environmental education implemented in the nature, directly in the school garden of primary school Suchej nad Parnou.

RNDr. Milena Moyzeová, PhD.

Ústav krajinnej ekológie SAV

Štefánikova 3, 814 99 Bratislava

Milena.moyzeova savba.sk

Recenzoval: prof. PhDr. Petr Chalupa, CSc.

INOVAČNÉ PRÍSTUPY V REGIONÁLNO M ROZVOJI V KONCEPTUÁLNO M RÁMCI SIEŤOVANIA

Barbora Némethyová

Abstract

The contribution deals with innovative approaches that have been implemented in regional development in Slovakia recently. It briefly introduces the concept of innovation and explains the importance of networking by means of institutionalized and functional platforms such as clusters and cooperative initiatives.

Keywords: innovations, innovation politics, networking, clusters, regional development

Úvod

5.

Inovácie sa v súčasnom svete a najmä v Európskej Únii stali základnou východiskovou tézou a zároveň cieľom pre najbližšie obdobie jej smerovania. „Ak chce Európa stáť v popredí sveta, musí byť tvorivejšia a inovatívnejšia. Byť kreatívny znamená priniesť niečo, čo tu ešte nebolo. Byť inovatívny znamená meniť spoločnosť a ekonomiku. Navrhovať činnosti, ktoré menia nápady na hodnoty a spájajú tvorivosť s inováciou“ (Manifesto for creativity and innovation in Europe, 2009). V súlade s rozhodnutím Európskeho parlamentu bol rok 2009 zameraný na kreativitu a inovácie. Motto v znení: „Nápady hýbu Európou“ vyzdvihuje hodnotu kreatívneho myslenia pre budúcnosť Európy a pripisuje veľký význam úlohe, ktorú zohrávajú mladí ľudia v procese inovácií.

Koncept inovácií a inovačné tendencie sa preniesli aj do oblasti regionálneho rozvoja a podnietili nás zaoberať sa touto problematikou nielen z hľadiska ekonómie, ako to bolo doposiaľ, ale najmä z hľadiska geografie, ako vedy, ktorej základnými metodologickými atribútmi sú priestorovosť a syntetickosť.

Inovácie a inovačné prístupy v riadení obcí, miest, regiónov a štátov majú rozhodujúci význam pre udržiavanie a zvyšovanie ich konkurencieschopnosti. V oblasti regionálneho rozvoja to znamená vytváranie proaktívneho a stimulačného prostredia pre tých, ktorí sú a chcú byť aktívni, inovatívni a tvoria pridané hodnoty. Okrem formálnych vzťahov dôležité sú aj neformálne partnerstvá a kooperácia, ktoré podporujú tzv. koncept sieťovania (*networkingu*), čím presadzovaním spoločných záujmov vzniká synergický efekt. Reálne sa to prejavuje napríklad aj vo forme *klastrov*, ktoré je možné v podmienkach Slovenska chápať ako inovatívnu inštitucionalizovanú a funkčnú platformu v regionálnom

rozvoji. Koncept klastrov je jedným z nástrojov inovačného rozvoja, ktorého cieľom je vytvorenie konkurencieschopného regiónu.

6.

Inovácia a Inovačná politika

Termín „**inovácia**“ pochádza z lat. „nova, novitas“ a znamená niečo nové, novátorské, resp. z lat. innovare = obnoviť. Termín bol primárne používaný v oblasti technológií. Korene konceptu inovácií siahajú až k Schumpeterovi (1911 in Hudec, 2007), ktorý rozlišuje päť typov inovácií:

- nové produkty,
- nové produkčné metódy, technológie a procesy,
- získanie nových zdrojov ponuky surovín alebo polotovarov,
- otvorenie nových trhov,
- nové spôsoby organizovania obchodu, produkcie a jej zásobovania.

Inovačná politika je súbor politických opatrení na zvýšenie množstva a efektívnosti inovačných aktivít, ktorými sú tvorba a adaptácia nových, alebo zlepšených produktov, procesov, alebo služieb (EC, 2000 in Mihók, Jahnátek, 2008). Podľa Fleischhauera (2005) je zameraná na aktivity súvisiace s inováciami (*innovation-related activities*) v rámci určitého prostredia, v ktorom majú dynamizujúci význam kooperatívne vzťahy. Ide o komplex neistých a dlhodobých aktivít s mnohonásobnými efektmi, ktoré zahŕňajú širokú škálu odvetví, odborov a subjektov. Podľa Sternberga (2009) inovačná politika zahŕňa všetky politiky, ktorých snahou je podpora inovačných aktivít (skutočných alebo potenciálnych) inovačných aktérov v danej oblasti; ide o zásahy, ktoré sa pokúšajú redukovať náklady a risk z inovácií. Jednou z takýchto politík je aj klastrová politika, ktorá súvisí s aktívnou implementáciou klastrových a sieťových iniciatív v regionálnom rozvoji.

Na Slovensku je inovačná politika vymedzená implementáciou rámcových programov EÚ. V súčasnom období prebieha **siedmy rámcový program Európskej Únie pre obdobie 2007 – 2013**. Novinkou je **Rámcový program pre konkurencieschopnosť a inovácie CIP** (*Competition and innovation programme*), ako dodatok k 7. rámcovému programu, ktorý by mal spájať množstvo programov týkajúcich sa inovácií, konkurencieschopnosti, IKT technológií a energie. Inovačná politika EÚ vymedzuje pre obdobie od roku 2007 **šesť nosných operatívnych oblastí**: výskum a vývoj, ľudský kapitál, siete, poradenstvo, vedomostná spoločnosť a transfer znalostí. Tie majú viesť k rozvoju inovačného potenciálu, posilneniu konkurencieschopnosti a prispieť k naplneniu dvoch globálnych cieľov – regionálnej udržateľnosti zamestnanosti a odstraňovaniu disparít. Investície do inovácií predstavujú prioritu politiky

súdržnosti Európskej Únie (Malinovský, 2008). Na podporu znalostnej ekonomiky v rokoch 2007 – 2013 vypracovalo Ministerstvo financií SR *Operačný program – Znalostná ekonomika*. V ňom podrobnejšie uvádza využitie prostriedkov na zabezpečenie strategickej priority *Inovácie, informatizácia a znalostná ekonomika* špecifikovanej v *Národnom strategickom referenčnom rámci SR na roky 2007 – 2013*.

Sieťovanie v regionálnom rozvoji a jeho vzťah k inováciám

V minulosti boli inovácie chápané ako doména niekoľkých jedincov, ktorí prinášali novinky do praxe. Podľa Freemana (1997) bolo neskôr obdobie 20. storočia obdobím organizovaného procesu výskumu a vývoja, kde základnou jednotkou bola firma. V 21. storočí sa však aj táto forma ukazuje ako nedostatočná a dôraz sa kladie na „multiúčastnícke“ spojenia a kooperáciu. Inovácia v súčasnosti čelí neustále sa rozširujúcim vedeckým hraniciam a zvyšujúcej sa konkurencii, preto je potrebné riadiť inovácie na sieťovej úrovni. Prejaví sa to spájaním jednotlivých firiem, pričom väzby budú akcelerované sofistikovanými informačno-komunikačnými technológiami. Sieťová spolupráca sa javí ako výhodná aj z hľadiska finančných a časových nákladov. Je prienikom medzi dvoma extrémami, kde na jednej strane si subjekt všetko zabezpečuje sám alebo na strane druhej výlučne prostredníctvom dodávateľov. Tento tretí „sieťový“ spôsob vychádzajúci z teórie systémov sa opiera o fakt, že celok je väčší, než suma jeho častí. Menšie organizácie sú akcieschopnejšie a flexibilnejšie, avšak nedisponujú dostatočným množstvom zdrojov. Tvorbou formálnych sietí a aliancií, ale aj udržiavaním neformálnych vzťahov umožňujú preklenúť tieto nevýhody. Tidd et al. (2007) uvádza nasledovné dôvody spolupráce rôznych subjektov:

- zníženie nákladov na technologický vývoj alebo vstupu na trh,
- zníženie rizika vývoja alebo vstupu na trh,
- dosiahnutie úspor z rozsahu pri výrobe,
- skrátenie doby nutnej na vývoj a komercializáciu nových produktov,
- podpora spoločného učenia sa a i.

V konkrétnych prípadoch budú mať firmy pre vytváranie aliancií samozrejme viac dôvodov. Strategické správanie sa firiem a vytváranie aliancií, ako aj ich vzájomné pôsobenie a výmena poznatkov medzi firmami, výskumnými centrami, univerzitami a ďalšími inštitúciami sú v modernej inovačnej teórii jadrom inovačného procesu. Cítujúc Hudeca (2007): „Zo zorného uhla pro-inovačnej politiky je partnerstvo „krvou“ obehového systému.“ Ďalej hovorí, že aj keď siete (*networks*) nie sú samé o sebe učiacimi systémami, majú výhodu vo „voľne previazanej“ forme a sú podstatne viac otvorené externým vplyvom.

Súťaživosť jednotlivých aktérov v sieťach vedie k inovatívnym stratégiám, avšak na druhej strane je vyvážená kooperáciou a kolektívnou strategickou orientáciou. Tak dochádza k splynutiu cieľov individuálnych aktérov s cieľmi regionálneho rozvoja.

Sieťovanie je do určitej miery výsledkom a odrazom súčasných zmien v spôsoboch riadenia. Ide o transformáciu od centralizovanej byrokratickej vlády k pluralite samo-organizovania, spolu-existujúcich sietí a partnerstva, ktoré interagujú v rôznom priestorovom rozsahu. Pre vysvetlenie týchto nových rozvojových tendencií, geografi nadviazali na myšlienky odvodené od politickej vedy, sociológie, ekonomiky. Jednou z alternatív riešenia otázok regionálneho rozvoja je pre geografov aplikácia Teórie aktérov v sieti, ako základ pre pochopenie interakcií a úloh partnerstva a sietí, ako sa sami tvoria a reprezentujú odpovedajúc na meniace sa politické prostredie. Podľa Matloviča (2009) je v kontexte teórie siete aktérov najdôležitejším odkazom najmä to, že formovanie novej kvality môže začať súperením a cez spoluprácu prechádza až k symbióze, ktorá je podmienkou evolučnej inovácie. Z podobných premís vychádzajú viaceré sieťové koncepcie regionálneho rozvoja.

Heterogenita organizačných a inštitucionálnych sieťových zoskupení siaha v súčasnosti od anonymných lokálnych trhov až k dlhodobým pracovným zmluvám a klastrovým iniciatívam resp. od komplexných aliancií vysokých technológií cez subdodávky až k vágne definovaným povinnostiam a ilegálnym neformálnym dohodám. Vzájomné vzťahy môžu byť formálne, neformálne, osobné, inštitucionálne, a i.; pričom za základné väzby sa považuje konkurencia, kooperácia a kontrola.

Idea sieťového regiónu vznikla spolu so sieťovou paradigmou začiatkom 90. rokov 20. storočia. Sieťový región je charakteristický množstvom uzlov a prepojení medzi inštitúciami a organizáciami; má dostatočný ľudský kapitál a asociatívnosť. Sieťové usporiadanie je teda v súčasnosti a blízkej budúcnosti dominantným spôsobom usporiadania a organizácie spoločnosti a hospodárstva a prejavuje sa reálne vo formách *strategických aliancií, klastrov, inovačných sietí, neformálnych sietí*, atď. Také produktové koncepcie teritoriálnych inovačných modelov ako sú inovačné prostredia, učiace sa regióny, regionálne inovačné systémy a najmä klastre, zúžili pohľad na regióny ako na „ostrovy inovácií.“

Za kľúč ku konkurencieschopnosti založenej na znalostiach a inováciách je považovaný koncept *Triple Helix*, tj. vzájomná spolupráca 3 kľúčových subjektov – aktérov súkromného sektoru, univerzít, či verejných výskumných inštitúcií a verejného sektoru. Z hľadiska praktických doporučení pre koncepciu regionálneho rozvoja je potrebné zamerať sa na vzájomnú interakciu a učenie jednotlivých aktérov. Ide hlavne o zvýšenie investícií do vzdelania, budovanie inštitúcií vedy a výskumu a zabezpečenie ich priameho prepojenia s praxou, teda s konkrétnymi podnikmi a miestnymi podnikateľskými združeniami. Podstatnú úlohu zohráva kvalitná infraštruktúra, budovanie regionálnej podpornej infraštruktúry, školiacich

a poradenských centier a poskytovanie špecializovaných služieb v regióne. Nezastupiteľnou súčasťou je aj revitalizácia sociálneho, kultúrneho a životného prostredia a strategicky dlhodobé myslenie.

Matlovič (2009) upozorňuje, že na druhej strane je potrebné uvedomiť si, že regionálna politika založená výlučne na inováciách nie je vhodná pre každú regionálnu ekonomiku. Hlavne v regiónoch s nízkou inovačnou kapacitou a nízkou absorpčnou schopnosťou využiť verejné zdroje je tento problém kumulovaný aj o nedostatočne rozvinuté kooperačné mechanizmy. V takýchto prípadoch je prioritou regionálnej politiky podporovať tvorbu partnerských sietí a klastrov a otvoriť priestor pre spoluprácu s vonkajším prostredím.

7.

Regionálne inovačné systémy a regionálne klastre

Regionálny inovačný systém popisuje zložitý súbor inštitúcií a politík, ktoré ovplyvňujú inovačné procesy na regionálnej úrovni (Skokan, 2006). Wolfe (2001 in Skokan, 2006) uvádza, že regionálny systém inovácií (RIS) je súborom ekonomických, politických a inštitucionálnych vzťahov, ktoré sa vyskytujú v danej geografickej oblasti (regióne) a ktoré generujú kolektívne procesy učenia vedúce k rýchlemu šíreniu znalostí a najlepších skúseností z praxe. Všeobecne sa tak RIS skladá z firiem, univerzít, výskumných inštitúcií a ďalších sprostredkovateľov, ktorí participujú na rozvoji technológií a ich šírení v inovovanej podobe, a z politík a programov zavádzaných vládou.

V poslednom období sa jedným z významných fenoménov v regionálnom rozvoji stali regionálne **klastre** a v regionálnej ekonomike sa tak začal zavádzať nový tzv. **klastrový prístup**. Klastre nemôžeme označiť za regionálne inovačné systémy, aj keď v nich zohrávajú kľúčovú úlohu. Klastre a RIS spolu koexistujú v rovnakom území a regionálny systém inovácií môže obsahovať niekoľko klastrov. Klastre teda môžu byť definované v širšom slova zmysle ako podmnožina inovačných systémov. Európska komisia (EC, 2002) uvádza tieto koncepty v trojstupňovej hierarchii, kde najvyšším stupňom je regionálny inovačný systém (RIS) definovaný ako spolupráca medzi firmami a rôznymi organizáciami za účelom rozvoja znalostí, inovácií a ich rozširovania. Druhým stupňom je regionálna inovačná sieť chápaná ako organizovaná spolupráca medzi firmami povzbudzovaná dôverou, štandardmi a konvenciami, ktorá aktívne povzbudzuje inovačné aktivity firiem, netvorí však ucelený systém. Najnižším stupňom je potom regionálny klastre t.j. koncentrácia vzájomne spolupracujúcich firiem v rámci rovnakých alebo príbuzných sektorov v malej geografickej oblasti. Klastre predstavujú materiálnu základňu pre ekonomiky založené na inováciách, ktoré sú chápané ako kľúč k budúcej prosperite štátu.

8.

Klastre v regionálnom rozvoji

O ich zavedenie do ekonomiky a regionálneho rozvoja sa zaslúžil M. Porter (1990), ktorý ich začal presadzovať ako základný nástroj priemyselnej a regionálnej politiky a ako jeden z nástrojov dosahovania konkurencieschopnosti regiónov a štátov. Klastre, ako už bolo uvedené, sú priamo prepojené s problematikou inovácií, resp. sú nástrojom inovačnej politiky. Aj napriek tomu, že ich nemožno chápať ako všeliek na riešenie všetkých problémov ekonomiky a regionálneho rozvoja, sú hnacou silou ekonomického rastu a konkurencieschopnosti. Najznámejšími predstaviteľmi inovačných centier a klastrov sú: Silicon Valley, Route 128 a Research Triangle v USA; Emilia Romana, Toskánsko a Benátky v Taliansku; Montpellier, Sophia-Antipolis, Grenoble a Toulouse vo Francúzsku; koridor M4 medzi Londýnom a Readingom a Cambridge vo Veľkej Británii, Bavorsko a Baden-Württembersko v Nemecku, severovýchodná časť Španielska, stred Portugalska apod.

- Priemyslové resp. odvetvové klastre sú podľa M. Portera (1990) geografické sústredenia vzájomne previazaných odvetví, špecializovaných dodávateľov, poskytovateľov služieb, firiem v príbuzných odboroch a pridružených inštitúcií, napríklad univerzít, agentúr, obchodných asociácií a pod., ktoré spolu súťažia, ale tiež spolupracujú, majú spoločné znaky, ale tiež sa dopĺňujú.

- EU (2003): Klastre sú skupiny nezávislých firiem a pridružených inštitúcií, ktoré spolupracujú a súťažia. Sú geograficky umiestnené v jednom alebo viac regiónoch, prípadne môžu mať globálny rozsah; špecializujú sa v určitom odbore a sú prepojené spoločnými technológiami alebo spoločnou kvalifikáciou; sú tradičným odvetvím alebo sú postavené na vedeckom základe. Môžu byť inštitucionalizované alebo spontánne.

Klastre umožňujú zapojeným firmám zlepšovať konkurencieschopnosť a vyššiu výkonnosť prostredníctvom špecializovaných dodávateľov, technológií a informácií, prelievaním znalostí (*spill-over*) vnútri klastra, vyšším tlakom na inovácie, rozrastaním klastra a odštiepovaním nových podnikov (*spin-offs*). Vytvárajú podmienky, ktoré umožňujú stimulovať inovácie a efektívnejšie využitie výskumu a vývoja. Klastre poskytujú zúčastneným podnikom a regiónom nasledovné výhody:

- úspory z rozsahu, možnosť zdieľania nákladov a investícií,
- zvýšenie konkurencieschopnosti a akceleráciu ekonomiky,
- prístup k špecializovaným vstupom a pracovnej sile,
- zvýšenie exportu,

- získanie nových zákazníkov a otvorenie trhu,
- optimalizáciu dodávateľského reťazca,
- zvýšenie image firmy a lepšiu možnosť propagácie,
- nové informácie a technológie,
- zvýšenie inovačného potenciálu,
- väčšiu moc a hlas malých a stredných podnikov,
- jednoduchší prístup k inštitúciám a verejným zdrojom,
- rast a dlhodobú podnikateľskú dynamiku,
- zlepšenie kvality života a zvyšovanie životnej úrovne.

Klastre nielenže podporujú ekonomický rast, ale aj priamo vytvárajú bohatstvo v regióne. Tým zvyšujú príjem obyvateľov, znižujú nezamestnanosť a vytvárajú konkurenčnú výhodu regiónu, ktorá umožňuje účasť na hospodárskom rozvoji aj slabším aktérom. Umožňujú zapojenie MSP do vzájomnej spolupráce a spolupráce s miestnymi univerzitami a ústavmi. Úroveň regionálneho rozvoja významne ovplyvňuje kvalita podnikateľského prostredia a prítomnosť klastrov.

Na druhej strane je však potrebné spomenúť aj nevýhody, problémy a riziká klastrových iniciatív. Maier (2007) uvádza, že klastrová politika má význam len v tých sektoroch, pre ktoré sú charakteristické úspory z rozsahu. Ide o tzv. „sektorové zacielenie“ politiky. Ak sektory nie sú koncentrované, zavádzanie tejto politiky bude len zbytočným plytvaním finančných zdrojov. Druhým determinantom je „časové zacielenie“, t.j. že efektívnosť klastrovej politiky závisí od správneho načasovania jej implementácie. Podľa Jáča et al. (2005) rizikom je zraniteľnosť vysokej špecializácie klastra, vznik nepružnosti, pokles konkurenčného tlaku, vlastný úpadok klastra a syndróm sebestačnosti spojený s neochotou ďalšej spolupráce. Objektívne, je príliš naivné chápať klastre ako spôsob riešenia všetkých problémov v regióne. Podľa Illerisa (2007) efektívne klastre nemôžu byť vytvorené len zhora. Je potrebná prítomnosť určitých postojov v spoločnosti, v ktorej sú zavádzané – podnikateľský a inovačný duch, dôvera a spolupráca. Hospers (2005) dokonca uvádza množstvo príkladov klastrových politík, ktoré zlyhali v dôsledku nevhodného regionálneho prostredia, v ktorom boli zavedené. Na základe uvedených faktov, môžeme skonštatovať, že klastrové iniciatívy vytvárajú prínosy nielen pre cluster ako taký, ale aj pre miestnu ekonomiku ako celok, avšak nemožno ich preceňovať a chápať ako všeliek pre riešenie problémov regionálneho rozvoja. Ide o nový štýl podnikania založený na princípe tímovej spolupráce na lokálnej úrovni. Úlohou regionálneho rozvoja je preto podporovať vzájomnú kooperáciu firiem prostredníctvom regionálnych koordinačných inštitúcií, podporných mechanizmov a tvorbou vhodnej regionálnej klímy.

Klastrová politika na Slovensku

Všeobecne môžeme klastrovú politiku definovať ako súbor aktivít (programov, stratégií, procedúr, zákonov, pravidiel) zameraných na dosiahnutie konkrétneho alebo všeobecného cieľa. Tieto aktivity sa spravidla vykonávajú v priebehu niekoľkých rokov podľa určitého plánu s prideleným rozpočtom. Rozvojové stratégie klastrovej politiky musia vychádzať z identifikácie potenciálnych alebo existujúcich základov konkurenčnej výhody regiónu. Nástroje regionálnej politiky využívajú klastre ako prostriedok zhromažďovania a aktivovania kľúčových hráčov. Prakticky to znamená, že regionálna politika má vytvárať prostredie, v ktorom sú firmy, organizácie a verejné agentúry schopné nachádzať spoločné riešenie, kde dochádza k výmene informácií a k interaktívnemu učeniu a k rozvoju relatívnej regionálnej výhody, ktorá sa môže uplatniť a rozvinúť práve v klastroch (Pavelková, 2009). Počiatočným impulzom pre tvorbu klastrov býva väčšinou iniciatíva vlády alebo priemyslu, málokedy je hlavným iniciátorom univerzita. Vo vyspelých krajinách prevláda iniciatíva vlády, v transformujúcich sa ekonomikách naopak dominuje samotný priemysel, v rozvojových krajinách sú klastre iniciované dotačne.

V Českej republike, Slovinsku a Maďarsku sa programy na podporu sieťovej regionálnej politiky a zakladanie klastrov rozvíjajú od roku 2000. Hlavnú úlohu v riadení pritom zohrávajú národné a regionálne vlády. V konceptuálnom rámci Európskej charty malých a stredných podnikov, Slovensko tiež začalo s implementáciou programov zameraných na posilnenie technologickej kapacity, inovačnej aktivity a vzájomnej spolupráce malých a stredných podnikov, verejného sektora a vedecko-výskumných inštitúcií, najmä univerzít. Zakladanie klastrov je na regionálnej úrovni zakotvené v regionálnych strategických a programových dokumentoch, akými sú Regionálne inovačné stratégie, PHSR a i.

Na Slovensku boli doposiaľ identifikované a reálne existujú nasledovné klastre: Autoklaster – Západné Slovensko, IT valley Košice, 1. slovenský strojársky klaster, Slovenský plastikársky klaster, Združenie Elektrotechnický klaster – Západné Slovensko a Energetický klaster Západné Slovensko. Nanoklaster Trenčín, Drevársky a Sklársky klaster boli teoreticky koncipované a ich reálna existencia sa predpokladá v blízkej budúcnosti. Signifikantným fenoménom sa na Slovensku v poslednom období stalo zakladanie klastrov v oblasti cestovného ruchu. Priekopníkom v tomto smere sa stal Klaster Liptov a v krátkej dobe sa stal ideálnym príkladom a modelom pre zakladanie ďalších: Balnea Cluster Dudince, Klaster Orava, Klaster Turiec a Novohradský klaster. V štádiu plánovania sú: Klaster CR Západné Slovensko, Pohronský klaster CR, Klaster pohraničných hradov južného Slovenska, Klaster Tatry a Klaster Smolenice. Prostredníctvom Regionálnej rozvojovej agentúry v Kráľovskom Chlmci je región Zemplín zapojený do dodávateľského Klastra Karpaty, ktorý združuje ukrajinské,

slovenské a maďarské organizácie regiónu Trojhraničia. V hlavom meste sa koncentrujú snahy o vytvorenie edukačného klastra.

Zakladanie klastrov na Slovensku sa uplatňuje viac-menej na regionálnej úrovni. Zďaleka však nedosahuje úroveň vyspelých západoeurópskych krajín. Všetky slovenské klastre sú iniciované a organizované zvonku, tj. vznikli zhora nadol. Hovoríme o tzv. skonštruovaných klastroch. Hlavnými iniciátormi a zakladateľmi sú súkromné spoločnosti, samosprávne kraje a mestá. V porovnaní s ostatnými krajinami EÚ však Slovensko výrazne zaostáva v počte klastrových iniciatív, a najmä v efektívnom fungovaní už existujúcich klastrov. Kým podľa Pavelkovej (2009) je v Rakúsku 45 klastrov, na Slovensku je ich deklarovaných 22, avšak o reálnom fungovaní môžeme hovoriť len u 6 z nich – Autoklaster, IT Valley, IKT Žilina, Plastikársky, 1.Strojárskejší klaster a klaster Liptov. Klastre tvorí oveľa menší počet členov. V Rakúsku majú vyspelé klastre aj 400 členov, na Slovensku sa ich počet pohybuje zväčša do 20. S výnimkou IKT klastrov je prepojenie výrobnéj základne s univerzitami a výskumnými spoločnosťami veľmi slabé, resp. žiadne. Špecifickou a veľmi rozšírenou kategóriou sú klastre cestovného ruchu. Počet ich členov je zväčša tiež veľmi nízky a priame prepojenie so vzdelávacími a výskumnými inštitúciami prakticky neexistuje.

Súčasťou hodnotenia existujúcich klastrov je posúdenie ich aktivít ako sú networking, ľudské zdroje, výskum, vývoj a inovácie, obchodná spolupráca, prenos informácií a technológií medzi firmami a pod. Z dôvodu irelevantnosti k téme a procedurálnej komplikovanosti však nebudeme vykonávať tak hlbokú analýzu fungovania identifikovaných klastrov. Avšak po jednoduchom zhodnotení dostupných aktuálnych informácií o aktivitách, iniciatívach a činnosti jednotlivých klastrov na základe internetových a printových médií, za klastre s vysokou inovačnou kapacitou považujeme Autoklaster, IT Valley, IKT Žilina, Plastikársky, Elektrotechnický a Energetický klaster.

Je potrebné objektívne zhodnotiť, že Slovensko výrazne zaostáva v oblasti zakladania a rozvoja klastrov. Jedným z dôvodov nezapájania sa do takýchto iniciatív je nedostatok dôvery (*lack of millieu of trust*) zo strany súkromných spoločností a odmietanie vzájomnej kooperácie a spoločných cieľov zo strachu pred stratou vlastnej podnikateľskej stratégie v prospech spoločného know-how. Problémom aktérov regionálneho rozvoja je nízka úroveň vzájomnej komunikácie, kooperácie a partnerstiev pri definovaní spoločných cieľov, vízií a z nich vyplývajúcich opatrení. Okrem ich vzájomnej nedôvery sa pridružuje aj nedôvera v morálne a odborné kvality politikov a v politiku samotnú. Klastrová politika ako taká na Slovensku zatiaľ stále chýba. Neexistuje legislatíva, ktorá by usmerňovala činnosť klastra, definovala formy spolupráce so samosprávou a štátnou správou, či financovanie. Jednotlivé inštitúcie pracujú oddelene a nekoordinovane. Činnosť klastrov je v súčasnosti financovaná len z príspevkov jeho členov a z eurofondov. V novembri 2009 preto minister hospodárstva SR Ľubomír Jahnátek prisľúbil vytvorenie klastrovej politiky.

Vychádzajúc z hodnotenia jednotlivých krajov SR, ako najperspektívnejšie z hľadiska zakladania a existencie klastrov, sa javia kraje západného Slovenska. Regióny sú súčasťou hospodárskeho priestoru *Centrope* lokalizovaného na rozhraní 4 krajín strednej Európy (SVK, CZ, AU, HU), predstavujúceho most medzi vyspelými krajinami západnej Európy a menej rozvinutými trhmi východnej Európy. Ekonomické ukazovatele regiónu sú veľmi priaznivé a keďže od roku 2000 tu bol naštartovaný celý rad klastrových iniciatív, je nazvaný „krajinou klastrov“ v strednej Európe (Centrope Newsletter, 2006).

Napriek uvedeným nedostatkom súčasnej klastrovej politiky SR je potrebné zdôrazniť, že sieťová politika a implementácia klastrových iniciatív sa javí ako spôsob, akým by sa mala uberať politika regionálneho rozvoja.

Záver

V uvedenom príspevku sme predstavili poznatky, ktoré nám umožňujú pochopiť dôležitosť kooperácie a sieťovania nielen v regionálnom rozvoji, ale aj v každodennom živote jednotlivca. Pochopenie inovácií ako jedného z nástrojov napredovania regiónov, firiem, individuí i celého ľudstva je základným východiskom úspešného rozvoja spoločnosti. Z historickej skúsenosti a uvedených faktov vyplývajú nové spôsoby týkajúce sa organizačných foriem súčasnej ekonomiky a spoločnosti. Rôzne organizačné usporiadania a oblasti kultúry sú postavené na sieťach. Siete sú základom toho, z čoho sú, a budú tvorené všetky organizačné usporiadania v spoločnosti a sieťovanie sa stane kľúčom organizačnej flexibility a podnikateľskej produkcie. Po prvýkrát v histórii základnou jednotkou spoločenského a ekonomického usporiadania nie je subjekt ako jednotlivec alebo kolektív, ale sieť vytvorená množstvom subjektov a organizácií. Sieťovo založená spoločnosť je dynamickým, otvoreným systémom akceptujúcim inovácie bez ohrozenia svojej rovnováhy a vhodným nástrojom regionálneho rozvoja založeného na inováciách, kooperácii a decentralizácii.

Poznámka: Príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA no. 1/0611/09 "Koncept miesta v regionálnogeografickej analýze a syntéze a teritoriálnom marketingu: teoreticko-metodologický rámec a aplikácia na vybrané modelové územia." (vedúci projektu R. Matlovič).

Literatúra

- Anderson T., Schwaag-Serger A., Sorvik J., Hannson E. (2004) :** The Cluster Policies Whitebook. IKED, Sweden. ISBN 91-85281-03-4
- Asheim, B., Cooke, P., Martin, R. (2006):** Clusters and Regional Development – Critical Reflections and Explorations. Routledge, Abingdon. ISBN 0-415-34914-1.

Castells, M. (1996): The rise of the network society, Blackwell Publishers, Oxford, UK. ISBN 1-55786-617-1

Centrope News (2006): Newsletter 06, dostupné online: http://www.centrope.info/baernew/topics/News_06, navštívené 7.8.2009

Europe Innova Cluster Mapping Project (2008): Cluster Policy in Europe: Abrief summary of main cluster policies in 31 European countries, dostupné online: http://www.clusterobservatory.eu/upload/Synthesis_report_cluster_mapping.pdf, navštívené 7.9.2009

Fleischhauer, T. (2005): A concept of evaluation innovation related action under the EU Structural Funds, In: 45th Congress of the European Regional Science Association (ERSA 2005), Paper. no.109.

Freeman, C., and Soete, L. (1997): The economics of Industrial Innovation, 3rd edn. MIT Press, Cambridge.

Grabher, G. (2009): Networks. In Kitchin, R., Thrift, N.: International Encyclopedia of Human Geography, Volume 4, Elsevier, Oxford, UK. ISBN 978-0-08-044911-1

Hudec, O. (2007): Regionálne inovačné systémy, EF TUKE Košice, ISBN 978-80-8073-964-5

Hospers, G.-J. (2005): „Best practices“ and the dilemma of regional cluster policy in Europe. Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 96.

Illeris, S. (2007): Clusters in an age of increasing internationalisation, highlighted by the clothing cluster of Herning, Denmark. In: IGSO, Polish Academy of Sciences: Europa XXI, č. 16, Varšava, ISSN 1429-7132

Jáč, I., Rydvalová, P., Žižka, M. (2005): Inovace v malém a středním podnikání, Computer Press, a.s., Brno. ISBN 80-251-0853-8

Ketels, Ch., Solvell, O. (2005): Clusters in the EU-10 new member countries, dostupné online: <ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/innovation-policy/studies/docs/studies/eucluster.pdf>, navštívené 3.3.2009

Manifesto for creativity and innovation in Europe, (2009), dostupné online: <http://create2009.europa.eu/fileadmin/Content/Downloads/PDF/Manifesto/manifesto.sk.pdf> navštívené 5.1.2010

Maier, G. (2007): Cluster Policy: A strategy for Boosting Competitiveness and Wasting Money? In Zborník príspevkov 2. konferencie CERS, TU Košice, dostupné online: http://www.cers.tuke.sk/cers2007/PDF/A_Maier.pdf, navštívené 4.5.2009

Matlovič, R. (2009): Teórie regionálneho rozvoja. In: Michaeli, E., Matlovič, R., Ištók, R. (2009): Regionálny rozvoj pre geografov. Vydavateľstvo PU Prešov. ISBN 978-80-555-0065-2

Mihók, J., Jahnátek, Ľ. (2008): Inovačné politiky, in Transfer inovácií 12/2008, Bratislava.

Michaeli, E., Matlovič, R., Ištók, R., et al. (2009): Regionálny rozvoj pre geografov, FHPV PU, Prešov. ISBN 978-80-555-0065-2

Národný strategický referenčný rámec 2007-2013, dostupné online: <http://www.strukturalnefondy.sk/narodny-strategicky-referencny-ramec-2007-2013/>, navštívené 15.6.2009

Némethyová, B., Dolná, Z., (2009): Clusters as a tool of cooperation and formation regional networks, Book of abstracts - Warsaw regional forum, Varšava.

Pavelková, D., et. al. (2009): Klastry a jejich vliv na výkonnost firem, Grada Publishing, a.s., Praha. ISBN 978-80-247-2689-2

Porter, M. (1990): The competitive advantage of nations. New York: The Free Press.

Porter, M. (2000): Locations, Clusters and Company Strategy. In: Clark, G.L. et al.: The Oxford Handbook of Economic Geography, Oxford.

Rumpel et al. (2006): Inovativní koncepty v socioekonomickém rozvoji územních jednotek Sborník příspěvků, Universitas Ostraviensis, Ostrava. ISBN 80-7368-261-3.

Skokan, K. (2006): Regionální inovační systémy a klastry v rozvoji regionů In:

Rumpel (ed.) (2006): Inovativní koncepty s socioekonomickém rozvoji územních jednotek, Sborník příspěvků, Universitas Ostraviensis, Ostrava, ISBN 80-7368-261-3

Skokan, K. (2008): Role klastru v regionálním rozvoji. In Wokoun R., et al.: Regionální rozvoj, Linde Praha. ISBN 978-80-7201-699-0

Solvell, O., Lindqvist, G., Ketels, C. (2003): The cluster initiative Greenbook. Ivory Tower AB. ISBN 91-974783-1-8

Sternberg, R. (2009): Innovation. In Kitchin, R., Thrift, N.: International Encyclopedia of Human Geography, Volume 4, Elsevier, Oxford, UK. ISBN 978-0-08-044911-1

Tidd, J., Bessant, J., Pavitt, K (2007): Řízení inovací, Computer Press, Brno. ISBN 978-80-251-1466-7

INNOVATIVE APPROACHES IN REGIONAL DEVELOPMENT IN CONCEPTUAL FRAMEWORK OF NETWORKING

Summary

Innovations have become the most decisive factor in development of particular regions. Innovative institutional approaches by means of networking are one of the tools of successful regional development. Networks are the basis of future organisational order in society and networking will become the key of organizational flexibility and economic production. Therefore it is necessary to implement the network concept into regional development for instance by clusters, public-private partnerships, alliances, etc. In the aforesaid contribution we proposed the sum of knowledge about the importance of networking, cooperation and

clusters in regional development. We briefly introduced the definition of clusters and cluster policy and proposed its implementation in Slovakia by means of examples. Due to the limits of the contribution we were not able to propose more detailed analysis of existing clusters, however we regard them as one of the keys of successful regional development.

Mgr. Barbora Némethyová

Katedra geografie a regionálneho rozvoja FHPV PU

Ul. 17. Novembra 1, 080 01 Prešov

E-mail: barbora.nemethyova@gmail.com

Recenzoval: doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.

LENTIKULÁRNÍ MAPY JAKO PROSTŘEDEK UTVÁŘENÍ KARTOGRAFICKÉ GRAMOTNOSTI

Svatopluk Novák

Abstract

Maps made using the “lenticular” technology allow us to perceive the depth of the graphical elements in the map area. That creates the three-dimensional image of the map, which is an important prerequisite for broader and more vivid cartographic expression and the interpretation of the phenomena taking place on the Earth surface. The properties of the lenticular maps permit new possibilities of forming and developing the cartographic literacy at pupils and students of all levels of the school education.

Keywords: lenticular maps, cartographic literacy, school education

Úvod

Úlohou map nadále zůstává podle daných možností co nejvěrnější zmenšené znázornění vybraných částí světa na dvojrozměrném médiu. Jsou nositeli a registry informací o prostorovém uspořádání objektů a jevů na zemském povrchu a poskytují zásadně nový pohled na mapované skutečnosti. Mapy představují komunikační most, neboť značkové klíče užívají často totožných či podobných vyjádření téhož jevu a jsou v takovýchto případech unifikované a tedy mezinárodně srozumitelné. Pro všechny výše uvedené skutečnosti jsou mapy nezastupitelným prostředkem vzdělávání a je zapotřebí rozvíjet kartografické dovednosti žáků obdobně, jako je tomu u alfabetské komunikace. Je proto nanejvýš užitečné objeví-li se nové názorné kartografické prostředky.

Znázorňování georeliéfu

K těmto prostředkům se mohou zařadit i mapy zhotovené pomocí „lenticulární“ technologie, která umožňuje vnímat hloubku grafických prvků v ploše mapy. Tím je dosaženo jejího trojrozměrného obrazu, což je důležitým předpokladem pro širší a názornější kartografické vyjádření a interpretaci jevů na zemském povrchu.

K několika přetrvávajícím problémům kartografického vyjadřování stále patří zprostředkování trojrozměrného vjemu georeliéfu v dvojrozměrné ploše mapy. Hlavním způsobem znázornění členitosti georeliéfu ve školních kartografických pomůckách patří barevná výšková stupňovitost a vrstevnice, často podporované stínováním. Je zřejmé, že uvedené metody jsou velmi efektivní a

zřejmě si uchovají svůj význam i do budoucna. Přinášejí sice jistá omezení, spočívající zejména v „zatížení“ mapového obrazu a tím i omezení možnosti zaznamenání dalších, zejména plošných tematických prvků.

Barevná výšková hypsometrie je rovněž užitečným prostředkem vytváření schopnosti žáků vnímat výškovou členitost zemského povrchu. Jednoduché spojení – tmavě hnědě vybarvené oblasti jsou výše položené než světle hnědé či zelené (platí pro barevné škály používané v českých školních atlasech) je rychle zapamatovatelné a v ploše mapy výrazné. Toto bude s jistotou platit u žáků vyšších ročníků druhého stupně základní školy. Co si ale představují žáci, kteří se setkávají s barevnými výškovými stupni poprvé a je ně kladen požadavek na pochopení spojitosti mezi barevnými plochami a výškovými stupni. Co se vlastně utváří v tomto procesu není přesně známé. A právě v tomto okamžiku by bylo nanejvýš vhodné zdůraznit prostorovou plasticitu georeliéfu dalším, nanejvýš názorným prostředkem. A co může být výraznější, než využití stereoskopického efektu pro další vyjádření výškové členitosti zemského povrchu? Tohoto efektu je možné v ploše mapy dosáhnout pomocí lentikulární technologie, umožňující sledování znázorněného jevu každým okem z jiného pozorovacího úhlu.

Přednosti a nedostatky lentikulárních map

Jejich hlavním přínosem je schopnost plastického zprostředkování výškové členitosti zemského povrchu, respektive relativních výšek zaznamenaných jevů. Možnost porovnání výšek pozorovaných jevů významně rozšiřuje využitelnost zaznamenaných informací a urychluje jejich interpretaci. V neposlední řadě zvyšuje atraktivitu map zhotovených lentikulární technologií.

Jak se tedy zmíněné výhody projevují při používání lentikulárních map? Zásadní přínos představují v okamžitém 3D vjemu znázorněných tvarů georeliéfu. tento vjem poskytuje novou kvalitu pohledu i zkušenému uživateli map. Například ve spojení s barevnou výškovou stupňovitostí, navíc obvykle doplněnou o stínování georeliéfu, se může současné uplatnění stereoskopického efektu jevit jako nadbytečné. Ale i v tomto případě je vjem tvarové plasticity výrazně názornější a především bezprostřednější.

Další potenciál nabízí možnost vyjádření pouze výškové členitosti bez současného použití barevné hypsometrie, případně s podporou stínování georeliéfu. Takto lze vytvořit názorný podklad pro další tematický obsah, například pro znázornění vegetačního krytu, zemědělsky využívaných ploch a jiných plošných prvků. To by znamenalo rozšíření tematického obsahu map, bez rušivých vlivů výrazného znázornění georeliéfu na další obsahové prvky map.

Další související předností lentikulárních map by bylo současné znázornění georeliéfu s dalšími, dosud jen obtížně realizovatelnými kombinacemi plošných prvků obsahu jedné mapy. Tím lze rozšířit její interpretační možnosti a dosáhnout vyšší provázanosti sledovaných jevů.

Takto lze uvolnit myšlenkovou kapacitu pro efektivnější sledování a interpretaci jak dílčích složek tematického obsahu mapy, tak i v jejich vzájemné provázanosti.

Použitá technologie výroby lentikulárních map přináší ovšem i některé nevýhody. Nejzřetelněji se projevuje ztráta schopnosti zřetelného rozlišení tenkých liniových a malých bodových prvků. Při bližším pohledu je zřetelný, byť jemný rastr, překrývající vlastní obsah mapy. To znamená, že informační kapacita při znázorňování dílčích tematických vrstev těchto map může být menší než na tištěných mapách srovnatelného měřítka a formátu. Proto tato metoda nebude nejvhodnější například pro zaznamenání podrobné hydrografie území.

Dalším rozdílem oproti tištěným mapám je celkově méně kontrastní pohled na plochu mapy. Jakoby jsme se dívali na členitý zemský povrch přes vrstvu ne zcela dokonale průhledného materiálu. Ty části georeliéfu, které jsou od nás nejdále – jsou níže položené, vnímá pozorovatel méně ostře. To ovšem naopak přispívá ke zdůraznění prostorového, trojrozměrného vjemu georeliéfu.

Dostí omezujícím faktorem tvorby lentikulárních map je formát, v němž je možno efektivně a ekonomicky produkovat tyto mapy. Se zvětšujícím se tiskovým formátem mapy vzrůstají náklady na její výrobu a také se snižuje názornost trojrozměrného vjemu georeliéfu.

Možnosti využití lentikulárních map v rozvoji kartografické gramotnosti

Z výše uvedeného přehledu základních vlastností lentikulárních map je zřejmé, že se otevírají nové možnosti formování a rozvoje kartografické gramotnosti u žáků a studentů všech úrovní školního vzdělávání.

Na základních školách se může řada hodnocených předností uplatnit při vlastním formování kartografické gramotnosti. Zejména v nižších ročnících se jedná o utváření schopnosti vjemu trojrozměrného prostoru čtením dvojrozměrné mapy. I když jsou ve školních zeměpisných mapách pro vyjadřování georeliéfu využívány co nejnázornější kartografické vyjadřovací metody, lze jen stěží předpokládat, že tyto povedou automaticky ke schopnosti malých žáků vnímat z dvourozměrné plochy mapy i vertikální členitost terénu.

Tomuto úkolu se vlastně nevěnuje potřebná pozornost ani v rámci vyučovacího procesu, ani nejsou systematicky podporovány příslušnými kartografickými vyučovacími prostředky. K dispozici je sice jeden prostředek názorného přiblížení tvarové plasticity georeliéfu – plastické mapy. S těmi se ale jednak nesetkají všichni žáci, a jednak jejich využití je limitováno jejich vlastní trojrozměrností. Lze je tedy využít v podobě nástěnných map, obvykle pro území státu, jejich trvanlivost je ale limitována „náročnými“ podmínkami běžného provozu v učebně. Dalším znevýhodňujícím faktorem je jejich nevhodnost pro transport a tedy i individuální každodenní využití plastických map menších formátů ve škole i doma. Navíc, dodatečné tvarování povrchu mapy do

požadované podoby prináša polohové deformácie zaznamenaného tematického obsahu. Práve tyto nedostatky dobre prekonávajú lentikulárne mapy. Jsou silné jen několik desetin milimetru, snesou běžnou manipulaci a zachovávají v rámci horizontálního průmětu na nosnou podložku nezkrácenou polohu zaznamenaných jevů.

Zvažujeme-li tedy možnosti školského využitia lentikulárnych map podľa veku žáků, predstavuje jejich názornost prvni kvalitu, s níž lze naprosto samozřejmě zprostředkovat trojrozměrný vjem georeliéfu již *na prvním stupni základní školy*. Logicky, v rozvoji kartografické gramotnosti, toto představuje jednu ze základních etap rozvoje schopnosti širšího využitia informačního potenciálu map. V podstatě automaticky lze dávat do spojitosti trojrozměrný terén a další způsoby vyjadřování zemského povrchu. Zřejmě základní je spojení s barevnými výškovými stupni, kde si žáci mohou zvyknout na spojitost mezi barvou a nadmořskou výškou území. Toto lze uplatnit již na prvním stupni, kde se žáci setkávají s vlastivědnou mapou, využívající právě barevných výškových stupňů. V tomto případě vůbec nevadí menší rozlišení detailů lentikulárních map – vlastivědné mapy obvykle stejně znázorňujú dosti generalizovaný obraz území a navíc využívajú znázornění „nad míru“.

Druhý stupeň základní školy přináší náročnější úkoly v nichž je možné opět s výhodou využít přednosti lentikulárních map. Pokud je rozvinuta schopnost identifikovat nadmořské výšky v hrubším podání barevnými výškovými stupni, lze přistoupit k pochopení jemnějšího vyjádření plasticity georeliéfu pomocí vrstevnic. Lentikulární mapy zřetelně ukazují význam vrstevnic, jako linií spojujících místa se stejnou nadmořskou výškou – přímo lze pozorovat to, co se mnohdy komplikovaně vysvětluje: při chůzi po vrstevnici nejdeme do kopce a ni z kopce, jdeme-li kolmo na vrstevnice prekonávame nejstrmější stoupání apod.

Mimo podpory k pochopení významu vrstevnic lze ale přistoupit i k rozšíření interpretačních možností mapy. Protože jednomo z kroků k pochopení prostorových souvislostí ve znázorněné části krajiny (plastickému vjemu georeliéfu) není zapotřebí věnovat část myšlenkové kapacity žáka, lze se soustředit na vztahy mezi znázorněnými jevy a jejich relativní výškou. Už jenom například pochopení souvislosti systému údolí a hydrografie území je kvalitativně odlišným poznatkem v trojrozměrném prostoru, než jejich pouhá polohová identifikace na „dvojměrné“ klasické mapě. To totiž vede ke skutečné interpretaci vlastností území a nejenom k pouhému popisu dílčích obsahových prvků mapy.

Vyšší úroveň vzdělávání již mohou více spoléhat na schopnost studentů vnímat prostorové trojdimenzionální uspořádání terénu z tradičních způsobů vyjádření jeho tvarové plasticity. Přesto i *na středních, respektive vysokých školách* je zcela jistě řada způsobů efektivního využitia lentikulárních map. Už jenom „jiný“ pohled na sledovanou skutečnost je impulsem pro další tvořivé myšlení. U map toto platí dvojnásob, jelikož jejich informační potenciál spočívá zejména v uvědomění si vzájemných souvislostí mezi prvky mapového obsahu.

Ani tvůrce vlastní mapy si nemůže být vědom všech vztahů, které lze z ní vyčíst, tzn. nad rámec interpretovatelného obsahu požadovaným samotným autorem. Návrhy na využití lentikulárních map v uvažovaném věkovém rozsahu studentů by měly proto směřovat k vyšším komunikačním funkcím mapy.

Závěr

Lentikulární mapy tedy zcela jistě představují významný potenciál pro utváření a rozvoj kartografické gramotnosti. Současně je aplikace uvedené technologie pobídkou pro zkvalitňování školské kartografické produkce a zejména jejímu systematictějšímu členění podle věku žáků a studentů. Autor spatřuje dva hlavní směry využití lentikulárních map pro utváření a rozvoj kartografické gramotnosti.

První způsob směřuje k utváření schopnosti žáků identifikovat trojrozměrnou plasticitu georeliéfu pomocí mapy. V první fázi jde o vyvolání plastického vjemu působením stereoskopického efektu, který sám o sobě zprostředkovává trojrozměrný obraz. V dalším kroku jde o vytvoření spojitosti mezi výše položenými – hnědými plochami a níže položenými – okrovými a zelenými plochami. To, co je nanejvýš názorné, bude mít podstatně vyšší účinek, než pouhé konstatování těchto faktů. Tyto dva kroky by měly být realizovány v průběhu prvního stupně základní školy a kladou důraz na identifikační složku komunikační funkce mapy.

Na druhém stupni základní školy by pomocí lentikulárních map měla být vytvořena schopnost identifikovat členitost georeliéfu podle vrstevnic. To znamená, nezůstat jen u konstatování, co to vrstevnice jsou a jaké mají vlastnosti, ale automatizovat vytváření trojrozměrné členitosti terénu čtením mapy se zakreslenými vrstevnicemi.

Druhý způsob využití lentikulárních map představuje možnost propojení trojrozměrného vjemu terénu s dalšími zejména plošnými prvky mapy. To totiž při použití stávajících způsobů znázornění georeliéfu je na jedné mapě mnohdy jen obtížně proveditelné. Plošné způsoby znázornění georeliéfu zatěžují mapový obraz, který již neposkytuje možnost výrazného vyjádření dalšího plošného prvku.

Naskýtá se tak možnost propojování obsahových prvků, dosud těžko znázornitelných v rámci jedné mapy. Například obecně fyzikogeografické mapy, které své těžiště mají obvykle v barevné výškové hypsometrii, by nyní mohly k znázornění georeliéfu a vodstva připojit vegetační kryt, který dobře identifikuje i klimatické či pedologické podmínky daného území. To by dále umožnilo vyvozovat další poznatky o souvislostech prostorového rozložení znázorněných jevů. Zmíněné využití ve vyšších ročnících 2. stupně základní školy a zejména následných úrovních vzdělávání by již směřovalo k vyšším komunikačním funkcím mapy – interpretační a následně i kognitivní.

Vše výše uvedené je potenciálem, který může, ale ani nemusí být využit. Navíc tento potenciál při převodu do školské praxe bude vyžadovat podrobné zkoumání nových zákonitostí doprovázejících tvorbu a užití vhodně přizpůsobených lentikulárních map pro přesně stanovené účely. Bude zapotřebí zjistit zda a jaké kombinace tematického obsahu lze aplikovat v jedné mapě, jakého měřítka, barevnosti, formátu, respektive rozsahu znázorňovaného území by měly tyto mapy být atd. To vše je řešitelné pouze v součinnosti s aplikační sférou, neboť lentikulární mapy nelze zhotovovat běžnými kancelářskými technologiemi a zcela jistě se objeví ještě řada dalších okolností podmiňujících co nejefektivnější využití nových možností při rozvoji kartografické gramotnosti.

Príspevek vznikl v rámci řešení výzkumného projektu PdF MU MUNI/41/028/2009: Vymezení kartografických kompetencí pro potřeby základního vzdělávání.

Literatura

- Hübelová, D.** 2008. Metody práce s mapou a jejich využití ve výuce zeměpisu (CPV videostudie zeměpisu). Biologie-Chemie-Zeměpis, Praha, SPN. ISSN 1210-3349, roč. 17/2008, č. 3, s. 153-156.
- Novák, S.** 1999. Hierarchizace úrovní kartografických informací. Geografie - Sborník ČGS, 104, č. 4, s. 290-293.
- Novák, S.** 2009. Formování prostorového myšlení žáků a komunikační funkce mapy. In *Sborník 18. kartografické konference - vzdělávání v kartografii*. Vyd. 1. Olomouc : UP Olomouc, 2009. s. 1-9.
- Novák, S.** 2009. Jak čtou žáci mapy. Biologie - chemie - zeměpis, Praha, SPN. ISSN 1210-3349, roč. 18/2009, č. 3, s. 146 - 151
- Novák, S., Stehlík, M.** 2008. Research on space visualisation and space thinking performed in pupils in 2nd and 3rd period according to the FEP. *Geography in Czechia and Slovakia*. Brno, PdF MU s. 482-484.

Lentikulární mapy

Kartografie HP, s.r.o. Jičín

Beskydy a Javorníky. 1 : 275 000, rozměr 310 x 200 mm.

Česká republika. 1 : 1 150 000, rozměr 430 x 310 mm.

Hrubý Jeseník a Králický Sněžník. 1 : 275 000, rozměr 310 x 200 mm.

Jizerské hory. 1 : 160 000, rozměr 310 x 200 mm.

Krkonoše. 1 : 160 000, rozměr 310 x 200 mm

LENTICULAR MAPS AS A TOOL FOR FORMING THE CARTOGRAPHIC LITERACY

Summary

The author sees two main ways for the lenticular maps to be used for forming and development of the cartographic literacy.

The first way strives for forming the ability of the pupils to identify the three-dimensional plasticity of the terrain through the use of a map. The initial phase aims for creating the three-dimensional sensation by means of a stereoscopic effect that offers the three-dimensional image by itself. The next step is about creating a relation between high-pitched – brown areas and low-lying – ochre and green areas. These two steps should be carried out during the infant school and they stress the identification part of the communication function of a map.

The second way of using the lenticular maps is the possibility of connecting the three-dimensional perception of a terrain with other map elements, especially the area ones. Hence there is a possibility of connecting the elements of the subject matter which were so far difficult to symbolize in the context of one map. That would further allow deducing knowledge about the connections of the three-dimensional layout of the symbolized phenomena. The earlier mentioned use would, in the higher grades of secondary schools and especially the following levels of education, direct towards the higher communication functions of a map – the interpretative and consequently the cognitive one.

doc. RNDr. Svatopluk Novák, CSc.

Katedra občanské výchovy PdF MU

Poříčí 31, 603 00 Brno

E-mail: novak@ped.muni.cz

Recenzoval: prof. PhDr. Petr Chalupa, CSc.

STRATÉGIA MARKETINGU VZŤAHOV AKO SÚČASŤ STRATEGICKÉHO MARKETINGOVÉHO PLÁNOVANIA ROZVOJA ÚZEMIA

Katarína Petříková, Alica Božíková

Abstract

The aim of the paper is to introduce briefly into the relationship marketing, evolve the strategy of relationship marketing applied to the local governments. The paper contains also the chosen results of the realized empirical research in 100 local governments of Slovak republic. In view of the fact, that the relationship marketing is used in the private sector, we transform it to the conditions of local governments with respect their features and individualities.

Keywords: relationship marketing, strategic marketing planning, territorial development

Úvod

Od 80. rokov 20. storočia sa začína objavovať nová aplikácia marketingu – marketing území. V rovnakom období sa rozširujú aj poznatky marketingu neziskových organizácií a spoločenského marketingu. Aj v uvedených typoch marketingu by sa mali implementovať a realizovať najnovšie trendy, jedným z nich je marketing vzťahov.

Marketing vzťahov by mal byť súčasťou úspešného uplatňovania marketingu územia realizovaného prostredníctvom marketingového strategického plánovania rozvoja územia, ktorého cieľom je vytvorenie postupu na budovanie a udržiavanie strategickej rovnováhy medzi cieľmi a možnosťami samosprávy územia v porovnaní s cieľmi a možnosťami zainteresovaných subjektov.

Cieľom príspevku je stručné uvedenie do problematiky marketingu vzťahov a následné rozpracovanie stratégie marketingu vzťahov aplikovanej na podmienky miestnej samosprávy. Teoretické poznatky dopĺňame o zistené výsledky výskumu realizovaného v miestnych samosprávach v roku 2009. Vzhľadom na to, že marketing vzťahov je uplatňovaný najmä v podnikateľskej sfére, transformujeme ho na podmienky miestnej samosprávy, pri čom musíme rešpektovať jej špecifickú a osobitosť.

Metódy a materiál

V teoretickej časti príspevku vychádzame z dostupných domácich a zahraničných vedeckých a odborných literárnych zdrojov. Využili sme metódy

vedeckej abstrakcie, syntézy, komparácie a analýzy. V praktickej časti príspevku prezentuje vybrané výsledky z realizovaného empirického prieskumu v Slovenskej republike v 100 vybraných miestnych samosprávach, v druhom štvrtroku roku 2009, formou dotazníkového výskumu so zameraním na mieru participácie rôznych zainteresovaných subjektov na rozvoji miestnej samosprávy.

Marketing vzťahov v miestnej samospráve

Definovanie pojmu marketing vzťahov a jeho obsahu bolo postupne rozvíjané viacerými marketingovými odborníkmi, napríklad Berryom, 1983, Gronroosom, 1997, Gummessonom, 1999, Kotlerom a Armstrongom, 1999 (Murphy, Wang, 2006).

„Myšlienkou marketingu vzťahov sa zaoberal Gummesson, ktorý v roku 1994 definoval marketing vzťahov ako identifikovanie, budovanie, udržiavanie, zlepšovanie a prípadné ukončenie vzťahov so zákazníkmi“ (Harridge-March, 2008, s. 192). Jobber definuje marketing vzťahov podobne. Vymedzuje ho ako „súbor aktivít, ktoré začínajú upútaním zákazníka, pokračujú jeho získaním a končia jeho zachovaním“ (In Petrovičová, Vaňová, 2008, s. 156). Kotler s Armstrongom v roku 1999 uvedenú definíciu rozvinuli. Marketing vzťahov definujú ako „tvorbu, udržiavanie, zlepšovanie pevných dlhodobých vzťahov so zákazníkmi a s ostatnými zainteresovanými subjektmi. Cieľom je poskytnúť zákazníkovi dlhodobú hodnotu a organizácia môže merať svoju úspešnosť prostredníctvom dlhodobej zákazníckej spokojnosti“ (Murphy, Wang, 2006, s. 7). Autori najkomplexnejšej definície marketingu vzťahov, Murphy a Wang (2006, s. 8) rozumejú pod marketingom vzťahov „tvorenie, udržiavanie, zlepšovanie pevných vzťahov so zákazníkmi, zamestnancami, dodávateľmi, komunitou a akcionármi podniku s cieľom poskytnutia dlhodobej ekonomickej, sociálnej a environmentálnej hodnoty všetkým zainteresovaným stranám a dosahovania trvalo udržateľného podnikového finančného výsledku.“

Po prispôbení a syntéze jednotlivých prístupov môžeme vymedziť nositeľa marketingu vzťahov a marketing vzťahov pre podmienky miestnej samosprávy nasledovne. Za kľúčového nositeľa marketingu vzťahov považujeme miestnu samosprávu, navonok zastúpenú volenými predstaviteľmi starostom/primátorom, obecným/mestským zastupiteľstvom a obecným/mestským úradom, pretože „verejná správa spravuje územie ako celok, v snahe čo najefektívnejšie koordinovať aktivity a využiť zdroje. Jej cieľom je rozvoj územia a dosiahnutie prosperity územia ako celku, ale i jeho jednotlivých súčastí, rast blahobytu obyvateľov a podnikateľov, minimalizovanie rizík spojených so vstupom územia na trh a presadenie územia medzi konkurenčnými územiami“ (Vaňová, 2004, s. 108).

Marketing vzťahov v miestnej samospráve chápeme ako identifikovanie, vytvorenie, udržiavanie, zlepšovanie vzájomne prospešných vzťahov, prípadne

možné ukončenie nevýhodných vzťahov miestnej samosprávy s jej zainteresovanými subjektmi s cieľom dosiahnutia trvalo udržateľnej ekonomickej, sociálnej a environmentálnej hodnoty pre miestnu samosprávu a spolupracujúce subjekty.

Cieľom marketingu vzťahov je „vybudovanie dlhodobých, vzájomne výhodných vzťahov so zákazníkmi a široko poňatou verejnosťou“ (Jakubiková, 2008, s. 45). Pri udržiavaní vzťahov dochádza „k naplneniu ekonomických a iných parametrov všetkých zúčastnených strán prostredníctvom vzájomnej výmeny a naplnením sľubov“ (Michalová, 2004, s. 109).

Základnými zložkami marketingu vzťahov sú zainteresované subjekty, vzťahy, siete a interakcie. Pre vytvorenie vzťahu musia byť k dispozícii minimálne dvaja partneri, ktorí sú navzájom v kontakte. Veľké množstvo vzťahov tvorí sieť vzťahov.

Participácia a zapájanie zainteresovaných subjektov do riešenia otázok rozvoja je základným princípom uplatňovania strategického marketingového plánovania v území a súčasťou trhového prístupu k rozvoju územia. Najčastejšie ide o tvorbu PPP, ktorých úlohou by malo byť vytváranie podmienok pre sociálny, ekonomický a environmentálny rozvoj územia. Podstatou partnerstiev a spolupráce sú vzájomné vzťahy fungujúce medzi zainteresovanými subjektmi a miestnymi samosprávami (Vaňová, 2006).

Stratégia marketingu vzťahov v strategickom marketingovom plánovaní rozvoja miestnej samosprávy

Plánovanie marketingu vzťahov vychádza z klasického strategického marketingového plánovania, ktoré predstavuje „proces tvorby a udržiavania strategickej rovnováhy medzi cieľmi a možnosťami organizácie vo vzťahu k meniacim sa trhovým príležitostiam“ (Kita, 2002, s. 155). Následne strategickým plánovaním marketingu vzťahov v miestnej samospráve rozumieme proces tvorby a udržiavania strategickej rovnováhy medzi cieľmi a možnosťami miestnej samosprávy v porovnaní s cieľmi a možnosťami jej zainteresovaných subjektov.

Za základné princípy strategického plánovania vzťahov považuje Donaldson a O'Toole (2007, s. 39) „vzájomnú závislosť subjektov vzťahu, dlhodobé trvanie vzťahu, analyzovanie interakcie, hodnoty a imidž zainteresovaných subjektov, ľudí a procesy ako kľúčové prvky, a siete.“ Princíp vzájomnej závislosti sa prejavuje v spolupráci zainteresovaných subjektov na dosahovaní spoločných cieľov a výsledkov, ale aj v spoločnom plánovaní. Dlhodobé trvanie vzťahov je základom marketingu vzťahov, ktorý je založený na budovaní a udržiavaní vzťahov na dlhé obdobie a tým dochádza k maximalizácii jeho hodnoty. Analyzovaním interakcií rozumieme súhrn aktivít, ktorých cieľom je získať informácie o povahe interakcie, charaktere subjektov, histórii vzťahu a atmosfére medzi subjektmi. Hodnoty a imidž zainteresovaných subjektov sú

základom budovania ich dobrého mena. Na základe nich sa hodnotí postavenie partnera zainteresovanými subjektmi na trhu. Ľudia a procesy sú kľúčovými prvkami marketingu vzťahov. Vzťahy sú o procesoch, ktoré sú kombináciou produktov a ostatných zložiek potrebných pre realizáciu interakcie. Sieť tvorí výpočet zainteresovaných subjektov v okolí organizácie a ich analýza je súčasťou strategického plánovania.

Väčšina autorov (napr. Vaňová, 1996, Kotler a i., 1999, Hanuláková, 2004) uvádza päť fáz strategického marketingového plánovania, a to fázu koncepcnú, fázu analýzy, fázu tvorby stratégie, implementáciu stratégie a kontrolu. Súčasťou každej fázy by mali byť aktivity zamerané na oblasť marketingu vzťahov.

Odborníkmi marketingu vzťahov, ktorí sa zaoberajú otázkami plánovania, sú napríklad Payne, 1996, Donaldson a O'Toole, 2007, Egan, 2008. Eganov prístup vychádza z klasických piatich fáz marketingového plánovania. Donaldson a O'Toole sa zameriava vo väčšej miere na analýzu vzťahov a podmienky rozhodovania o nich. Payne (1996, s. 47) stručne vymedzil štyri základné kroky, ktoré je nutné uskutočniť pri tvorbe stratégie marketingu vzťahov a to:

1. „Identifikácia kľúčových subjektov vzťahov.
2. Výskum a definovanie požiadaviek a očakávaní týchto subjektov.
3. Zhodnotenie súčasnej i navrhovanej trhovej orientácie, to znamená vytvorenie poradí subjektov podľa dôležitosti vzťahu.
4. Formulácia vhodnej stratégie vzájomných vzťahov a rozhodnutí o vypracovaní formálneho plánu.“

Pri vymedzení fáz plánovania marketingu vzťahov v miestnej samospráve skombinujeme uvedené dva prístupy strategického marketingového plánovania a prispôbime pre podmienky miestnej samosprávy.

V rámci koncepcnej fázy v marketingu vzťahov by mala byť vytvorená filozofia, princípy, ciele uplatňované v budovaní marketingu vzťahov v miestnej samospráve.

Do fázy analýzy môžeme zaradiť prvé tri body vymedzené Paynom. V analýze sa miestna samospráva zameriava na skúmanie svojich vnútorných podmienok, identifikáciu zainteresovaných subjektov, požiadaviek a očakávaní týchto subjektov. Nevyhnutnou oblasťou analýzy je aj skúmanie prostredia a atmosféry, kde sa interakcia medzi subjektmi spravidla odohráva (Donaldson, O'Toole, 2007, Harwood, Garry, Broderick, 2008). Výsledkom analýzy je tretí Paynov bod, t. j. zhodnotenie súčasnej i navrhovanej trhovej orientácie podľa jednotlivých zainteresovaných subjektov, najčastejšie pomocou analýzy SWOT.

Štvrtý krok, vymedzený Paynom, patrí k fáze tvorby konkrétnej stratégie vzťahov. Formulovanie a výber stratégie marketingu vzťahov vychádza z odpovedí na nasledujúce otázky: „či je vhodné uplatniť prístup spolupráce k vybranému subjektu; ktoré vzťahy by sa mali rozvíjať; aké zvýhodnenia je možné ponúknuť

a ako k nim môže miestna samospráva prispieť; aká je pozícia organizácie v sieti vzťahov, v ktorej pôsobí; aká stratégia rozvoja vzťahov by sa mala uplatniť; aké portfólio vzťahov je optimálne pre miestnu samosprávu a aká skupina vzťahov bude pre ňu dlhodobu finančne výhodná“ (Donaldson, O'Toole, 2007, s. 42). Príkladom cieľu stratégie marketingu vzťahov v miestnej samospráve je „zlepšiť úroveň služieb pre občanov pri vynaložení optimálneho množstva výdavkov“ (Lukášová, Bajdak a i., 2009, s. 54).

Po fáze tvorby stratégie nasleduje implementácia stratégie prostredníctvom konkrétnych aktivít a nástrojov. Najviac využívanými aktivitami sú najmä rôzne formy marketingovej komunikácie, interného marketingu a individuálny prístup k spolupracujúcim subjektom. Pri realizácii jednotlivých činností je potrebné vedieť, aký druh organizačnej štruktúry je potrebný pre uspokojenie potrieb partnerov. Aké finančné a fyzické investície si práca na tvorbe vzťahov vyžaduje, ako viesť ľudí v interakcii s partnermi a so zákazníkmi, či má každý manažér vo svojich využívaných nástrojoch zabezpečenú orientáciu na vzťahy, aké systémy sú potrebné na uľahčenie realizácie plánov v oblasti obchodu, zákazníckeho servisu, financií, informačných technológií. Ako sa riadi rozvoj vzťahov k produktom, aké každodenné taktiky a aktivity sú potrebné pre budovanie vzťahov, ako by mala byť realizovaná komunikácia, propagácia a dialóg so zainteresovanými subjektmi, a tiež ako by mohol byť implementovaný marketing vzťahov v medzinárodnom priestore (Donaldson, O'Toole, 2007, s. 43).

Ako posledná fáza v marketingovom plánovaní sa uvádza fáza kontroly a spätná väzba. V marketingu vzťahov by mala byť tiež využívaná a realizovaná. Mala by prebiehať počas celého procesu strategického plánovania, aby bolo možné včas identifikovať chybné kroky a napraviť ich, ale aj flexibilne reagovať na zmenené spoločenské podmienky, ktoré v rozhodujúcej miere vplývajú na fungovanie miestnej samosprávy z vonkajšieho prostredia.

Proces marketingového plánovania vzťahov a ich rozvoja je základom pre uplatňovanie marketingu vzťahov a preto by malo byť samozrejme jej začlenenie do stratégií v každej organizácii, ktorá sa rozhodne využívať marketing vzťahov, teda v našom prípade aj do strategického plánovania v miestnej samospráve.

Vybrané výsledky výskumu

Základným princípom strategického marketingového skúmania v miestnej samospráve je participácia jej zainteresovaných subjektov na rozvoji územia. Uvedený princíp je zároveň podstatou realizácie marketingu vzťahov.

V podmienkach miestnych samospráv Slovenskej republiky zatiaľ nedochádza k dostatočnému uplatňovaniu marketingových prístupov k rozvoju územia v spolupráci s jej zainteresovanými subjektmi.

Uvedenú skutočnosť sme zistili ako jeden z výsledkov empirického výskumu zameraného na marketing vzťahov v 100 náhodne vybraných miestnych samosprávach SR.

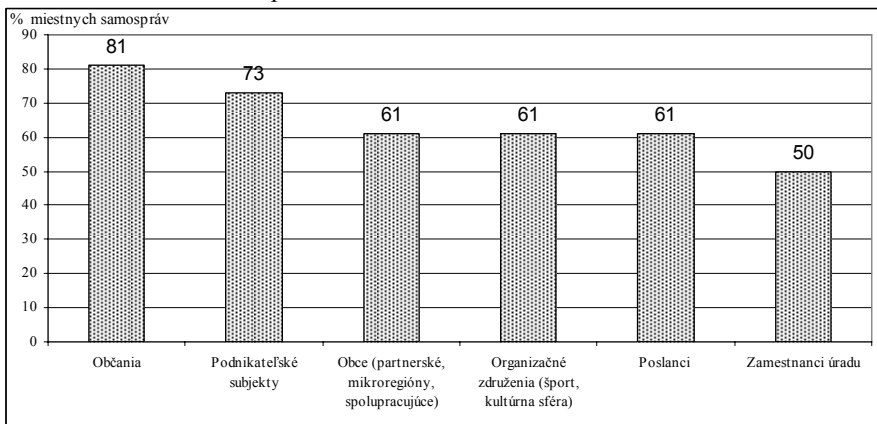
Na základe teoretických vedomostí a predchádzajúcich výskumov sme za zainteresované subjekty považovali občanov, spolupracujúce obce, cirkev, neziskové organizácie v sociálnej oblasti, ostatné subjekty – školy, nemocnice a pod., organizačné združenia v športovej a kultúrnej oblasti, poslancov, zamestnancov úradov miestnej samosprávy, podnikateľov, finančné inštitúcie, médiá, vysoké školy a univerzity, úrady štátnej správy, úrady práce a politické strany. Respondentmi boli predstavitelia miestnych samospráv.

Pre potreby uvedeného príspevku považujeme za najdôležitejšie výsledky otázok výskumu zameranej na určenie miery spolupráce miestnych samospráv s jej zainteresovanými subjektmi, ktorej výsledky prezentujú graf 1 a graf 2.

Z dôvodu prehľadnosti graf 1 prezentuje, s ktorými subjektmi miestne samosprávy najviac spolupracujú pri rozvoji svojho územia a graf 2, s ktorými subjektmi miestna samospráva spolupracuje menej až takmer vôbec pri svojom rozvoji.

Graf 1: Miera spolupráce miestnej samosprávy a jej zainteresovaných subjektov s cieľom jej rozvoja – 1

Graph 1: Rate of cooperation among local self-government and its stakeholders with the aim of its development – 1

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe výsledkov dotazníkového prieskumu

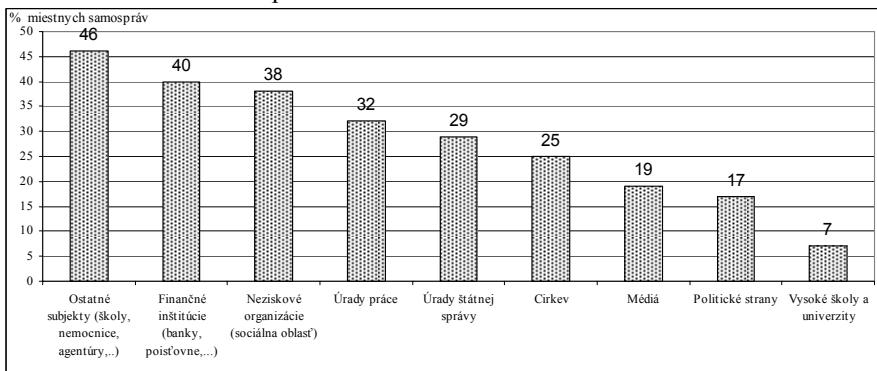
Z grafu 1 vidíme, že miestne samosprávy s cieľom rozvoja spolupracujú predovšetkým s občanmi (81 % respondentov), s ďalšími subjektmi spolupracujú

výrazne klesá s podnikateľskými subjektmi spolupracujú 73 % respondentov. 61 % miestnych samospráv spolupracujú s inými obcami, organizačnými združeniami, poslancami s rozvojovým zámerom. So zamestnancami miestnych samospráv spolupracuje len 50 % miestnych samospráv, čo môžeme považovať za kritický stav vzhľadom na to, že práve zamestnanci úradov miestnej samosprávy zabezpečujú organizačnú a výkonnú stránku činnosti miestnych samospráv.

Nasledujúci graf 2 prezentuje druhú časť zistených výsledkov. Zameriava sa na subjektmi, s ktorými spolupracujú miestne samosprávy vo výrazne malej miere až takmer vôbec. Okrem skupiny ostatné subjekty (školy, nemocnice a pod.), ku ktorými majú miestne samosprávy často kontrolný alebo koordinačný vzťahov, je miera spolupráce so subjektmi (finančné inštitúcie, neziskové organizácie, úrady práce, úrady štátnej správy, cirkev, médiá, politické strany, vysoké školy) menšia ako 40 %. Minimálna miera spolupráce miestnych samospráv a vysokých škôl pri ich rozvoji (7 % miestnych samospráv) signalizuje, že miestne samosprávy nemajú záujem využívať služby vysokých škôl pri plánovaní a napĺňaní aktivít sociálno-ekonomického rozvoja. Uvedený fakt sa tak následne často prejavuje v nízkej kvalite ich vypracovaných plánov hospodárskeho a sociálneho rozvoja.

Graf 2: Miera spolupráce miestnej samosprávy a jej zainteresovaných subjektov s cieľom jej rozvoja – 2

Graph 2: Rate of cooperation among local self-government and its stakeholders with the aim of its development – 2

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe výsledkov dotazníkového prieskumu.

Vzhľadom na uvedené výsledky skúmania vidíme, že spolupráca miestnych samospráv a ich zainteresovaných subjektov je nedostatočná. Aj keď u niektorých subjektov je miera spolupráce s miestnou samosprávou vyššia (občania,

podnikateľské subjekty), stále nachádzame priestor na jej zintenzívnenie a prehĺbenie.

Záver

Základom efektívneho využitia marketingu vzťahov v podmienkach miestnej samosprávy je vytvorenie marketingovej stratégie, ktorá by mala rešpektovať špecifiká miestnej samosprávy, vychádzať z detailného poznania účastníkov vzájomných vzťahov, charakteru, histórie a podmienok vzájomnej interakcie a ostatné relevantné informácie podľa jednotlivých zainteresovaných subjektov.

Pri plánovaní stratégie vzťahov je možné aplikovať päť fáz strategického plánovania: koncepcnú, analytickú, tvorby stratégie, realizácie a kontroly. Realizácia marketingu vzťahov sa uskutočňuje rôznymi aktivitami a nástrojmi podľa cieľových subjektov. Pri nadväzovaní vzťahov s ostatnými subjektmi sa využíva kombinácia rôznych, často už existujúcich a využívaných nástrojov, ako sú nástroje marketingovej komunikácie, z nej najmä vzťahy s verejnosťou a priamy marketing, a interný marketing. Nástroje komunikačného mixu taktiež vo veľkej miere prispievajú k budovaniu dlhodobých vzťahov.

Využívanie aktivít marketingu vzťahov, tvorbu partnerstiev a ich zapracovanie do marketingového strategického plánovania rozvoja územia vedie k budovaniu konkurencieschopnej a výkonnej miestnej samosprávy.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 1/0726/08 Vplyv decentralizácie verejnej správy v SR na podmienky fungovania územných samospráv a možnosti ich endogénneho rozvoja a projektu UGA Marketing vzťahov v miestnej samospráve.

Literatúra

Donaldson, B., O'Toole, T. 2007. Strategic market relationships. [Strategické trhové vzťahy] Chichester : John Wiley & Sons, 2007. 262 s. ISBN 978-0-470-02880-3

Egan, J. 2008. Relationship marketing. Exploring relational strategies in marketing [Marketing vzťahov. Preskúmanie vzťahových stratégií v marketingu]. Gosport : Ashford Colour Press, 2008. 311 s. ISBN 978-0-273-71319-7

Harrige-March, S. 2008. Direct marketing and relationships [Priamy marketing a vzťahy]. In: Direct Marketing, an International Journal, roč. 2, 2008, č. 4, s. 192-198. ISSN 1750-5933

Harwood, T., Garry, T., Broderick, A. 2008. Relationship marketing – perspectives, dimensions and contexts [Marketing vzťahov – perspektívy, dimenzie a súvislosti]. Glasgow : Bell and Bain, 2008. 242 s. ISBN 978-0-07-71142-0

Jakubíková, D. 2008. Strategický marketing. Praha : Grada, 2008. 269 s. ISBN 978-80-247-2690-8

Kita, J a i. 2002. Marketing. 2. vyd. Bratislava : IURA Edition, 2002. 411 s. ISBN 80-89047-23-8

Lukášová, R., Bajdak, A. a i. 2009. Relationship marketing in micro and small enterprises and local authorities – international comparison [Marketing vzťahov v mikro a malých podnikoch a miestnych samosprávach – medzinárodného porovnanie]. Ekonomická univerzita Katowice : Karol Adamiecki, 2009. 324 s. ISBN 978-83-7246-443-9

Michalová, V. 2004. Manažment a marketing služieb. Bratislava: Ekonóm. 2004. 218 s. ISBN 80-225-177-5-5

Murphy, B., Wang, R. 2006. An evaluation of stakeholder relationship marketing in China [Hodnotenie marketingu vzťahov so zainteresovanými subjektmi v Číne]. In: Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics, roč. 18, 2006, č. 1, s. 7-18. ISSN 1355-5855

Payne, A. 1996. Marketing služieb. Praha : Grada, 1996. 248 s. ISBN 80-7169-276-X

Petrovičová, J., Vaňová, A. 2008. Využitie vzťahového marketingu v podmienkach miestnych samospráv. In: Aktuálne marketingové trendy v teórii a praxi. Žilina : Žilinská univerzita, 2008, s. 156 – 161. ISBN 978-80-8070-964-8

Vaňová, A. 2004. Marketing územia – vybrané problémy. In: Ekonomika a spoločnosť, roč. 5, 2004, č. 2, s. 104-111. ISSN 1335-7069

Vaňová, A. 2006. Strategické marketingové plánovanie rozvoja územia. Banská Bystrica : UMB - Ekonomická fakulta, 2006. 140 s. ISBN 80-8083-301-X

RELATIONSHIP MARKETING STRATEGY AS A PART OF STRATEGIC MARKETING PLANNING OF TERRITORIAL DEVELOPMENT

Summary

Relationship marketing means a new dimension of the marketing realized in the business environment. There exist also many possibilities of its application in the activities of the local governments. The aim of the paper is to introduce briefly into the relationship marketing, evolve the strategy of relationship marketing applied to the local governments. The paper contains also the chosen results of the realized empirical research in 100 local governments of Slovak republic. In view of the fact, that the relationship marketing is used in the private sector, we transform it to the conditions of local governments with respect their features and individualities.

In the article, we refer to the historical development of approaches to the examined area, which is complexly worked only for the conditions of the business sphere. Generally, relationship marketing concerns on the building of the long

term, sustainable and interprofitable relations with the subjects that influence an organization or are situated in its surrounding. The purpose is to achieve the situation win-win for both participants of a relation. The basic principle of relationship marketing is to identify the stakeholders and to create the relations with them.

This approach is possible to apply also in the local governments through the strategy of relationship marketing that includes five phases: conceptual, analytic phases, creation of the strategy, implementation and control.

The benefit of the relationship marketing is more effectively fulfilling of the local government's tasks and achievement of the economic, social and environmental development of a local government.

Ing. Katarína Petriková, Ing. Alica Božíková

Katedra regionálneho rozvoja a verejnej správy EF UMB

Tajovského 10, 973 50 Banská Bystrica

E-mail: katarina.petrikova@umb.sk; alica.bozikova@umb.sk

Recenzoval: doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.

SÍDELNÁ ŠTRUKTÚRA OKRESU LIPTOVSKÝ MIKULÁŠ A JEJ VPLYV NA CESTOVNÝ RUCH V JEHO VIDIECKYCH OBCIACH

Iveta Rakytová

Abstract

The paper deals with the influence of settlement structure district of Liptovský Mikuláš on tourism in its rural settlements. It monitors the development opportunities of tourism in non-urbanized, underperforming urbanized, on and above average urbanized communities.

Keywords: rural settlements, district Liptovský Mikuláš, rural tourism

Úvod

Hlavným cieľom predkladaného príspevku je sledovať vzťah medzi stupňom urbanizácie vidieckych obcí a jej vplyvom na rozvíjanie najmä vidieckeho cestovného ruchu a agroturistiky. Predpokladali sme, že neurbanizované a podpriemerne urbanizované obce budú mať najhodnejšie predpoklady pre rozvoj tejto formy cestovného ruchu.

Vymedzenie analyzovaného územia

Okres Liptovský Mikuláš leží v severnej časti Slovenskej republiky. Je súčasťou Žilinského kraja. Tvorí ho 56 obcí, z toho 2 majú štatút mesta – Liptovský Mikuláš a Liptovský Hrádok.

Jadro okresu tvorí rozsiahla Liptovská kotlina, ktorej osou je dolina rieky Váh. Liptovská kotlina je lemovaná Vysokými Tatrami – Západnými zo severnej a Nízkymi Tatrami z južnej strany. Severozápadnú časť lemujú Chočské vrchy. Prevažná časť okresu patrí do mierne teplej, podhoria a horské časti okresu do chladnej klimatickej oblasti. Hlavnou hydrologickou osou je rieka Váh. Zlomový systém prechádzajúci Liptovskou kotlinou podmienil existenciu vyvieraciek minerálnych a termálnych vôd. Najviac poľnohospodársky využívaných pôd sa nachádza v Liptovskej kotline (na nive Váhu prevažujú fluvizeme), v podhorských oblastiach na okraji kotliny kambizeme a v najvyšších polohách podzoly. V krasových územiach Chočských vrchov (napr. Prosiecka, Kvačianska dolina, planina Svorad) sú zastúpené rendziny. Na územie okresu zasahujú viaceré chránené plochy, k najvýznamnejším patria Tatranský národný park a Národný park Nízke Tatry a jeho najväčšie chránené územie - Demänovská dolina.

Poloha okresu Liptovský Mikuláš je voči územiu SR excentrická, napriek tomu má priaznivú dopravnú polohu, ktorá je pre rozvoj CR veľmi dôležitá. Prechádza ním severný železničný ťah spájajúci západné a východné Slovensko (Bratislava – Žilina – *Ružomberok* – *Liptovský Mikuláš* – Košice – Čierna nad Tisou), spojením cez Žilinu – Skalité – Zwardoň je región priamo prepojený s Poľskom, cez trať Ostrava – Žilina – Košice – Čierna nad Tisou (košicko-bohumínska železnica) je spojený s Českou republikou na západe a Ukrajinou na východe a cez Bratislavu je spojený s Rakúskom a Maďarskom.

Z cestných dopravných ťahov má pre región veľký význam diaľnica D1, ktorá by po dokončení mala spájať západ a východ Slovenska s prepojením na Českú republiku.

Pre cestovný ruch môže región využívať dve blízko neho ležiace letiská Poprad a Žilina.

Štruktúra sídelného systému

Podľa koncepcie územného plánu Slovenskej republiky patrí okres Liptovský Mikuláš k ťažiskám osídlenia s nadregionálnym až celoštátnym významom. Patrí do priestoru liptovskomikulášsko - ružomersko – dolnokubínskej urbanizačnej osi.

Sídelná štruktúra okresu bola historicky formovaná morfológickými podmienkami a založením miest na križovatkách historických ciest. Osídlenie je najvýraznejšie vyformované v Liptovskej kotline pozdĺž hlavného toku kotliny - rieky Váh. Údolím rieky sú vedené cesty i železnice, ktoré zabezpečujú dopravnú obsluhu územia a tvoria "chrbticu" sídelnej siete.
<http://www.celodin.hu/files/sk/691.doc> [cit. 2010-02-25]

Sídelnú štruktúru okresu možno rozdeliť na:

- ťažiskové centrum regionálneho významu – Liptovský Mikuláš
- ťažiskové centrum osídlenia subregionálneho významu – Liptovský Hrádok
- významné sídla vidieckeho typu – Važec, Východná, Partizánska Ľupča
- ostatné vidiecke sídla

Na štruktúru sídelného systému okresu vplývajú prírodné podmienky územia, ktoré vytvárajú jeho nasledovné špecifické oblasti:

- **centrálna časť** - **Liptovská kotlina** je prevládajúcou poľnohospodárskou krajinou, ktorou prechádza severná os sídelného systému Slovenska s urbanistickou štruktúrou sídiel Liptovský Mikuláš (Liptovská Sielnica, Liptovský Trnovec, Bobrovec, Pavlova Ves, Trstené, Smrečany, Veterná Poruba,

Beňadiková, Liptovský Ondrej) a Liptovský Hrádok (Liptovský Peter, Podtureň, Jamník, Vavrišovo, Kráľova Lehota) s pokračovaním na východ: Hybe, Východná, a Važec.

V tomto priestore je koncentrovaný najvýznamnejší podiel ekonomického potenciálu okresu a aj obyvateľstva. Väzby medzi Liptovským Mikulášom a Liptovským Hrádkom predpokladajú postupné spojenie oboch miest v aglomerované urbanizované územie.

Dominantnou funkciou vidieckych obcí centrálnej časti je obytná funkcia s doplnkovou funkciou rekreačnou, s výnimkou východných obcí okresu (Východná, Hybe, Važec).

- **severný podhorský sídelný pás** je reprezentovaný s množstvom malých kompaktných sídiel, ktoré majú predpoklady rozvíjať sa ako pásmo osídlenia s doplnkovými funkciami – *rekreácia, turizmus, vidiecky cestovný ruch a agroturistika*: Huty, Veľké a Malé Borové, Liptovská Anna, Bobrovník, Bukovina, Bobrovček, Liptovské Matiašovce, Liptovské Beharovce, Ižipovce, Prosiek, Kvačany, Bobrovník, Jalovec, Žiar, Liptovská Kokava, Pribylina, Jakubovany, Kanská.

- **južný podhorský sídelný pás** v línii od Partizánskej Lupče až po Važec možno rozdeliť do dvoch skupín sídiel:

1. rozvoj sídiel ako satelitných sídiel pre bývanie mestského obyvateľstva (od Partizánskej Lupče po Svätý Kríž, resp. Lazisko)

2. rozvoj sídiel *s dominantným postavením rekreácie, regenerácie a oddychu* (od Demänovskej Doliny po Važec) s osobitným postavením obce Liptovský Ján ako centra kúpeľných a regeneračných služieb nadregionálneho významu.

- **priestor horských masívov** - severnú časť územia zaberajú Chočské vrchy, Západné Tatry a južnú časť Nízke Tatry s prioritnou funkciou ochrany prírody, ktorá vyplýva zo štatútov Národných parkov na ich územiach vyhlásených.

Rekreačný potenciál okresu

Prírodný potenciál okresu je veľký. Zastúpené sú najatraktívnejšie typy reliéfu, ľadovcový a krasový reliéf (napr. Prosiecka a Kvačianska dolina, jaskyne).

Vidiecke obce okresu sa rozprestierajú v nadmorských výškach od 535 (Vlachy) – 1109 m n.m. (Demänovská Dolina). Najviac obcí leží v nadmorskej výške v intervale **601-700 m n.m.** (48,1%). V kategóriách do 600 m n.m. a 701-

800 m n.m. je po 18,5%. Nad 900 m n.m. len 1,9% obcí. Reliéfová členitosť a nadmorská výška umožnila rozvoj lyžiarskych stredísk s regionálnym (Závažná Poruba – Opalisko, Podbreziny v L. Mikuláši, Nižná Boca a Vyšná Boca; Žiar – Dolinky, Pribylina – Račkova dolina) i nadregionálnym a celoslovenským významom (Demänovská dolina – Jasná v Nízkych Tatrách).

Z vodných zdrojov celoslovenský význam nadobudli termálne kúpaliská v Liptovskom Jáne a Aquapark Tatralandia. Rozvoj vodných športov, a pobytov pri vode umožňuje centrálne lokalizovaná vodná plocha Liptovská Mara.

Kultúrno–historický potenciál je zastúpený napr. zrúcaninami Liptovského hradu v Liptovskej Sielnici; ľudovou architektúrou v Múzeu liptovskej dediny v Pribyline; v Prosieku, Ižipovciach, na Hutách, vo Veľkom a Malom Borovom, vo Važci i Východnej. Pozostatky keltského osídlenia sa nachádzajú pri Bobrovníku v lokalite Hradisko neďaleko Liptovskej Mary. Drevený artikulárny evanjelický kostol v Svätom Kríži patrí k najnavštevovanejším kultúrnym pamiatkam Liptovského regiónu. Niektoré obce regiónu žijú typickým folklórnym životom (Východná, Važec). Z atraktívnych podujatí, ktoré sa uskutočňujú každoročne na území regiónu treba spomenúť folklórne slávnosti vo Východnej a psie záprahy v Hybe.

Urbanizácia vidieckych obcí okresu a cestovný ruch

Stupeň urbanizácie vidieckych sídiel bol stanovený na základe použitia jednoduchého komplexného ukazovateľa W_i . Teoretickým východiskom bola práca L. Czetwertyński - Sytnika (1981), ktorý použil podobný ukazovateľ pri skúmaní stupňa urbanizácie vidieckych sídiel v zázemí mesta Toruň. V slovenských podmienkach tento ukazovateľ využil Slavík, V. (1987). Po konzultácii o aktuálnosti tohto ukazovateľa (zatiaľ iný nebol použitý) bol pre určenie stupňa urbanizácie vybraný komplexný ukazovateľ W_i , ktorý predstavuje sumárny ukazovateľ 24 znakov. Súbor znakov tvorilo 24 premenných, pričom išlo o štatistické údaje zachytávajúce najmä demografický, ekonomický a sociálny aspekt urbanizácie. Z nich 18 predstavovalo statické ukazovatele a šesť premenných tvorilo dynamické ukazovatele.

Výsledkom klasifikácie obcí je osem skupín stupňa urbanizácie (podľa Slavíka, V. 1987), ktorá bola uskutočnená pomocou častosti početnosti v histograme:

1. $W_i \leq -0,651$ neurbanizované obce; 2. $-0,65 \leq W_i \leq -0,401$ silno podpriemerne urbanizované obce; 3. $-0,40 \leq W_i \leq -0,251$ stredne podpriemerne urbanizované obce; 4. $-0,25 \leq W_i \leq -0,01$ slabo podpriemerne urbanizované obce; 5. $0,0 \leq W_i \leq 0,20$ priemerne urbanizované obce; 6. $0,21 \leq W_i \leq 0,45$ slabo nadpriemerne urbanizované obce; 7. $0,451 \leq W_i \leq 0,55$ stredne nadpriemerne urbanizované obce; 8. $0,551 \leq W_i$ silno nadpriemerne urbanizované obce

Urbanizácia priestoru má vplyv na rozvoj najmä vidieckeho cestovného ruchu a agroturistiky, čo vyplýva najmä z potreby mestského obyvateľstva po oddychu a po kontakte s prírodou. Okres svojimi prírodnými podmienkami, ako aj kultúrno-historickými tradíciami má výborné podmienky pre **rozvoj vidieckej rekreácie**. Poloha vidieckych obcí okresu Liptovský Mikuláš vytvára možnosti budovania poľnohospodárskych gazdovských dvorov. Domáce zdroje potravín sa môžu využívať pre samotné stravovanie hostí (mlieko, syr, bryndza, výroba mäsových výrobkov, zelenina, pečenie pečiva a pod.). Súčasťou trávenia rekreácie na hospodárskom dvore je aj zapojenie sa hostí do bežných prác súvisiacich so starostlivosťou o zvieratá, prácou na poli a pod. Atraktívne sú malé farmy v prírodnom prostredí mimo obcí.

Tab. 1: Kategorizácia obcí podľa komplexného ukazovateľa W_i

Table 1: Grouping of municipalities by the complex variable W_i

kategória	Obce	počet	v %
neurbanizované obce	Veľké Borové, Ižipovce	2	3,7
podpriemerne urbanizované obce	Malé Borové, Lipt. Porúbka, Bukovina, Huty, Gôtovany Malatíny, Nižná Boca, Prosiek, Lipt. Peter, Važec, Jakubovany, Lipt. Anna, Jamník, Lipt. Kokava, Lipt. Beharovce, Partizánska Ľupča, Pribylina, Vyšná Boca, Hybe, Lipt. Matiašovce, Uhorská Ves, Východná, Kráľova Lehota	23	42,6
priemerne urbanizované obce	Pavlova Ves, Lazisko, Konská, Bobrovník, Lipt. Kľačany, Kvačany, Pavčina Lehota, Malužiná, Sv. Kríž, Veterná Poruba, Bobrovček, Ľubel'a, Vlachy, Lipt. Ján, Beňadiková	15	27,8
nadpriemerne urbanizované obce	Podtureň, Demänovská Dolina, Galovany, Smrečany, Lipt. Trnovec, Dúbrava, Jalovec, Závažná Poruba, Vavrišovo, Bobrovec, Žiar, Trstené, Lipt. Sielnica, Lipt. Ondrej	14	25,9

Z neurbanizovaných a podpriemerne urbanizovaných obcí najlepšie túto možnosť využívajú:

Obce **Huty, Malé a Veľké Borové**, nachádzajúce sa v takmer nedotknutom prírodnom prostredí Chošských vrchov. Popri typických dreveniciach, ktoré tvoria väčšinu domov, sú všetky tri dediny zaujímavé aj ďalšími špecifikami. Ich neurbanizované prostredie je vyhľadávané najmä mestskými obyvateľmi, drevenice sú prenajímané domáci obyvateľmi turistom pre víkendovú i sezónnu rekreáciu. **Prosiek a Ižipovce** predstavujú typické liptovské dediny so zachovanou pôvodnou architektúrou. Prosiek je východiskom do jednej z najznámejších krasových dolín Slovenska - Prosiecka dolina. Domáci obyvatelia sa „podriadili“

rekreačnej funkcii dedín, a svoje aktivity smerujú k zlepšovaniu služieb viazaných na cestovných ruch (napr. vybudovanie plateného parkoviska v ústí Prosieckej doliny, bufetové a reštauračné služby, predaj suvenírov a pod.). Pôvodné domčeky slúžia pre súkromné ubytovanie. Svoje málo urbanizované prostredie a lokalizáciu mimo dopravných ťahov dobre využíva **Liptovská Porúbka** s lokalizáciou školy v prírode. V katastri obce **Ziar** leží salaš s možnosťou ochutnávky typických liptovských jedál. Návštevníci tu môžu sledovať postup prác spojený s chovom oviec, v štýlovej drevenej kolibe ochutnať tunajšie jedinečné špeciality a skúsiť jazdu na koni. **Vyšná Boca, Nižná Boca a Malužiná** sú súčasťou občianskeho združenia Ramza. (tvoria ho Nižná Boca, Vyšná Boca, Malužiná, Kráľova Lehota - dediny ležiace v Nízkych Tatrách, spája ich banícka minulosť, prírodná scenéria a spoločný cieľ nasmerovaný na rozvoj cestovného ruchu). Silné zastúpenie má ubytovanie v pôvodných vidieckych domoch (dreveniciach).

Najväčšie vidiecke obce ako **Partizánska Ľupča, Važec, Hybe, Východná a Kráľova Lehota** patria k obciam, ktoré si veľmi zakladajú na tradíciách a folklóre. **Východná** každoročne organizuje folklórny festival „VÝCHODNÁ“ (celoslovenská vrcholná prehliadka ľudového umenia a folklóru). V jej katastri sa nachádza jeden z najväčších drevených amfiteátrů na Slovensku. Folklórna skupina Važec, patrí k najznámejším na Liptove. **Partizánska Ľupča** je pôvodné najstaršie banícke mesto Liptova (ťažba vzácnych kovov v Nízkych Tatrách). Leží na nive potoka Ľupčianka, má výbornú geografickú polohu v rámci Liptova, takmer rovnako je vzdialená od Ružomberka ako od Liptovského Mikuláša (15 km od Ružomberka na východ a 20 km od Liptovského Mikuláša na západ). Patrí k nej aj rekreačné stredisko Železnô (v Nízkych Tatrách), kde sa nachádza detská ozdravovňa pre liečenie detských pacientov s chorobami dýchacích ciest. Ide v podstate o klimatické kúpele. V Ľupčianskej doline sa nachádza poľovnícky revír (jelenia zver), Ľupčiansky potok patrí k rybárskym revírom. <http://www.partizanskalupca.sk/sk/firmy.html>[cit.2010-03-05]

Liptovské Beharovce majú výborné podmienky na turistiku, stávajú sa vyhľadávaným cieľom domácich aj zahraničných návštevníkov. **Príbylina** patrí k obciam, ktoré výborne využívajú svoju polohu v podhorí Západných Tatier. Popri známom skanzene ľudovej architektúry, veľmi navštevovaná je Račkova dolina s priľahlým autokempingom a horským hotelom Orešnica v jej ústí. Pred hotelom sa nachádza jazierko s možnosťou rybolovu a následnou gastronomickou úpravou, ďalej konský výbeh s dvomi koňmi a poníkom. V doline ležia Nižné a Vyšné Račkové pleso. **Liptovská Kokava** je typická podtatranská, hornoliptovská, poľnohospodárska obec s výbornými predpokladmi pre rozvoj agroturistiky a vidieckeho cestovného ruchu, čo však doteraz nevyužila. V súčasnosti svoju pozornosť orientuje na výstavbu kúpeľno-rekreačného komplexu pri výdatnom geotermálnom vrte. Skúšobná lehota vrtu potvrdila výdatnosť 17 litrov vody za sekundu s teplotou vody 43,5 stupňa Celzia.

Geotermálny vrt a územie, kde by mal vyrásť rekreačný komplex, sa nachádzajú v údolí medzi obcou Liptovská Kokava a ľavým brehom rieky Belá. <http://www.mojeslovensko.sk/aquapark-v-liptovskej-kokave-maze-by-coskoro-reality> [2010-03-07]. **Jakubovany** sa nachádzajú v podhorí západných Tatier, pod vrchom Baranec. Sú východiskom náučného chodníka Jakubovany – Baranec (8,5km). Sústreďujú sa najmä na školské výlety a letné tábory. V okolí obce sú upravované bežecké trate. **Gôtovany** sú známe svojím agroletiskom v katastri obce. V budúcnosti by mohlo byť využívané pre vyhliadkové lety nad Lipovskou kotlinou. **Malatíny** využili svoj neurbanizovaný priestor pre výstavbu netradičného 3-hviezdičkového hotela. Pozostáva z viacerých budov v tradičnom štýle, ktoré sú citlivo umiestnené v pekne upravenom teréne.

Cestovný ruch v priemerne urbanizovaných obciach najlepšie využíva pre svoj rozvoj obec **Liptovský Ján**. Je rozvinuté vidiecke sídlo s pretrvávajúcou kúpeľnou tradíciou. Táto v posledných desaťročiach dala impulz pre vznik veľkého rekreačného komplexu v ústí Jánskej doliny (chatové komplexy, lyžiarske stredisko Javorica na začiatku Jánskej doliny) a mnohých rekreačných aktivít v samotnej obci, založených na využívaní kvalitného prírodného prostredia a minerálnej, slabotermálnej vody. Liptovský Ján, ako malé špecifické sídlo, môže svoju materiálnu a technickú vybavenosť preorientovať na cestovný ruch liečebného, relaxačného a spoločenského charakteru. Vytvorením kúpeľných komplexov v sídle a v rekreačnom útvere (v Jánskej doline) sa záujmy kúpeľných hostí a návštevníkov budú viac realizovať vnútri, v obytnom prostredí. Sídlo a Jánska dolina sa budú postupne funkčne a priestorovo integrovať. Z perspektívy by mohlo dôjsť k spojeniu týchto celkov a vzniku kúpeľného strediska Liptovský Ján, s rekreačným zázemím v Jánskej doline.

Pavčina Lehota využíva svoju polohu v blízkosti lyžiarskeho strediska Jasná. Je členom Združenia cestovného ruchu Pavčina Lehota – Jasná, ktoré založené za účelom podpory a propagácie cestovného ruchu v regióne. <http://pavcinalehota.sk/zdruzenie/> [cit. 2010-02-25].

Bobrovník je viac menej už chalupárska dedina, kde z 53 rodinných domov, 14 plní funkciu chalúp (26 %). **Kvačany** ležia pri ústí Kvačianskej doliny, jednej z najkrajších krasových slovenských dolín, je výborným miestom pre pobyty zamerané na ozajstný relax. Je vhodným miestom pre strávenie rodinnej dovolenky na Slovenskom vidieku. Hlavným spôsobom je ubytovanie v súkromí, typické je pohostenie domácimi obyvateľmi „čisté produkty“ svojich záhrad či sádov, dotvára špecifické čaro a často je pozitívnou motiváciou k tomu, že sa hostia k „svojim rodinám“ neraz vracajú. V katastri obce **Vlachy** leží chatová osada Sokolče - jej cieľom je rozšírenie ponuky pre športových rybárov, ktorých lákajú možnosti rybolovu. Pre rybolov sú vhodnejšie západné brehy Gôtovanskej zátoky, ku ktorým je lepší prístup vďaka vybudovanej komunikácii. Nový návrh uvažuje s vybudovaním strediska – ďalšej malej rybárskej osady. <http://www.vlachy.sk/node/6> [cit. 2010-02-25]. **Malužiná** je obcou s výbornými

podmienkami pre letnú i zimnú turistiku. V jej blízkosti sa nachádza i tajch, zatiaľ nevyužívaný pre rekreačné účely. **Veterná Poruba** patrí k obciam, ktoré majú ideálne podmienky pre rozvoj cestovného ruchu, najmä vidieckej turistiky. Leží v strednej časti Liptovskej kotliny na chrbte vrchu Štefanka (820 m n.m.), tým patrí k vyššie položeným obciam okresu. Obec tieto prírodné podmienky nevyužíva. Dôkazom je i skutočnosť, že v obci je len jeden dom slúžiaci pre ubytovanie návštevníkov cestovného ruchu. V súčasnosti veľmi stráca najmä tým, že nemá spracovaný územný plán, nevysporiadané pozemky pod plánovanými novými ulicami sú základným problémom tejto obce. Obec bola oslovená i lekárskou komorou SR pre možnosti výstavby rekreačného zariadenia, no práve problémy s pozemkami spôsobia, že tento zámer nemusí vyjsť.

Cestovný ruch v nadpriemerne urbanizovaných obciach; väčšina obcí z tejto kategórie sú typické prímestské dediny, bez výraznejšieho záujmu o rozvoj cestovného ruchu. Skôr možno pozorovať snahu o novovýstavbu a skvalitňovanie základných služieb s cieľom prilákať mestské obyvateľstvo pre trvalé bývanie.

Typickou dedinou, ktorej obyvateľstvo žije najmä z cestovného ruchu je **Demänovská Dolina** (lyžiarske stredisko celoštátneho významu Jasná). Na zimnú turistiku sa orientuje aj **Závažná Poruba** (lyžiarske stredisko Opalisko; popri zjazdovom lyžovaní ako jedno z mála stredísk myslí aj na milovníkov bežeckého lyžovania) a **Žiar** (lyžiarske stredisko Dolinky). **Liptovský Trnovec** patrí z hľadiska cestovného ruchu k najnavštevovanejším vidieckym obciam v regióne. Rozvinul sa na významné rekreačné centrum v regióne najmä vďaka polohe pri vodnej nádrži Liptovská Mara. Na brehu vodnej nádrže Liptovská Mara sa nachádza plážové kúpalisko, autocamping, prístav lodnej dopravy, prístav jacht ale i požičovňa športových potrieb, člnov, vodná záchranná služba i výcvikové stredisko potápačov. Ponúka možnosť jachtingu, surfovania, windsurfingu, člnkovania, vodného bicyklovania a rybolovu. Veľmi atraktívnym zrealizovaným nápadom vo svojom katastri disponuje **Liptovská Sielnica**, ktorá na svojom území v blízkosti Liptovskej Mary vybudovala „Rybársku osadu“ (novopostavené drevené chatky, možnosť zakúpenia všetkých dokladov, potrebných k rybolovu, možno zakúpiť priamo v osade. V Liptovskej Sielnici sa nachádza penzión Hippoclub, ktorý ponúka popri iných aktivitách aj jazdectvo na koňoch. Podobne Penzión Vila Betula, ktorý využíva radosť detí s mláďat domácich zvierat, je v regióne známy. Deti aj dospelí majú možnosť dostať sa do blízkostí malých kôz, prasiatok, ovečiek.

Záver

Okres má rozsiahle hodnotné prírodné prostredie, ktoré spolu s vybudovanou materiálnou základňou turizmu vytvárajú optimálne podmienky pre odvetvie rekreácie a turizmu medzinárodného a celoštátneho významu.

Istú perspektívu vidieckym obciam pri zlepšovaní ich kvality dáva *Program obnovy dediny na Slovensku*. V okrese Liptovský Mikuláš boli najúspešnejšie roky 2001 a 2003 kedy získalo 8 subjektov finančné dotácie. Z hľadiska cieľov dominovali najmä dotácie na drobné realizácie nenáročných investícií na zlepšenie vzhľadu obce, predovšetkým jej verejných priestranstiev a kvality prostredia a na tvorbu podkladov pre územné plány. Za najaktívnejšie možno považovať Vyšnú a Nižnú Bocu, Jamník a Pavlovu Ves.

<http://www.sazp.sk/slovak/struktura/cuper/pod2009/index.htm>[cit.2010-03-10]

Pre budúci rozvoj obcí by využívanie tohto programu mohlo postupne viesť k oživeniu najmä centier obcí (rekultivácia parkov, zelených plôch, obnova pôvodných domov) a následne k zameraniu sa na aktivity v jej okolí (cyklotrasy, multifunkčné ihriská, lyžiarske strediská a pod.).

Na záver treba ešte spomenúť existenciu Klastra LIPTOV – združenia cestovného ruchu (je združením právnických osôb založené s víziou vybudovať z Liptova európsky rozpoznateľnú destináciu cestovného ruchu a so strategickým cieľom zvýšenia návštevnosti regiónu Liptov do roku 2013 na dvojnásobok roku 2007. http://www.klasterliptov.sk/sk/klaster_liptov.php[cit. 2010-03-12]

Pre svojich členov a partnerov z odvetvia cestovného ruchu v regióne Liptov plní úlohu oficiálnej spoločnej marketingovej a organizačnej centrál, usmerňuje rozvoj cestovného ruchu na regionálnej úrovni podporuje najmä turizmus ako odvetvie v regióne. Zakladajúcimi členmi sú štyri najvýznamnejšie subjekty súkromného sektora z Liptova - Aquapark Tatralandia, Jasná Nízke Tatry, Thermal Park Bešeňová (okres Ružomberok) a Skipark Ružomberok a tri mestá mesto Liptovský Mikuláš, Liptovský Hrádok a Ružomberok.

Literatúra

Czetwertynski-Sytnik L., 1981: Rozwoj procesow urbanizacyjnych w strefie oddziaływania Torunia. In: Namyslowski, J. (ed.), Rozwoj procesow urbanizacyjnych w strefie oddziaływania Torunia. Studia Soc. Scientiarum Torunensis, 9C(3): 34–55.

Križanová, I.: 2002. Stupeň urbanizácie obcí okresu Banská Bystrica. In: Zborník referátov z XIII. Kongresu Slovenskej geografickej spoločnosti, II.diel – Nitra, ISBN 80-8050-592-X

Rakytová, I.: 2008. Vidiecke obce okresu Banská Bystrica (ich demografická a sídelnogeografická charakteristika). Ružomberok, PFKU, + CD mapy, grafy, 116s., ISBN 978-80-8084-328-1

Rakytová, I.: 2007. Zahraniční turisti v Liptovskom regióne. n: Zborník zo 4. medzinárodného geografického kolokvia Osobitosti vývoja geografických štruktúr v kotlinách Karpát, 8.11.2007, Geographia Cassoviensis, ročník I, UPJŠ Košice

Rakytová, I.: 2005. Rekreačný potenciál Liptovského regiónu a jeho využitie pre rozvoj tohto regiónu. In: AFRNUC, Geographica Supplementum No. 3 – Bratislava s. 503-512. ISBN 80-223-2144-3

Rakytová, I.: 2005. Možnosti a vplyv cestovného ruchu v Liptovskom regióne. In: Zmeny v štruktúre krajiny ako reflexia súčasných spoločenských zmien v strednej a východnej Európe, zborník z III. Medzinárodného geografického kolokvia, Danišovce, s. 109- 113, ISBN 80-7097-623-3

Slavík, V.: 1987. Vyjadrenie stupňa urbanizácie vidieckych obcí pomocou analytického a komplexného ukazovateľa na príklade Západoslovenského kraja. In: AFRNUC, Geographica, Nr. 26, s. 147 – 161

Štatistické zdroje a internetové zdroje:

Správa o priebehu a výsledkoch spracovania dokumentu Regionalizácia CR v SR, 2004

<http://gis.zask.sk/FrontController?project=giszsk&language=sk> [2009-08-29]

<http://www.economy.gov.sk/statisticke-informacie-5587/127272s> [2009-08-29]

www.ekonom.sav.sk/uploads/journals/ES04.pdf [cit. 2010-02-25]

<http://www.boca.sk/obce/nboca/index.html> [cit. 2010-02-25]

<http://www.obec-vychodna.sk/> [cit. 2010-02-25]

<http://www.prosiek.sk/> [cit. 2010-02-25]

<http://www.liptov.sk/predaj/velka.jpg> [cit. 2010-02-25]

<http://www.vavrisovo.sk/?page=atc> [cit. 2010-02-25]

<http://pavcinalehota.sk/zdruzenie/> [cit. 2010-02-25]

<http://www.slovakregion.sk/mapa-slovenska> [cit. 2010-02-25]

<http://www.vlachy.sk/node/6> [cit. 2010-02-25]

<http://www.lrra.sk/files/informacna-databaza-2009.pdf> [cit. 2010-02-25]

<http://www.mojeslovensko.sk/aquapark-v-liptovskej-kokave-maze-by-coskoro-reality> [2010-03-07]

http://www.zask.sk/files/odbory/RR/APRV_07_09_final.doc [2010-03-12]

<http://www.sazp.sk/slovak/struktura/cuper/pod2009/index.htm> [2010-03-12]

http://www.zdruzeniebaranec.sk/zdruzenie_baranec.php?id=region [2010-03-12]

http://www.sazp.sk/slovak/periodika/sprava/kraje/zilina/ochrana_urban.html [2010-03-12]

http://www.klasterliptov.sk/sk/klaster_liptov.php [2010-03-12]

SETTLEMENT STRUCTURE LIPTOVSKÝ MIKULÁŠ DISTRICT AND ITS IMPACT ON TOURISM IN HIS RURAL SETTLEMENTS

Summary

The structure of settlement's system of district Liptovský Mikuláš is affected by natural conditions that create the following specific elements:

- Central part – Liptovská kotlina - is the predominant agricultural country, which crosses the northern axis of the settlement's system of Slovakia with the urban structure Liptovský Mikuláš (Liptovská Sielnica, Liptovský Trnovec Bobrovec Pavlova Ves, Trstené, Smrečany, Veterná Poruba, Beňadiková, Liptovský Ondrej) and Liptovský Hrádok (Liptovský Peter Podtureň, Jamník, Vavrišovo, Kráľova Lehota) and proceed to the east: Hybe, Východná and Važec. This area is concentrated most significant share of the economic potential and the population of the district.. Dominant function of rural settlement's in a central part of the Liptov Basin is residential function with the additional recreational function.

- Northern Foothills settlement belt is represented by a number of small compact settlements, which are prerequisites to develop like the zone settlements with additional functions - recreation, tourism, rural tourism and agrotourism: Huty, Veľké a Malé Borové, Liptovská Anna Bobrovník, Bukovina, Bobrovček, Liptovské Matiašovce, Liptovské Beharovce, Ižipovce, Prosiek, Kvačany, Bobrovník, Jalovec, Žiar, Liptovská Kokava, Pribylina, Jakubovany, Kónská

- South Foothills settlement belt in the line of Partizánska Ľupča to Važec can be divided into two groups of the settlements:

1. development of the settlements, they could be satellite sites for housing the urban population (from Partizánska Ľupča, Svätý Kríž and Lazisko)

2. development of the settlements with the dominance function of recreation, regeneration and relaxation (from Demänovská Dolina to Važec) with a special status of the village Liptovský Ján as spa services and regeneration supra-regional importance.

- Space mountain massifs - the northern part of the territory occupy Choc Mountains, West Tatras and the southern part of the Low Tatras, with priority conservation function, which results from the statutes of national parks in their territories declared.

For the future development of the communities would use The Village Recovery Program could lead to a gradual recovery centers in particular communities (rehabilitation of parks, green spaces, restoring the original house) and then to focus on activities in its surroundings (cycling, multifunctional playground, ski resorts, etc.)..

PaedDr. Iveta Rakytová, PhD.

Katedra geografie Pedagogická fakulta KU v Ružomberku

Hrabovská cesta 1, Ružomberok, 034 01

E-mail: iveta.rakytova@ku.sk

Recenzoval: doc.RNDr. Alfred Krogmann, PhD.

ENVIRONMENTÁLNÍ GEOGRAFIE VE VÝUCE GEOGRAFIE

Aleš Ruda, Eduard Hofmann

Abstract

Environmental geography enables a huge potential how to present a geography as a subject for life. Czech curriculum documents contents the possibility to develop integrated practical skills within not only science but even human society. Half class work half field work is within this theme great opportunity how to motivate in geography.

Keywords: geography education, environmental geography, application

Úvod

Jedním z nejdůležitějších prvků současného geografického vzdělávání je provázanost nejen dílčích geografických disciplín, ale i oborů souvisejících. Vzhledem ke stále se zvyšujícímu vlivu člověka na krajinu je i v geografii potřeba sledovat vzájemnou interakci fyzicko-geografických a socioekonomických jevů. Tuto úlohu velmi zdařile zastává **environmentální geografie**. Jedná se o odvětví geografie, které popisuje prostorové aspekty vzájemných vztahů (interakcí) mezi lidskou společností a jejím životním prostředím. Environmentální geografie tak svými metodami představuje velmi důležitý soubor analytických nástrojů, jimiž je možné měřit a hodnotit vliv člověka na krajinu. S ohledem na kompaktnost této disciplíny je pro vyvození správných závěrů potřeba rozumět dynamice fyzicko-geografických i humánních procesů. Nedílnou součástí závěrečného vyhodnocení je také správná vizualizace formou kartografických výstupů. Environmentální problematika proto poskytuje vhodnou příležitost pro výuku kombinující práci ve třídě a v terénu. Široký okruh vzájemně propojených aktivit umožňuje povýšení pracovních, sociálních i komunikačních kompetencí.

Environmentální geografie v českém vzdělávání

Jako blesk z čistého nebe se do vzdělávacího procesu vneslo adjektivum environmentální. Nutno podotknout, že tento náhlý vpád nebyl ojedinělý, ale vyvolal na obličejích mnoha učitelů docela vážné rozpaky, které souvisely s náplní tohoto pojmu. Nemá tak divu, když doposud užívané adjektivum v souvislosti s ochranou přírody a krajiny bylo slovo ekologické. Proto se také tato slova nesprávně vysvětlovala jako synonymum. Krátce proto jen úvaha nad nejfrekventovanějšími případy používání těchto pojmů. Slovo ekologické je většinou užíváno jednak jako adjektivum vědního oboru ekologie, tedy související

se vzájemnými vztahy mezi organismy a neživým prostředím, a jednak jako pojem popisující soulad s přírodou, např. ekologický (tedy šetrný) výrobek. Oproti tomu adjektivum environmentální, odvozené od anglického termínu environment (prostředí), spíše popisuje vliv a vztah člověka k životnímu prostředí včetně nástrojů a postupů, které jsou v rámci udržitelného rozvoje uplatňovány.

S tvorbou nových školních kurikulárních dokumentů – školních vzdělávacích programů (ŠVP) – souvisí také povinné zapojení průřezového tématu environmentální výchova (EV), které je zakotveno v Rámcovém vzdělávacím programu pro základní (RVP ZV) i gymnaziální vzdělávání (RVP G). Pokud se blíže podíváme do obsahové náplně průřezového tématu EV, přesvědčíme se o detailní náplni nabízející velký potenciál pro integraci jak přírodovědných, tak humanitních předmětů. Geografické aspekty lze pak přímo uplatnit prostřednictvím tematických okruhů Lidské aktivity a problémy životního prostředí a Vztah člověka k prostředí v rámci RVP ZV a Člověk a životní prostředí a Životní prostředí regionu a České republiky v rámci RVP G. Environmentální geografie tak přesvědčivě nabízí velký potenciál k integrované skupinové terénní výuce.

Aplikace environmentální geografie ve výuce

Ukázková aktivita

*V katastru obce Rudice v CHKO Moravský kras se nachází opuštěný lom na slévárenské písky a hlíny Seč, který spravují Doly ČR a v současné době je pronajatý firmě SETRA, která má právo ho využívat. Lom ještě není zdaleka vytěžen a vzhledem ke vzrůstající poptávce po stavebním materiálu by nájemce těžbu písků a jílu rád obnovil. Oslovil proto skupinu odborníků (v našem případě žáci), aby zmapovali terén a vytvořili studii dalšího rozvoje těžby pro následné zhodnocení jejího významu zúčastněnými aktéry (**pracovní aktivita č. 1**). Ta bude podstoupena správnímu řízení dotčených účastníků – CHKO Moravský kras, Školní lesní podnik (ŠLP) Křtiny (Mendlova zemědělská a lesnická univerzita) – vlastníci Masarykova lesa jižně od lomu, zemědělské družstvo AGRIS Jedovnice – vlastníci zemědělských pozemků v okolí lomu a vedení obce Jedovnice. Ti musí zvážit všechny okolnosti (kladné i záporné) spojené s pokračováním těžby (**pracovní aktivita č. 2**), na jejichž základě bude možno těžbu obnovit.*

*Po posouzení všech aspektů byla nakonec těžba povolena s podmínkou, že nájemce lomů zpracuje a zrealizuje návrh revitalizace jím rozšířené antropogenní krajiny (**pracovní aktivita č. 3**).*

Pracovní aktivita č. 1

pomůcky:

geologická mapa (www.cenia.cz), letecký snímek lomu s nejbližším okolím + detail lomu (aplikace GoogleEarth), výřez z turistické mapy (www.mapy.cz), pauzovací papír A4, pravítko, kalkulačku, milimetrový papír, psací potřeby (tužky, fixy – centropeny 0,3 mm, barevné pastelky), GPS (není povinná)

cíle:

1. pracovat s mapou a jejími kompozičními prvky
2. porozumět tematickému obsahu mapy
3. vybrat (generalizovat) důležité prvky mapového obsahu
4. identifikovat krajinné prvky v terénu
5. analyzovat a zhodnotit vstupující informace z různých zdrojů
6. navrhnout a obhájit si vlastní výsledek

úkol 1: Tematické mapování využití země/krajiny (landuse)

První úkol nám poskytne přehled o využití jednotlivých ploch v našem zájmovém území. K realizaci aktivity můžeme přistoupit dvěma způsoby:

a) Podle typologie mapování využití krajiny na základě projektu CORINE (www.geoportal.cenia.cz) – všechny zjištěné způsoby využití jsou převedeny na plochy, kategorizovány a ve značkovém klíči je jim přidělena specifická barva (viz legenda na mapovém portálu CENIA).

b) Podle vlastní identifikace dílčích prvků v krajině volíme vhodně bodové, liniové a plošné prvky, kterým přidělíme ve značkovém klíči taktéž specifickou barvu nebo rastr. Legenda by pak mohla obsahovat následující kategorizaci:

1. Urbanizované plochy (sídla, chatové oblasti)
2. Zemědělské plochy (orná půda, louky a pastviny, lesy, sady, vinice, chmelnice)
3. Vodní plochy (jezera, rybníky, vodní nádrže)
4. Zastavěné plochy (průmyslové a zemědělské areály)
5. Ostatní (skládky)
6. Topografické prvky (vodní tok, silnice, železnice, významná kóta)

Nejdříve provedeme základní identifikaci způsobů využití země. Z přehledného leteckého snímku nejbližší oblasti (obr. 1) překreslíme na pauzový papír viditelné liniové, plošné a eventuálně bodové prvky. Ke upřesnění můžeme

využití informací na turistické mapě (www.mapy.cz). V závěru získáme obraz různého využití krajiny, ke kterému mohou žáci připojit krátkou zprávu.

úkol 2: Analýza geologických poměrů

Na základě rozboru geologických poměrů (geologická mapa ČR 1:50 000, www.geoportal.cenia.cz) vymezí žáci ve zkoumané oblasti rozsah území tvořeného kaolinickými jíly a píský, respektive určí směr, kterým se může těžba dále rozšiřovat.

výstup:

slovní popis rozsahu oblasti doplněného o mapu geologických poměrů

Mapu geologických poměrů (pro formát A4 na šířku) vytvoříme z turistické a geologické mapy.

1. Na leteckém snímku si zhruba vymezíme výřez oblasti bezprostředně přiléhající k obci Rudice a lomu Seč.
2. Na pauzový papír zakreslíme z leteckého snímku průběh nejdůležitějších topografických prvků – pokud jsou přítomny (vodní tok, vodní plocha, silnice, železnice, sídla). Obdobně můžeme získat topografický podklad mapy i na základě generalizace obsahu turistické mapy (v tomto případě doplníme i zdůrazněné vrstevnice). Zde se nabízí vystříhnout mapové pole z pauzovacího papíru, nalepit jej na čistý papír, okopírovat a získat tak topografický podklad pro vynesení geologických poměrů.
3. Vzhledem k nestejným měřítkům výchozích podkladů překreslíme obrys jednotek geologické stavby na topografický podklad a vybarvíme příslušnou barvou podle legendy geologické mapy.
4. Nakonec doplníme zbývající kompoziční prvky mapy (název, legendu, měřítko a tiráž).

Obr. 1: Letecký snímek okolí Rudice

Figure 1: Aerial photo of Rudice surroundings

úkol 3: *Krajinné mapování lomu Seč*

Základní kostru mapy zhotovíme na podkladu detailního leteckého snímku lomu Seč (obr. 2). Po zhotovení obrysu základních prvků bude dále probíhat jejich další zpřesňování přímo v terénu.

Postup:

1. Z leteckého snímku překreslíme na pauzový papír základní identifikovatelné prvky krajiny (komunikace, lesní plochy, zemědělské plochy, zastavěné plochy, vodní toky, vodní plochy, aleje, obrys lomu).
2. Průzkumem v terénu upřesníme, o jaké prvky se konkrétně jedná (významné objekty, zastavěné plochy, terénní tvary aj.). Všimneme si také výskytu příkrých a pozvolných svahů lomu a zakreslíme je.
3. Provedeme identifikaci významných lesních společenstev (konkrétních dřevin).
4. Na základě terénního mapování zpřesníme obsah mapy, navrhne značkový klíč a zkompletujeme výslednou mapu. V tomto případě vedeme žáky k vytváření strukturované legendy, která kombinuje body, linie i plochy. Právě místo výskytu příkrých svahů nám pomůže zjistit, kterým směrem se těžba v minulosti ubírala.

Obr. 2: Letecký snímek lomu Seč

Figure 2: Aerial photo of Seč open-cast quarry

úkol 4: Vymezení ploch vhodných pro těžbu

V tuto chvíli máme mapové podklady nezbytné pro další posouzení. Úkoly 1 – 3 je možné doplnit závěrečnou syntetickou mapou, která na základě předchozího průzkumu u zúčastněných aktérů (vedení obce Rudice, CHKO Moravský kras aj.) zobrazí pouze ty plochy, na kterých je těžba možná, respektive kterou by aktéři považovali ze svého pohledu za nejméně narušující jejich zájmy. Na jednotlivé pauzové papíry zakreslíme území, které nám aktéři povolili, překryjeme je přes sebe a získáme výsledné vhodné plochy pro těžbu. Například:

- CHKO Moravský kras povolí odtěžit pouze plochu nepřesahující dvojnásobek původní plochy těžby.
- Vedení obce Rudice nechce, aby se těžba dostala za silnici vymezující severní a západní část lomu a aby se přiblížila více jak 50 m ke komunikacím.
- ŠLP Křtiny povolí odtěžit pouze 4 ha lesa.
- Zemědělské družstvo AGRIS Jedovnice nabízí k dispozici odkup pouze pozemků bezprostředně sousedící s lomem v jeho východní části a omezeném silnicemi.

V této aktivitě budou muset žáci pomocí milimetrového papíru zjišťovat plochu obce a dále dopočítávat území, které odtěží ŠLP Křtiny, pracovat s měřítkem leteckého snímku, vymezovat vzdálenosti od komunikací a jiné.

Pracovní aktivita č. 2

pomůcky:

přístup na internet, poznámky

cíle:

1. najít a utřídit potřebné informace za jednotlivé zájmové skupiny
2. navrhnout pozitiva a negativa a umět si je obhájit
3. posílit týmovou spolupráci
4. obhájit si vlastní názor a s ostatními nalézt kompromis

úkol 1: Zhodnocení pozitiv a negativ obnovení těžby

V tuto chvíli máme zpracovaný návrh rozšíření těžby, ke kterému se vyjádří zúčastnění aktéři (viz zadání). Úkolem žáků je rozdělit se do 5 skupin reprezentujících CHKO Moravský kras, ŠLP Křtiny, ZD AGRIS Jedovnice, vedení obce Rudice a firmu SETRA s tím, že zástupců firmy SETRA nabídnou aktérům kompenzace za rozšíření těžby a ti se zase sestaví seznam pozitiv a negativ, které těžba s sebou nese. Každá ze zúčastněných skupin bude mít nejdříve za úkol s pomocí internetu či přímými návštěvami shromáždit co nejvíce podkladů nezbytných pro rozhodování ze strany obce, CHKO apod. Tuto aktivitu můžeme dále převést do diskuze, kdy všechny zúčastněné skupiny obhajují své argumenty.

Pracovní aktivita č. 3

pomůcky:

přístup na internet, poznámky

cíle:

1. navrhnout, jak vrátit antropogenní krajině její funkci
2. zvážit realizovatelnost, trvalost a význam návrhu
3. posílit vzájemnou komunikaci ve skupině (týmovou spolupráci)
4. umět prezentovat a zdůvodnit svůj postoj

úkol 1: Návrh revitalizace vzniklé antropogenní krajiny

Zástupci dotazovaných firem se shodli na povolení těžby, ale dali firmě SETRA podmínku, a to vypracovat plán revitalizace antropogenní krajiny. Žáci se

mohou rozdělit do skupin po 4 až 5 a každá skupina připraví návrh, jak zpětně vrátit krajíně její funkci, tedy oživit ji – revitalizovat. Svůj návrh mohou žáci prezentovat formou výkresu či mapy. Jako návrh možných aktivit může posloužit následující výčet:

- naučná stezka
- sportovní areál pro bikros
- outdoorové aktivity (lanové centrum a jiné)
- závazka jinde odtěženým materiálem

V každém případě musí žáci zvažovat rentabilitu jejich návrhu a přínos pro obec a další aktéry. Projekt může být zakončen obhajobou návrhu a vybráním nejlepšího.

Záver

Úkolem každého učitele je nejen předat svým žákům znalosti, motivovat je a vychovávat, ale i poukázat na praktickou stránku, jak nabytých znalostí a dovedností využít v praktickém životě. Pro geografii (i v rámci integrace s jinými předměty) je tento typ úloh, napůl zpracovávaných ve třídě a napůl v terénu, velkou příležitostí, jak z geografie nedělat pouze encyklopedický předmět, ale naopak poukázat na každodenní použitelnost v běžném životě.

Literatúra

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání [online]. [cit. 2010-04-20]. Dostupné z www.rvp.cz

Rámcový vzdělávací program pro gymnaziální vzdělávání [online]. [cit. 2010-04-20]. Dostupné z www.rvp.cz

Ruda, A., Hofmann, E. [online]. [cit. 2010-04-20]. Possibilities of environmental geography at the Department of geography. In: Celebrating geographical geography. Dostupné z www.herodot.com

ENVIRONMENTAL GEOGRAPHY IN GEOGRAPHY EDUCATION

Summary

Environmental geography is more than an individual science a part of geography combining similar approaches used in physical and human geography. As mentioned above described activities offer a tool how to express the potential of

the environment. Activities could be done as one fieldwork project or could be desected into smaller parts.

RNDr. Aleš Ruda, Ph.D., Doc. PaedDr. Eduard Hofmann, CSc.

Katedra geografie PdF, Masarykova univerzita

Poříčí 7, 603 00, Brno

E-mail: ruda@ped.muni.cz, hofmann@ped.muni.cz

Recenzoval: doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.

ABSENCE MEDIÁLNÍ GRAMOTNOSTI A JEJÍ DŮSLEDKY V PRAXI

Iva Schlixbierová

Abstract

The author describes new subject in czech education – medial education and it's most important aspect - medial literacy. The level of medial literacy is very low and this fact influences reception and interpretation of medial information. And can cause big problems in society.

Key words: medial education, medial literacy, objectivity, dirigibility

Úvod

Mediální výchova patří k průřezovým tématům RVP ZV, její výuka tak nemá přesně vyměřenou hodinovou dotaci, ale je obsažena ve všech předmětech. Mediální výchova se zaměřuje na budování mediální gramotnosti - rozvíjení kritického myšlení, na schopnosti vytvářet si vlastní názor na základě přijímaného mediálního sdělení a snaží se o to, aby se žáci naučili interpretovat zprávy předávané médii. Mediální gramotnosti se žáci učí jak v humanitních tak přírodovědných předmětech. Nějvětší zastoupení má mediální výchova v českém jazyce. Zde se jedná především o analýzu a vnímání mluveného a psaného projevu. Mediální výchova by měla být aplikována i v hodinách zeměpisu, dějepisu a přírodopisu, při práci s odbornými publikacemi, atlasy a mapami. V praxi je ovšem úroveň mediální gramotnosti obyvatelstva velmi nízká, což velmi nebezpečně zvyšuje míru manipulovatelnosti jak žáků, tak jejich rodičů.

1. Mediální výchova

Jak už bylo řečeno výše, patří Mediální výchova mezi průřezová témata. S tímto pojmem se do našeho vzdělávání dostaly nové výchovy, které jsou jakousi přidanou hodnotou, kterou by mělo nabízet každé vyučování. Celkem je do RVP ZV zařazeno šest průřezových témat: Osobnostní a sociální výchova, Výchova demokratického občana, Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech, Multikulturní výchova, Enviromentální výchova, Mediální výchova. Jejich posláním je pojit všechny vyučovací předměty navzájem, s životem ve škole i mimo školu. Jednotlivé prvky průřezových témat, například kritické myšlení, či multikulturalita nemohou být zařazeny jen do výuky českého jazyka nebo občanské výchovy, možnosti jak začlenit aspekty Mediální výchovy ve všech předmětech ŠVP se nabízejí v dostatečné míře, jen je třeba jich využít. Je jakousi nepsanou zásadou, že jejich „výuka“ by ani „výukou“ býti neměla, mělo by se

jednat spíše o nenásilné vštěpování zásad prostřednictvím praktické aktivity, neformálních metod, či forem práce, které podnítl vlastní činnost a tak do budoucna upevní získané postoje a návyky. Průřezová témata nemají formulované učivo, ani faktickou hodinovou dotaci. Začlenění průřezových témat by mělo být obsaženo v rámci ŠVP každé školy.

2. Mediální gramotnost

Hlavním cílem Mediální výchovy je budovat u žáků mediální gramotnost.

Jelikož se média stávají rozhodujícím socializačním faktorem, který bohužel dokáže zastínit školu i rodinu, je důležité snažit se jednání médií poznat a pochopit. Dále je zřejmé, že sdělení, která nám média nabízejí, nemají stejnorodý charakter, vyznačují se svěbytným vztahem k realitě, jsou vytvářena s různými záměry. Abychom my, jako uživatelé médií a příjemci sdělení dokázali tato správně vyhodnotit, potřebujeme určitou průpravu. Utváří se tak nová kompetence, schopnost „žít s médií“ neboli mediální gramotnost. (Jirák J. *Základy mediální výchovy*, Praha: Portál, 2007). Základním východiskem Mediální výchovy je, že sdělení nelze oddělit od média. Abychom pochopili smysl příběhu či informativního sdělení, je nutné a žádoucí, abychom věděli něco o médiu, které nám informaci zprostředkovalo. Díky mediální gramotnosti bychom si na média měli být schopni vytvořit vlastní názor, nazírat na ně s určitým odstupem, nenechat se jimi snadno manipulovat.

Mediální gramotnost je tvořena schopností kritického přístupu, kritického myšlení a interpretací vztahu mediálního sdělení a reality. Kritické myšlení je schopnost nepodléhat prvnímu dojmu či obecnému mínění, nepřebírat automaticky cizí názory nebo většinou prezentované postoje. Pokud člověk ovládá schopnost kritického myšlení, vytváří si názory na základě hlubší znalosti daného problému, konfrontace většího množství názorů. Interpretace vztahu mediálního sdělení a reality je založena na schopnosti odlišit faktický a fiktivní obsah sdělení. Nejde jen o rozpoznání reklamy od zprávy. Jde o schopnost v rámci konkrétní zprávy vymezit fakta a fikci či „balast“, který zprávu dotváří, jako jsou neověřené zdroje a informace, nejmenování přátel a jejich informace, domněnky redaktora, spekulace apod.

3. Výzkumy vlivu médií

Výzkumy o vlivu médií na různé skupiny obyvatelstva se ve svých výsledcích velmi liší. Většina se oblastí médií zabývá ze sociologického či psychologického hlediska, popřípadě řeší pouze otázku preference různých druhů médií různými skupinami, či způsob a míru využití jednotlivých médií ze strany uživatelů.

Sociologické či psychologické výzkumy se zaměřují při zkoumání vlivu médií na jedince na různé aspekty osobnosti od vědomostí po chování. Např. ve Skotsku proběhl online výzkum mezi 10-12letými dětmi, který zjistil, že jedinci tohoto stáří mají větší znalosti o televizních hrdinech než o přírodě. Další převážně psychologický výzkum se zaměřil na zrakové vnímání a porovnával pravidelné hráče počítačových her a jedince, kteří tento druh zábavy nevyhledávají. Klasickým tématem, který řeší velké množství studií, je vliv násilí v televizi či počítačových hrách na člověka. Na jedné straně odpůrci násilí prezentují výzkumy potvrzující vliv násilí na osobnost jedince, podporu agresivního chování mladistvých či vzrůstající apatii k násilí jak v televizi tak v bezprostředním reálném okolí. Na straně druhé existují výzkumy, které poukazují na pozitivní vliv hraní násilných počítačových her, kde si člověk může ve virtuálním světě vybit agresivní energii, aniž by došlo k jejímu hromadění a následné ventilaci v reálné situaci. Momentálně frekventovaným tématem výzkumů vlivu médií je i chování lidí v anonymním prostředí internetu. V neposlední řadě pak vliv médií na ideál krásy ve společnosti, uznávané hodnoty a důsledky pro sebevědomí dětí a dospívajících, dopad na jejich zdraví apod.

Ať už je zaměření výzkumu jakékoli, prakticky každý výzkum přichází s tvrzením, že míra času, který člověk tráví v dobrovolné společnosti s nějakým médiem roste. Samozřejmě existují určité výkyvy v rámci jednotlivých věkových či jinak vymezených skupin, vzrůstající míra času tráveného u televize či internetu je však faktem, který platí komplexně pro celou společnost.

4. Úroveň mediální gramotnosti a její důsledky

Úroveň mediální gramotnosti je předmětem výzkumných šetření. Její kvalita je však patrná především z reakcí obyvatel, na různé typy sdělení obsažené v médiích. Nejvýznamnějším příkladem z poslední doby je fiktivní reportáž o útoku Ruska, která byla odvysílána tbiliským televizním kanálem Imedi v Gruzii a vyvolala vlnu paniky mezi místním obyvatelstvem. Pořad byl odvysílán v rámci pravidelného večerního zpravodajství a kromě invaze ruských tanků a bombardování gruzínských měst informoval také o usmrcení prezidenta Gruzie Michaila Saakašviliho. Zmínění zpráva byla odvysílána bez varování, pouze na začátku a na konci bylo zařazeno upozornění, že jde o „možný vývoj událostí“. Na zprávu nereagoval jen lid Gruzie, ale také několik ruských novinářů. Den poté se tak v ruských periodikách objevily články o nové válce s Gruzii a invazi Ruska do této země. Chybnou zprávu převzal i moskevský rozhlas a až následné dementování zprávy ze strany Gruzie přivedlo věci na pravou míru. Mezitím ovšem gruzínská zdravotní služba zaznamenala zvýšený nárůst infarktů a poplašené obyvatelstvo s vidinou další války se uchýlilo k rabování obchodů. Ačkoli zpráva o invazi byla velmi přesvědčivá, obsahovala záběry mrtvých a dokonce zprávu o dezertování tří gruzínských praporů, vyskytly se v ní faktické chyby. Zatímco

počasí ve fiktivní zprávě bylo letní a slunečné, tehdejší Gruzie byla sužována mrazy a sněhem. Nikdo ovšem nemůže mít za zlé gruzínským obyvatelům, že si v zápalu paniky nevšimly logických nedostatků. Vztahy těchto dvou států nejsou zdaleka ideální. I gruzínský prezident okomentoval zprávu jako sice nevhodnou, ale nevzdalující se od plánů nepřátel země. Nedávné zážitky z války, citlivost na dané téma tak udělaly své.

Vzhledem k dopadům, které tato událost vyvolala nejen v mediálním světě, ale i na politickém a diplomatickém poli, jde bez nadsázky o největší mediální „kachnu“ z poslední doby. Existují ovšem další příklady.

Na problematiku klamavé reklamy se před několika lety úspěšně pokusili upozornit dva čeští dokumentaristé. Jejich projekt Český sen vyvolal obrovskou odezvu, ačkoli nebyl nijak fakticky podložen. V květnu 2003 se na louce v pražských Letňanech sešlo na tři tisíce lidí, které přilákala reklamní kampaň na nový hypermarket s extrémně nízkými cenami. Dav však na místě našel jen plátěné průčelí. Dokumentaristé zadali výrobu reklamy jedné z nejvýznamnějších reklamních agentur a pak už jen dokumentovali, jak se tvoří reklama. Oba dokumentaristé díky projektu získali řadu cen, ovšem poselství filmu je poněkud znepokojivé. Vliv reklamy je zde vyobrazen jako víceméně bez hranic, či nějakých omezení. A obyvatelstvo z tohoto dokumentu také nevychází v nejlepším světle.

Dalo by se říci, že tyto příklady jsou poněkud extrémního rázu, především ten gruzínský. Ovšem v menší míře se manipulace, ať už úmyslná či neúmyslná objevuje prakticky v každém zpravodajství. Stačí vzpomenout ruské novináře, kteří absolutně bez ověření převzali zprávu, že Rusko napadlo Gruzii, zabilo jejího prezidenta, a takto důležitou informaci otiskli v mnoha periodikách.

A i když se nám to nemusí líbit, televize je stále dominantním médiem, především pro střední a starší generace. Internet, který poskytuje širší, nikoli však nutně pravdivější, škálu informací je dominantou mladé generace. Informativní sdělení obsažená v těchto médiích tak formují názory a postoje většiny obyvatelstva, ovšem jejich kvalita tomu vůbec neodpovídá.

Závěr

Mediální výchova jako průřezové téma je jedním z přínosů RVP ZV, které však trpí tím, čím jsou postižena všechna průřezová témata. Byla navržena jako jakési pojítko všech předmětů, školního života a reality odehrávající se mimo školu. Z tohoto důvodu také nemají konkrétní hodinovou dotaci a jejich zařazení do výuky je plně v rukou konkrétních pedagogů. Jejich hlavní přednost je tak podle mého názoru i jejich největší nevýhodou, ačkoli o potřebnosti mediální výchovy nemůže být pochyb. Na jedné straně toto uspořádání umožňuje vysokou míru kreativity a dává pedagogům značnou volnost při začleňování Mediální výchovy do výuky, na druhou stranu stačí prvky Mediální výchovy začlenit do dokumentu ŠVP a v samotné výuce se objevit vůbec nemusí.

Hlavným cieľom Mediálnej výchovy je budovať mediálnu gramotnosť, ktorá je založená na kritickom prístupe a umení interpretovať vzťah reality a mediálneho sdelenia. Mnohí žiaci, i ich rodičia, je však táto schopnosť zatiaľ cudzia. Väčšina si pravdepodobne ani neuvedomuje, že informácie, ktoré vstrebávajú, formujú nenásilne ich názory a osobnosť. Pokiaľ by si tento fakt viac uvedomili, kladli by väčší dôraz na kvalitu informácií, na ich pravdivosť. U žiakov základných a stredných škôl je fakt, že ich mediálna gramotnosť je na nízkej úrovni, dosť alarmujúcej. Vzhľadom k ich veku a nedostatočnej miere skúseností ďaleko viac podliehajú manipulácii ako reklamy, tak spravodajstvu. Ako bolo dokázané, vplyv médií je markantný a nie vždy pozitívny. Prípady Gruzie a fiktívnej vojny, ktorá sa nestala, svedčia o tom. Nie je pravdepodobné, že správy v médiách sa nejakým zázrakom oproti od nepravdy a nejasností, ďaleko schudnejšou cestou je pripraviť obyvateľov na takéto správy a zamedziť tak ich manipuláciu.

Vznik a prezentácia boli podporené zo stipendijného fondu PdF MU.

Literatúra

Chalupa, P., Novák, S., Hubelová, D., Weinhofer, M. 2007. Systéma obrazovania v Českej republike i príprava budúch učiteľov. In Aktuálne problémy vedeckých výskumov. Dnětropetrovsk, 2007, s.51-57. ISBN 966-7191-99-0

Jiráček, J. 2007. Základy mediálnej výchovy. Praha: Portál, 2007

Jiráček, J., Kopecká, B. 2003. Média a spoločnosť. Praha: Portál. ISBN 80-7178-697-7

McQuail, D. 1999. Úvod do teórie masovej komunikácie. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-200-9

Novák, S. 2009. Rozvoj kartografickej gramotnosti a komunikačnej úrovne mapy. In Trendy regionálneho rozvoja v Európskej únii. Slovensko. 2009.

ABSENCE OF MEDIAL LITERACY AND ITS CONSEQUENCES IN REAL LIFE

Summary

Level of medial literacy is built on critical thinking and ability of reception and interpretation of relation between medial information and reality. There is a big influence of media proved by research. And many examples of low level of medial literacy in population – for example fictive war showed in Georgia's television and its consequences. But there are a lot of untruth and mystification in common news also.

Mgr. Iva Schlixbierová

Katedra občanské výchovy MU

Poříčí 31, 603 00 Brno

E-mail: Schlixbierova@seznam.cz

Recenzovala: doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.

PRIESKUM ENVIRONMENTÁLNEHO POVEDOMIA OBYVATEĽOV SUCHEJ NAD PARNOU

Gabriela Spustová

Abstract

The purpose of my work is to provide a part of thesis named Environmental Awareness of the Country People. The introduced topic relates to survey of environmental awareness of the people of the municipality Suchá nad Parnou where the respondents expressed their opinion of the impact of institutions, interest organizations and family on the environmental awareness of the country people. By means of answer in a questionnaire they expressed their opinion on the level of environmental awareness of the people, environmental breaches which are of the greatest burden for them in the village, possibilities of solutions of institutional negative impacts and their own consumer's behavior.

Keywords: survey, environmental awareness, population, institutions, interest organisations, environmental protection, solution of negative impacts, consumer behaviour

Úvod

Problematika environmentálneho povedomia a správania sa obyvateľov je veľmi rozsiahly a ťažko riešiteľný problém. Preto je nutné zapojiť do riešenia tohto problému čo najširšiu verejnosť. Vo vidieckej krajine je táto problematika špecifická z hľadiska prírodného prostredia, s ktorým sú jeho obyvatelia v užšom kontakte. Užíš kontakt majú tiež s vlastnými obyvateľmi miestne inštitúcie a záujmové organizácie, ktoré by sa vo väčšej miere mohli podieľať na formovaní ich environmentálneho povedomia. Preto sme v rámci dizertačnej práce s názvom Environmentálne povedomie vidieckej krajiny uskutočnili prieskum, aký názor majú respondenti troch obcí vidieckej krajiny na vlastné environmentálne povedomie, možnosti jeho zvyšovania, problémy s ktorými sa v environmentálnej oblasti vo svojej krajine stretávajú, možnosti riešenia týchto problémov, ale aj vlastné spotrebiteľské správanie.

Charakteristika obce Suchá nad Parnou

Obec Suchá nad Parnou mala k 31.12.2010 počet obyvateľov 1 830. Rozloha obce je 1 438 ha. Počet obytných domov v obci je 510. Podľa analýz v dokumente *Plán hospodárskeho a sociálneho rozvoja* (PHSR) je obec Suchá nad Parnou typickým vidieckym sídlom poľnohospodársky intenzívne využívanej

krajiny. V rámci okresu Trnava leží kataster obce Suchá nad Parnou v stredozaľadnej časti okresu, asi 6 km od okresného mesta Trnava. Kataster je vložený do akéhosi „prírodného kotla“, ktorého osou je tok Parná spolu s Podhájskym potokom. Obec leží na Trnavskej sprášovej tabuli. Poloha na najúrodnejších sprášových pôdach (černozeme a hnedozeme s vysokou produkčnou schopnosťou) spolu s priaznivými klimatickými podmienkami determinuje vysoký poľnohospodársky potenciál. V minulosti bohatú tradíciu malo aj vinohradníctvo, ktoré v súčasnosti v dôsledku nepriaznivých celospoločenských socioekonomických podmienok upadá. Obec leží na trase Malokarpatskej vínnej cesty. Má priaznivú polohu vo vzťahu k lokalizácii vodných a energetických zdrojov. Čiastočne v obci je zastúpený lesohospodársky potenciál naviazaný na lesný komplex Suchovský háj, v ktorom sa však v poslednom období stále viac preferuje ochrannársko stabilizačná funkcia. Obec patrí k väčším sídlam okresu. Je známa aj výraznými environmentálnymi aktivitami. Z environmentálneho hľadiska možno obec charakterizovať problémami typickými pre poľnohospodársku krajinu – vytvorenie monofunkčnej intenzívne poľnohospodársky využívannej krajiny s nízkym stupňom ekologickej stability, s prejavmi erózie a v zimnom období s rizikom záplav. Kvalita životného prostredia nepriaznivo ovplyvňuje aj susedné priemyselné centrum – mesto Trnava. Problémom je aj doprava, kde intenzívne zaťažené dopravné koridory prechádzajú priamo zástavbou sídla. (Plán hospodárskeho a sociálneho rozvoja obce Suchá nad Parnou, 2008)

Analýza počtu, veku, vzdelania a pohlavia respondentov zapojených do prieskumu

Prieskum environmentálneho povedomia obyvateľom sa konal pomocou dotazníka pre obyvateľov, rozhovormi s obyvateľmi, rozhovormi so starostom obce, učiteľmi, správcom farnosti a zástupcami záujmových organizácií v obci.

Respondenti odpovedali na dotazník anonymne. Do prieskumu sa zapojilo 100 občanov Sušej nad Parnou. Podľa vekovej štruktúry sa do prieskumu zapojilo 36 respondentov vo veku do 25 rokov, 24 respondentov vo veku od 26 do 40 rokov, 19 respondentov vo veku od 41 do 50 rokov, 4 respondenti vo veku od 51 do 60 rokov a 17 respondentov vo veku nad 60 rokov. Z hľadiska vzdelania sa do prieskumu zapojilo 13 respondentov so základným vzdelaním, 20 respondentov s učňovským vzdelaním, 48 respondentov so stredoškolským vzdelaním, 19 respondentov s vysokoškolským vzdelaním. Z hľadiska pohlavia respondentov sa do prieskumu zapojilo 42 mužov a 58 žien zo Sušej nad Parnou.

Inštitúcie v obci a ich vplyv na environmentálne povedomie obyvateľov

Hlavnými inštitúciami vo vidieckej krajine sú najmä regionálne zastupiteľstvo, miestne zastupiteľstvo, miestne školstvo a miestna cirkev. Podľa

respondentov v Suchej nad Parnou ovplyvňujú inštitúcie život a environmentálne povedomie obyvateľov vidieckej krajiny v takomto poradí: školstvo, miestne zastupiteľstvo, VUC, miestna cirkev. (tab. 1)

Tab. 1: Inštitúcie vo vidieckej krajine, ktoré ovplyvňujú environmentálne správanie obyvateľov

Table 1: Institutions in the country side having impact on the environmental behaviour of the population

	Ovplyvňujú	Ovplyvňujú čiastočne	Neovplyvňujú
a) Vyššie územné celky	17 %	32 %	6 %
b) Miestne zastupiteľstvo	19 %	40 %	4 %
c) Miestne školstvo	30 %	33 %	3 %
d) Miestna cirkev	12 %	35 %	12 %

Záujmové organizácie v obci Suchá nad Parnou

Ďalšími subjektmi, ktoré môžu vplývať na povedomie obyvateľov sú záujmové organizácie v obci, odborné vedecké inštitúcie, ktoré sa podieľajú na organizovaní podujatí a spolupracujú na projektoch, nevládne organizácie, ktoré pravidelne ponúkajú svoje služby najmä školám, rodina svojou výchovnou činnosťou a laická verejnosť, ktorá sa žiaľ málo zapája do verejného života. V prieskume respondenti určili poradie najväčšej miery ovplyvňovania environmentálneho povedomia obyvateľov vidieckej krajiny v tomto poradí: rodina, odborné vedecké inštitúcie, záujmové organizácie, laická verejnosť (tab. 2).

Tab. 2: Ďalšie subjekty vo vidieckej krajine, ktoré ovplyvňujú environmentálne správanie obyvateľov

Table 2: Other entities in the country side having impact on the environmental behaviour of the population

	Ovplyvňujú	Ovplyvňujú čiastočne	Neovplyvňujú
e) miestne záujmové organizácie	18 %	38 %	7 %
f) Odborné vedecké inštitúcie	19 %	29 %	13 %
g) nevládne organizácie	10 %	30 %	20 %
h) rodina	37 %	26 %	9 %
i) laická verejnosť	14 %	29 %	17 %

V obci pôsobia podľa starostu obce p. Františka Oborila v súčasnosti záujmové organizácie – Suchovský spevácky zbor, Dobrovoľný hasičský zbor, Poľovné združenie Zelený háj, Spolok vinohradníkov a vinárov, TJ Vinohradník Suchá nad Parnou, Jednota dôchodcov, Klub chovateľov vodnej hydiny, Stolnotenisový klub, Lukostrelecký klub a Dychová hudba Suchovanka. Všetky tieto organizácie sa pričínajú o zachovanie tradícií, kultúrno-historického dedičstva, reprezentáciu a niektoré svojou činnosťou o ochranu prírody, napr. výsadbou zelene. Obec Suchá nad Parnou patrí do mikroregionálneho združenia Malokarpatské partnerstvo, (člen od 15.06.2007) a do Združenia miest a obcí (ZMO). S nevládnymi organizáciami zatiaľ obec nespolupracovala. Miestna samospráva, miestna škola, miestny farský úrad a miestne poľovné združenie spolupracovali v roku 2002 na projekte s vedeckými inštitúciami Ústavom krajinskej ekológie Slovenskej akadémie vied a Prírodovednou fakultou Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Vďaka tomuto projektu vzniklo Ekocentrum, náučný chodník a ekolaboratórium. (Cibira, Izakovičová a kol., 2005)

Riešenie negatívnych javov v oblasti životného prostredia pomocou inštitúcií v obci

Na otázku „Kto a akým spôsobom by mal riešiť negatívne javy v oblasti životného prostredia odpovedali nasledovne: Sankciami podľa zákona by ich mali riešiť v predovšetkým: miestna samospráva a regionálna samospráva. Medzi „iné“ zaradili políciu. Vzdelávaním a osvetou by mali predchádzať negatívnym javom v oblasti životného prostredia predovšetkým: miestne školy, rodiny, miestna samospráva, vedecké pracoviská a regionálna samospráva. V komunikácii s verejnosťou považujú za najdôležitejšiu: miestnu samosprávu, miestne školy, miestnu cirkev, mimovládne organizácie a vedecké pracoviská. Organizovaním podujatí by mali podľa respondentov prechádzať negatívnym javom najmä záujmové organizácie, mimovládne organizácie, vedecké pracoviská, miestne školy, rodiny a laická verejnosť. (tab. 3)

Environmentálne povedomie obyvateľov Suchej nad Parnou

Podľa respondentov zúčastnených prieskumu je environmentálne povedomie obyvateľov Suchej nad Parnou nasledovné: v oblasti ochrany (neznečisťovania) vzdušia ho za výborné považujú 4% respondentov, za dobré 31% respondentov, za dostatočné 27% respondentov a za nedostatočné 33% respondentov. Najviac respondentov ho považuje za nedostatočné. V oblasti ochrany (neznečisťovania) vody environmentálne povedomie obyvateľov pokladá za výborné 3% respondentov, za dobré 24% respondentov, za dostatočné 29% respondentov a za nedostatočné 39% respondentov. Najviac respondentov ho pokladá teda za nedostatočné. V oblasti ochrany (neznečisťovania) pôdy

environmentálne povedomie pokladajú 3% respondentov za výborné, za dobré 19% respondentov, za dostatočné 42% respondentov a za nedostatočné 28% respondentov. najviac respondentov ho pokladá za dostatočné. V oblasti zachovania prírodného dedičstva je podľa 1% respondentov environmentálne povedomie výborné, podľa 27% respondentov je dobré, podľa 33% respondentov je dostatočné a podľa 32% respondentov je nedostatočné. Najviac respondentov ho označilo za dostatočné. V oblasti zachovania kultúrneho dedičstva 4% respondentov ho považujú za výborné, za dobré ho označilo 31% respondentov, za dostatočné taktiež 31% respondentov a za nedostatočné 27% respondentov. Najviac respondentov ho teda označilo za dobré až dostatočné. V oblasti využívania obnoviteľných zdrojov za výborné pokladá environmentálne povedomie 1% respondentov, za dobré 17% respondentov, za dostatočné 21% respondentov a za nedostatočné 52% respondentov. Najviac respondentov ho teda považuje za nedostatočné (tab. 4).

Tab. 3: Kto a akým spôsobom by mal riešiť negatívne javy v oblasti životného prostredia

Table 3: Who and in what way should solve negative impacts in the area of environment

	Sankciami podľa zákona	Vzdeláva ním, osvetou	Komunikáciu s verejnosťou	Podujatiami
VÚC	26 %	27 %	20 %	11 %
Samospráva	36 %	34 %	39 %	26 %
Miestne školy	3 %	59 %	20 %	27 %
Miestna cirkev	1 %	22 %	32 %	16 %
Vedecké pracoviská	3 %	32 %	23 %	24 %
Záujmové organizácie.	2 %	21 %	23 %	49 %
Mimovládne organizácie	3 %	21 %	27 %	35 %
Rodiny	2 %	37 %	14 %	12 %
Laická verejnosť	0 %	19 %	21 %	13 %

Ovplyvniteľnosť kvality životného prostredia zodpovedným správaním vlastných obyvateľov

Na otázku, či obyvatelia vidieckej krajiny môžu prispieť k zlepšeniu životného prostredia svojim vlastným zodpovedným správaním odpovedalo 75% respondentov kladne. 19% respondentov si myslí, že obyvatelia môžu prispieť k zlepšeniu životného prostredia len čiastočne. 4% respondentov si myslí, že obyvatelia nemôžu svojim vlastným správaním ovplyvniť kvalitu životného prostredia.

Tab. 4: Environmentálne povedomie obyvateľov v Suchej nad Parnou podľa jej obyvateľov

Table 4: Environmental awareness of the population of Suchá nad Parnou according to its population

	Výborné	Dobré	Dostatočné	Nedostatočné
a) v oblasti ochrany (neznečisťovania) ovzdušia	4 %	31 %	27 %	33 %
b) v oblasti ochrany (neznečisťovania) vody	3 %	24 %	29%	39 %
c) v oblasti ochrany (neznečisťovania) pôdy	3 %	19 %	42%	28 %
d) v oblasti zachovania prírodného dedičstva	1 %	27 %	33 %	32 %
e) v oblasti zachovania kultúrneho dedičstva	4 %	31%	31 %	27 %
f) v oblasti využívania obnoviteľných zdrojov energií	1 %	17%	21 %	52 %

Porušovanie zákonov z pohľadu obyvateľov Suchej nad Parnou

V uzavretom otázke dotazníku na otázku „Porušovanie ktorých zákonov o životnom prostredí Vás vo vašom okolí obťažujú najviac,“ respondenti za najviac obťažujúce považujú časté porušovanie zákonov o životnom prostredí v tomto poradí: vytváraním divokých skládok odpadu, vandalizmus, znehodnocovanie životného prostredia (všeobecne), pálenie odpadov z domácností, opúšťanie pôdy a zaburinenie susedných pozemkov, spaľovanie odpadov zo záhrad a trávy, vypúšťanie žump do záhrad, plytvanie prírodnými zdrojmi, nadmerné používanie prostriedkov proti burinám. (tab. 5)

Spotrebiteľské povedomie obyvateľov

Spotrebiteľské správanie je jedným z najdôležitejších faktorov, ktoré ovplyvňujú množstvo vyprodukovaného odpadu obyvateľmi a tiež aj množstvo škodlivín, ktoré sa vďaka ich nákupu dostávajú do prírodného prostredia aj do organizmu človeka. Preto výchova k uvedomelému spotrebiteľskému správaniu je nemenej dôležitá ako iné formy zvyšovania environmentálneho povedomia. Respondenti, zúčastnení prieskumu kupujú najmä to, čo nie je škodlivé pre životné prostredie: niekedy (40% respondentov), často kupuje spomínané produkty 39% respondentov, vždy 11% respondentov a nikdy ich nekupuje 10% respondentov. To, čo nie je škodlivé pre zdravie kupuje často 42% respondentov, vždy 30% respondentov, niekedy 24% respondentov a 4% respondentov nekupujú zdravé produkty. 48% respondentov niekedy nečíta upozornenia a kupuje najmä to, čo potrebuje, často nečíta upozornenia 22% respondentov, nikdy nečíta upozornenia 13% respondentov a nikdy sa takto nespráva, čiže vždy číta upozornenia 14% respondentov. 45% respondentov kupuje najmä to, čo má najlepšiu cenu, 37% respondentov sa takto správa často, 10% respondentov kupuje produkty s najlepšou cenou vždy a 8% respondentov nikdy nekupuje tie produkty, ktoré majú najlepšiu cenu. 55% respondentov sa niekedy vzdeláva v oblasti škodlivosti niektorých produktov, 20% respondentov sa vzdeláva často, 14% respondentov sa nevzdeláva nikdy v oblasti škodlivosti produktov a 6% respondentov sa vzdeláva o škodlivosti produktov vždy. (tab. 6)

Tab. 5: Porušovanie zákonov o životnom prostredí, ktoré najviac obťažujú obyvateľov Suchej nad Parnou

Table 5: Breach of environmental laws which cause most inconvenience to the population of Suchá nad Parnou

	Často	Sporadicky	Nikdy
a) Pálenie odpadov z domácnosti	41%	47%	6%
b) Spaľovanie odpadov zo záhrad a tráv	37%	47%	13%
c) Vypúšťanie žump do záhrad	35%	38%	20%
d) Nadmerné používanie prostriedkov proti burinám	14%	48%	24%
e) Opúšťanie pôdy, zaburinenie susedných pozemkov	41%	29%	21%
f) Plytvanie prírodných zdrojov	30%	47%	12%
g) Divoké skládky	64%	24%	11%
i) Znehodnocovanie životného prostredia	47%	42%	5%
j) Vandalizmus	50%	37%	7%

Tab. 6: Spôsob, akým sa respondenti rozhodujú pri nakupovaní

Table 6: The way the respondents decide when shopping

Akým spôsobom sa rozhodujete pri nakupovaní?				
	Vždy	Často	Niekedy	Nikdy
a) Kupujete najmä to, čo nie je škodlivé pre životné prostredie	11%	39%	40%	10%
b) Kupujete najmä to, čo nie je škodlivé pre zdravie	30%	42%	24%	4%
c) Kupujete najmä to, čo potrebujem no nečítam upozornenia	13%	22%	48%	14%
d) Kupujete najmä to, čo má najlepšiu cenu?	10%	37%	45%	8%
e) Vzdelávate sa v oblasti škodlivosti niektorých produktov?	6%	20%	55%	14%

Záver

Prieskum environmentálneho povedomia obyvateľov Suchej nad Parnou preukázal názory obyvateľov na vlastné povedomie, na ktoré treba neustále pôsobiť všetkými dostupnými prostriedkami. Vo vidieckej krajine sú to okrem médií aj inštitúcie a záujmové organizácie, ktoré treba vo väčšej miere zapojiť do tohto dlhodobého a neustále potrebného procesu. Zároveň je nutné vytvárať čoraz lepšie podmienky na environmentálne priaznivé správanie a zvýšiť mieru informovanosti o možnostiach upustiť od porušovania zákonov o životnom prostredí a riešiť problémy legálne a priaznivo k životnému prostrediu a vlastnému zdraviu.

Literatúra

Cibira, P., Izakovičová, Z. a kol., 2005: Učíme sa navzájom. Ústav krajinnej ekológie. Bratislava : Slovenská akadémia vied SAV, 2005.

Plán hospodárskeho a sociálneho rozvoja. Suchá nad Parnou : Ústav krajinnej ekológie SAV, Obecný úrad Suchá nad Parnou, Farský úrad Suchá nad Parnou, Základná škola Suchá nad Parnou, 2008, 115 s.

SURVEY OF ENVIRONMENTAL AWARENESS OF THE POPULATION OF SUCHÁ NAD PARNOU

Summary

Environmental awareness of inhabitants is an important topic which deserves increased attention not only in theoretical meaning but especially in the practical continuous impact on the inhabitants in practice. In our work, therefore, we deal with a survey about what the environmental awareness of the country people is, specifically the inhabitants of Suchá nad Parnou. 100 respondents participated in the survey. The questionnaire asked them 26 questions. The responses are provided in a short overview where we used answers to the questions – who can positively influence a more responsible attitude of people to the environment and natural and cultural and historical heritage, what is in the respondent's opinion the awareness of the country people, breach of which environmental laws is the greatest burden to the respondents and who and how should be solving the negative elements in the environmental area and what is the way respondents use when deciding about shopping. The responses are an interesting account of the respondent's acting in the environmental area and opinions of this issue.

Mgr. Gabriela Spustová

Externá doktorandka ÚKE SAV
Suchá nad Parnou 74, 919 01
gabriela.spustova@gmail.com

Recenzoval: doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.

LENTIKULÁRNÍ MAPA VE VÝUCE A JEJÍ PRAKTICKÉ SROVNÁNÍ S PLASTICKOU MAPOU A LETECKÝM SNÍMKEM

Martin Stehlík

Abstract

The theme is focus on selection of evaluative approach of fundamentals aptitude and skills for effective application of maps, relief-maps and lenticular maps or similar graphic representation of Earth surface.

Keywords: map, plasticity maps, lenticular maps, aerospace photograph, cartographic competence, cartographic skills, cartographic literacy

Úvod

Téma příspěvku se zaměřuje na hodnocení využití dvojrozměrných a trojrozměrných kartografických obrazových materiálů, resp. kartografických pomůcek, a na jejich pochopení v kontextu s prostorovou orientací a s ní spojených myšlenkových procesů u žáků 2. a 3. období dle Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání (RVP ZV). Prezentované poznatky navazují na dlouhodobý výzkum na několika základních školách, kde byly doposud převážně žákům druhého stupně předloženy didaktické testy. Výzkumná a předvýzkumná šetření byla tedy již uskutečněna jak na prvním, tak zejména na druhém stupni základních škol, kde se věkový rozptyl žáků se pohyboval v rozmezí 9 až 14 let. Doposud získané výsledky jasně naznačují důležitost zařazení mnohem širšího spektra pomůcek, které jsou dostupné prakticky každé škole či každému žákovi.

Výzkum, který byl doposud realizován, je založen na využití specifík jednotlivých názorných pomůcek, které jsou hierarchicky uspořádány podle způsobu zprostředkování geografické reality, tj. na základě vnímání okolního světa. Jsou to tedy například snímky pořízené v horizontální rovině, snímky z šikmého „leteckého“ pohledu (z věže, horského vrcholu ..) za pomoci volně dostupného grafického počítačového programu Google Earth, svislé snímky zemského povrchu (letecké či družicové), jednoduché topografické mapy bez znázornění georeliéfu, reliéfní mapy, lentikulární mapy, 3D modely krajiny, glóby či mapy znázorňující výškovou členitost krajiny (výšková stupňovitost, plastické způsoby vyjádření - vrstevnice, stínování aj.) nebo mapy vyjadřující abstraktní jevy – hustotu osídlení, průměrné roční teploty apod.

Hlavním motivem, který určoval zaměření celého výzkumu, byla ta skutečnost, že správný výběr a neméně důležité hodnocení využitelnosti a přínosnosti kartografických pomůcek nelze poznávat pouze teoreticky. Naprosto nenahraditelné je v tomto případě konkrétní praktické zkoumání a ověření, resp.

zaměřené na výběr a třídění nejrůznějších nevšedních pomůcek. Z tohoto důvodu je nejdříve nutné přistoupit k samotné základní klasifikaci vyučovacích pomůcek. Ty jsou v nejobecnější rovině členěny na dvojrozměrné, jako např. mapy, fotografie či trojrozměrné, mezi které zařazujeme trojrozměrné modely krajiny či glóbus. Toto členění chápeme ve vztahu k vlastnímu médiu, které je nositelem zprostředkovaných informací.

Článek si klade za cíl nejen představit nově dosažené informace z oblasti využití kartografických pomůcek, získané z již proběhlého výzkumu, ale též nastínit záměry celého výzkumného projektu (Novák, Stehlík, 2008).

Velice důležitým hlediskem je též závěrečné hodnocení užitečnosti jednotlivých kartografických vyučovacích pomůcek v kontextu s klasickou vyučovací praxí. Je tedy naprosto zřejmé, že se zde jedná o výzkum, který směřuje k naplňování geografických kompetencí.

Pod tímto pojmem si lze předsavit schopnost jednotlivce využívat geografické vědomosti a dovednosti tak, aby se staly podkladem pro kompetentní jednání, kde je třeba specifikovat podstatu a vlastnosti geografických objektů, jevů a procesů, a podle různých kritérií prezentovat a klasifikovat především relace mezi nimi, tj. vztahy, podmíněnosti a proměny v prostředí (Herink, 2005).

Vymezení pojmu kartografická gramotnost, kartografická dovednost a kartografická kompetence

V úvodní části je pro přehled velice důležité stručně objasnit několika stěžejních a současně základních pojmů, které se staly teoretickým základem zkoumané problematiky. Jedná se především o pojmy kartografická dovednost, kartografická gramotnost či kartografická kompetence.

Kartografickou gramotnost chápeme jako komplexní pojem, stav poznání, který se skládá se dvou složek. Tou první je znalost čtení map a v širším slova smyslu i využívání map. Druhou složkou je znalost vyjadřování se mapovým jazykem, tj. znalost tvorby map (Pravda, 2003).

Nově zaváděný pojem, který bezprostředně souvisí s kartografickou gramotností, jsou kartografické kompetence. S tímto pojmem se můžeme hojně setkat zejména v německé odborné literatuře, kde v odborném překladu vyskytuje jako *kartographische Kompetenz*, resp. *Kartenkompetenz* (Brucker, 2006, s. 196, Hüttermann, 2004, s. 201). Tento pojem můžeme do češtiny přeložit jako mapové či kartografické kompetence. Brucker (2006, s. 196) v této souvislosti pod pojmem kartografické kompetence rozumí schopnosti k dekodování, tj. ke čtení map, porozumění a interpretaci map, jakož i k hodnocení a zhotovení vlastních „jednoduchých“ map (Foltýnová a kol., 2009).

Jak uvádí Novák (2009, s.), Zabýváme-li se procesním aspektem čtení map, musíme nejdříve formulovat hlavní funkce, které jsou mapou poskytovány. Můžeme je souhrnně označit jako komunikační funkce mapy. To umožní vymezit a

specifikovat myšlenkové aktivity naplňující jednotlivé komunikační funkce mapy a porozumět tak jedné z nejdůležitějších fází užití kartografických děl při rozvíjení kartografických kompetencí žáků. S ohledem na náročnost myšlenkového zpracování a posloupnosti dílčích postupů stanovil čtyři základní úrovně komunikace, vyjádřené čtyřmi dílčími, geneticky navazujícími funkcemi: transmitivní, identifikační, interpretační a kognitivní.

Pro objasnění a definování pojmu kartografické dovednosti bylo velice důležité názorové srovnání pojmových charakteristik jednotlivých světových a českých odborníků na tuto problematiku. Přesnější vymezení a především názorová pestrost u tohoto pojmu zajistila jasnější pochopení a především efektivnější praktické zkoumání procesů spjatých s pedagogickou praxí, která je s tímto termínem spojena.

Tato přesnější pojmová charakteristika současně umožnila navázat na stávající pojmový aparát a především pomohla vymezit nový, širší a komplexnější pojem *kartografických kompetencí*, který doposud v žádné české literatuře nefiguruje. Tento pojem se následně stal klíčovým pro celou tuto zkoumanou problematiku nejen z hlediska teoretického vymezení a ukotvení v pojmovém aparátu, ale zejména z hlediska jeho využití a přímé aplikace do vyučovací praxe na základní škole.

Výzkumný záměr srovnání obyčejné mapy a plastické mapy

Stěžejním tématem příspěvku je především hodnocení využívání obrazových materiálů a dále též trojrozměrných materiálů a učebních pomůcek ve výuce.

Samotný výzkumný projekt byl již v počátečních fázích rozdělen na několik etap, které na sebe systematicky navazovaly. Nejdříve byl navržen výzkumný design, který měl za úkol ověřit účinnost běžných a méně užívaných kartografických prostředků a zjistit, jaké druhy kartografických prostředků vedou k lepším výsledkům žáků, a to ve výuce zeměpisu na prvním a zejména na druhém stupni základních škol. V této fázi existovala obecná představa o zavádění nových kartografických prostředků do výuky a úmysl aplikovat konkrétní kartografické pomůcky ve výuce zeměpisu. Jednalo se zejména o užití trojrozměrných plastických map, aplikaci leteckých či jiných snímků a v pozdější fázi užití lentikulárních snímků.

Tvorba didaktického testu pro výzkumné srovnání obyčejné mapy a plastické mapy

Následovala fáze zaměřená na vypracování didaktického pretestu, který před započítím samotného výzkumu zmapoval stav využití nových kartografických prostředků ve výuce zeměpisu na brněnských i mimobrněnských

základních školách. Tento pretest byl nejprve aplikován do výuky ve třech třídách prvního a druhého stupně na ZŠ Bakalovo nábreží, Brno v prosinci roku 2008, a následně byl další předvýzkum uskutečněn během ledna a února roku 2009 na ZŠ Blansko - Dvorská, kde byl test předložen čtyřem třídám prvního a druhého stupně. Celkem se předvýzkumu v této fázi zúčastnilo celkem 135 žáků. Důvodem k účasti takového, pro předvýzkum nezvykle velkého množství respondentů, byla nutnost objektivního srovnání většího počtu pracovních skupin v jednotlivých třídách.

Otázky tohoto testu byly sestavovány a pokládány tak, aby tvořily logický celek, který obsáhne co nejširší část zkoumané problematiky. Důraz byl kladen zejména na problematiku správného čtení mapového díla, orientaci v prostoru pomocí světových stran, vnímání členitosti reliéfu a nakonec i na základní vědomosti zeměpisného učiva pro konkrétní ročník ZŠ.

Didaktický test byl složen ze 14 otázek, které tvořily několik okruhů zaměřených na konkrétní problematiku. Kladen byl důraz také na rychlost vypracování jednotlivých otázek a potažmo celého testu. Z tohoto důvodu byl jednotlivým skupinám čas pro vypracování didaktického testu přesně měřen a zapisován.

V každé třídě bylo vytvořeno šest skupin po třech žácích. Třem skupinám byly pro práci s didaktickým testem předloženy tři plastické mapy a dalším třem skupinám byly předloženy školní atlasy s obecnou zeměpisnou mapou ČR.

Díky autorově snaze v postupném shromažďování a vyhodnocování získaných údajů z didaktických testů, předkládaných žákům na vybraných základních školách na úrovni předvýzkumu, který byl započat na konci roku 2008 a byl ukončen na začátku roku 2009, bylo dosaženo nových přínosných poznatků, které mohou pozitivně ovlivnit pedagogickou praxi nejen na základních školách.

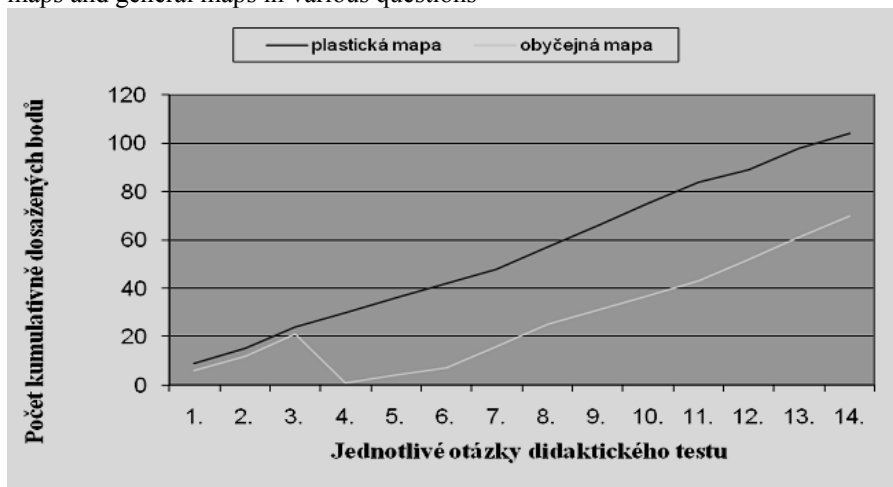
Výsledná analýza výsledků ke konci projektu přinesla mnoho zajímavých zjištění, která budou ještě dále analyzována a následně prezentována jak v disertační práci, tak na vybraných konferencích či v některých dalších periodikách.

Z doposud analyzovaných dat jasně vyplynula potřeba širší aplikace odlišných, nových či staronových vyučovacích prostředků do vyučovací praxe. Jedná se především o větší začlenění dvojrozměrných a trojrozměrných pomůcek do výuky, jako je např. plastická mapa či letecký a družicový snímek. Na tuto skutečnost jasně upozornil v předvýzkumu aplikovaný didaktický test, který byl zaměřen zejména na komparaci doposud nejpoužívanějších pomůcek v hodinách zeměpisu (mapy) a na užití plastické mapy jako plnohodnotné náhrady pro některé typy úkolů. Z kvantitativního hodnocení zjištěných výsledků jasně vyplynulo, že naprostá většina žáků, která k řešení stejných úkolů využila plastickou mapu, dosáhla jednoznačně lepších výsledků, než žáci, kteří užíli klasické mapové dílo. Tyto výsledky nejsou patrné pouze z kvantitativního vyhodnocení otázek didaktických testů, ale i z kratších časových intervalů potřebných pro jejich vypracování, které zřetelně hovoří ve prospěch plastických map. Tyto závěry

názorně potvrzují přiložené grafy, které srovnávají dosažené výsledky například u žáků ZŠ Blansko ve třídě 7.B u obou užitých pomůcek u jednotlivých otázek a zároveň hodnotí i časové hledisko vypracování tohoto testu. Nutno podotknout, že u ostatních tříd byly výsledky velice podobné.

Graf 1: Kumulativní srovnání celkově dosažených bodů u plastické a obyčejné mapy u jednotlivých otázek

Graph 1: Cumulative comparison of generally achieving points with plasticity maps and general maps in various questions

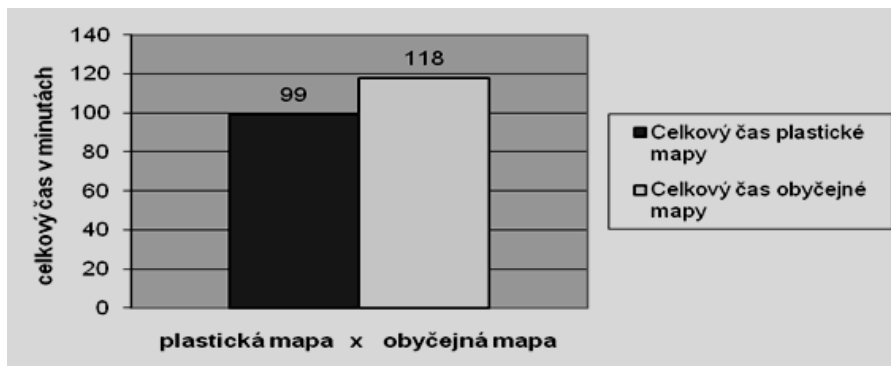
Výzkumný záměr srovnání obyčejné mapy a lentikulární mapy

Další fáze výzkumu se zaměřuje především na nedostatečně využívané a opomíjené učební pomůcky, jakož i na další trojrozměrné pomůcky či zcela nové inovativní pomůcky, které na své uplatnění teprve čekají. Tato fáze se zaměřila konkrétně na lentikulární mapy, ve kterých je spatřován velký skrytý potenciál pro pedagogickou praxi zejména na 1. stupni ZŠ. Jedná se o novinku, která vychází z již známých technologií. Tyto prostředky mají přitom nesmírný potenciál pro utváření a formování dětské prostorové orientace a prostorové představivosti.

Lentikulární mapa je vhodnou pomůckou pro výuku čtení dvourozměrných map, které obsahují prostředky zobrazení trojrozměrného prostoru. Při čtení prostředků zobrazení trojrozměrného prostoru (výškopisu) v rovinných mapách dochází u žáků zejména prvního stupně ZŠ často k velmi problematickému osvojení dovedností tyto prostředky číst. Čtení map je v tomto věku velice náročné na představivost a nácvik tudíž bývá provázen značnými problémy.

Graf 2: Srovnání celkového času práce s plastickou mapou a obyčejnou mapou

Graph 2: Comparison of general working time in operation with plasticity maps and general maps

Z tohoto důvodu jsou při výuce používány mapy s fyzickým vyjádřením výškové členitosti, které formují dovednost vytváření abstraktní představy výškové členitosti. Tyto skutečně trojrozměrné pomůcky jsou však nákladné a náročné na výrobu a hlavně náročné na skladování. Nespornou výhodou lentikulárních map je fakt, že tato pomůcka optimálně splňuje požadavky na formování abstraktní představivosti žáků a je zároveň nákladově únosná a nenáročná na skladování.

Tento mentální proces tvorby vnímání vertikální členitosti zemského povrchu v dvourozměrném zobrazení můžeme dle náročnosti myšlenkových procesů podřadit pod transmisivní funkci mapy, která vyjadřuje schopnost mapy fixovat a zprostředkovat vybranou informaci bez dalších souvislostí znázorněného jevu k jiným obsahovým prvkům mapy či již získaným znalostem uživatele mapy, jakož i pod identifikační funkci mapy, která je založena na specifické schopnosti mapy jednoznačně určit znázorněný jev pomocí jazyka mapy.

V poslední fázi se výzkum v tomto roce ještě zaměří na snímky reálné či zdánlivě pořízené z letadla či vysokého bodu v krajině, resp. z družice, které pozorovateli umožňují prostorový vjem zemského povrchu v dvojrozměrném zobrazení. Nezapomenutelnou a dnes ještě málo využívanou pomůckou nejen pro výuku vlastivědy či zeměpisu na základní škole jsou v tomto směru snímky vybrané krajiny pořízené v programu mapové služby Google Maps, resp. zemského glóbu Google Earth od firmy Google. Tato aplikace, známá původně pod názvem Earth Viewer, je velice intuitivní, jednoduchý a dostupný program sloužící k prohlížení celého zemského povrchu v zobrazení 3D.

Výzkum se tedy jasně zaměřuje na oblast, která se v poslední době stává velice žádanou zejména v kategoriích zábavního průmyslu. Přesah do vzdělávací sféry je zde ovšem naprosto zřejmý.

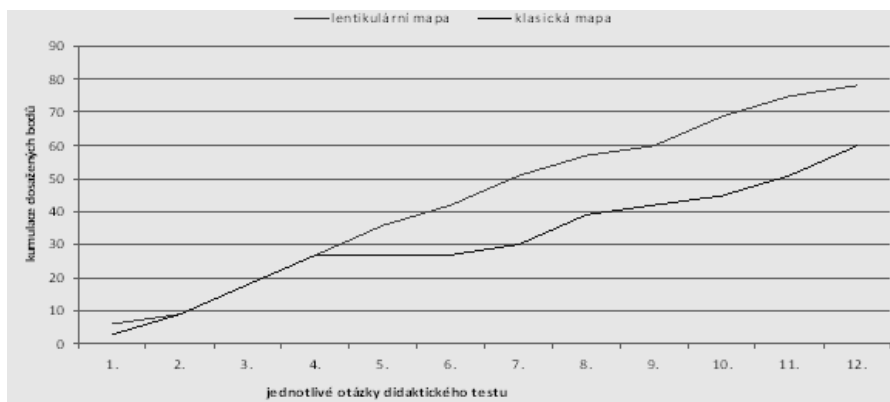
Tvorba didaktického testu pro výzkumné srovnání obyčejné mapy a lentikulární mapy

Výzkum, který je zařazen do druhé fáze výzkumu proběhnul na začátku roku 2010 na ZŠ Blansko – Dvorská v pěti třídách druhého stupně. Celkem se jej doposud zúčastnilo 78 žáků z této školy a do letních prázdnin bude ještě uskutečněn stejný výzkum v ZŠ Bakalovo nábřeží, Brno.

Tento didaktický test byl sestaven z 12 otázek, které se zaměřovali zejména na určování nejméně náročných či nejvíce náročných tras na převýšení a pro přechod konkrétních přírodních překážek, jako jsou hory, řeky atd. Dále zde byly zařazeny otázky, které se týkaly na nalezení nejvyššího vrcholu či nalezení nejnižší položené oblasti, trasy či města. Žáci vybraných skupin zde měli opět k dispozici standardní mapové pomůcky a další skupiny žáků naopak používaly moderní mapové pomůcky s lentikulární technologií.

Graf 3: Kumulativní srovnání celkově dosažených bodů u lentikulární a obyčejné mapy u jednotlivých otázek

Graph 3: Cumulative comparison of generally achieving points with lenticular maps and general maps in various questions

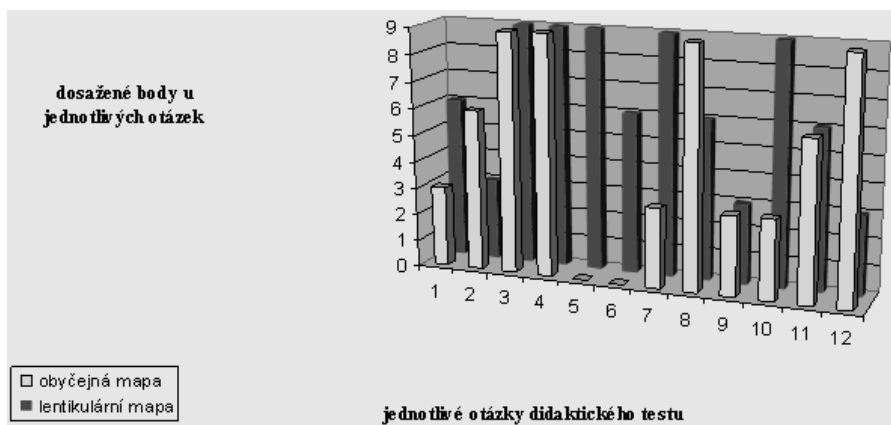

Podobně jako v případě srovnávání mapy s plastickou mapou se i zde v konkrétních úkolech projevila výhoda zdánlivě trojrozměrných lentikulárních prostředků. Žáci, kteří použili tyto pomůcky, opět jasně dosahovali lepších

výsledků za kratší dobu. Tyto úspěchy jsou zřejmé například na grafickém znázornění výsledků z 5.B ZŠ Blansko – Dvorská.

Graf 4: Srovnání celkově dosažených bodů u lentikulární a obyčejné mapy u jednotlivých otázek

Graph 4: Comparison of generally achieving points with lenticular maps and general maps in various questions

Závěr

Tento příspěvek společně s objasněním základního pojmového aparátu zkoumané problematiky zhodnotil současné možnosti využití a hodnocení učebních pomůcek ve výuce u žáků 1. a 2. stupně základní školy. Současně s tím pomohl konkrétními poznatky ze stále probíhajícího výzkumného šetření k upřesnění možnosti zjišťování tak problematicky poznatelné oblasti lidského vnímání okolního trojrozměrného geografického prostoru. Navíc přispěl také k objasnění a pochopení vnímání prostoru na mapě, resp. orientace žáků v mapě či příbuzných kartografických pomůckách jako jsou lentikulární mapy, plastické mapy, letecké nebo družicové snímky, snímky pořízené novými a inovativními programy, jako např. Google Earth.

Dosavadní výsledky uskutečněných výzkumných šetření zaměřených na porozumění a zhodnocení jednotlivých názorných pomůcek poukazují na nedostatečné využívání potenciálu kartografických pomůcek, vycházející zejména z nedostatečného poznání jejich specifik a širokého spektra možností jejich uplatnění.

Jedná se tedy o další etapu v problematice zjišťování úrovně práce žáků s těmito pomůckami a o rozvoj kartografických kompetencí jako takových. V neposlední řadě přispěla analýza k upřesnění principů užívání těchto pomůcek a navrhování způsobů jejich efektivnějšího užití přímo ve vyučovací praxi, což je nejdůležitější faktor.

9.

Příspěvek vznikl za podpory stipendijního fondu PdF MU.

10.

Literatura

11.

Brucker, A. 2006. Karten. In Haubrich. Geographie Unterrichten Lernen. Die Neue Didaktik der Geographie Konkret. München, 2006. pp. 196 – 199.

Foltýnová, D., Mrázková, K., Ruda, A. 2009. Interaktivní tabule jako nástroj pro osvojení kartografických dovedností žáků. V tisku, 2009.

Hüttermann, A. 2004. Karte und Atlas. In Schallhorn, E.(Hrsg.). Erdkunde-Didaktik. Praxishandbuch für die Sekundarstufe I und II. Cornelsen, Berlin, 2004. pp. 199 – 205.

Herink, J. 2005. Vzdělávací obsah oboru Zeměpis (Geografie) RVP ZV a jeho transfer do ŠVP. Metodický portál www.rvp.cz, 2005. ISSN: 1802-4785

Novák, S., Stehlík, M. 2008. Research on space visualisation and space thinking performed in pupils in 2nd and 3rd period according to the FEP. In Geography in Czechia and Slovakia. OL Print Šlapanice : PdF MU, 2008. 1 ed., s. 482-484. ISBN 978-80-210-4600-9

Novák, S. 2009. Formování prostorového myšlení žáků a komunikační funkce mapy. In Sborník 18. kartografické konference - vzdělávání v kartografii. Vyd. 1. Olomouc : UP Olomouc, 2009. s. 1-9.

Novák, S. Jak čtou žáci mapy. Biologie - chemie - zeměpis, Praha, SPN. ISSN 1210-3349, roč. 18/2009, č. 3, s. 146 – 151

LENTICULAR MAP IN EDUCATION AND THIER COMPARATION WITH RELIEF-MAP AND AERIAL PHOTO

Summary

Professional literature usually bring just basic information about this problematic and bring to bear on classification of education mediums, especially plasticity or lenticular maps or aerial photograph but the important principles and fundamentals of using in practice are fundamental. It is necessary to direct on processes witch are influent the create of space thinking in education of the pupils and explanation of those processes. In education of many subjects and in practical life is necessary to have a good orientation in three-dimensional vision space. The better understanding of the mental processes in brain associated with 3D

visualization of pupils lead along to effectively form of education and better using of the education mediums.

12.

Mgr. Martin Stehlík

Katedra občanské výchovy, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity

Poříčí 31, Brno 60300

E-mail: m.stehlik@atlas.cz

Recenzoval: doc. PhDr. RNDr. Martin Boltížiar, PhD.

VÝVOJ NÁBOŽENSKÉ DIVERZITY OBYVATELSTVA ZLÍNSKÉHO KRAJE V PRŮBĚHU 20. STOLETÍ

Miloslav Šerý

Abstract

The main aim of this paper is to analyze religious diversity in the Zlínský region. Here is reflected development during 20th century, based on dates of censuses carried in years 1900, 1930, 1991 and 2001. Partial aims are trying to show relation between secularization process and rising of levels of religious diversity in singles administrative districts of municipalities with extended powers.

Keywords: religionism, diversity, religion, Zlínský region, municipality with extended powers

Úvod

Náboženství je významný kulturní prvek starý takřka jako lidstvo samo. Ač se to na první pohled nezdá příliš patrné, prostupuje tento kulturně-společenský fenomén každodenní život obyvatel. Jeho důležitosti a vlivné pozice uvnitř společností si všiml už průkopník sociologie náboženství Émile Durkheim, podle něž je náboženství „*prvotním faktorem života a tkví v něm síly seskupující společnost*“, Karel Marx pak vnímá náboženství jako „*opium lidstva*“ (Kropáček a kol., 2008).

Znaky a projevy religiozity, již lze chápat jako přesvědčení či víru v určité náboženství, lze vnímat především optikou vnitřních postojů, názorů a idejí obyvatel konkrétního území. Vliv religiozity na hodnotový systém jedinců se v praxi projevuje především v jejich odlišném, svébytném kulturním a sociálním chování. Lze například pozorovat negativní souvislosti mezi religiozitou a mírou kriminality nebo sociálně-patologickými jevy, případně relací religiozity se specifickým sexuálním a volebním chováním, budováním osobnostní identity atd. (bližze např. Heřmanová – Chromý, 2009). Tyto nastíněné souvislosti představují část argumentů podporujících důležitost výzkumu náboženství a religiozity, v geografickém pojetí hlavně jejich prostorových souvislostí.

Zlínský kraj je prostorovou jednotkou, na jejíž území zasahují tradiční kulturně-historické oblasti, jimiž jsou Haná, Slovácko a Valaško, což se mimo jiné projevuje v utvářené symbolice regionu (Siwek – Bogdová, 2006). Religiozita vždy představovala jeden z nejdůležitějších aspektů kultury zdejších obyvatel. Valaško a Slovácko dlouhodobě představují územní těžiště římskokatolické církve v České republice. Ve všech jmenovaných oblastech se po několik staletí nacházely populačně početné městské diaspory moravských židů až do jejich

tragického zániku během 2. světové války. Na Hané se hmatatelně projevíly politicko-náboženské trendy související se vznikem Československé republiky v roce 1918 krystalizující v ustavení Československé církve a boom pravoslavné církve, které v této oblasti ve 20. letech minulého století úspěšně zakořenily. Na Vsetínsku a Vizovicku lze pozorovat kontinuální výskyt evangelických obcí, přičemž počet jejich členů představuje v rámci republiky ještě dnes nejvyšší relativní hodnoty.

Navzdory skutečností se tyto oblasti nevyhnuly obecnému procesu sekularizace společnosti, který je infiltroval s různou intenzitou. A právě vzájemná prostorová interakce výše zmíněných regionů ve Zlínském kraji a proces nárůstu profánní společnosti otevírají dveře k výzkumu změn v homogenitě (heterogenitě) religiozity, což si zároveň příspěvek klade za cíl. Religiozita bude vyjádřena náboženským vyznáním místního obyvatelstva, metoda šetření bude spočívat ve zmapování změn ve struktuře náboženské diverzity obyvatel Zlínského kraje v průběhu 20. století na základě dat pořízených během censů v letech 1900, 1930, 1991 a 2001. Dílčí cíle spočívají v analýze vzájemného vztahu procesu sekularizace společnosti s vývojem hodnocené náboženské diverzity populace zkoumaného regionu.

Vymezení zkoumaného regionu

Řešená oblast je představována Zlínským krajem. Jedná se o vyšší územně samosprávný celek ustavený k 1. 1. 2000, kdy vznikl sloučením okresů Kroměříž, Uherské Hradiště, Vsetín a Zlín. Kraj je situován ve východní části České republiky. Na severu sousedí s Moravskoslezským krajem, na severozápadě s krajem Olomouckým a konečně na jihozápadě pak s krajem Jihomoravským. Východní část regionu sousedí se Slovenskou republikou.

Se svou rozlohou 3 964 km² je řazen mezi menší kraje (4. nejmenší). Na území Zlínského kraje žilo na konci roku 2008 ve 304 obcích, z nichž celkem 30 mělo statut města, 591 412 obyvatel (ČSÚ, 2009). V rámci Zlínského kraje se nachází celkem třináct správních obvodů obcí s rozšířenou působností (dále jen ORP). Jedná se o jednotky státní správy plnící svou funkci od 1. 1. 2003, v této studii jsou využity jako dílčí hodnocené prostorové celky. Polohu Zlínského kraje a jeho vnitřní strukturu zachycuje obrázek č. 1.

Během shromažďování a klasifikace dat se bylo nutné „poprát“ s četnými změnami administrativního uspořádání během hodnoceného období. V případě všech čtyř hodnocených roků byla zpracována data v prostorovém rozsahu, který je v souladu s aktuálním administrativním vymezením Zlínského kraje, což v praxi znamenalo především postihnutí integračních resp. desintegračních procesů obcí.

Hodnocení diverzity

Pojem diverzita, který je v tomto textu zkoumán, lze vnímat jako pozici populace na pomyslné škále mezi homogenitou a heterogenitou, přičemž je tato pozice určována na základě vybrané kvalitativní proměnné (Lieberson, 1969), v našem případě náboženského vyznání obyvatelstva. Jedná se o jednu z možností stanovení populační rozmanitosti. Tato možnost je realizována na základě kvantitativní operace, která je založena na následující myšlence: jaká existuje míra pravděpodobnosti, že, pokud vytvořím pár ze dvou náhodně vybraných jedinců dané populace, bude tento pár nositelem dvou rozdílných charakteristik (náboženských příslušností)? Jinými slovy řečeno, když namátkově vytvoříme páry ze všech obyvatel určitého regionu, jaký bude podíl párů, jejichž členové se hlásí k rozdílnému náboženskému vyznání (Lieberson, 1969). Párování nutně nespojuje muže a ženy, díky metodě náhodného výběru mohou pár tvořit muž a muž, žena a žena, případně muž a žena.

Takto navržená metoda se jeví jako vhodná pro zkoumání pestrosti populací klasifikovaných na základě jedné, případně i více kvalitativních proměnných. Popsanou metodu lze aplikovat nejen na fenomén religiozity (Jordan 2007), ale i na hodnocení etnicity nebo politické orientace obyvatelstva, jak to navrhuje Lieberson (1969).

Samotná kvantifikace probíhá následovně: uvažujme pět hodnocených kategorií představujících rozdílné náboženské vyznání, součet jejich podílů na celkovém hodnoceném počtu obyvatel je roven 1,00, tento vztah vyjadřuje rovnice č. 1.

$$a + b + c + d + e = 1,00$$

(1)

Pokud levou část rovnice umocníme druhou mocninou, hodnota (1,00) v pravé části rovnice se nezmění. Po umocnění a upravení pravé části rovnice dostaneme tvar vyjádřený v rovnici č. 2.

$$(a + b + c + d + e)^2 = a^2 + b^2 + c^2 + d^2 + e^2 + 2 [(ab) + (ac) + (ad) + (ae) + (bc) + (bd) + (be) + (cd) + (ce) + (de)] = 1,00$$

(2)

Hodnotu proporce párů se stejným náboženským vyznáním nám představuje výraz, který si pojmenujeme S.

$$S = a^2 + b^2 + c^2 + d^2 + e^2$$

Hodnotu podílu párů s rozdílným náboženským vyznáním nebo lépe řečeno párů bez stejného náboženského vyznání poté vyjadřuje výraz symbolizovaný písmenem R.

$$R = 2 [(ab) + (ac) + (ad) + (ae) + (bc) + (bd) + (be) + (cd) + (ce) + (de)]$$

Je patrné, že součet výrazů S a R je opět roven 1,00. Vzhledem k relativní snadnosti výpočtu výrazu S lze výslednou hodnotu výrazu R získat taktéž ze vztahu č. 3.

$$R = 1 - S$$

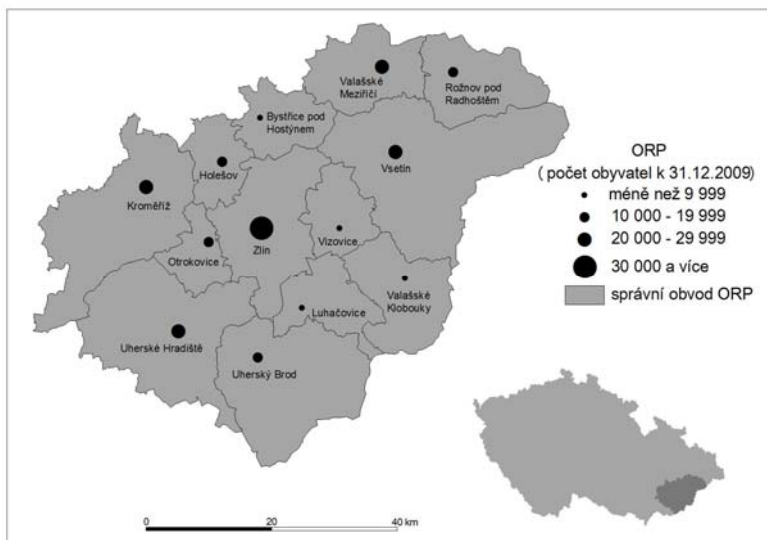
(3)

Čistě hypoteticky: pokud by zcela všichni obyvatelé hodnoceného regionu byli nositeli stejného náboženského vyznání (absolutní náboženská homogenita), rovnala by se hodnota výrazu R nule ($R = 0$); pokud by zcela všichni obyvatelé byli každý jiného náboženského vyznání (absolutní náboženská heterogenita), hodnota výrazu R by byla rovna jedné ($R = 1$).

Aplikace prezentované kvantifikační metody spočívá ve vyjádření tzv. vnitřní náboženské diverzity „*diversity within*“ (např. L. M. Jordan, 2007), čili v analýze diverzity v rámci určitého regionu (správní obvod ORP, kraj). Existuje samozřejmě taktéž postup, který dokáže zhodnotit míru náboženské diverzity mezi určitými regiony (např. správní obvody ORP). Lieberman (1969) tuto metodu nazývá „*diversity between*“ a určuje s její pomocí stupeň náboženské koheze mezi dvěma hodnocenými jednotkami. Vzhledem k požadovanému rozsahu příspěvku je použit pouze první ukazatel.

Obr. 1: Zkoumané území

Figure 1: Area under examination

Zdroj: ČSÚ, 2009. Vlastní zpracování

Datová základna

Jako podklad pro analýzu religiozity a její diverzity bylo využito statistických dat, jejichž charakter vyžaduje pár stručných poznámek. Tou první je neschopnost zhodnotit na základě aplikovaných dat kompletní populaci Zlínského kraje. Během tří sledovaných sčítání lidu (1930, 1991, 2001) se část respondentů z nejrozličnějších důvodů odmítla k otázce náboženského vyznání vyjádřit, což se negativně projevilo zejména v roce 1991, kdy v důsledku zásadních změn sociálních a politických poměrů dochází po čtyřicetileté pauze k možnosti deklarovat svou religiozitu v rámci sčítání lidu. Tehdejší celospolečenská diskuze o tom, zda vůbec náboženskou příslušnost šetřit, vyústila v dobrovolnost tohoto aktu, což na území šetřeného regionu využilo 11 % obyvatel a k dané otázce se odmítlo vyjádřit (srovnej: 16,2 % těchto respondentů v ČR). V roce 2001 se pak k otázce náboženského vyznání ve Zlínském kraji z různých důvodů nevyjádřilo 7,8 % populace (8,8 % v ČR). Veškerou tehdejší populaci území dnešního Zlínského kraje pokrývají pouze údaje z roku 1900.

Taktéž volba „pouhých“ pěti hodnocených kategorií přispívá k jistému zkreslení výsledků vnitřních diverzit. Kdybychom každou zjištěnou denominaci brali jako samostatnou proměnnou, jistě by to vedlo k přesnějšímu stanovení hodnot než stav, kdy do kvantifikace zařadíme tři početně nejsilnější denominace, populaci „bez vyznání“ a zbytek umístíme do kategorie „ostatní“ (navíc silně rozmanité). Tomu ovšem stojí v cestě všeobecný problém dostupnosti dat, počet pěti kategorií je tedy limitní mezí zaručující srovnatelnost výsledků ve všech hodnocených letech.

Poslední glosa je věnována samotné podstatě statistických dat náboženských struktur. Jakkoliv jsou nenahraditelná díky své kvantitě a schopnosti takřka kompletního prostorového pokrytí, je třeba na ně nahlížet vždy s určitou dávkou skepse a odstupu, jelikož nabízí informace pouze o jakési formální religiozitě dotazovaných odvozené často pouze na základě oficiálního příslušenství k určité náboženské instituci (Heřmanová – Chromý, 2009). Nositeli informací o reálné religiozitě, tzn. vnitřně prožívané, skutečně praktikované, však tato data v žádném případě nejsou.

Obdobné problémy jsou diskutovány ve stati americké geografky L. M. Jordan (2007), věnující se religiozitě obyvatel, kde dochází k závěru, že použitá metoda není schopna postihnout pravou diverzitu „*true diversity*“, nicméně i přes svá částečná omezení se interpretace fenoménu náboženské diverzity pomocí zvolené metody jeví jako jedno z nejpříjemnějších řešení vzhledem k charakteru jiných potenciálních metod hodnocení.

Analýza vývoje náboženské diverzity

Výsledné hodnoty náboženské diverzity sledovaných dílčích územních jednotek a regionu jako celku jsou pro všechna čtyři sledovaná období prezentována v tabulce č. 1. Při pohledu na ni jsme schopni pozorovat konkrétní vývojové trendy zkoumaného jevu. V prvé řadě se jedná o obecný kontinuální proces nárůstu hodnot diverzity postihující všechny zahrnuté prostorové celky bez výjimky. Na počátku 20. století lze Zlínský kraj vnímat jako nábožensky relativně homogenní. Celkem 8 správních obvodů ORP nepřesáhlo ani 10% hranici diverzitních hodnot. Jednalo se o oblasti s dominancí římskokatolického vyznání. Na Bystřicku, Holešovsku a Valašskomeziříčsku byly poněkud vyšší hodnoty zapříčiněny populačně silnými komunitami evangelíků a moravských židů ve většinovém katolickém prostředí. Výjimečné pozice pak zaujímají oblasti Vizovicka a Vsetínska s více než 40% výslednými hodnotami vnitřní diverzity reflektujícími tehdejší specifickou náboženskou strukturu, ve které představovali evangelíci v obou případech přibližně jednu třetinu veškeré populace, přičemž podíl židů na obyvatelstvu se blížil 1 %.

O třicet let později (1930) dochází k nárůstu vnitřní diverzity na celém území hodnoceného kraje, hodnoty menší než 10 % nacházíme již jen u tří subcelků. Tento fakt mají na svědomí dvě nově přibývší kategorie uvedené ve výsledcích sčítání lidu (Státní úřad statistický 1935). V prvním případě se jedná o 1,4 % obyvatelstva deklarujících sebe samotné jako kategorii „bez vyznání“ (nejvyšší podíl 3,3 % na Bystřicku), ve druhém případě představují novum příslušníci tehdy čerstvě etablované (1920) Církve československé (od roku 1971 Církve československé husitské), která úspěšně zapouští kořeny zejména na Kroměřížsku (takřka 10 % všech zdejších obyvatel). Přetrvávající stabilní relativní hodnoty (cca 33 %) evangelíků na Vsetínsku a Vizovicku spolu s nástupem výše zmíněných populačních skupin „pasuje“ tyto oblasti nadále na nábožensky nejrozmanitější prostorové celky v rámci Zlínského kraje. Ještě většímu obecnému vzrůstu hodnot vnitřní diverzity brání pokles absolutních i relativních hodnot židů.

Situace v roce 1991 vykazuje zcela jinou religiozní strukturu obyvatelstva. Jako samostatná entita již nejsou vedeni z logických důvodů početně marginální židé. Ti jsou zahrnuti do kategorie „ostatní“ reprezentující 0,6 % populace kraje. Relativní počty evangelíků zůstávají přibližně zachovány (6 % populace kraje), snižují se podíly příslušníků Československé církve husitské a rapidně narůstají proporce lidí bez vyznání. Vnitřní náboženská diverzita výrazným způsobem narůstá, pod hranici 30 % se nalézají jen a pouze Valašskokloboucko (14 %), Uherskobrodsko (25 %) a Luhačovicko (29 %). Naopak celkem 5 oblastí překračuje nadpolovičních 50 %. Bohužel toto hodnocení je poměrně zkresleno skutečnostmi popsány v pasáži hodnotící podobu dat.

Poslední hodnocený bod na zkoumané časové ose, rok 2001, uzavírající evaluované období vykazuje opětovnou stoupající tendenci hodnot ukazatelů

vnitřní náboženské diverzity. Již devět dílčích prostorových jednotek ze třinácti překročilo 50% limit, čímž posunulo Zlínský kraj do sféry jednoznačně nábožensky heterogenního regionu. Za nábožensky homogenní enklávy můžeme považovat pouze správní obvody ORP Valašské Klobouky (24,4 %) a Uherský Brod (39,5 %).

Tab. 1: Hodnoty vnitřní náboženské diverzity

Table 1: Values of inner religious diversity

Správní obvod ORP	Vnitřní náboženská diverzita (%)			
	1900	1930	1991	2001
Bystřice p. H.	16,13	22,93	43,83	55,19
Holešov	13,08	13,76	39,44	54,15
Kroměříž	3,40	23,28	50,53	53,57
Luhačovice	2,92	6,28	29,13	45,19
Otrokovice	1,67	10,46	52,01	52,48
Rožnov p. R.	6,30	10,82	41,48	53,54
Uherský Brod	5,30	10,43	24,91	39,48
Uherské Hradiště	3,57	7,34	33,71	49,96
Valašské Klobouky	2,20	3,02	13,85	24,40
Valašské Meziříčí	18,47	21,46	49,51	57,03
Vizovice	42,76	45,40	51,45	60,12
Vsetín	47,42	48,24	60,56	64,52
Zlín	4,80	18,17	50,91	55,35
Zlínský kraj	15,53	21,81	46,11	55,56

Zdroje: C.k. Súk, 1906; Státní úřad statistický, 1935; ČSÚ, 1992 a, b, c, d; ČSÚ, 2003 a, b, c, d. Vlastní zpracování.

Trend nárůstu hodnot náboženské diverzity ve Zlínském kraji lze dát do souvislosti s procesem rozvoje profánní společnosti na tomto území. Sekularizační vývoj zasahující všechny zkoumané prostorové dílčí celky evidentně přispívá ke zvyšování hodnot vnitřní diverzity. Tuto závislost lze dokumentovat na vývoji Kroměřížska nebo Otrokovicka, oba zmíněné regiony zaznamenávají nejvyšší nárůst vnitřní náboženské diverzity a zároveň i podílu osob bez vyznání na celkové populaci. Proces zvyšování podílu lidí bez vyznání ve správních obvodech ORP a Zlínském kraji dokumentuje tabulka 2, ve které je vývoj osob bez vyznání procentuelně vyjádřen podílem relativních hodnot této kategorie k relativním hodnotám kategorie na počátku sledovaného období (1900). Z tabulky plyne, že

sekularizační tendence pokračují i během intercensálního období 1991-2001, tedy již za příznivějších společenských podmínek ve srovnání s předchozím obdobím. Pokračoval tak trend, jenž v transformačním období nekorespondoval s obecným vývojem v postsocialistickém středoevropském prostoru, byl například počet všech věřících na Slovensku v roce 2001 navýšen o takřka 20 % ve srovnání s rokem 1991 (ČSÚ, 2003 e).

Tab. 2: Dlouhodobý vývoj podílů lidí bez vyznání na celkové populaci

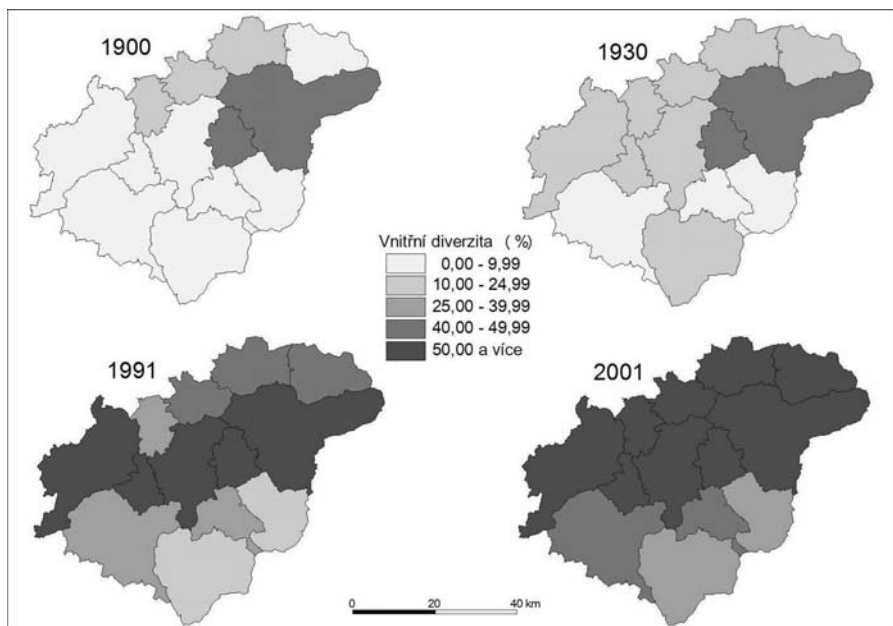
Table 2: Long-term development of unattached's share in population

Správní obvod ORP	Hodnoty indexů (%)			
	1900	1930/1900	1991/1900	2001/1900
Bystřice p. H.	100,00	103,35	121,59	137,24
Holešov	100,00	101,16	119,22	135,31
Kroměříž	100,00	101,63	130,96	150,79
Luhačovice	100,00	100,73	114,28	124,92
Otrokovice	100,00	101,28	134,75	153,29
Rožnov p. R.	100,00	101,51	121,24	133,11
Uherský Brod	100,00	100,62	111,87	121,29
Uherské Hradiště	100,00	101,16	117,17	131,40
Valašské Klobouky	100,00	100,34	106,35	110,18
Valašské Meziříčí	100,00	102,18	125,46	141,58
Vizovice	100,00	100,91	115,07	128,15
Vsetín	100,00	101,04	122,27	134,32
Zlín	100,00	102,50	132,41	146,08
Zlínský kraj	100,00	101,44	123,02	136,72

Zdroje: C.k. Súk, 1906; Státní úřad statistický, 1935; ČSÚ, 1992 a, b, c, d; ČSÚ, 2003 a, b, c, d. Vlastní zpracování.

Obr. 2: Vnitřní náboženská diverzita správních obvodů ORP Zlínského kraje

Figure 2: Inner religious diversity of districts of administration of municipalities with extended powers in Zlínský region

Zdroje: C.k. Súk, 1906; Státní úřad statistický, 1935; ČSÚ, 1992 a, b, c, d; ČSÚ, 2003 a, b, c, d. Vlastní zpracování.

Závěr

Z analýzy dostupných dat vyplynul jednoznačný trend kontinuálního nárůstu vnitřní náboženské diverzity obyvatelstva ve všech správních obvodech ORP, což evidentně dokládá obrázek č. 2. Ke spojitému nárůstu ukazatele dochází tudíž i ve Zlínském kraji jako celku. Na počátku evaluovaného období poukazovaly nízké výsledné hodnoty vnitřních diverzit na religiózní homogenitu obyvatelstva, když výsadní postavení náleželo římskokatolickému vyznání. Tento koncept zpočátku narušovaly diaspory moravských židů, jejichž počty se však uvnitř šetřeného území ještě před vypuknutím holocaustu znatelně zmenšovaly, dále pak introdukce nových denominací (primárně Československá církev) a především tradiční evangelické společenství na Vsetínsku a Vizovicku. Tyto dvě oblasti pak představují ve srovnání s ostatními správními obvody ORP ojedinělé

prostorové jednotky, relativní početní stabilita zdejších evangelíků, vyjádřená velmi pozvolným klesáním jejich podílu na zbylém obyvatelstvu, způsobila v obou případech nejnižší nárůst hodnot vnitřní náboženské diverzity. Zároveň se jedná po celé sledované období o nejvíce nábožensky heterogenní oblasti. Na opačném pólu pak sledujeme silně katolické Uherskobrodsko a hlavně Valašskokloboucko představující religiózně nejvíce homogenní prostor.

Posun od náboženské homogenity obyvatelstva Zlínského kraje k její heterogenitě na konci 20. století je zřetelný z hodnot vnitřních náboženských diverzit a primárně souvisí s procesem sekularizace společnosti. Nejvíce se tato relace projevuje na Kroměřížsku, Otrokovicu a Zlínsku, kde v důsledku industrializace a nárůstu městského obyvatelstva dochází k výraznému navýšení proporce lidí bez vyznání a zároveň k nejvyšším hodnotám nárůstu vnitřních náboženských diverzit.

Literatura a zdroje

- C.k. Statistická ústřední komise** 1906. Lexikon obcí pro Moravu. Vídeň: C. a k. dvorní a státní tiskárny, 1906, 392 s.
- ČSÚ** 1992 a. SLDB k 1. 3. 1991 za okres Kroměříž. Kroměříž: Okresní statistická správa, 1992, 69 s.
- ČSÚ** 1992 b. SLDB k 1. 3. 1991 za okres Uherské Hradiště. Uherské Hradiště: Okresní statistická správa, 1992, 76 s.
- ČSÚ** 1992 c. SLDB k 1. 3. 1991 za okres Vsetín. Vsetín: Okresní statistická správa, 1992, 73 s.
- ČSÚ** 1992 d. SLDB k 1. 3. 1991 za okres Zlín. Zlín: Okresní statistická správa, 1992, 82 s.
- ČSÚ** 2003 a. SLDB 2001 – okres Kroměříž [online]. 2003 [cit. 2009-09-19]. Dostupný z [www: <http://www.czso.cz/kraje/zl/publ/2003/sldb/km/start.htm>](http://www.czso.cz/kraje/zl/publ/2003/sldb/km/start.htm).
- ČSÚ** 2003 b. SLDB 2001 – okres Uherské Hradiště [online]. 2003 [cit. 2009-09-19]. Dostupný z [www: <http://www.czso.cz/kraje/zl/publ/2003/sldb/uh/start.htm>](http://www.czso.cz/kraje/zl/publ/2003/sldb/uh/start.htm).
- ČSÚ** 2003 c. SLDB 2001 – okres Vsetín [online]. 2003 [cit. 2009-09-19]. Dostupný z [www: <http://www.czso.cz/kraje/zl/publ/2003/sldb/vs/start.htm>](http://www.czso.cz/kraje/zl/publ/2003/sldb/vs/start.htm).
- ČSÚ** 2003 d. SLDB 2001 – okres Zlín [online]. 2003 [cit. 2009-09-19]. Dostupný z [www: <http://www.czso.cz/kraje/zl/publ/2003/sldb/zl/start.htm>](http://www.czso.cz/kraje/zl/publ/2003/sldb/zl/start.htm).
- ČSÚ** 2003 e. Náboženské vyznání obyvatelstva. 2003 [cit. 2009-09-20]. Dostupný z [www: <http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/p/4110-03>](http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/p/4110-03).
- ČSÚ** 2009. Statistická ročenka Zlínského kraje 2009 [online]. 2003 [cit. 2009-09-19]. Dostupný z [www: <www.czso.cz/xz/edicniplan.nsf/p/721011-09>](http://www.czso.cz/xz/edicniplan.nsf/p/721011-09).
- Heřmanová, E. – Chromý, P. a kol.** 2009. Kulturní regiony a geografie kultury. Kulturní realie a kultura v regionech Česka. 1. vyd. Praha: ASPI, a. s., 2009, 348 s. ISBN 978-80-7357-339-3

Jordan, L., M. 2007. Religious adherence and diversity in the United States: a geographic analysis. In *Geographies of Religions and Belief Systems*. [online]. 2007 [cit. 2009-09-24]. Dostupný z [www: <http://gorabs.org/journal/issues/2007/GOR_02_01_jordan.pdf>](http://gorabs.org/journal/issues/2007/GOR_02_01_jordan.pdf).

Kropáček, L. a kol. 2008. *Základy religionistiky*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2008, 318 s. ISBN 978-80-7395-090-3

Liebertson, S. 1969. Measuring Population Diversity. In *American Sociological Review*. Ročník 34, číslo 6, 1969, s. 850-862.

Siwek, T. – Bogdová, K. 2007. České kulturně-historické regiony ve vědomí svých obyvatel. In *Sociologický časopis*. Ročník 43, číslo 4, 2007, s. 1039-1053.

Státní úřad statistický 1935. *Statistický lexikon obcí v republice Československé II. Země Moravskoslezská*. Praha: Orbis, 1935, 213 s.

DEVELOPMENT OF THE RELIGIOUS DIVERSITY OF POPULATION OF ZLÍNSKÝ REGION DURING THE COURSE OF 20th CENTURY

Summary

The paper was analyzing religious homogeneity or heterogeneity using the method of defining inner religious diversity. Evaluated was the progress in 20th century. At its beginning Zlínský region can be considered as religiously relatively homogenous spatial unit. During observed period Zlínský region is transforming, at the end of 20th century it is a religiously heterogeneous region. Relation between this phenomenon and the process of secularization of the society was proven. Stably the most heterogeneous regions are Vsetínsko and Vizovicko. The only homogenous enclave was in 2001 the region of Valašskokloboucko.

Mgr. Miloslav Šerý

Katedra geografie PřF UP

tf. 17. listopadu 12, 771 46, Olomouc

E-mail: SeryMilos@email.cz

Recenzoval: doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.

RIEČNA KRAJINA – JEJ POSTAVENIE VO VYUČOVANÍ MIESTNEJ KRAJINY V GEOGRAFII

Ivana Tomčíková

Abstract

Since the first of September 2008 there is a contentual change of geography education in primary and secondary schools within the new school education reform in the Slovak Republic. A precondition involves the implementation of progressive educational practices, new organizational forms, strategies and methods that promote cognitive curiosity, creative thinking and autonomy of pupils. The aim of the contribution is to address the use of information about the river landscape in local country curriculum for 8th year of study in primary schools (following the new textbooks in the 9th year of study). After minor adjustments it can also be used for 5th year of primary schools.

Keywords: river landscape, local landscape, creative thinking

Úvod

Od 1.9. 2008 dochádza v rámci novej reformy školského vzdelávania v Slovenskej republike k obsahovej zmene vyučovania geografie na základnej a strednej škole. Štát pre každý stupeň vzdelania pripravil štátny vzdelávací program v súlade s Medzinárodnou normou klasifikácie vzdelávania ISCED. Predpokladom je uplatňovanie progresívnych vzdelávacích postupov, nových organizačných foriem, stratégií a metód, ktoré podporujú poznávaciu zvedavosť, tvorivé myslenie a samostatnosť žiakov. Absentujú však vhodné podmienky na rozvoj kľúčových kompetencií žiakov, praktických zručností a IKT schopností.

Štátny vzdelávací program je východiskom a záväzným dokumentom pre vytvorenie individuálneho školského vzdelávacieho programu, kde sa zohľadňujú špecifické lokálne a regionálne podmienky a potreby školy. Štát dáva dôveru školám, aby v spolupráci so širšou komunitou spoznali požiadavky obce, regiónu a premietli ich do obsahu vzdelania v rámci tzv. voľných hodín. Voľné hodiny môžu využiť na rozšírenie a prehĺbenie obsahu predmetov zaradených do štátneho vzdelávacieho programu, môžu si zvoliť predmety z ponuky odporúčaných voliteľných predmetov, alebo si škola zvolí v rámci profilovania programového zamerania školy učebný predmet sama, pripraví si jeho obsah.

Miestna krajina je predmetom záujmu a poznania takmer vo všetkých vyučovacích predmetoch. Nezastupiteľnú funkciu má však v geografii, či už pri práci v triede, ale i v teréne, na vychádzke. Konkrétne geografické javy a ich vzťahy v miestnej krajine slúžia ako model na pochopenie všeobecne platných

súvislostí a pravidelností v krajine. Umožňujú, aby žiaci ľahšie pochopili a trvale si osvojili zákonitosti prírodného prostredia, ale aj osobitosti a vzťahy medzi človekom a krajinou.

Podľa Kancíra (2007) je miestna krajina časť reálneho priestoru, v ktorom sa človek nachádza, vyvíja, formuje, realizuje, ktorý zároveň dobre pozná racionálne i senzitívne.

Pre človeka bola vždy dôležitou podmienkou pre osídľovanie možnosť získania vody. Preto sa ľudia pri sťahovavom spôsobe života, ale i pri prechode k trvalému osídleniu najčastejšie pohybovali popri riekach a usadzovali sa pri nich. Snažili sa tieto vodné toky využiť ako zdroje vody, energie, materiálu, potravy, línie transportu a územie okolo nich využívali na urbanizáciu, poľnohospodárstvo a lesníctvo.

Dolina je v karpatských pohoriach všadeprítomným fenoménom. Reliéf hornatých oblastí zväčša tvorí sieť dolín a horských chrbtov. Možno ich však nájsť aj v krajine kotlín a nížin, kde sú vhlbené do obľých pahorkatín. Výrazné zníženie kotlín sú zbernými oblasťami početných svahových potokov a riekok. Preto by sme mohli za miestnu krajinu pre obyvateľov sídiel, ktoré sa nachádzajú v okolí riek a potokov pokladať krajinu okolo riek – riečnu krajinu.

Cieľom príspevku je poukázať na využitie informácií o riečnej krajine v učive miestnej krajiny v 8. ročníku (podľa nových učebníc v 9. ročníku) základnej školy, po menších úpravách sa môže použiť aj v 5. ročníku základnej školy.

Riečna krajina – definovanie pojmu

Rieka je zložitý systém, súčasť krajiny a povodia, ktorou preteká, a z ktorého odvádza vodu. Spolu so svojim okolím je vo vzájomných interakciách a definuje sa ako priestorový systém - riečna krajina. Podľa Lehotského (2006) riečna krajina predstavuje geografickú entitu, taxón krajinných štruktúr, nachádzajúci sa na dne doliny, resp. inej reliéfovej zníženej, ktorý je produktom fluvialnych procesov.

Riečna krajina má podľa Lehotského (2005) zložitú štruktúru a pozostáva z hydro-geomorfologicko-substrátovej bázy, pôdy, prízemnej vrstvy ovzdušia, bioty a štruktúr krajinej pokrývky.

Už z definície vyplýva, že riečna krajina je komplexná entita, ktorá obsahuje jednotlivé zložky krajinej sféry. V horských oblastiach ide predovšetkým o zložky fyzickogeografickej sféry, no v osídlených oblastiach vidíme i antropogénne vplyvy na tieto zložky, ako i zložky humánnogeografickej sféry.

Rieka patrí medzi najvýznamnejšie exogénne reliéftvorné činitele. Vytvára nielen rôzne dnové, brehové a nívne erózne a akumulčné formy reliéfu, ale ovplyvňuje a je súčasne ovplyvňovaná aj svahovými procesmi. Voda sa

významným spôsobom podieľa aj na genéze pôd ako jeden z hlavných pedogenetických faktorov, ovplyvňuje vznik a rozšírenie pôdných typov. Prúdiaca voda spôsobuje urýchlenú eróziu pôd. Voda je i tzv. kolískou života a súčasným životným prostredím vodného rastlinstva a živočíšstva. Vegetácia spevňuje brehy riek, vegetačné pomery majú naopak spätný vplyv na povrchový odtok vody, jej vsakovanie a vyparovanie, pôsobia na diferenciáciu vody v prírode. Voda je však aj potrebná podmienka života ľudí, existencie a ekonomickej činnosti ľudskej spoločnosti.

Môžeme konštatovať, že riečna krajina je možným vhodným príkladom pre charakteristiku miestnej krajiny v edukačnom procese.

Hierarchická štruktúra riečnej krajiny

Riečna krajina ako produkt fluvialných procesov má zákonitú priestorovú hierarchickú štruktúru. Model hierarchickej klasifikácie riečnej krajiny podľa Greškovej, Lehotského (2004), Lehotského (2004), ktorého bázou je hierarchická klasifikácia morfológie riek, taxonomicky členíme do siedmych taxónov:

1. povodie, 2. zóna toku, 3. segment toku, 4. riečna krajinná jednotka, 5. riečny úsek, 6. korytová jednotka, 7. habitatová jednotka - fácia.

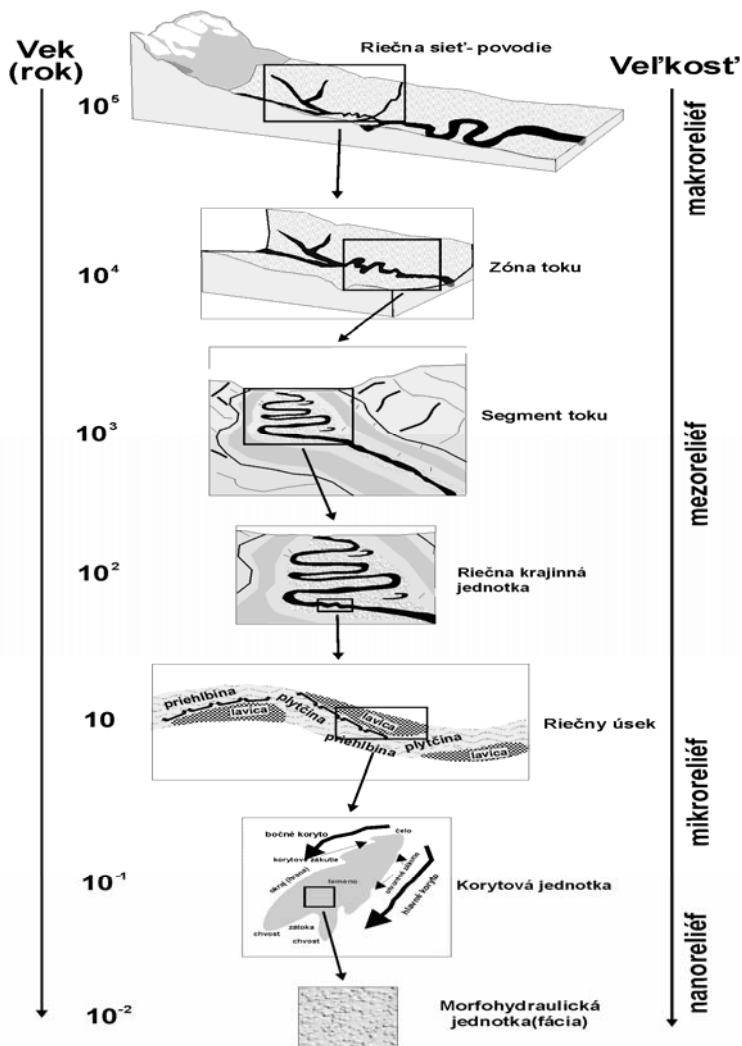
Pri štúdiu miestnej krajiny na príklade riečnej krajiny odporúčame začať charakteristikou povodia a postupne pracovať s hierarchicky nižšími taxónmi. Každý nižší taxón môžeme detailnejšie opísať a rozšíriť o informácie faktografického charakteru. Vhodnými metódami na konkrétnych geografických javoch v riečnej krajine môžeme poukázať na všeobecné javy, žiaci sa tak ľahšie učia chápať súvislosti, vzťahy a zákonitosti, ktoré platia v krajine

Charakteristika jednotlivých taxónov a ich didaktické stvárnenie

V súčasnosti sa v prírodovedných a technických disciplínach z hľadiska udržateľného manažmentu vody, jej zdrojov a riečnych systémov ako priestorová jednotka preferuje **povodie**. V spomínanej hierarchickej klasifikácii predstavuje najvyššiu taxonomickú úroveň. V hydrologickom zmysle predstavuje depresný útvar povrchu Zeme ohraničený rozvodnicou a ústím s riečnym systémom, z ktorého voda steká do daného profilu jedného hlavného toku. Geomorfologicky je to depresný, v pozdĺžnom profile jednostranne naklonený útvar povrchu Zeme, ktorý svojimi vlastnosťami v našich geografických podmienkach determinuje riečny systém a jeho charakter. Zvodnencové prvky sú determinované variabilitou riečnej siete, litológiou povodia, krajinnou pokrývkou a regionálnou pozíciou.

Obr. 1: Model hierarchickej klasifikácie riečnej krajiny (Lehotský, 2004)

Figure 1: The river landscape hierarchical classification model

Tab. 1: Návrh obsahu učiva, ciele a požiadavky v rámci povodia konkrétneho toku v miestnej krajine

Table 1: Draft of curriculum content, objectives and requirements within a catchment of a particular river in the local landscape

Ciele a požiadavky	Obsah učiva - klúčové vedomosti
* Ukázať na mape rieku, jej časti	prameň, ústie, sútok, ľavostranný a pravostranný prítok
* Vyznačiť polohu povodia na turistickej alebo topografickej mape, určiť riečnu sieť (tvar)	povodie, rozvodie, riečna sieť, úmorie
* Vysvetliť ako pôsobí rieka na zemský povrch	Tvárnosť povrchu, dolina tvaru V, náplavový kužel,
* Opísať podľa mapy územie, cez ktoré rieka preteká (povrch, sídla)	geomorfologické celky, sídla, smer toku
* Zaradiť povodie do geologických pásiem, do klimatických pásiem	klimatické oblasti, geologická stavba
* Charakterizovať pôdy, rastlinstvo a živočíšstvo povodia	prirodzená potenciálna vegetácia, reálna vegetácia, brehové porasty, živočíšstvo vôd, brehov

Najpoužívanjšou metódou pri analýze povodia je práca s turistickou, topografickou mapou a s tematickými mapami (geologická stavba, geomorfologické členenie, klimatické oblasti, geobotanická mapa a pod.). Modernou alternatívou k tradičnej nástennej mape alebo mapám z atlasu je digitálna mapa. Môžeme použiť najmä aplikácie dostupné cez bežný webový prehliadač (napr. aplikácie projektov Google Earth, Google maps, Bing). Mapy z týchto portálov je možno zobrazit' v bežnom internetovom prehliadači (napr. Mozilla Firefox, Microsoft Explorer). Na spoločné prehliadanie je možné premietnuť cez dataprojektor.

Zóna predstavuje areál vnútri povodia, homogénny z hľadiska odtoku a produkcie sedimentov a krajinnej pokrývky. Základné princípy typológie zón načrtli Lehotský, Novotný (2004), ktorí rozlišujú tri zóny riečného geomorfologického kontinua:

1. *zdrojová (erózna) zóna* je pre daný tok hlavným zdrojom vody a neseného materiálu, prevláda ju erózna činnosť, vo väčšine prípadov má charakter záveru doliny a výrazne tu dominuje koluviálny typ riečnych úsekov. Ide o pramenné časti povodií riek s vysokým sklonom, vysokými rýchlosťami prúdenia a štrkovým dnom, nízkou teplotou a vysokou koncentráciou kyslíka.

2. *transferová zóna* predstavuje relatívne široké a plytké úseky potokov a malých riek s dobre okysličenou vodou, relatívne vysokou rýchlosťou prúdenia a relatívne vysokými sklonmi, kde svetlo a živiny podporujú rast bentických rias. Prevláda tu transportná funkcia.

3. *odozvová zóna* predstavuje dolné toky veľkých riek, s nízkou rýchlosťou prúdenia a nižšou koncentráciou kyslíka, vysokým obsahom jemných organických častíc. Prevláda tu akumulácia sedimentov.

Tab. 2: Návrh obsahu učiva, ciele a požiadavky v rámci zóny konkrétneho toku v miestnej krajine

Table 2: Draft of curriculum content, objectives and requirements within a zone of a particular river in the local landscape

	Ciele a požiadavky	Čo učiť – kľúčové vedomosti
*	Popísať zdrojovú, transferovú a odozvovú zónu	prameň, ústie, zdrojová, transferová, odozvová zóna
*	Vymenovať a zhodnotiť činitele, ktoré vplývajú na režim odtoku	vodný stav, prietok, teplota, chemizmus vody

Po krátkom výklade učiteľa o jednotlivých zónach žiaci pracujú v skupinách. Najskôr pracujú s internetom, prvá skupina hľadá potrebné informácie o zdrojovej zóne, druhá o transferovej a tretia skupina o odozvovej zóne. Potom môžeme aktivizovať žiakov didaktickou hrou. Žiaci sa zahrajú hru na riek. Jedna skupina predstavuje zdrojovú, druhá transferovú a tretia skupina odozvovú zónu. Postupne napodobňujú rýchlosť toku v zónach, prameň, ústie, meander a pod. Prednosťou didaktickej hry je najmä skutočnosť, že vyučovanie robí zaujímavejšie, lebo prebieha hrovou, zábavnou formou. Podľa výroku Komenského: „úspešne učí ten, kto zároveň zabáva“ učiteľ vnáša do vyučovania živosť, veselosť, zaujímavosť, príťažlivosť a tvorivosť.

Segment je časť zóny s kvázi homogénnym typom riečnej siete v prislúchajúcej časti povodia, s približne rovnakou veľkosťou prietoku a sedimentovej záťaže. Pri vyčleňovaní segmentov možno ako hlavné kritérium použiť prítomnosť bodov záłomu na pozdĺžnom profile toku. Nás bude zaujímať najmä segment, kde sa nachádza sídlo, v ktorom bývajú žiaci, t.j. segment v odozvovej zóne, ktorý je bezprostredne miestnou krajinou žiakov.

Na opísanie formovania nivy a jej polohovo-priestorových vzťahov môžeme použiť powerpointovú prezentáciu. Pri jej tvorbe využijeme internet. Pre splnenie ďalších dvoch cieľov môžeme použiť projektové vyučovanie. Na tvorbu prezentácií môžu študenti využiť program Powerpoint alebo si pripravia prezentácie formou posterov. Táto metóda stimuluje aktivitu žiaka, lebo je zameraná na praktické riešenie úloh, prebúdza záujem o danú problematiku a dáva

mu možnosť prejavíť sa. Žiak nesie zodpovednosť za vyriešenie celej alebo čiastkovej úlohy, učí sa organizovať a plánovať si prácu, využívať vedomosti z viacerých vyučovacích predmetov. Projektové vyučovanie podporuje tvorivé myslenie a rozvoj komunikačných schopností. Od učiteľa sa vyžaduje zmena organizácie vyučovania a snaha urobiť vyučovanie zaujímavejším a otvoreným pre diskusiu a spoluprácu.

Tab. 3: Návrh obsahu učiva, ciele a požiadavky v rámci segmentu konkrétneho toku v miestnej krajine

Table 3: Draft of curriculum content, objectives and requirements within a segment of a particular river in the local landscape.

	Ciele a požiadavky	Čo učiť – kľúčové vedomosti
*	Charakterizovať nivu rieky	niva, meander, mŕtve rameno, povodne
*	Opísať sídla, ktoré ležia pri rieke	tvar, história, príroda, obyvatelia, hospodárstvo
*	Vymenovať negatívne dopady ľudských výtvorov	znečistenie, nevhodné úpravy toku, narušenie brehových porastov

Riečna krajinná jednotka je integrovaný jednoduchý koridor, ktorý sa morfológicky diferencuje na koryto toku s jeho dnom a brehmi, na nivu a na prechodnú úpätnú obrubu. *Koryto* predstavuje geomorfologickú formu, v ktorej prúdi voda rieky. Je z oboch strán obmedzené brehmi. Základnými parametrami koryta sú šírka, hĺbka, sklon a pôdorysná vzorka. *Nivy* sú ploché roviny na dne riečnej doliny alebo inej reliéfovej zníženiny pozdĺž riečnych koryt, ktoré v minulosti boli alebo ešte stále sú zaplavované riečnymi záplavami. Tvorené sú riečnymi naplaveninami, alúviom. *Úpätná obruba* predstavuje kontaktnú zónu nivy s okolitými svahovými štruktúrami typickú akumuláciou a transferom svahového materiálu a vody.

Korytový úsek je časťou koryta, tvorený špecifickým súborom morfológických jednotiek, napríklad systémom plytčina – priehlbina, stupeň – priehlbina, balvanová kaskáda a pod.

Korytová jednotka predstavuje základnú štruktúru koryta formovaná buď eróznymi procesmi podložia (vodopád, priehlbina), alebo korytovou akumuláciou (pieskové a štrkové lavice, plytčiny, a pod.) s rastlinnými a živočíšnymi spoločenstvami. Hranice tohto taxónu sú určované jemnými geomorfologickými črtami.

Veľmi vhodnou organizačnou formou je vychádzka zameraná na skúmanie činnosti rieky v okolí školy. Počas vychádzky riešia žiaci na jednotlivých stanovištiach problémové úlohy, pri ktorých využívajú poznatky nielen zo zemepisu, ale aj z iných prírodovedných predmetov.

Hlavnou metódou na vychádzke je pozorovanie. Učiteľ musí dbať na to, aby žiaci pozorovali podstatné a hlavné predmety, procesy a javy, aby sa nerozptyľovali podrobnosťami. Pozornosť a záujem žiakov upúta učiteľ vtedy, keď strieda výklad s praktickou činnosťou žiakov. Výklad má byť stručný, výstižný, ale žiakom zrozumiteľný. Zameriava ho na podstatné znaky pozorovaného javu alebo objektu tak, aby vyústili do vyvodzovania vzťahov, súvislostí a dosyntetizujúceho pohľadu na študovaný jav. Počas vychádzky učiteľ podnecuje zvedavosť a aktivitu žiakov, upozorňuje, pýta sa najmä na ich teoretické znalosti, ale aj odpovedá na ich otázky a dotazy (Tomčíková, 2005).

Často používanou metódou je metóda kooperácie, kde žiaci pracujú v malých skupinách, riešia úlohy, osvojujú si vedomosti, vykonávajú rôzne praktické činnosti v atmosfére rovnoprávnosti a spolupráce. Učiteľ sa stáva organizátorom, poradcom a usmerňovateľom samostatnej práce skupín žiakov.

Tab. 4: Návrh obsahu učiva, ciele a požiadavky v rámci riečnej krajiny jednotky konkrétneho toku v miestnej krajine

Table 4: Draft of curriculum content, objectives and requirements within a river landscape unit of a particular river in the local landscape.

	Ciele a požiadavky	Obsah učiva - kľúčové vedomosti
*	Pozorovať a opísať koryto rieky a jej činnosť na konkrétnom stanovišti	splaveniny, plaveniny, smer toku, ľavý a pravý breh
*	Opísať brehy rieky	erózia, akumulácia, nárazový breh, nánosový breh
*	Opísať korytový úsek, korytovú jednotku	štrková lavica, plytčina, priehlbina, vodopád, kaskáda
*	Pozorovať vplyv človeka na vodný tok	mosty, umelé koryto, narovnanie meandrov, nelegálne skládky, splašky
*	Opísať vegetáciu v okolí rieky	stabilizácia brehov, brehové porasty

Záver

Rieka a jej okolie je vhodným prostredím pre didaktické využitie jednotlivých prvkov fyzickogeografickej sféry. V osídlených častiach riečnej krajiny možno spoznávať i väzby medzi prírodnými prvkami a aktivitami človeka.

Vyučovanie v riečnej krajine poskytuje možnosti využívať progresívne vyučovacie metódy a formy, ktoré pri tradičnom obsahovom stvárnení nemožno

z časového aspektu uplatniť. Žiak už nie je len pasívny prijímateľ informácií, ale pracuje samostatne, získava informácie vlastnou činnosťou, pracuje s regionálnymi zdrojmi informácií, často jemu veľmi známymi.

Literatúra

Grešková, A., Lehotský, M. 2004. Priestorové štruktúry riečnej krajiny. Zborník z konferencie Říční krajina, Palackého univerzita, Olomouc, s. 44-51

Kancír, J. 2007. Miesto regionálnej výchovy vo vyučovaní geografie a vlastivedy. In. Aktuálne trendy vo vyučovaní prírodovedných predmetov, s. 147-150

Lehotský, M. 2004. River Morphology hierarchical Classification (RMHC). Praha, Acta Universitatis Carolinae, Geographica, XXXIX, No 1, s. 33- 45

Lehotský, M. 2005. Riečna krajina - základné koncepty. ALFA SPECTRA STÚ, Urbanistické listy FA STÚ, s. 38- 46

Lehotský, M., Lacika J. 2007. Typy segmentov dolinovo-riečnych systémov s veľvysočinovou zdrojovou zónou: príklad Tatier. Geomorphologia Slovaca et Bohemica 7, 1, s. 27– 35

Lehotský, M., Novotný, J. 2004. Morfologické zóny vodných tokov Slovenska. Geomorphologia Slovaca 2/2004, s. 48 – 53

Tomčíková, I. 2005. Vychádzky a exkurzie do miestneho regiónu vo vyučovaní vlastivedy a geografie na základnej škole, In: DISPUTATIONES SCIENTIFICAE 1/2005, KU v Ružomberku, s. 74-81

RIVER COUNTRY – ITS ROLE IN TEACHING LOCAL LANDSCAPE IN GEOGRAPHY

Summary

The river and its surroundings represent a convenient environment for a didactic use of particular elements of the physiographic sphere. In the peopled parts of the country it is possible to explore also the links between natural components and human activities. Teaching process in the river landscape provides opportunities to use the progressive teaching methods and forms which cannot be applied from the temporal aspect in traditional contentual rendition. A pupil is no longer a passive recipient of information, but s/he works independently, gathering information by his/her own activity and working with regional sources of information that often are familiar to him/her.

RNDr. Ivana Tomčíková, PhD.

Katedra geografie PF KU v Ružomberku

Hrabovská 1, 034 01 Ružomberok

E-mail: ivana.tomcikova@ku.sk

Recenzoval: doc. PhDr. RNDr. Martin Boltižiar, PhD.

PŘEKONÁVÁNÍ DICHOTOMIE NOMOS A LOGOS JAKO IMPULZ REGIONÁLNÍHO ROZVOJE STŘEDOEVROPSKÉHO PROSTORU

Jaroslav Vencálek

Abstract

According to ancient Hellenic philosophy there are two principles plying role in development of any populated landscape. These are principles derived from way of thinking and intellect of people living in this space (logos) and principles based on traditions in the form of customs and myth (nomos). Dichotomous understanding of reality led to the searching of new paradigmatic approaches to the studies of impacts of different kind of crisis on subsequent life of people on our planet. Freeing from dichotomous understanding of reality and shift to studies of synergic aspects of landscape development is connected with need of studies of humans' long-time experience in the landscape (genius loci, genius regionis).

Keywords dichotomy, nomos, logos, rationality, irrationality

Úvod

Vyspělá společnost 21. století dovede využívat nevšední množství vědeckých poznatků, které jí život výrazně usnadňují, zjednodušují a zpřijemňují, ale jistým způsobem i komplikují a ohrožují. V současném vnímání reality (nejen) středoevropské krajiny výrazně převládají hodnocení vycházející z dichotomického dělení společenských objektů a procesů. Veřejnost tuto skutečnost velmi intenzivně vnímá např. v prezentování politických názorů na levicové a pravicové; eventuálně středové, napravo či nalevo od středu orientované. Jedná se přitom o mechanické, přesněji dichotomické vnímání reality, které rostoucí část voličů pociťuje jako nefunkční a reaguje sílícím nezájmem a apatičností k politické problematice. Vědecké analýzy sice odrážejí zvýšenou pozornost společenským faktorům ovlivňujícím danou situaci (kvalita volební kampaně, marketingové analýzy spojené s průzkumy veřejného mínění, atraktivita a finanční solventnost politických subjektů apod.) avšak nezabývají se tím, zdali ono dichotomické vnímání skutečnosti je vůbec ještě počátkem 21. století funkční. A tak na straně jedné roste masa těch, kteří nevidí východisko ani na jednom pólu existujícího dichotomického vnímání reality (stále častěji jsou prezentovány názory o moci jako o korytu osobní prospěšnosti) a na straně druhé, věda – včetně geografie, nejen že nevěnuje náležitou pozornost filozofii prostorových aspektů světové krize, ale dokonce ani nechce slyšet hlasy těch, kteří filozofickými konsekvencemi pochybují nad vnitřní podstatou v současnosti se uskutečňujících společenských procesů. Dochází proto k situacím, kdy bohužel i reprezentanti vědy zvažují

možnosť názorovo se mechanicky vtiesnať do predem daných, dichotomicky vnímaných myšlienkových štruktúr (buď, alebo). Realita je pak hodnotená ako čiernobilá. To ale odporuje postmoderným princípom vnímania kvalitatívne nově se utvárajících štruktúr. Pretože väčšina geografů formálne odmieta takovýto spôsob vnímania reality sveta, svými prácami ve skutočnosti prispíva k rozvoju krízových prejavů ľudského vedomí. Význam hospodárskych dopadů na rozvoj stredoevropského priestoru nelze v žiadnom prípade podceňovať. Principiálne riešenie krízy se ale pravdepodobne nebude dáť ani ve sfére ekonomickej, ale ni ve sfére politickej. Podľa J. P. Buchanana, 2004 s. 290 „veľké bitvy nebudou politickej, ale mravnej, intelektuálnej a duchovnej“.

Cieľom tohoto príspevku je opätovne (J. Vencálek, 2008 a) poukázať na vzrúšťajúcu spoločenskú potrebu vymanenia se z dichotomického vnímania reality a príklonu ke štúdiu synergických aspektů rozvoje priestorových štruktúr.

Dichotomie nomos a logos jako hlavní zdroj světové krize

Generalizované pohľady na krajinu je nepochybne možno realizovať prostredníctvom pestré škály štruktúrnych schém. To ostatne dokazujú dnes prevládajúce analytické princípy ľudského poznania. Pres nesporné výhody tohoto prístupu, by mala byť ale od počiatku zrejme nereálnosť priblíženie se k podstate fungovania študovaných javů při súčasnom odmiataní komplexity ľudského vedomí (obsahujúceho jak racionálne, tak i iracionálne prejavy).

Jednotlivci i nejrůzněji utvářené skupiny (týmy) totiž hľadajú čo najúčinnější prostriedky k dosahování svých cílů – jednají racionálně. Racionalita ale obsahuje, vedľa vlastnej efektivity dosahování cílů, i druhou stránku své podstaty – tvorbu predstav o celku spoločnosti, do níž se chceme dosahovaním svých cílů integrovat. A práve zde je ukotven problém blokujúci možnosť, aby som na základe dílčích analýz racionálne vnímaných štruktúr mohli dospieť ke komplexnej syntéze. Podľa V. Bělohradského, 2009, s.1, *predstavu o celku spoločnosti nelze nikdy vypočítat podle rovnic ekonomů, fyziků nebo stanovit na základě experimentů přírodovědců. Představa o celku společnosti, do níž se chceme dosahovaním svých cílů integrovat je vždy dědictvím minulosti, mateřského jazyka, a vztahu k sousedům s nimiž sdílíme zemi.*

Predstavy se tak formujú jako součástí nějakého společného příběhu modifikovaného súčasným stavem racionálnych a iracionálnych složek evoluce. Tato myšlienková konstrukce nás vede k presvědčení, že racionální činnost člověka nespočívá pouze v rozumovém vnímaní reality z hľadiska daného okamžiku, miesta a konkrétneho obsahu študovaného javu, ale v zohľadňovaní všetkých aspektů, často i hodne iracionálnych, ktoré spolupôsobili při tvorbě našeho dedičství. Racionalita tak predstavuje neobvyčajne důležitou syntézu vnímaní skutočného stavu a vývojových predstav promítajících se do zohľadňovaní dlhodobě utvářených stop činnosti člověka v krajině (především genius loci, genius regionis).

Termíny antické helénistické filozofie je vývoj každé obývané krajiny dán jednak zákony veškerého dění vyvozenými ze způsobu myšlení a rozumu lidí obývajících daný prostor (logos), jednak zákony odrážejícími tradice v podobě zvyků či mýtů (nomos), které však nelze odvodit z rozumových schémat, neboť jsou vyvozeny z „nelogických“ občanských ctností. Podle V. Bělohradského 2009, str. 2 *to, co v současnosti prožíváme, jsou neobyčejně silné tlaky k nahrazení tradic (nomos) zákony vyvozenými z rozumu (logos)*. V odborné dokumentaci, která by měla poskytovat rozhodovacím strukturám nové impulzy regionálního rozvoje (nejen) středoevropského prostoru, tak dominují analýzy dotýkající se logos. Ty, které by měly prezentovat nomos jsou pod záminkou nevědecké subjektivity vytlačovány mimo pozornost řídicích struktur. Proto i všechny ideje vypadají vyprázdněné a lidsky bezobsažné. Navíc kritika tohoto stavu je považována za předsudek z minulosti.

Bránit se fundamentálně jednostranným principům regionálního rozvoje znamená analyzovat krizový důsledek dichotomického vnímání nomos a logos a opětovně vnímat postmoderní sociálně-geografickou syntézu v podobě studia vzájemnosti současného působení vnitřních motivačních stavů člověka a vnějších spouštěcích momentů (J. Vencálek, 2008 a). *Máme-li odhalovat pozitivní synergické rozvojové síly v krajině, pak je zapotřebí mnohem výrazněji akceptovat v rámci nově utvářených paradigmat vývoje krajiny (paradigma výběrové náročnosti), evolučně vzniklé mentální, morální, intelektuální a další rozdíly (a to nejen v pojetí středoevropského prostoru), které jsou odrazem jak minulých, tak i současných tendencí, se kterými jsme se v průběhu našeho vývoje setkali*. To, že největší krizi prožívá současná společnost nikoliv v ekonomické či politické, ale v morální sféře, dokládají četné kauzy. Bohužel vlivem médií je ale pozornost veřejnosti směřována do ekonomické a politické sféry, nikoliv do sféry morální.

Prezident Svazu ledního hokeje České republiky T. Král to na příkladu úzkého, avšak velmi populárního odvětví sportu sdělil v únoru 2010 české veřejnosti velmi razantně. *Padesát procent problémů je v absenci morálky. Společnost je nemocná a nefunguje, to se přenáší do rodin. Nechal jsem na srazu sedmnáctky trenéry zkontrolovat vysvědčení. Z 22 reprezentantů v pololetí sedmnáct propadlo! Produkuje analfabety. Jestliže nechodí do školy, pošle učitele někam a nemá vůči nikomu respekt, tak ho pak nemá ani vůči trenérovi* (T. Král, 2010, s. 22).

Americký podnikatel Henry Ford při vzniku svého automobilového impéria kdysi prohlásil. Historie je více méně blbost. My nepotřebujeme tradici. Chceme žít v přítomnosti a jediná historie jež za něco stojí je ta, kterou vytváříme my a nyní. Tento filosofický názor velebíci logos a zadupávající do země nomos vedl v průběhu 20. století k celé řadě forem a způsobů budování „jasných zítřků“, přičemž stopy tradice musely ustupovat rozumově deklarovaným vizím budoucího vývoje. Pokud ale člověk dokáže nalézt poučení z cest, které vedly do slepé uličky, pak i rozum sám o sobě se stává fenoménem tradice. Úkolem společnosti by pak

mělo být usilování o jeho ochranu. Na právo rozumu analyzovat vliv tradic a dlouhodobých stop člověka na vývoj krajiny (*genius loci*, *genius regionis*) ale bohužel současná společnost rezignovala a přiklonila se na stranu zřetelného dichotomického vnímání krajiny v podobě *nomos* a *logos* při stejné preferenci jednoho aspektu racionality, tak jak to před stoletím učinil Henry Ford.

A tak jakoby paradoxně, nikoliv přírodovědec, ale zástupce uměleckého vnímání reality, vysokoškolský profesor, spisovatel a hudebník Přemysl Ruth působící na Divadelní fakultě Akademie múzických umění v Praze, prohlásil k současnosti: *Duchovní tradice, kterou považujeme za svou, není nikdy jenom v nás. Je také za námi: je to prostor z něhož přicházíme, jímž jsme – v dobrém i špatném – poznamenáni, skrze nějž jsme čitelní a srozumitelní. Hlásíme-li se k ní, vnášíme do setkání „příběh“: kulturní návyky, způsoby vyjadřování, odpovědnost za to, co se v jejím silovém poli stalo, čím jsme zatíženi, co nás formovalo, v čem jsme vyrostli, v čem jsme doma, co známe natolik, abychom byli schopni to vystavit setkání, přijmout hosty či vyjít na návštěvu* (Kolektiv, 2008, s 309).

Tímto tvrzením je zvýrazněna nezaměnitelná potřeba vnímání *nomos*, neboť podobně jako lidská mysl nepředstavuje jen nesmazatelný záznam individuálních prožitků, tak i krajina je formována plejádou otisků prastarých impulsů, které zdaleka nebyly dosud přežity a jejichž pochopením a vzájemným souladem s momentální úrovní lidského myšlení lze kdykoliv humánně ovlivňovat rozvoj území.

Překonání dichotomie *nomos* a *logos* jako nový impulz regionálního rozvoje středoevropského prostoru

Koncepce strategie regionálního rozvoje Evropské unie, v souladu s tvrzeními mnoha badatelů, se od prvních integračních přístupů až po současnost vyznačuje dichotomií mezi vysoce rozvinutými jádry a nedostatečně rozvinutými periferiemi, což bývá zdůvodňováno jak rozdílným historickým vývojem dílčích částí Evropy, tak i ulpíváním a dlouhodobým setrváním Evropské unie v poznání neoklasické ekonomické vědy. Vlivem nekontrolovaného působení tržních sil tak navzdory snahám EU korigovat nepříznivý vývoj růstu nerovnoměrnosti prostřednictvím eurofondů, dochází k dalšímu prohlubování dichotomie mezi bohatými a chudými regiony. Jestliže v roce 1977 rozdíly mezi pěti nejsilnějšími a pěti nejslabšími regiony EU měly podobu čtyřnásobku, v roce 1999 to byl již šestinásobek (K. Ivanička, 2007 s.102). V průběhu dosavadní činnosti kohezních fondů se tak potvrdilo, že v žádném případě neodstraňují mechanismy vytvářející dlouhotrvající dichotomii.

Jestliže komparativní výhody rozvinutých regionů spočívají především v produkovaní nových poznatků, inovací a kreativity ovlivňovaných vyspělou infrastrukturou krajiny, pak lze usuzovat i na dominantní význam *logos*. Naproti tomu, jestliže komparativní výhody málo rozvinutých regionů spočívají především

v přírodních zdrojích, poloze území, *geniu regionis* pak přes možné přitahování ekonomických aktivit do regionu, lze v tomto případě vnímat dominantní význam *nomos*. Je pravděpodobné, že dichotomie mezi rozvinutými a méně rozvinutými regiony Evropské unie je ve značné shodě s existující dichotomií *nomos* a *logos*. Podstata řešení daného problému tak nesouvisí s přerozdělovacími procesy (nejrůznější utvářené fondy a dotace) ale především s objevováním nových procesů, které povedou ke snižování dichotomie *nomos* a *logos*.

Když španělský malíř Pablo Picasso (1881–1973) namaloval v roce 1907 obraz *Avignonské slečny*, stalo se toto výtvarné dílo počátkem nového uměleckého směru – kubismu. Picasso se jím pokoušel přehodnotit zobrazování viděné skutečnosti, pohledovou prezentaci z více stran najednou. Za tímto účelem se vzdal i tradičních pravidel perspektivy a vnímanou skutečnost rozčlenil do navzájem propojených ploch. Podle R. Stewarta, 1995, s. 158, ke svému dílu poznamenal: Maluji předměty podle toho, co si o nich myslím, nikoli podle toho, jak je vidím.

Zdá se, že nejen středoevropský prostor, ale celá Evropská unie stojí před problémem, před nímž kdysi, v jiných souvislostech a vztazích, stál Pablo Picasso – pokoušet se přehodnotit vnímání viděné skutečnosti při zohlednění vlastních představ. V případě EU se jedná o přehodnocení dichotomicky vnímané krajiny na *logos* s dominantním a dosud vše limitujícím ekonomickým rozměrem a téměř doplňkovou funkcí *nomos*, ve prospěch harmonizace obou krajinných komponent a tím i komplexnějšího zohlednění potřeb člověka.

Parafrázi Picassova výroku je možno dospět k novému regionálně rozvojovému impulzu. Nevnímejte krajinu jen na základě toho, jak ji svými smysly momentálně může vnímat kdokoliv, ale rozvíjejte ji i na základě představ současníků při zohlednění dědictví minulosti, mateřského jazyka a vztahu k sousedům s nimiž sdílíme danou část středoevropského prostoru. Nejde přitom o jakési historizující nové převyprávění minulosti, ale o to, abychom harmonizací *nomos* a *logos* odhalili určité tajemství časového intervalu umožňující nám uvědomit si, jak se v nových globálních souvislostech, pod vlivem přítomnosti aktuálního vnímání reality proměňuje naše regionální minulost. To, co je s ní výrazně spojeno jsou kořeny identity, které sehrávají významnou roli při tvorbě nové otevřené společnosti vytvářené nejen politickou, ale i sociální a ekonomickou demokracií.

Novou potřebou 21. století se tak jeví nové akceptování demokracie jako komplexně vnímaného postoje ke světu projevujícího se jako určitý typ lidské kultury vyvěrající z obecně sdíleného mravního řádu, ducha veřejného života a vzájemného soužití, činící lidský život radostným.

Žádný rozumový zákon (*logos*) nemůže člověka vyčleňovat z krajiny (a to jak z její živé, tak i neživé části), ale naopak jej s ní musí propojovat.

Závěr

S dichotomiemi se při studiu krajiny setkáváme velmi často. Synergické vnímání reality upřednostňuje na rozdíl od jednoznačného dichotomického členění mnohознаčnejší kontextuálně vytvářené a nejednoznačně vnímané organizační či řídicí struktury. Jako stěžejní se nejvíce jeví znalost okamžitého (tedy aktuálního stavu), ale znalost těch charakteristik, které mohou vypovídat o možném využití lidského fenoménu (za jistých podmínek, v daném časovém období). Ten kdo nesdílí určité hodnoty, nemůže být považován za disponibilní prvek k provedení určitých záměrů. Synergické vnímání reality tak napomáhá odkrývat konkrétní potenciál jako soubor zásob a zdrojů, které jsou k dispozici a se kterými je možno počítat k dosažení určitých cílů nebo řešení daných úloh.

Vydeme-li z předpokladu, že lidské chápání vlastní identity se vyvíjí a tedy pozměňuje, musíme připustit, že tím dochází i ke změnám v dostupnosti lidských zdrojů. Mění se způsob jak lidé přistupují k proměnám nejen svého okolí, ale i sebe samých.

Literatura

- Bělohradský, V.** 2009. Postkomunistický manifest. Salon / literární a kulturní příloha Práva ze dne 8. ledna 2009, str. 1 - 2.
- Buchanan, J. P.** 2004. Smrt západu. Praha : Mladá fronta, 2004, 408 s. ISBN 80-204-1103-8.
- Cílek, V.** 2002. Krajiny vnitřní a vnější. Praha : Dokořán, 2002, 232 s. ISBN 80-86569-29-2.
- Kolektiv.** Máš před sebou všechny mé cesty / Sborník k 60. narozeninám Tomáše Halíka. Praha : Lidové noviny, 2008, 432 s. ISBN 978-80-7106-959-1.
- Král, T.** Absentuje morálka, produkujeme analfabety. In: Právo 27. 2. 2010 s. 22.
- Ivanička, K.** 2006. Globalistka – Poznávanie a riešenie problémov súčasného sveta. Bratislava : IURA EDITION, 2006, 286 s. ISBN 80-8078-028-5.
- Ivanička, K., Ivaničková, A.** 2007. Regionálny rozvoj a regionálna politika. Bratislava : Vysoká škola ekonomie a manažmentu verejnej správy, 2007, 250 s. ISBN 978-80-89143-46-7.
- Ivanička, K. a kol.** 2009. Kreativita, invenci, inovácia /stimulátory rastu, perspektívy a trvalej udržateľnosti SR. Bratislava : Ekonóm, 2009, 362 s. ISBN 978-80-225-2761-3.
- Stewart, R.** 1998. Myšlenky které utvářely svět. Praha : Knižní klub – Balila, 1998. 224 s. ISBN 80-7176-767-0.
- Vencálek, J.** 2006 a. Znalosti genia loci krajiny jako základ podporám regionálního rozvoje. In: Verejná správa a regionálny rozvoj. Trenčín : Univerzita A. Dubčeka, 2006. s. 235–239. ISBN 80-8075-142-0.

Vencálek, J. 2006 b. Nepochopit genia loci, znamená nepochopit život človeka v krajine. In: Geografické informácie. sv. 11. Nitra : Univerzita Konstantína Filozofa, 2007, s. 213–217. ISBN 978-80-8094-058-4.

Vencálek, J. 2007. Od vnímání různosti ke studiu genia loci krajiny a sociální kreativitě. In: Sociální práce a globalizácia. Sládkovičovo : Vysoká škola v Sládkovičove, 2007, s. 36–39. ISBN 978-80-89267-04-0.

Vencálek, J. 2008 a. Ze zjetí dichotomie k synergii prostorových struktur. In: Geografické informácie. sv. 12. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2008, s. 145–150. ISBN 978-80-8094-541-1.

Vencálek, J. 2008 b. Genius loci jako postmoderní aspekt tvorby krajinných syntéz. In: Geografická revue. sv. 4, Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2008, č. 2. s. 123–130. ISSN 1336-7072.

OVERCOMING OF NOMOS AND LOGOS DICHOTOMY AS A STIMULUS OF REGIONAL DEVELOPMENT OF CENTRAL EUROPE TERRITORY

Summary

At the beginning of the third millennium mature civilizations came to a new point of singularity. More and more scientists and artists find principled solutions of contemporary crises not in economics or politics, but in aspects that were on the fringe of our attention such as public morals, intellect and spirituality. This new matter of fact is connected with need of change of traditional dichotomous understanding of human's development.

Synergic understanding of reality (in contrast to dichotomous way) prefers ambiguous structures in their context. Analyses of instantaneous status, valid at this moment, loose their importance. More important is knowledge of the aspects that bring information about future usage of humans' potential. Harmonization of nomos and logos can help explain transformation of humans' view on regional foretime (genius loci, genius regionis) which can be successfully used for future planning.

prof. PaedDr. Jaroslav Vencálek, CSc.

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

Přírodovědecká fakulta Ostravské univerzity

Kranichova 8

710 00 Ostrava – Slezská Ostrava

jaroslav.vencalek@osu.cz

Recenzoval: prof. PhDr. Petr Chalupa, CSc.

HISTORICKÁ KRAJINNÁ ŠTRUKTÚRA MESTA GELNICA

Miroslav Vrábek

Abstract

In the presented article we are observing historical landscape structure of the old mining town Gelnica. With its individual natural beauties and cultural-historical remains reminding stage of bloom in liberal royal city of miners, despite of its modern neighbourhood, preserved its ancient nature. We evaluate the historical landscape structure of the town base on relation to the secondary landscape structure and human activities. Relation to secondary landscape structure predicative the forms covering the surface.

Keywords: historical landscape structure, town Gelnica, historical mining town

Úvod

Historická krajinná štruktúra vystupuje aj v prípade mesta Gelnica ako integrovaná súčasť aktuálnej, druhotnej, resp. súčasnej krajinskej štruktúry a pomáha definovať časovú štruktúru krajiny v tomto regióne. Ide o jav vyjadrujúci vek a dlhodobosť v časovom horizonte viac ako 500 rokov.

Vývoj územia je do značnej miery určený jeho využívaním, ktoré sa odvíja najprv od prírodných, fyzickogeografických podmienok a neskôr aj od podmienok socio-ekonomických, kde môžeme zahrnúť technickú vyspelosť spoločnosti. Prostredníctvom historických štruktúr krajiny môžeme sledovať a poznávať nielen vývoj, ale aj život našich predkov.

Prírodné podmienky mesta a širšieho okolia

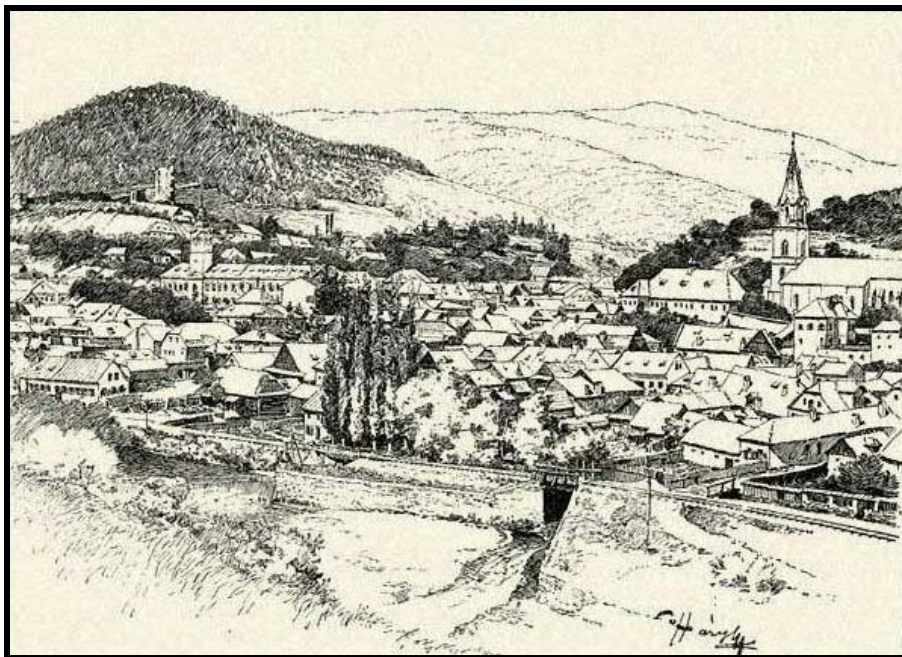
Mesto Gelnica leží v dolnej časti údolia rieky Hnilec v nadmorskej výške 340 m (Maria-huta) – 550 m (Slovenské Cechy). Hnilec je hlavným tokom okresu Gelnica, odvodňujúci centrálnu časť Volovských vrchov. Tvorí prirodzenú os mesta, pričom podstatná časť intravilánu leží na jeho ľavom brehu. Údolie rieky je charakteristické profilom širokého U až zarezaného V, vyskytujú sa v ňom slabo vyvinuté riečne terasy. Extravilán mesta tvorí submontánna až montánna pahorkatinová lesno-lúčno-oračínová krajina, pričom lúčne priestory a v malej miere aj oráčiny sú sústredené prevažne v bezprostrednom okolí mesta a lokálne pozdĺž vodných tokov aj vo väčšej vzdialenosti. V kompaktnej ploche lesov, obklopujúcich poľnohospodársku krajinu bezprostredného okolia intravilánu, sa nachádza viacero menších i väčších lúčnych enkláv (Kolektív, 1998).

Historický vývoj mesta Gelnica

Hnilecká dolina bola osídlená už v dobe kamennej a bronzovej, o čom svedčia archeologické nálezy v Nálepkove a Švedlári (www.region.eu.sk). Za celú svoju existenciu prešla neraz obdobím slávy a rozkvetu ale aj obdobím plienenia a hospodárskych kríz.

Obr. 1 Pohľad na mesto, ako dominanty vystupujú kostol, radnica a ruina hradu

Figure 1: As the dominants in the view we can see church, town-hall and castle ruins

Medzi všetkými mestami Spiša je Gelnica prvá, ktorá sa spomína v starých listinách a neskôr používa pečať s legendou - *Oppidum vetustissimum Scepuscii* (najstaršie mesto Spiša). Významnou udalosťou pre Gelnicu bola skutočnosť, že kráľ Béla IV. (1235-1270) udelil v roku 1264 dôležité práva a slobody, čím Gelnica dostáva titul mesta – *Civitatis* s patričnými privilégiami, ktoré boli neskôr znovu potvrdené kráľom Štefanom V. a tiež reštituované v 14. a 15. storočí.

Rýchly rozvoj kráľovského banského mesta potvrdzuje výstavba hradu v 1. pol. 13. stor. a založenie dominikánskeho kláštora v roku 1288. Právomoc Gelnice sa značne rozširuje roku 1374, keď kráľ Ľudovít I. prikazuje pod jej súdnu

právomoc sedem baníckych obcí. Neskoršie, od r. 1487 sa na základe vzájomnej dohody gelnickým právom spravovalo sedem hornouhorských banských miest: Smolník, Rožnava, Jasov, Telkibana a Rudabana (tieto dve na území dnešného Maďarska) a Spišská Nová Ves. Okrem toho dáva panovník Gelnici aj určité hospodárske výsady, a to právo viechy, výčapu piva, jatky a predaja látok (Lehotská, 1959).

Mesto malo richtára, právo súdiť všetky spory, právo meča, trhové právo, právo rybolovu, rúbania dreva, ťažba rudy a ďalšie. Dôležitým vývozným článkom v 15. a 16. storočí bola meď, ktorá sa cez Krakov a Toruň dostávala do Švédska, Flanderska a Anglicka. Významný bol aj export železa, ťažilo sa tu striebro, zlato, a ortuť. Dovážal sa predovšetkým textil, olovo a soľ. V druhej polovici 16. storočia sa tu konali významné dobytčie trhy a trhy na súkno (Žudel, 1984).

V 2. pol. 19. stor. bolo v Gelnici najvýnosnejšou živnosťou klinčíkárstvo a reťazárstvo. Gelnické klince a reťaze boli známe v celom Uhorsku. V rokoch 1865-75 sa tu vyrábalo až 90 mil. klinecov ročne. Prvé písomné zmienky o výrobe klinecov sú doložené rokom 1672, kedy je známe výroba klinecov šindľových. Z množstva rôznych druhov klinecov sa najviac vyrábali lodné, latovkové, šindľové, zámkové a obuvnícke. Klince sa okrem domáceho trhu dostávali aj do vzdialenejších miest ako Budapešť, Debrecín a iné. V roku 1872 bol zrušený cechový systém. Dovtedy však v Gelnici prosperoval kováčsky cech ale aj cech mäsiarov, kožušnikov, ševcov, krajčírov a ďalšie.

Prevažovali remeslá spojené s baníctvom, ale nechýbali ani textilné a odevné remeslá. Celkovo bolo v roku 1780 až 118 remeselníkov. Údaje z roku 1828 označujú 35 ševcov, 30 krajčírov a 15 čižmárov, ktorí svoje produkty predávali najmä miestnemu baníckemu obyvateľstvu (Horváthová, 2002).

V dôsledku zastaraného a málo výnosného spôsobu dobývania sa Banská a hutná spoločnosť orientuje na rudu dovážanú z cudziny a zastavuje prevádzku v r. 1921 -23. Po druhej svetovej vojne sa postupne obnovovala práca v gelnických podnikoch, ktoré boli neskôr zoštatnené. Rozvíjal sa okolitý priemysel a zvyšovala sa zamestnanosť. Vsúčasnosti sa tu nachádza viacero národných kultúrnych pamiatok (www.region.eu.sk).

Historická krajinná štruktúra mesta Gelnica

Klasifikácia historických krajinných štruktúr je problematická a náročná, najmä vzhľadom k rôznorodosti prístupov. Huba (1988) uvádza nasledovné: tradičný prístup ochrany pamiatok, chronologický, sídelno-geografický, geoeologický, prístup z hľadiska funkčného, územnosprávneho, pôdorisného, fyziognomického alebo prístup z hľadiska slohovej príslušnosti.

Tradičné prístupy klasifikácie historických krajinných štruktúr spravidla vychádzajú z analýz antropomorfného reliéfu a kultúrneho dedičstva, ktoré nesú architektonické pamiatky, sídelnej štruktúry, či technické pamiatky. Historické

krajinne štruktúry sa však môžu deliť aj na základe vzťahu k prvotnej (odvíjajúci sa od reliéfu, ostatné prvky vystupujú druhotne), druhotnej (vypovedá o formách pokrývajúcich povrch) a terciálnej krajinnej štruktúre (súvisia s vymedzovaním a označovaním hraníc) a ľudským činnostiam. (Jančura, 1998).

Vo vzťahu k druhotnej krajinnej štruktúre charakterizujeme formy pokrývajúce povrch, pričom môže ísť o vegetačné formy; prevažne bodové, líniové a malopošné technické formy a objekty; sídla (plošné a bodové); architektonické pamiatky a historické parky v sídlach, ako aj krajinne úravy v extraviláne.

Vegetačné formy

V zalesnenej časti katastra, ako upozorňuje Jurko (1951), prevažnú časť pôvosných lesov okolia Gelnice tvorili bučiny s primiešanou jedľou, v ktorých bol smrek zastúpený len vzáčne, viac bol primiešaný vo vyšších polohách. Dnešné rozsiahle plochy jedlín vznikli vplyvom rozvoja baníctva, keď zvýšená spotreba dreveného uhlia zapríčinila prebierku tvrdých drevín a jedľa ako menejcenný material bola ponechávaná na zmladzovanie bez konkurencie. Na mnohých miestach, najmä vzdialenejších, menej prístupných, hospodarsky ťažko využiteľných, sa zachovali neporušené pôvodné porasty. V neskorších dobách bol preferovaný najmä smrek. Možno predpokladať, že niekoľko storočná hospodárska činnosť sa negatívne odrazila v zhode pôvodných a zmených spoločenstiev.

Vo vzťahu k reálnej vegetácii môžeme spomenúť poľnohospodárske krajinne štruktúry najmä extenzívne využívané poloprárodné mezofilné lúky v časti Slovenské Cechy. Ide o komplex úzkopásových samozatravných polí v súčasnosti využívaných ako extenzívne kosené lúky bez narušenia charakteristického reliéfu pôvodných úzkopásových polí a foriem antropogénneho reliéfu - kosených i nekosených medzí. Extenzívne využívané chudobné pasienky a úhory v severnej časti sú charakterizované komplexom úzkopásových samozatravných polí, v súčasnosti využívaných ako extenzívne pasienky bez narušenia charakteristického reliéfu pôvodných úzkopásových polí a nekosených medzí. Tieto historické krajinne štruktúry miestami zarastajú stromovou a krovinnou vegetáciou.

Prevažne bodové, líniové a maloplošné technické formy a objekty

Vodné hospodárstvo je v rámci historickej krajinnej štruktúry zastúpené priehradným múrom bývalého banského tajchu. Horné Thurzovské jazero má plochu okolo 1,75 ha a hĺbku až 17 metrov. Vedľa neho je spodné umelé jazero z menšou plochou. Ďalšou významnou vodohospodárskou stavbou je drevená hrádza na rieke Hnilec, súčasť niekdajšieho mlynského náhonu.

Aj keď vznik a rozvoj osídlenia v tejto oblasti súvisel predovšetkým s ťažbou a spracovaním kovov v súčasnej dobe objekty na ťažbu rúd, banské

pamiatky a stavebné objekty reprezentujú hlavne posledné obdobie ťažby a historické krajinné prvky tejto kategórie sa v území nezachovali.

Pamiatky dopravy reprezentuje kamenný most nad riekou Hnilec postavený v rokoch 1837 až 1845. Masívna dvojarkádová stavba z lomového kameňa mala zabezpečiť možnosť prechodu cez rieku aj v čase povodní. V rozvetvujúcom sa mestskom pôdoryse možno najst' prevažne v okolí rýmskokatolíckeho kostola staré cestné telesa a trasy dláždené kamennými kockami. Pôvodná úzkokoľajná železnica bola v roku 1936 prekritá výstavbou železničnej trate Margecany–Červená skala.

O prosperite mesta svedčí aj fakt, že už v roku 1892 tu postavili vodnú elektrárňu. Ide vôbec o historicky prvú elektrárňu na území súčasného Slovenska, ktorá poskytovala elektrický prúd na odber do verejne prístupnej siete. V súčasnosti je budova tejto technologickej pamiatky zrekonštruovaná.

Železiarska výroba sa v prevažnej miere zoskupovala v rodine Wálkovcov, ktorí s O. Henneľom a L. Anthónym boli priekopníkmi továrenskej výroby v Gelnici. V r. 1934 sa likvidovala gelnická továreň Wálkovcov a v prevádzke zostal len podnik Antóny a syn situovaný v spodnej časti Turzovského potoka. Priemyselná budova z konca 19. stor. sa nachádza na hlavnej ulici.

Sídla – plošné a bodové formy

Najvedšie nepravidelnosti v pôdoryse majú banské mestá, ktoré vyrástli v horách priamo pri banských miestach. Obyvatelia Gelnice pri zakladaní nového osídlenia museli námestie, ulice a budovy vtlačiť do úzkych dolín medzi kopcami. Zástavba kopíruje sieť dolín využívajúc najmä silu vody.

Gelnické námestie je podlhovasté a pomerne pravidelné. Námestiu dáva ráz skupina domov, v ktorých bývali majitelia baní tvoriaci najvyššiu spoločenskú vrstvu. Na svahoch okolo námestia boli rozstrúsené domčeky baníkov, majstrov, drevorubačov, uhliarov a furmanov. K dominantám námestia patrí aj bronzová socha modliaceho sa baníka. Okrem tohoto centrálného námestia má Gelnica ešte námestie pri evanjelickom kostole. Lemujú ho starobylé domy v tereziánskom baroku z druhej polovice 18. storočia.

Paralelne s hlavnou komunikačnou osou vznikla ulica s hospodárskymi stavbami vedúca k cintorínu, kde bol postavený farský kostol. Z tejto ulice sa vyvinula pri rozširovaní mesta ďalšia mestská komunikácia. Medzi ne sa postupne včleňovali priečne uličky. Mesto má všetky znaky rozrastajúceho sa pôdorysu. Obmedzené terénne možnosti vynútili rozvíjanie pôdorysu do údolia rieky Hnilec. Zástavba bola prevažne prízemná, len v priestore námestia poschodová. Systém zástavby, okrem priestoru námestia a pozdĺž komunikačných ťahov má miestami ešte charakter pôvodne individuálneho osídlenia.

Architektonické pamiatky

Významné architektonické dominanty v krajine predstavujú sakrálné objekty zasvätené obľúbeným svätcom. Po definitívnom víťazstve protireformácie v 18. storočí počet katolíckych sakrálnych stavieb rozmnožovali kaplnky aj mimo intravilán mesta. Tie možno nájsť v osade Slovenské Cechy, kaplnka zasvätená Jánovým krstiteľom, ale aj pri Turzovských jazerách. Náboženské plastiky, drobné kaplnky a početné kríže sa dosali na rázcestia. Ich pôsobivosť zvyšovala vysoká zeď, ktorú okolo nich zámerne vysadili.

Výrazom nových vzťahov k riešeniu životných a spoločenských potrieb boli úsilia zakladať nové sídelné celky s odlišnou funkciou, ako mali staršie feudálne mestá. Obľúbenými cieľmi vychádzok sa stali výletné hostince a kúpele vo voľnej prírode. Záujem gelnických mešťanov sa preniesol ďalej za mesto kde sa nachádzajú niekdajšie Turzove kúpele s viacerými historickými objektami.

V banských mestách nachádzame banické domy, výrazne sa odlišujúce od domov mestských remeselníkov a kupcov. Takéto banické domy môžeme nájsť v častiach Slovenské Cechy a Háj. Domy tohto typu sa stavali na murovanom základe, na ktorom bola drevená, zrubová jednopodlažná obytná časť. Jadrom domov bývala vstupná sieň, z ktorej sa vchádzalo priamo do čiernej kuchyne a bočnými dverami do obytných miestností symetricky rozložených po oboch stranách. Nerovný terén okolo mesta si vynútil rozptýlenú zástavbu; na svahoch a pri potokoch umožňovala optickú orientáciu domov na viac strán (Šášky, 1981).

Gelnica ako stredisko rozsiahleho baníctva dala dôvod, aby kráľ Ondrej II. (1205-1235) dal postaviť hrad. Miesto výstavby hradu určil Gottfried Klingscher, pri plnení kráľovského posolania opevniť banské centrum. Najvyššia a najrozsiahlejšia ruina pôvodného gotického (1527) hradu je torzo viacpodlažnej vežovej stavby s okenným otvorom, strieľňou a dvoma operákmi. Z pôvodného vstupu oproti veži sa zachovalo torzo obvodového opevnenia.

Medzi architektonické dominanty mesta patrí gotický kostol Nanebovzatia Panny Márie, ktorý pochádza zo 14. storočia. Je dokonca dôvodné predpokladať, že kostol je ešte starší, resp. jeho súčasná sakristia bola ešte v minulosti starším samostatným kostolom, ku ktorému bol dostavaný súčasný chrám. Výstavba lode kostola sa datuje do 15. storočia. Doposiaľ sa zachovali pôvodné gotické krížové klenby v bočných lodiach, rovnako v sanktuáriu a pastofóriu. V strednej časti lode sa už však nachádza vysoká baroková klenba z 18. storočia. Veža prešla výraznou prestavbou a svoj súčasný vzhľad získala v druhej polovici 19. storočia.

Barokovo-klasicistická stavba rímskokatolíckeho farského úradu z roku 1774 má na čelnej fasáde portál s voľným schodišťom.

Z mestských verejných budov mala najväčší význam radnica. Jej vznik priamo súvisí s rozvojom mestských slobôd a mestskej samosprávy. Bezprostrednou príčinou bola potreba vytvoriť zhromažďovací priestor vhodný na

rokovanie mestských orgánov, pracovné priestory pre stálych mestských úradníkov a priestor na uloženie mestských písomností (Šášky, 1981).

Radnica na námestí vznikla z pôvodného renesančného jadra pričlenením ďalších budov s jednotne upravenou fasádou v duchu tereziánskeho baroka. Výstavba týchto budov sa uskutočnila v roku 1807 na ktoré sa používal výlučne materiál z ochranných múrov hradu. Nad portálovým rizalitom je mohutná barokovo upravená veža. K fasáde z druhej polovice 18.stor. sú prispôbené pričlenené budovy, upravené v 19. a 20.stor.

Evanjelický kostol augsburského vyznania je klasicistický z roku 1787, typu tolerančných chrámov na pôdoryse gréckeho kríža. Na oltári je obraz Krista a Samaritánky, olejomalba od K. Jakobeyho z roku 1887. V parapete tzv. banického chóru je podlhovastý výklenok so sochárskou skupinou scény z dolovania a dvoma flakovanými postavami baníkov. Na fasáde nad vstupným portálom je nápisová tabuľa vzťahujúca sa na stavbu kostola.

Historickú časť stredu mesta tvoria domy, v ktorých bývali majitelia baní, sídlili banské spoločnosti a úrady. Meštianske domy sa nezachovali v čistej pôvodnej podobe, ukryté sú v organizmoch mladších domov medzi novšími prístavbami. Menšie klasicistické budovy postavili začiatkom 19. storočia.

Obr. 2 Pohľad na mesto Gelnica, pohľadnica z roku 1901

Figure 2: View on the Gelnica, postcard from the year 1901

Historické parky v sídlach, krajinnárske úpravy v extraviláne

Pri príležitosti osláv striebornej svadby Františka Jozefa I. v roku 1879 boli na hradnom vrchu v pôdoryse kríža vysadené skupiny pagaštanov konských. Pagaštany a lipy nájdeme aj na Lutherovom námestí pri evanjelickom kostole. V areáloch prvých vodojemov mesta boli vysadené lipy a vejmutovky. Sprievodnú zeleň komunikácií predstavuje lipová alej lemujúca hlavnú cestu na južnom okraji

intravilánu. Dôležitú súčasť ličebného procesu predstavuje zeleň v areály nemocnice, aj keď tieto vegetačné úpravy sú mladšieho datovania.

Záver

Historická krajinná štruktúra ako pamäť krajiny reprezentuje staršie časové horizonty tvoriace neodmysliteľnú súčasť mesta Gelnica. Nápadné dominanty mesta sú predovšetkým gotický kostol Nanebovzatia Panny Márie, ktorý pochádza zo 14 storočia, ako aj mestská radnica, ktorých veže profilujú celý krajinný ráz. Nenapádnou súčasťou mesta sú ruiny pôvodného gotického hradu ale aj krajinárske úpravy v intraviláne ako aj v extraviláne mesta. Medzi skryto sa vyskytujúce formy môžeme zaradiť pôdorys námestia a prilahlé komunikácie reprezentujúce stredoveké obdobie mesta. Aj napriek bohatej banskej histórii nachádzame v území len málo historických objektov súvisiacich z ťažbou a banských pamiatok. Extenzívne využívané chudobné pasienky a úhory v severnej časti dopĺňajú a vtlačujú mestu charakteristický krajinný ráz.

Literatúra

- Horváthová, M.**, 2002. Nemci na Slovensku, Etnokultúrne tradície z aspektu osídlenia, remesiel a odievania, Komárno-Dunajská streda: Lilium Aurumk
- Huba, M., a kol.**, 1988. Historické štruktúry krajiny. MV SZOPK, Bratislava, 62s.
- Jančura, P.**, 1998. Súčasná a historická krajinná štruktúra v tvorbe krajiny. In Životné prostredie, Vol. 32, č 5,
- Jurko, A.** 1951. Príspevok k výskumu jedlín v okolí Gelnice. Lesnicke práce 30, Bratislava
- Klunkavská, A.**, 2006. Mestské právo Východoslovenských miest, Dipomová práca, UK PF, Bratislava
- Kolektív**, 1998. Územný systém ekologickej stability, Spišská Nová Ves, 35 s.
- Lehotská, D.** 1959. Vývoj mestského práva na Slovensku. In: Sborník FF UK – Historica, 10, 1959, s. 65 – 114.
- Šášky, L.** 1981. Kamenná krása našich miest. Osveta Martin, s. 408
- Žudel, J.** 1984. Stolice na Slovensku, Obzor, Bratislava. 200 s. ISBN: 65-027-84
- Interenet**
www.region.eu.sk/obr/erby/erb_gelnica.gif(21.07.2009)

HISTORICAL LANDSCAPE STRUCTURE OF GELNICA TOWN

Summary

The typical dominant of the Gelnica is middle size reef with remains of former Gelnica Castle. The castle was established during the reign of Hungary

King Ondrej II. in 1234. The origin of the castle from 13. century is deduced from its oval shape. The castle was built in order to defend the city and mines. Further decay of the castle was accelerated by order of city representatives, based on which the sources from castle walls were used as building material for town-hall and adjacent buildings. The centrepiece of the old town is building of the former Town-Hall from 1802. It was created from original renaissance centre by affiliation of other buildings with uniformly changing its facade styled in Theresian baroque. Over the portal projection of the wall is soaring massive baroque tower which is one of the typical signs of city Gelnica. Roman-Catholic Church belongs to the oldest architectural monuments of the city. It is built in gothic style and dates from 14. century. The church is curious by its rarely long and wide sanctuary, which belongs to the biggest in Spis region. Today shape has the tower from 1867-1869. Evangelist Church It is classicist style building built in 1784. Stone bridge over river Hnilec was built in 1837-1845. It is massive two arches building made of quarry stone.

Mgr. Miroslav Vrábel'

Katedra ekológie a environmentalistiky FPV UKF

Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra

E-mail: miroslav.v@post.sk

Recenzoval: doc. PhDr. RNDr. Martin Boltižiar, PhD.

Názov diela / Title: Geografické informácie 14, 2010

Vydavateľ / Editor: Fakulta prírodných vied UKF v Nitre

Hlavný redaktor / Editor-in-Chief: doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.

Výkonný redaktor / Executive editor: doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.

Redakčná rada / Editorial board:

prof. PhDr. Petr Chalupa, CSc.

RNDr. Hilda Kramáreková

doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.

prof. RNDr. Viliam Lauko, CSc.

prof. RNDr. Peter Spišiak, CSc.

Technický redaktor / Computer typesetting: Mgr. Martin Valach

Autor obálky / Author of cover: doc. PhDr. RNDr. Martin Boltíziar, PhD.

Rok vydania / Year of publishing:

Poradie vydania / Order of edition: 1.

Počet strán titulu / Pages: 271

Počet výtlačkov / Number of copies: 200

Kategória publikačnej činnosti / Category of publication:

ADF – vedecké práce v domácich nekarentovaných časopisoch

ADF – Scientific works in national noncurrent journals

© UKF v Nitre 2010

ISSN: 1337-9453